

AHMED BİN HANBEL

Biyografi

Muhammed Ebu Zehra

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Hatîb-i Bağdadi'nin, Bağdad Tarihi'nde, Ebu Hanife için ayırmış jlduğu 80 sayfa tutan yazısında, onu övücü sözler yanında küçültücü sözlere de yer vermesi, beni üzmüştü. İlim ve fazlının, zekâvehad'sinin hayranı olduğum bu büyük İmamı din kardeşlerime gereği gibi tanıtmak için İmamı A'zam adlı bir eser yazmış ve neşretmişim. Aynı yıl, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ezher alimlerinden Muhammed Ebu Zehra'nın Ebu Hanife adlı eserini tercemeyi teklif edince, bunu sevinçle kabul ettim ve derhal işe başladım. Başkanlıkça bu eser 1962'de basıldı. Arkasından yine aynı yazarın İmam Şafii unvanlı eserini terceme ettim, bu da 1969'da adı geçen Başkanlıkça basıldı.

Aynı yazarın Dört İmam serisini tamamlamak için İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel adlı kitaplarımda terceme arzusuncjaydım, fakat başka meşguliyetler buna engel oldu ve aradan çeyrek asır geçti. Herşey vakt-ı merhununu bekler, derler. Nihayet bu arzu da gerçekleşiyor. Ahmed b. Hanbel basılıyor, inşaallah onu İmam Mâlik takib edecek, böylece Ehli Sünnetin Dört İmam serisi tamamlanmış olacak. Bu vesileyle şunu da belirteyim ki, Ebu Hanifenin I. baskısı Diyanet Başkanlığınca yapıldıktan sonra, Özel yayınevlerince müteaddit baskılan yapıldı, İmam Şafii Başkanlıkça I.baskıda kaldı,Yayın Müdürlüğü, kendi yayımları arasında böyle bir eserin bulunduğunu unuttu, bu güzel eser bir köşede kaldı.

Kahirö, Üniversitesinde islâm Hukuku okutan yazar, Dört İmamın ve diğer İslam büyüklerinin hayatlarını yazarak, fıkıh tarihine ve İslâm Hukukuna ışık tutmuş ve mezhepleri anlatmıştır. İslam hukuku çok geniştir. Vaktiyle 15 kadar olan Ehli Sünnet mezheplerinden bugün yaşayan Dört mezhebi ve Dört İmamı tanıtan bu eserler çok faydalıdır. Onlar hakkında derli toplu bilgi vermektedir. Dilimizde böyle mükemmel eser yok gibidir. Dört mezhebin hepsinin güzel ve özel yanları vardır.

Hanefi mezhebi, kıyası ençok kullanan bir mezheptir. Kuvvetli bir hads, üstün bir zeka sahibi olan Ebu Hanifeye nisbet olunan bu mezhep çok rasyoneldir ve pek yaygındır. Ebu Hanife o kadar hürriyetçidir ki, bir insanı hacir altına almaktan utanırım, der. Şafii bir ilim şahikasıdır, Akademik bir tonu vardır. İmam Malik ananecidir, âdetlere bağlı bir tutum içindedir. Hayata uygun, tatbiki kolay görüşlere de sahiptir. Yazar, her imamı doğru tanıtmaya çalışıyor. Eski hataları düzeltiyor. Meselâ İmam Malik Rivaye fıkıhı kurucusu olup Diraye fıkıhına karşı gösterilir. Fakat yazar, onun kıyasta Ebu Hanifeden daha atılgan olduğuna söyler. Hadisi, kendi metoduna aykırı diye redd ediyor, Ebu Hanifenin İse, kıyasa aykırı diye bir Hadisi reddettiği olmamıştır.

Ekinizde olan bu eser, size Ahmed b. Hanbeli anlatmaktadır. Selefiyyeci ve muhafazakâr olan Hanbelî'lik enaz yayılmıştır. Sebeble-rini içerde okuyacaksınız. İmam Ahmed, zühd ü takva sahibi bir zat olup siyasetten uzak kalmıştır. O da, İmam Mâlik gibi siyasete bulaşmadı, devlete mutlak itaat istedi. İsyan zulmü kaldırmaz, artırır, der. O kendini ilme verdi. İnsanlar ilme, ekmek ve su kadar muhtaçdır, diyor. Ona göre hoş giden yemek, çok yenince karnı şişirir, ilimse böyle şişkinlik yapmaz, ilim arttıkça ilme heves te artar. Kur'ân mahluk mu meselesinde, o fırtınalı sınav sırasında, kelleler uçar, kırbaç oynarken, o da sorgu için getirildi, Gözüne orada şâfiinin bir talebesi ilişti, Ona yaklaşıp; Mest üzerine mesh etme hakkında Şafii ne derdi? diye sordu, oradakiler buna şaşakaldılar. Çünkü orası can-pazarıydı, hepsi sorgu için getirilmişti. Fakat o can derdinde değil, ilim peşinde. Hatta bu işin başşorum-lusu olan Ebu Duâd bile hayretini tutamamış:

— Adama bakın, adama, âlem can derdinde, o ise fıkıhla meşgul, demişti. O, böyleydi. 60.000 kadar meseleye cevap verdiği söylenir. Bunu ancak kendini ilme veren yapar. Onun parolası şöyle:

Maal mihbere-ilel makbere: kalem elde, mezara dek!..

O, çağında kendinikabul ettirmişti. Çağdaşlarından biri şöyle der:

— Horasandan tut ta Irak, Suriye, nerede sorarsan sor, heryerden t aynı ses yükseldi: Ahmed b. Hanbel Racül salih,'iyi adamdır... Tarihın şehadeti bu, sesi bu!..

O zaman şaşılacak 3 şey var derlerdi: Arap, fakat arapça beceremez; Ebu Sevr, Arap değil, fakat bir kelimedede bile yanılmaz: Hasan Za'ferânî, yaşı küçük, fakat söylediği zaman büyükler kulak kesilip

onu dinlerler: Ahmed b. Hanbel.

Muamelâtta geniş ve müsamahalı olan Hanbeliler, İbadet hususunda titiz olduklarından, adları müteassıb çıkmıştır, bazı aşırı hareketleri de olmuştur. Fakat mezhepte öyle ilginç görüşler var ki, insan hayret eder. Bu mezhep geniş düşünceli âlimler yetiştirmiştir: Evinde müsait yeri olan kimse, muhtaç olanları evinde barındırmaya mecburdur, ücret mukabili mecburi iskan.(bend:188) İşçiye ihtiyaç olunca halk mecburi çalıştırılır, halkın ihtiyacı olan sanatları öğrenmek ve öğretmek farzı kifayedir. (bend:189) Hükümet fiyatları dondurur, narh koyar, ihtikarı, karaborsayı, vurgunculuğu önler. (bend:190) Anarşi, fitne zamanında silah satmak, düşmana satmak gibi haramdır. (bend:213) Bir kimse muhtaç durumda kalsa, birine başvurup yiyecek istese, o da vermese de adam acından ölse, vermeyene diyet lazım gelir. Çünkü ölüme sebep olmuştur. {bend:210} Ticarete rakibine zarar vermek için fiyatla oynamak haramdır. Eşyada asıl olan mubah olmaktır, haram olmak için delil ister yoksa helaldir. Bu gibi halkın ihtiyacına uygun görüşleri çoktur. Mesalihi Mürseleyi delil olarak kullanır.

Onun en belirgin tarafı akidlerde ve şartlarda taraflara hürriyet vermesi, mukavele serbestisi tanınmasıdır. Taraflar istedikleri şartı koşarlar. 4 mezhebin içinde onun kadar şartlarda serbestlik veren yoktur. Bu, ticaret hayatına canlılık katar. Başkalarının bağlayıcı hükümleri yanında onun bu serbestlik görüşleri, bugünkü ticaret hayatına uygun düşer. Rahmetli Cevdet Paşa, Mecelle'nin mazbata-önsözünde bu konuya değinmiştir. Akidlerde ve şartlarda serbesti yanlış olduğundan, taraflar arasında uyumu sağlamak amacıyla, nikahta bir süre şart koşmayı caiz görür, muhayyerlik hakkı tanır, beğenmeyince nikah bozulur. (bend-226) Nikahta kadın, ikinci bir evlilik yaparak üzerine başka kadın almamayı şart koşabilir. Hülle nikahını caiz saymaz.

Ne gariptir ki, diğer mezhepler, özellikle Şafii ve Hanefiler, İctihad kapısını çoktan kapadıkları halde, Hanbelilerce kapı daima açıktır. Zamanın müctehidden hâli kalmasını caiz görmezler. (bend:241) Onun için dar görüşlü bilinen bu mezhepte yaman denebilecek alimler çıkmıştır, İbni Teymiye, İbni Kayyim bunlardandır. İbni Teymiyeyi kusurlu görenler var, O gerçekten atak bir alimdir. Bir yandan arapça söylemeye zorlarken diğer yandan çok geniş görüşler ortaya atar.. Ne diyelim: İsmet sıfatı, peygamberlerden başkasının vasfı değil... Fıkıh tarihinin iki renkli siması var: İbni Teymiye ve İbn. Hazm. İbni Hazm için eskiler şöyle demişler: Hâccacı Zalimin kılıcı, İbni Hazmın kalemî... Bu ikisinden Ümmeti Muhammed ürkmüş ve haklı. İbni Hazmı Hükümet mecburi ve parasız öğretim yapmalı diyor, Yazarın bu ikisi hakkında da aynı seride eserleri var, bilmem onlara el sürebilecek miyiz?

İmam Ahmedin hayatında en ilginç olay, Kur'an mahluk mu sınavı olmuştur. Üç halife: Me'mun, Mu'tasım ve Vâsik devrinde ortaya atılan bu iddia eserde teferruatıyla anlatılır . Öylesine gereksiz yere koparılan bu sert fırtına, öylebir yük oldu ki ulemanın sırtına, kiminin kellesi uçtu, kimisi dayak yedi. Ulema kafilesi, elleri kelepçeli zincirler içinde, Bağdad'dan Tarsus'a doğru sorgu için yola çıkarıldılar, kimisi yol meşakkatına dayanamıyarak ruhunu Hakka verdi, öyle kurtuldu. Ahmed Tam 28 ay zindanda tutuldu ve dayak atıldı. Akılcı geçinen Mu'tezilenin başaltından kopan bu sert fırtına delice esti, söz yerine dayak konuştu, delil yerine yumruk hakim oldu. Bu iş alay konusu bile yapıldı: Birisi, Me'muna: Her mahlûk gibi Kur'an'da ölürse, ne olur, teravih namazını neyle kıldıracaklar? diye alaylı alaylı sordu, diğer bir âlim: Bu işi Ebu Bekr ve Ömer bilirdi, neden siz gibi zorla davet etmediler? diye akıllıca sordu..Bunları eserde okuyacaksınız, hemde ibret ve hayretle...

İmam Ahmed; Kitab, Sünnet, Sahabe fetvaları, İcma' ve Kıyası ana delil olarak alır. İstishâb, Mesâlihi Mürsele ve Şeddi Zerâyii de çok kullanır ve bunlar mezhebe genişlik katmıştır. Eserde görüleceği üzere, İmam Ahmed, siyasete asla bulaşmamış, zulme, anarşiye yol açar; durum kötü olur diye, o çağda Abbasilere karşı olan hareketlere katılmamış, devlete itaati savunmuştur.

Abdahun talebesi olan fâzıl üstadımız merhum Yusuf Zîyaud-din Ersal, Şumnu'da Nüvvab Mektebinin yüksek kısmında fıkıh ve usul derslerini çok iyi okutmuştu. Sonra Ezherde bu sağlam temel üzerine birçok şeyler ilave ettik. Rahmetli hocamız, Usuli Fıkıhta bilgisine güvendiği talebesi arasında bana da yervermişti. Bu Allah'ın bir lütfudur. Onun için bu dört İmamı terceme ederken pek zorluk çekmedim diyebilirim. Hazâ min fadli Rabbî. Bunlar yalnız İmamların biyorgra-fisi değil, Tefsir, Hadis, Fıkıh.Usul ve diğer İslami ilimlerle ilgili birçok

konuları da içermektedir.

Eser bir Üniversite ders kitabı olduğundan, başlıklar yok, sadece rakamları konmuştu. İki bölümde: 126 + 288 = 416 bend var. Ben, Ebu Hanife ve Şafiide yaptığım gibi, eseri 25 fasla

bÖldüm, her bendin başına

bir başlık koydum. Bunlar o bahsin bir özeti gibidir ve küçümsenmeyecek bir iştir. Böylece eser daha cazip bir hale geldi ve sevilerek okunacak bir şekil aldı. «Ben buna karşılık sizden ücret istemiyorum ve ben gösteriş için uydurmacık bir şey yapanlardan değilim.» (Sâd:8)

Kaldı ki, ilim yüklü olan bu eser, İslâm ilimlerinden en mühimlerinden bahsetmektedir. Her ilimde olduğu gibi bunların da kendine özgü yerleşmiş terimleri var. Ben onları aynen bıraktım. Mütevâtir, tahric, istinbât tabirlerini aldım. İstishâb, Mesâlih, Şeddi Zerayî' dedim. Bunları bu, ilimlerin erbabı bilir ve anlar. Ben bu kadar yapabildim ve bunu ilim sevgisi, İslâm'a hizmet aşkıyla yaptım. Böylece bir boşluğu doldurduğuma kaniim.

Ehli Sünnetin dört büyük İmamının hayatını ve bu vesileyle İslâm hukukunun ve kültürünün bir çok yanlarını tanıtan bu eserleri irfan hazinemize kanzandırmakla kendimi bahtiyar addederim.

Çalışmak bizden,, tefvik yüce Mevladandır.

9 Zilhicce 1403/16 Eylül 1983

Osman Keskioglu

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Bütün âlemlerin Rabbi olan Allah-u Teâla'ya hamdolsun. Peygamberimiz Hz. Muhammed'e, O'nun Aî ve Ashabıyla cümlesine salât ve selâm olsun.

Kahire, Hukuk Fakültesinin yüksek tedrisat İslâm şeriatı kısmında bu seneki derslerim, Dâr'üs-Selâm olan Bağdat İmamı Ahmed b. Han-bel hakkındadır. İslâm Ümmetine takdim ettiğim bu kitap, o derslerin bir hulasası ve özüdür.

Zühd ve takva sahibi olan bu salih imamı tanıtmaya, önce O'nun hayatını incelemek ile başladım. O'nun doğumundan itibaren çocukluğunu gençliğini, yetişkinlik ve olgunluk devirlerini araştırdım. O, bütün bunların hepsinde sünnette, Hadîste imam olmağa yöneliktir ve gerçekten O, sünnet fikhinin imamı olmuştur.

O'nun hayatını incelerken, O'nun Halk-ı Kur'an mes'elesinde uğradığı meşhur olayı beyan etmeğe dikkat ettim, onun sebeplerini, geçirdiği safhaları, bu olay, O'nun mertebesini nasıl yükseltip kıymetini arttırdığını anlattım. Gerçekten bu olay O'nun namını her tarafa duyurdu. O'nun zühd ve takvası, salah ve fazileti bütün İslâm diyarında halkın dilinin destanı oldu.

O'nun hayatını araştırıp incelemeyi tamamladıktan sonra, kısaca O'nun yaşadığı asrı incelemeye yöneldim. O'nunla çağdaşları arasındaki münasebeti, Hadîs uleması ile fıkıh uleması arasında hâkim olan dînî görüşleri anlattım. O devirlerde İslâm dünyasında başlayan fikir cereyanlarını, halifelerin ve emirlerin, fukaha ve hadîs âlimlerine bazı görüşleri aşılamağa çalıştıklarını, az kalsın bunu başaracaklarını beyan ettim. Bazı halifelerin bu teşebbüsleri kuvvetli bir tepki ile karşılandığını, çünkü o ulemâ, kendi görüşlerince, selef-i salihinin yoluna şiddetle sarıldıklarını ve neticede kazandıklarını bildirdim.

Bu yoldaki açıklamalarımla, istediğim şeyleri anlattıktan sonra, bir giriş kabilinden olan bunlar bitince, maksada yöneldim ki, o da bu imamın usul-u dindeki görüşlerini, Peygamberin sünnet şerifine ve İslâm fikhına hakkile hizmetini beyan etmektir.

O'nun usul-u din hakkındaki görüşlerini oldukça geniş anlattım. Çünkü onlar, o asırda selef-i salihin görüşlerini en doğru olarak göstermekte, tasvir etmektedir. Diğer yandan onlar, İslâm hakikatlerine felsefi bir görüşle bakmak isteyenlerin kurcaladıkları uyandırdıkları fırtınaya karşı, esere bağlı olanların ilmi bir mukavemetidir.

Bunları beyan ettikten sonra İmam Ahmed'in Sünnet-i Peygamberi Hadîs Şeriflere hizmet için yaptıklarını, bütün hayatı boyunca Müslümanlar arasında sünnet yaymağa çalıştığını, bunun en canlı misali olan Müsned kitabını yazdığını, Müsnedin tesir ve kıymetini, O'nun hadislerinin kudret derecesini, onu toplamaktan maksadının ne olduğunu anlattım. Sonra O'nun fikhini ele aldım. Ve O'nun fikhinin: Sünneti incelemesinin olgun bir meyvesi, Hz. Peygamberin ve Ashab-ı Kiramın hükümlerini ve fetvalarını araştırmanın bir mahsulü ve tabiinin seçme fetvalarının bir hulasası bulunduğunu söyledim. O, hüküm ve fetva verirken itimad olunacak bir eser bulamazsa, o zaman onların eserlerine kıyas yapar, onlara yakın hüküm vermeğe çalışır, dâima sünnetten ışık alırdı. Böylece O'nun fikhî (Allah Ondan razı olsun) rivayet olunan asar veya o âsârın benzeri bir fıkıhtır denebilir.

Sonra O'nun fikhinin nasıl rivayet ve nakil olunduğunu ve doğruluğunu, sağlamlığını bildirdim.

Daha sonra: Fikhini üzerine kurduğu temelleri: Usul-u fikhinin, bu değerli mezhebin geçirdiği devirleri, büyüme yollarını, onca mes'elegele-rin nasıl kurulduğunu, kaidelerinin tesbitini, fer'i mes'elelerin nasıl toplandığını beyan ettim. Böylece Hanbeli Mezhebi'nin nasıl büyüyen, yaşayan,

salah ve ıslah getiren bir mezheb haline geldiği görülür.

Eğer Allah teâlâ'nın lütuf ve keremi, tevfik ve yardımcı olmasaydı, bu bahislerimizde ulaştığımız bu neticeyi kazanamazdık. O yüce Allah, ne güzel koruyucu, ne iyi yardımcıdır.

Safer 1367/Aralık 1947

Muhammed Ebu Zahra

GİRİŞ	1
1. Ahmed'in Salih Bir Alim Olduğunda İcma' Vardır.	1
2. Hem Hadis, Hem Fıkıh Alimidir.	2
3. Fıkha Dair Kavillerini Talebeleri Toplamıştır.	3
4. Nakillerde İhtilâf ve Hanbeli Fıkhnın Nisbeti Mes'elesi.	4
5. Ortaya Atılan Şüpheleri Tetkikteki Metodumuz:	4
6- Mezhebin İki Özelliği: Hadis'e dayanması, Muamelatta Serbestiyi Kabulü.	5
7- Mezhebin Usûl ve Kaideleri.	6
8- Usul İle Kaideler Arasındaki Fark.	6

GİRİŞ

1. Ahmed'in Salih Bir Alim Olduğunda İcma' Vardır.

Ebu Sevr, İmam Ahmed İbn-i Hanbel hakkında şöyle der: «Eğer bir kimse: Ahmed b.: Hanbel cennet ehliendendir derse, bundan dolayı asla kınanamaz. Çünkü, bir adam Horasan'a ve o tarafa gitse, oradakiler ona şüphesiz: Ahmet İbn-i Hanbel iyi adamdır, salih kimsedir, derler. Eğer Şam, Suriye Irak tarafına gitse yine O'na: Ahmed b. Hanbel iyi adamdır, salih kimsedir, derler. İslâm diyarının her tarafında bu ses duyulur. Bu söz çalkalanır. Bu söz icma'dır. Eğer bu sözden dolayı bir kimse kınanırsa, o zaman icma' batıl olur. kıymeti kalmaz.»^[1]

Bu söz, Ahmed b. Hanbel'in çağdaşı olan fıkıh ve hadis âlimi bir zatın O'nun hakkındaki sözüdür. Bu söz, Ahmed b. Hanbel'in onun nezdindeki derecesini anlattığı gibi, o asırdakilerin hepsinin nazarında onun yüksek mevkiini göstermektedir. Uzak-yakın bütün İslâm diyarı O'nun salih kimse - iyi adam olduğunda ittifak etmekte, bu hususta icma' münkaid olmakta. O'nun namı her tarafa yayılmakta; O'nun fazilet ve salâhı, takvası, imanının kuvveti, zühdü dillere destan olmuş, söylenmektedir. Madem ki, icma' İslâm'da bir delildir. Ahmed b. Hanbel'in salih bir kimse olduğunda icma' delili vardır, bunda hiç şüpheyi yer yoktur, bu şüphe götürmez bir husustur.

Hakikaten Ahmed b. Hanbel, hayatında en büyük sınavdan geçti ve bunu en güzel şekilde kazandı. Nefsi cilalandı. En şiddetli bir fitne denendi, ondan, altın potedan tertemiz çıkar gibi temiz çıktı., yabancı, yaramaz şeylerden arınarak halis bir halde kaldı. İmam Ahmed, dünya ve onun yalancı ziynetleriyle imtihana çekildi, aldanma-dı. O'nun da bu hayatın iyi şeylerini isteyen bir nefsi vardı, fakat o nefsin arzularını yendi, onu ihtişamdan kesti, şüpheli şeyleri bırakıp şüphe olmıryanlara sarıldı. Rahat O'nu çağırırdı, o'na bakmadı, hayatın zevkleri O'nu aldatmadı, onlara gönül kaptırmadı. Cilalı, yalabık cisimlere, kir pas bulaşmadığı gibi O'nun kalbinin üstünden de kötü şeyler kayıp gitti. O, yokluk ve bolluk, darlık ve varlık her ikisiyle denendi. Darlık O'nun kalbini çiğnemedi, varlık O'nun aklını çelmedi.

Abbasi Halifelerinden dördü O'nu sınava çekti, denedi. Bu sınavdan faziletli bir kişi olarak çıktı. Bu halifeler O'nu türlü türlü denediler, Halife Me'mun O'nu zincirle bağladı, ellerine kelepçe vuruldu. Mesafenin uzaklığına, meşakkatin büyüklüğüne bakılmaksızın bu ağır demirler içinde elleri kelepçeli olarak sorguya getirildi. Halife Mu't esi m O'nu hapse attı, kırbaçlattı. Halife Vâsik O'na tazyik yaptı, dersten, fetvadan menetti, hürriyetini kısıtı. Fakat O bütün bunlar karşısında boyun eğmedi, inancından ayrılmadı. Bu belâlardan sonra, O'nun için daha ağır olan en büyük belâya uğradı: Bu defa Halife Mütevekkil O'na bol bol İhsanda bulunup O'nu nimete garketti. Fakat dünyaya önem vermeyen Ahmed, bu defa onları dik dik bakarak reddetti, eliyle itti. Halbuki o zaman yokluk içinde kıvranıyor, açlıktan karnına taş bağlıyordu. O helal olup olmadığında şüphe olan bir şeyi ağzına koymazdı, ondan sakınırdı.

Bunlardan sonra Ahmed, bu muttaki ve zâhid âlim, bir insanın başına gelebilecek en büyük belâyâ maruz kaldı ki, o da insanların O'nu beğenip O'na hayranlığıdır. Bütün belalara, başına gelen bunca felâketlere, kendine güveni sayesinde üstün gelip galebe çaldı. Bu O'na hiç gurur vermedi, kibir getirmedi. Bütün bunlar karşısında O, Allah'ın izzet ve celâline, azamet ve kibiryasına bağlı, mütevazı tabiatlı bir mümin vasfını yitirmedi. Medîh ve sena bütün övgüler O'nu aldatmadı. Böylece O büyük belâlardan kurtuldu. Zira şeytan felâket ve belâ içinde olduğu gibi nimet ve rahat içinde de insanı

^[1] İbn-i Cevzi, Menâkıb-ı Ahmed, s. 124.

aldatmaktan âciz kalabilir. Fakat medih ve sena, övgü karşısında kibir gurur ve kendini beğenmek gibi hastalığa kapılan'ı aldatıp baştan çıkarır. Fakat Ahmed, bu muttaki ve zahid âlim, şeytanın bütün kapılarını kapadığı gibi onun bu yolunu da tıkadı. Övgü sevdası, sevgisi O'na yaklaşmadı, kibir ve gurur uçurumuna sürükleyemedi. O medih ve senadan nefret ederdi, O'nun en

büyük belâ olduğunu bildiğinden ondan kaçardı. Allah O'na bol bol rahmet eylesin, şöyle derdi: «Ne olur, bir yolunu bulsam bir yana gitsem de adım unutulsa, anılmasam... Mekke'nin bir vadisinde olmak isterim, tâ ki hiç tanınmayayım; Ben şöhret belâsına uğradım. Ben sabah, akşam ölümü istiyorum..»

2. Hem Hadîs, Hem Fıkıh Âlimidir.

«Ahmed b. Hanbet, salih bir kimseydi.» İşte bütün İslâm ülkelerinde söylenip çalkanın doğru bir söz. Bu söz, Ahmed, sağ iken söylenirdi. Ölümünden sonra tarih O'nu nesiller boyunca böyle tescil etti. Tarih boyunca insanlar bunu birbirinden hep bu açıklık içinde aldılar. Bu söz, Ahmed'in tam suretini gösteren, hüviyetini açan bir anahtardır. Bakıyoruz o: Hadis âlimidir, ve salih bir kimse olarak. O, fıkıh ve salah ile vasıflanan bir fakihdir. O öyle salih bir fıkıh âlimidir ki, bu salahı O'nu fıkıh alanında sonuna kadar gitmekten alıyordu. Başkalarının yürüdüğü yerde o dururdu, başkalarının kesin hüküm verdiği şeyde o tereddüt ederdi ve bunu salah ve takvasından yapardı. Başkasının kesin konuştuğu yerde o manada dururdu. Diğerlerinin çabucak fetva verdiği mes'elede O, düşünür kalırdı.

Bunlardan dolayı O'nun fıkıhında Hadis ve nakil temayülü çoktur. Eser ve rivayet edilmeye dayanır. Hattâ geçmiş bazı âlimler O'nu fakih değil, muhaddis hesap ederler. Bakıyoruz, İbn-i Cebîr Taberî, İhtilâf-ı fukaha kitabında O'nun mezhebini zikir etmemektedir. Taberî O'nun için şöyle derdi: «O, hadîs âlimidir, fıkıh âlimi değil!» Hattâ bu sözünden dolayı başı belâya girdi, evi taşlandı. Tahâvî, Debusî, Nesefî, Gazalî gibi hilâfiyyat inceleyen bazı fukaha O'nu zikretmezler, O'nu hilâfiyata yer veren fukahadan saymazlar. İbn-i Kuteybe Eimaârifinde O'nu fukaha sırasında kaydetmez. Makdisî, Ahsenü Mekasim'de O'nu hadîs âlimleri arasında zikreder.

Kadı İyaz, Medarik'de şöyle der: O, me hazının bakış mükemmelliği yönünden fıkıh imamlarından geride kalır. O'nun fıkıhta imam sayılmasını kabul etmeyenler, fıkha dair bir kitabının bulunmadığını, ancak Müsned kitabının nakil olduğunu ileri sürerler. Halbuki O'nun asrında fıkha dair kitap yazmak çoğalmıştı. Muhammed b. Hasan, Irak fikhını topladı, Ebu Yusuf fıkha dair nice kitaplar yazdı, İmam Şafîi kitaplarını yazıp mezhebin! tedvin etti. Halbuki tarihçilerin ittifakla kaydına göre,

İmam Ahmed'in bu konuda bir eseri yok. Bu da O'nun fakih değil, hadis âlimi olduğunu gösterir veya en azından hadis tarafının, fakih yönüne üstün geldiğinin delilidir. Şüphesiz hadis âlimleri içinde fıkıh mes'eJele-rinde fikir yürütenler vardır. Meselâ İmam Buharî ve keza İmam Müslimin fıkıh yönü vardır, bu onları hadis âlimleri sırasından çıkarıp da fukaha arasına katmaz. İtibar galip olan yönedir. Hadis ilmiyle fazla meşgul olan onda ihtisas kazanır ve hadis âlimi olur. Kim ki çok fetva verir ve onunla uğraşırsa o da fakih olur. Bu her iki vasfın, İmam Malik'te olduğu kadar, birbirine yaklaşık kaynaştığı başka bir kimse yoktur, O bu hususta tekdir.

3. Fıkha Dair Kavillerini Talebeleri Toplamıştır.

Bizim kanımızca Ahmed b. Hanbel, Hadis âlimi olmakla beraber O bir fakihdir. Yalnız O'nun hadis yönü daha kuvvetli olduğunu da itiraf ve ikrar etmekteyiz. Fıkha dair tedvin olunmuş eser de bırakmıştır. Nasıl ki hadise dair, o büyük müsnedi bırakmıştır. Ve o kendisinden sonra, beklediği gibi imam sayılmıştır. Ondan talebeleri O'nun kavillerini, fetvalarını, görüşlerini toplamışlar, böylece O'nun namına toplanan bunlar O'na nisbeî olunmuş ve bir fıkıh mecmuası meydana gelmiştir. Rivayetleri bazen birbirine muhalif düşse de, çok defa uygun düşer. O, sırf hadis ile şöhret buldu diye, biz ulemanın kabul ile karşıladığı bu fıkıh mecmuasını bir tarafa bırakamayız ve o fıkha dâir kitap yazmadı diyemeyiz. Asrında ilimleri tedvin başlamıştı, talebeleri de O'nun kavillerini toplamışlardır, bu O'na yeter.

İbn-i Kayyim de O'na bu görüşle bakmaktadır. İlamül-Muvakkin'de İmam Ahmed'in fıkha dair kitap yazmamış olmasını şu sebebe bağlarlar: O, hadisten başka konularda kitap yazmayı hiç hoş görmüyordu. Fakat Allah Teâlâ O'nun iyi niyetini bildi ve O'nun yerine talebeleri O'nun sözlerini ve fetvalarını yazıp topladılar. İbn-i Kayyim bunu şöyle açıklar: «Talebesi Haliâl O'nun kavil ve fetvalarını Câmiul-Kebirde topladı, 20 kitaptan daha çok oldu. Fetvaları, mes'eleleri rivayet olundu, insanlar asırdan asra onları nakil edip konuştular. Her sınıftan ehli sünnete imam ve rehber oldu. Hattâ icthad bakımından O'nun mezhebine muhalif olup başkasını taklid edenler de O'nun kavillerini ve fetvalarını saygı ile karşılarlar ve onların dinî naslara: âyet ve hadise, ahabın fetvalarına yakınlığını, itiraf ederler. O'nun fetvalarına ve ahabın fetvalarına bir bakıp onları karşılaştıranlar birinin diğerine ne kadar uygun düştüğünü görür. Bunların hepsi sanki bir ışık kaynağından çıkmıştır.»

4. Nakillerde İhtilâf ve Hanbeli Fıkhnın Nisbeti Mes'elesi.

İmam Ahmed, (Allah ondan razı olsun) fıkha dair bir kitap yazmadığına, hatta bundan başkalarını da nehyettiğine ve hadis okumaya sarılmazlar diye talebelerine yazılmış fıkıh kitaplarını okumayı bile yasakladığına göre, O'nun fıkhnın nakli hususunda itimad olunacak şey, talebelerinin O'ndan yaptıkları rivayet ve nakillerdir. Onlar, O'nun kavillerini, fetvalarını uzun uzun yazılmış kitaplara toplayıp naklettiler, hattâ bazısı 30 cüz'ü buldu, yalnız bu nakillerde bazı ihtilâf oldu. Madem ki, rivayetin esası nakildir, İmam kendisi fıkhnı kitap halinde yazmadı, nakil edenler ihtilaf ederler ve nakil olunan sözler de birbirinden far-klı olur; tercihler değişik olur. Bakıyoruz ki, bazı tabakat yazarları, bazı talebeleri hakkında söz ediyorlar. Bakıyoruz, İbn-i Ferrâ' Tabakatında: Ebû Bekir Mervezi, Esrem, Harb ve diğerlerinden nakiller yapıyor ve diyor: Bir çokları Hanbeli fıkhnı naklettiler ve onları bu büyük imama nisbet ettiler. Diğer yandan bakıyoruz, bazı eser yazarları şöyle demektedir: O iki salih ve doğru kimse, kötü arkadaşlara çattılar. «Cafer b. Muhammed ve Ahmed b. Hanbel.» Cafer b. Muhammed, Şia imamlarından Muhammed Bakır'ın oğlu Cafer Sadık, İmamiye fıkhn-daki bir çok kaviller O'na nisbet olunmuştur. Ahmed b. Hanbel'e gelince, o daha beterine uğradı, bazı Hanbeliler inançta O'na bir takım (mücessime) şeyleri isnad ettiler. Bu böyle olunca, şüphesiz ki Hanbeli fıkhnın İmam Ahmed'e nisbeti ne kadar doğrudur, bu şüphe uyandırır, en azından bir kısmına gölge düşürür. Çünkü râvinin doğruluğu hakkındaki şüphe, O'nun rivayet ettiğine de geçer, onun sıhhati zedelenir.

5. Ortaya Atılan Şüpheleri Tetkikteki Metodumuz:

Hanbeli fıkhnın İmam Ahmed'e nisbeti etrafında uyandırılan şüpheler bunlar. Mezhepleri okumadaki yolumuz, sadece onları mevzuları bakımından incelemek olsa, meselâ Hanbeli fıkhnı teşkil eden fıkıh mecmuasını, o mezhebin fikir ve yön bakımından bir kitabı olarak ele alsak, onun o imama nisbetinden bahsetmeksizin yalnız onu okuyup incelemekle iktifa ederdik, fakat biz mezhebin imamını ve fıkhnı inceliyoruz, öğreniyoruz. Öyleyse bize gereken şey: Bu fıkıh mecmuasının imama olan nisbet derecesini araştırmaktır. Onun etrafında uyandırılan şüpheleri, yaratılan zanları eleştirmek. Ya onları isbat veya reddederiz, yahut da onların kuvvet ve zaaf derecesini meydana çıkarırız.

Orun için etrafında şüphe uyandırılan bu şeyleri tetkik etmemiz bize düşen bir vazifedir. Ancak derhal itiraf edelim ki, ulemanın yüzyıllar boyu muhtelif asırlarda kabul edegeldiği mukarrer umuru tetkik ederken bizim tuttuğumuz yol, onun batıl olduğuna delil bulunmadıkça, bizim de onu onlar gibi kabul etmemizdir. Zira bir şeyi ulemanın kabul edip benimsemesi, telakki bil kabul eylemesi, zahiren onun doğruluğuna, nisbetinin sıhhatına şahid sayılır. Çünkü onu ondan talebesi, arkadaşları nakil ettiler, onlardan sonra gelen tabaka da onların sözlerini kabul ettiler. Onlardan sonra gelenler de onların bu nakillerini tasdik ederek almış oldular. Zamanların birbirine yakın olması itibarıyla birbirini pekiştiren bu şahadet, reddolunmaz derecede kuvvetlidir, meğer ki aksine bir delil buluna ve onu kökünden sarsacak birşey beyan oluna. Çünkü zahir bunun doğruluğuna şahittir. Zahir olan birşey, hilâfına delil bulunup bozulmadıkça, reddolunamaz. Eğer ulemanın kabul ettiği mukarrer olan şeyler, şüphe ile batıl olacak, zanlar onları çürütecek olsa, o zaman ortada tarih kalmaz, nakiller çürür, İnsanlar eskilerin ilimlerinden faydalanamaz, onların nisbeti sahih olmaz. Hiçbir kimsenin sözü nakil olunamaz.

İşte bundan dolayı biz, Hanbeli fıkhnın Ahmed'e nisbetini kabul ediyoruz, çünkü bu mukarrer bir usuldür. Ve onun etrafında uyandırılan şüpheleri inceliyoruz. Bu şüpheleri gelişi güzel almıyoruz. Ancak bir fetvanın veya kavlin O'na nisbetinin batıl olduğu delil ile sabit olursa, o zaman ona göre hükmümüzü veririz. Her hangi bir şüphe ve zandan ötürü bütün mezhebin ona nisbetini toptan reddedemeyiz. Söylenen bir şeyi de ihmal edip bir yana atmamız. Tetkik ederiz, karşılaştırırız, kıyas ederiz, ölçeriz. Tetkik sonucu her şeyin hakkını veririz, vardığımız neticeyi açıklarız. Mukaddime ile netice arasında kapanıp kalmayız, delil ile onun götürdüğü sonuca bağlıyız. İlmi metoddan ayrılmayız, ilmin gereğine uyarız.

6- Mezhebin İki Özelliği: Hadis'e dayanması, Muamelatta Serbestiyi Kabulü.

Biz mezhebin Ona nisbetini tetkik ettikten, daha doğrusu O'na nisbeti etrafında uyandırılan şüpheleri giderdikten sonra, Hanbeli Mezhebini tetkike başlayacağız. Göreceğiz ki, o geniş, bereketli, canlı bir mezheptir. Onda başlıca iki unsur görünür ki, ikisi de onu kuvvetle beslemiş, bu sayede, diğer fıkıh nev'ilerinden ayrı olarak muamelât hususunda daha geniş ve müsaide olmuştur. O unsurlar da şunlardır:

1- Ahmed b. Hanbel fıkı, rivayete dayanan bir fıkıh, Hadis fıkı olup onda bu eser en kuvvetli

bir surette tecelli etmekte, en açık şekilde görünmektedir. O , sahabenin görüşlerini, kavillerini seçer, eğer mes'ele hakkında sahabeden iki kavil varsa onlardan birini seçip alır veya bazen her ikisini de alır. Böylece ona göre mes'ele hakkında iki görüş olmuş olur. Bunu esere uymak için yapar. Çünkü O, Ashabı Kiram'dan bu yüce kişilerin görüşleri arasında nas'a dayanmaksızın bir tercih yapmak için kendisinde hiç bir hak ve salahiyet görmüyor. Çünkü tercih yapmak, iki taraftan birinde noksanlık, diğer tarafta da kemal görmeği icabeder. O ise nass olmadan kendisinde böyle bir hak görmüyor. O selefin yolunun tesirinde kaldığından ve ashabin izini takip ettiğinden, nass olmıyan hususlarda ictihad yapıp fetva verirken bu hususta da ashaba uymakta, onlar gibi yapmağa özenmekte, nassla değilse bile, hiç olmazsa benzeme yoluyla bunu yapmaktadır.

2- Muamelât hususuna gelince, burada daha müsamahalıdır ve nass, menkul eser veya bu ikisine kıyas yoluyla verilmiş bir hüküm yoksa, o zaman işi İbâhî aslıya kaidesince'serbest bırakır. Çünkü eşyada asıl olan mubah olmaktır. Onun için akidlerde ve şartlar hususunda İslâm fıkıh mezhepleri arasında en geniş olanıdır. Mukavele serbestisi tanır. Akidler ve şartlarda asıl olan sıhhattır, meğer ki nassla yasaklanmış birşey ola. Akdin sıhhatına delil istemez, İbâhî aslıye delili yeter. Halbuki diğer cumhur fukahası akdin sıhhatına delil ister. O akdi sahih sayar, batıl olduğunu iddia edenlerden buna delil ister. İleride, bu mezhebin muamelâtta ne kadar geniş olduğunu, mukavelelerde serbestiyi aldığını, her şartı kabul ettiğini göstermek için, bunu ayrıca ele alacağız.

7- Mezhebin Usûl ve Kaideleri.

Biz bu mezhebi tetkik ederken, iki şeyi behemehal incelemek zorundayız:

1- Bu mezhebin hüküm çıkarırken, dayandığı usul nedir? Fer'i mes'eleler o usule göre nasıl alındı?

2. Fer'i mes'eleleri rabt altına alan umumi kaideler nelerdir? Türlü türlü birçok mes'eleleri toplayan nedir? İctihad meyvelerini veren ana temel nedir?

Zira bu usul ve kaidelerin hepsi İmam Ahmed b. Hanbelî'nin yaptığı şeyler değildir. Bunlar tafsilâtiyle ondan nakil olunmamıştır.: Bunlar ondan sonra tafsilâtiyle açıklanmış, fer'i mes'elelerden çıkarılarak , istinbat için temel bir asıl veya bir kaide haline sokulmuştur.

8- Usul İle Kaideler Arasındaki Fark.

İleride yeri gelince açıklanacağı üzere asıl ile kaide arasında fark. vardır.

Asıl: Fer'i mes'eleyi çıkarma yoludur. O vücut bakımından daha öncedir. Mes'ele o asıla göre hal olunur. Birçok imamların kurduğu usulü, fûru'dan çıkarılmış ise de usul yine önce gelir.

Kaide: ise birbirine benzeyen fer'i mes'eleleri rabt ve zabt altına alan umuma şamil bir kuraldır. O fûru'dan sonra gelir, onlardan alınmıştır. O fûru' bilme yolunu kolaylaştırır. İleride açıklanacaktır.

1. KISIM	2
AHMET B. HANBEL'İN	2
HAYATI VE ÇAĞI	2
164-241 HİCRİ	2
780-855 MİLADİ	2
HAYATI	2
9- Doğumu:	2
10- Nesebi: Soy.	2
11- Ataları İdare İşlerine Karıştırdı, O, Bundan Hoşlanmazdı.	3
12- Şerefli Bir Ailenin, Şerefli Çocuğu.	4
13- Babasını Kaybedince O'nu Anası Yetiştirdi.	5
14- O'nu Yükselten 5 Haslet.	5
15- Yoksulluk İçinde Yetişmenin de Sağladığı Şeyler Var.	6
16. Köklü Soyun ve Kanaatin Fazileti.	6
17- Yetiştirmesi Ve Terbiyesi.	7
18- Genç Yaşta Olgunlaşan İnsan.	8
19- Fıkıh ve Hadis İlimleri, Diraye ve Rivaye Yollarından Hangisini Seçmeli?	8
20- Önce Hadis İlimini mi, Yoksa Re'y Fikhini mi Öğrendi?	9
21. O, İslam Diyarının Her Yerinden Hadis Toplamıştı.	10
22- Hadisi Şerif Toplamaya Başlaması.	10

23- Hadis Toplamay Nasıl Başladı?	11
24- Anası Bir Koruyucu MeBek Gibi O'na Şefkat Gösterdi:.....	12
25- İlim Yolunda Seyahatları:	12
26. İlim İçin Bu Zahmetlere Seve Seve Katlanıyordu. San'a Yolunda Bir İlim Aşığı	
Parasız Kalınca:	13
27- İlimden Usanmayan Bir İlim Aşığı Yazı İle Mezara dek:.....	14
28- Hadisi Hem Yazar, Hem Ezberlerdi, Fakat Ezberden değil, Yazdığından Okurdu:15	
29- O Sadece Bir Rivayetçi Değildir, Hükümlerin Hikmetini de Düşünür, Bunu Şafii'ye	
Borçludur:	16
30-O Rivayet İlimi Yanı Sıra Diraye Fıkhnı Da Bilirdi:	17
31- O Hadis Ve Fıkıh İlmını Birleştiren Bir Alimdir:.....	18
32- Çağındaki Sapık Fırkalar Hakkındaki Bilgisi:	18
33- İmam Ahmed'in Farsça Bildiği:.....	19
34- Derse Hazırlık: Hadis Okutmaya Başlaması, Fetva Vermesi:	20
35- 40 Yaşma Geldikten Sonra Ders Okutmağa Başladı:.....	21
36- Daha Önce Fetva Vermiş Olması üa Yerindedir:.....	22
37- Derslerinde Talebesinin Çokluğu :	23
38- Biri Mescid'de, Biri Ev'de Olmak Üzere İki Ders Halkası:	23
39- Onun Dersinde Ciddiyet, Vakar, Huzur ve Sükûn Hakimdi:	24
40- O, Sormadan Söylemez, Kitaba Bakmadan Nakletmezdi:	24
41- Dersleri, Biri Hadis Dersi Diğeri Fıkıh Dersi Olarak İki Nev'idir:.....	26
42- O, Selef-i Salibin Yolundaydı:	27
43- Abbasiler Devrinde Kültür Çalışmaları:.....	27
44- Dalâlet Ehline Sükûtle Cevabı Önerirdi, Sefihe Cevap Sükûttur:	28
45- Fazilet Timsali Bir Alim.	28

1. KISIM

AHMET B. HANBEL'İN

HAYATI VE ÇAĞI

164-241 HİCRİ

780-855 MİLADİ

HAYATI

9- Doğumu:

İmam Ahmed {Allah O'ndan razı olsun) meşhur ve maruf kavle göre 164 hicri yılının Rebiulevvel ayında dünyaya geldi. Oğlu Salih böyle nakleder. Oğlu Abdullah da şunu anlatır: «Babam şöyle derken işittim: Ben, 164 yılında Rebiulevvel ayında doğdum.» Râviler O'nun doğum zamanında ihtilâf etmediler. Halbuki Ebû Hanife ve Malik'in (Allah ikisinden de razı olsun) doğum zamanları ihtilâfıdır. Çünkü Ahmed doğum zamanını kendisi söylemiştir. Doğum tarihini bilmektedir. İşî ravilerin zan ve tahminine, tarihçilerin sürtüşmesine bırakmadı. Kendi kesin olarak bildirdi ve bu şek ve zanlara engel oldu.

Doğum tarihi zan ve şüpheye meydan bırakmayacak bir surette kesin olarak bilindiği gibi ölüm tarihi de kesin olarak bilinmektedir. Bütün haberler O'nun 241 yılı Rebiulevvel ayının 12'sinde geceleyin vefat ettiğinde, birleşirler. Cenaze namazı Cuma günü kılındı. Halk Cuma namazını kıldıktan sonra cenazesi çıkarıldı. Ölüm tarihinin kesin olarak bilinmesinde bir garabet yoktur. Çünkü O'nun vefatı, Bağdat tarihinde görülecek bir gündü. Bütün İslâm ülkeleri O'nun yâdile çalkandı. Cenazesine teşyi' edenler o kadar çoktu ki, bunların sayısı 800000'den az değildi. Çünkü öldüğü zamanlar şöhreti Irak ufuklarını aşmış, bütün İslâm ülkelerine taşmıştı. O'nun ölümü bütün cemaatların duyduğu büyük bir olaydır, bütün gönüller O'nu duydu, bütün diller O'nu haber verdi.

10- Nesebi: Soyu.

Ahmed, Bağdad'da dünyaya, geldi. Anası O'na gebe olarak Merv'den Bağdad'a geldi, babası orada yaşıyordu. Ahmed'in Merv'de . doğduğunu söyleyenler varsa da doğrusu Bağdad'da doğmuş

olmasıdır, ancak anası Merv'de hâmile kalmış, o karnında iken Bağdad'a gelmiştir. Kendisinden böyle nakil olunmuştur, bunda çekiştirecek bir-şey yoktur. Nesebi Arap'tır. O hem baba, hem ana tarafından Şeybânî kabilesindendir. Babası Şeybânî olduğu gibi anası da Şeybânîdir. Arap olmayan bir ırktan, Mevâlidenden değildir, temiz Arap'tır.

Şeybân: Adnan kabilesindendir. Bu soy, Nizâr b. Ma'd b. Adnan'da Hz. Peygamberin nesebiyle birleşir. Bu kabile, Kureyş'in himmet ve gayret, hamiyet ve cesaret sahibi bir kabilesidir. Hz. Ebû Bekir devrinde (Allah ondan razı olsun) İrak'a hücum eden İslâm ordusu kumandanı olan Müsennâ b. Haris bu kabiledendir. Hz. Peygamberin birinci halifesi olan Ebû Bekir'in hizmetinde bulunup en güzel fütuhatı yapan bir ordunun kumandasını o ele almıştır. O'nun bu fütuhattaki güzel hizmetlerine Hz. Ebû Bekir şehâdet etmekte, O'nu övmektedir. Şeybân kabilesi: gerek cahiliyet çağında, gerek İslâm devrinde himmet ve gayretiyle, sabır ve sebatıyla, azim ve cesaretiyle meşhurdur. Araplar arasında şöyle denirdi: «Eğer Rabia kabilesi içinde isen: Şeybânın çokluğunu an, Şeybân ile övün, Şeybân ile harbe çık.»^{2[1]} Şeybân gerek cahiliyet ve gerek İslâm devrinde, en kalabalık, en kuvvetli ve en itibarlı olan kabiledir.

Şeybân kabilesinin meskenleri Basra ve civarında çöldeydiler. Cahiliyet çağında Irak'a yakın oturlardı. Hz. Ömer (Allah ondan razı olsun) Araplar oraya yerleşsin ve çöl havasından da mahrum kalmasınlar diye çöle hâkim olan Basra'yı kurunca, Şeybân kabilesi bu çöl kasabasına geldiler ve orada sakin oldular, bir yandan da çöle yerleştiler.

İmam Ahmed'in ailesi, anasının ailesi bu şehre ve çöle iniyorlardı. Çünkü anasının atası Abdulmelik b. Sevâde b. Hind, Şeybân eşrafından olup Arap kabileleri oraya konuk olurlar, o da onları ağırlar, ikramda bulunurdu. O'nun ailesinin aslı Basra'dan olup Basralı diye anılırlardı.^{3[2]} Ahmed Basra'ya geldiği zaman Mazin Mescidinde namaz kılardı, bunlar Şeybân oğullarıdır. Kendisine bu söylenince: O babalarımın mescididir, demişti.

11- Ataları İdare İşlerine Karıştırdı, O, Bundan Hoşlanmazdı.

İmam Ahmed'in ailesi, Şeybân kabilesindendi. Asıl sakin oldukları yer de Basra idi. Şimdi kısaca babalarını, dedelerini anlatalım: Babası Muhammed b. Hanbel'dir. Dedesi Hanbel b. Hilâl'dir. Naklettığımız gibi aile Basra'da oturmaktadır, sözün gelişinden bu anlaşıldı. Fakat Ahmed'in ailesinin burada oturması uzun sürmedi. Çünkü dedesi Horasan'a gitti. Emeviler devrinde Serhas'a Vali tayin olundu. Ufuklarda Abbasiler daveti belirince, onların propagandacılarına yardım etti, onların saflarına katıldı. Hattâ bu uğurda ezâyeye bile uğradı. Hatib Bağdadi bu konuda şöyle demektedir: «Dedesi Hanbel Hilâl, Serhas Valisidir, Abbasiler için çalışanlardandır. İbn-i Mübarek'in arkadaşı İshak b. Yunus şöyle derken işittim: Hanbel İbn-i Hilâl, İshak b. İsa Sa'dî, Müseyyeb b. Züheyr Dabbî, askerler arasında kargaşalık soktukları için döğüldüler.»^{4[3]}

Babası Muhammed Asker'di. İbn-i Cevzi, Asmaî'den naklen O'nun kumandan olduğunu söyler. Ebû Bekir A'yen'den şunu anlatır: Asmaî şöyle derken işittim: «Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, Zühel kabilesindendir, babası kumandan idi.»^{5[4]} Zühel dedesi, Şeybân Züh-li'dir. İbn-i Cezerl: Babası Gazi kıyafetinde idi.» diyor.^{6[5]}

İbn-i Cevzi'nin menâkıbında geçtiği üzere, ister kumandan olsun, İbn-i Cezerî'nin dediği gibi ister gazi kıyafetinde bulunsun, babası askerdir. O çağda Araplar zaten böyle idi. Çiftçi veya san'atçı olmazlardı. Ülkenin bekçisi ve gazi olurlardı. Dedesi valilik mertebesine yükselmişti, Serhas valisi olmuştu. Ve orada Abbasiler için propaganda yapıyordu, bu yüzden ezaya bile uğradı.

Öyle anlaşıyor ki, ailesi Bağdad'a geldikten sonra Abbasilerin hilâfeti için çalışıyordu ve onlarla teması kesmedi. Fakat Abbasiler devrinde valilik yapmadı. Rivayet olduğuna göre Halife Bağdad'da bulunmadığı zaman, Bağdad'ın ahvalini bilsinler diye, Ahmed'in amcası, bazı valilere malûmat gönderirdi. Ahmed ise, daha çocukluğundan itibaren bu hususta ona katılmaktan sakınırdı. Şu hikâye söylenir; Valilerden birisi şöyle demiş: Bağdad'dan haber alamadım, Ahmed İbn-i Hanbel'in amcasına sordum: Bugün bize haber ulaşmadı, dedim. Halbuki ben onları Halifeye iletmek isterdim. O da: Kardeşin oğlu Ahmet'le gönderdim, dedi. Sonra Ahmed'i çağırdı, o zaman daha çocuktı. O'na: Seninle haberleri göndermedim mi? diye sordu. O da: Evet, gönderdin deyince: Neden onları ulaştırmadın? dedi. O da, ben onlardan çekiniyo-rum, onları suya attım, cevabını verdi.^{7[6]} Bunun üzerine Vali hayıflanarak: Bu bir çocukken çekiniyor, biz ne yapmalıyız? demeğe başladı,

Su hikâye gösteriyor ki, İmam Ahmed'in ailesinin Halifelerle, Valilerle alakası kesilmemişti, ancak Ahmet bunu iyi bulmuyordu. Çocukluğundan itibaren takvasından, şüpheli şeylerden uzak kalmak

^{2[1]} Hatib Bağdadi, Tarihi Bağdad, c.IV, s.415

^{3[2]} İbn-i Cevzi, Menâkıb, s.21.

^{4[3]} Hatib, Tarih-i Bağdad, c.IV, s.415.

^{5[4]} İbn-i Cevzi, Menâkıb, s.14.

^{6[5]} İbn-i Cevzi, Mis'ad.

^{7[6]} İbn-i Cevzi, Menâkıb, s.22.

İstemesinden dolayı bundan hoşlanmıyordu.

12- Şerefli Bir Ailenin, Şerefli Çocuğu.

Bu masum ve muttaki çocuk Ahmed, işte bu iki şerefli Arap ana, babadan doğdu. Anasının babası Şeybân oğullarından, son derece cömert ve şerefli bir kişi, hanesinin kapısını Araplara açmış, kabileler O'na misafir geliyorlar, onları konukluyor, ikramda bulunuyor. Dedesi Devlet idaresinde önemli görevlerde bulunmuş, Valilik yapıyor, Abbasiler hak davasına kalkışıp çalışmaya başlayınca, haklı gördüğü bu dâvaya o da katılıyor, onları destekliyor. Bu yardımı yüzünden ezâ ve cefâda görüyor. Fakat o bunlara şerefle sabır ediyor. Babası ise, asker, yurdu koruyor, İslâm diyarını müdafaa ediyor. Ölünceye kadar üzerinden asker elbisesini çıkarmıyor.

İmam Ahmed, işte bu iki şerefli ailenin çocuğu, damarlarında bu asil kan dolaşmakta. Ailesinden böyle izzeti nefis duygusu, azim ve irade kuvveti, sabır ve sebat, zorluklara katlanma, kuvvetli bir iman aldı. Bu güzel hasletler, o büyüüp serpildikçe, onlar da gelişti. Olaylar içinde o çalkanıp piştikçe bu seciyeler daha çok meydana çıkıp kuvvetlendi. Fitne ve fesat ateşlen O'nu sardıkça o daha çok olgunlaştı.

13- Babasını Kaybedince O'nu Anası Yetiştirdi.

Allah Teâlâ. O'na öyle imkânlar hazırladı ki. ailesinden gecen bu güzel hasletler gelişti, seciyesi kuvvetlendi. Onun içinde yaşadığı ruhi hayat, teneffüs ettiği mânevi hava O'nu günden güne olgunlaştırdı. Geçirdiği tecrübeler O'nu daha cılaladı, çevrenin tesiri ile kişiyi saran şeyleri, zaman siler. Fikir ve ruh sükûne ka^ur, huzur bulur. Hayat dalga dalgadır.

Ahmed de öyle oldu. Tam büyüüp dünya aydınlığını görmeğe başlamıştı, birdenbire kondmı bu hayatta yalnız buldu. Babasını kaybetti, anasına kaldı. O daha küçük hır'ocukken babası öldü. O babasını ve dedesini görmediğini söyler. Bilinen birsey varsa, o da babasının o doğduktan sonra öldüğüdür. Böylece O henüz hır'bir sey hatırlamayan bir küçükken babası ölmüş demektir. Çünkü babasını ve dedesini görmediğim kendi söylüyor. Babasının 30 yaşlarında gene yasta öldüğü söylendiğine göre bu doğru demektir. Babası ölünce O'nun terbiyesiyle ailesinin hayatta olan diğer fertleriyle birlikte anası meşgul oldu, Ona o baktı. Babası O'nu başkasına yük bırakmadı, babadan miras olarak Bağdad'da oturdukları ev ile kiraya verdikleri bir ev kaldı. Azda olsa oradan kıra alıyor, kıt kanaat onunla geçmiyordu. Vakıa bolluk ininde safalı bir hayat yüzü görmedi, fakat insanların eline bakıp muhtaç olmak durumuna da düşmedi. Aldığı kıra ile geçinip yaşadı.

14- O'nu Yükselten 5 Haslet.

İmam Ahmed, işle böyle soylu b;r ailenin çocuğudur. O daha beşikte bir çocukken öksüz kaldı. Fakat onu yalnız bırakmayıp yükseltecek hasletleri vardı. O'nda bes güzel seciye ve haslet toplanmıştı ki, bunlar bir insanda bulununca onu kemâle götürür. Ruh yüceliği kazandırır, küçük şeylerden uzaklaştırıp büyük şeylere yükseltir. Onlar da şunlardır: **1-** Haseb ve neseb şerefi, soylu bir aile. **2-** Daha küçük yasta yetim kalmak, bu da insana kendine güvenme ve tedbirli davranma kazandırır. **3-** Başkasına muhtaç olmayacak derecede fakirlik. Elaleme el açmayacak kadar yoksulluk hır nevi derstir. Servet insanı andırabilir. Zevk Safaya sürükler. Yerde sürünecek kadar yoksulluk insanı zelil eder. fakat orta hallilik bir nimettir, **4-** Bunlara birde Allah Teâlâ'nın nasıp ve'ihsan ettiği takva sayesinde kazanılan kanaat ve fikir yüceliği eklenirse ne büyük nimet, **5-** Bu dört haslet ve meziyet keskin bir akıl, parlak bir fikir ile kaynaşıp beslenince, bu ne büyük devlettir, ne büyük bahtıyarlıktır.

Bu hususta O, üstadı Şafii'ye benzer: Yüksek bir neseb, öksüzlük, başkasına muhtaç olmayacak derecede az servet, yüksek himmet ve izzeti nefis, keskin bir akıl; talebesi ile üstadın yetiştirmeleri ne garip tesadüf ki, birbirine öyle benziyor ki, ikisinin de hali, zikrettiğimiz gibi, ikisini de anaları yetiştiriyor, onları yükselmeye sevk ediyor, büyüklüğe hazırlıyor, kabiliyetlerine göre yetiştirip büyütüyorlar, onların sönüp gitmesine mani oluyorlar.

15- Yoksulluk İçinde Yetişmenin de Sağladığı Şeyler Var.

Yukarıda dediğimiz gibi. bu ahval ve şeraitin imam Şafii'nin kabiliyetleri ve terbiyesi üzerinde tesiri büyük olmuştur. Yerinde işaret ettiğimiz gibi, yüksek soydan olan binnm fakir ve zaruret içinde yetişmesi, yoksulluk içinde büyümesi O'nun dürüst ahlaklı, şerefli bir meslek sahibi olmasını sağlar, şımarık olmasını önler, ancak bazı engeller çıkar, şaşmalar olabilir, bu şaz bir haldir. Koklu bir soydan, şerefli bir aileden olmak, o genci daha sat ı iyice bitmeden, tırnakları sertleşmeden yüksek işlere yöneltir. Aşağılık işlerden, alçak davranışlardan çeker kurtarır. Fakir olması onu zillate düşürmez.

Selalet içinde alçal-maz: düşkünlüğe gönlü razı olmaz, himmet ve celâdei ile şan ve şerefe koşar. Yoksulluk hissetinden kurtulmaya, yükselmeye çalışır. Sonra onun bu asalet duyguları iunde. böyle yüce emeller peşinde koşarak fakirlik içinde yetişmesi O'nu insanların haline vaki! kılar. İnsanlık. şefkat ve merhameti canlanır, insanların arasına karışır, onların içlerinde gizlediklerini, toplumun düşüncelerini; bilir. Onların duyduklarını duyar, toplum içinde haşır neşir olur. Toplumla ilğih bir iş görecekt kimseye bunlar gerekli hallerdir. Topluma karışıp onların muamelelerini tanımak, onların düzenim sağlamak, aralarındaki alâkalan sağlamlaştırmak bunlar bilinmesi zorunlu şeylerdir. Toplumun hayatını işleyen bir fıkıh âliminin, topluma dinin hükümlerini tanıttacak ve onlara ait nizamlar kuracak bir kimseye, ölçüyü tam belirlemek için bunlar gereklidir. dinin hükümlerini tanıttacak ve onlara ait nizamlar kuracak bir kimseye, ölçüyü tam belirlemek için bunlar gereklidir.

Rivayet olunduğuna göre Ebû Hanife'nin talebesi Muhammed b. Hasan elbise boyacılarına gider, onlara yaptıkları işleri sorar, aralarında cari olan örf ve muameleleri öğrenirdi. Bunu, insanların muameleleri ile ilgili hükümler verirken onların aralarında geçen örf ve âdetleri bileyim de herhangi bir şer'i asla aykırı olmamak şartıyla, onları dikkate alayım diye yapardı. Köklü bir soydan olup da fakirlik içinde yetişen genç de toplum arasına kanşır, toplumu tanır, toplumdan kendini yükseğe çekip de onlardan uzaklaşmaz. Toplumun sakat yanlarını da tanıdığından ibtizale düşmez. Soyunun yüceliği, nesebinin şerefi var, onu korur, fakirliğin de iyi yanları var, onu takdir eder.^{8[7]}

16. Köklü Soyun ve Kanaatin Fazileti.

Köklü soyunun ve zillate düşürmeyen orta halli fakirliğin onda etkisi daima görülmüştür. Dünya O'nun önüne serilip teslim olduğu zaman O, ondan uzak durdu, onu bacalarının dibinden kaldırıp attı, nezih bir kalb, muttaki bir ruh ile onlardan kendini çekti. Halife Mütevekkil O'na kese kese altın döktü, yük yük mal yolladı. O bunları şerefli bir tevazuile reddeder, kabul etmezdi. Gönlü huzur içinde, kalbi rahattı, insanların duygularını, içinde duyardı, bunlar da saçı bitmedik yetim hakkı vir, derdi. Bazı insanların düştüğü ibtizale düşmedi, kendi yüksek soyu ile onlara üstünlükte taslamadı. Arap soyluluğu ile öğündüğü asla görülmüş değildir. O'nun biyografisini tercümei halini yazanlar şöyle derler: «İmam Ahmed'in meclisinde olduğu gibi (Allah Ondan razı olsun) başka hiç bir mecliste fakirin aziz görüldüğü olmamıştır.» Bu değerli hasletler o şerefli aile kaynağından fıskırmış olup o da köklü bir neseb ile kanaatkâr bir fakirliğin kaynaşmasından çıkmıştır. Böylece ruh yüksekliği ile takva fazileti birleşmiş, kâmil bir insan olmuştur.

17- Yetişmesi Ve Terbiyesi.

İmam Ahmed (Allah ondan razı olsun) Bağdad'da yetişti. İlk terbiyesini orada aldı. O çağda, Bağdad, Abbasilerin başkenti olup çeşid meşrebde, muhtelif maksat ve arzudaki insanlarla çalkanır, dolup taşardı. Her türlü ilim ve maarif, fenler orada parlıyordu. Kurra orada, Hadis ve fıkıh âlimleri, mutasavvıflar orada, dil âlimleri, hukemâ ve filezoflar hepsi orada. İslâm âleminin her bakımdan merkezi idi. Bütün dünyada devlet merkezlerinde, başkentlerde olduğu gibi orada da türlü meslekler, bir çok yollar, birbirine uymaz meşrebler, aykırı temayüller ve her türlü ilim ve fenler vardı. Ahmed b. Hanbel'in ailesi, kendilerine en münasip olarak, Ahmed'in daha küçüklüğünde O'nun din adamı olmasını seçtiler. Çünkü O'na en uygun olan buydu. O da bu ilmin üstüne düştü, kendini din ilmine verdi. Buna hazırlayıcı olan ilimleri öğrenmeğe başladı: Lügat, Hadis, Kur'an, sahabe ve tabiinden nakil ve rivayet olunanlar, Hazret-i Peygamber Aleyhisselâmın ahvali ve slreti, O'nun sohbetinde uzun süre bulunmuş olan yakın Ashabı Kiramın hayatları, din fıkıhı ve yekin ilmi ve özü ... Bu yolda terbiye olup yetişmesi, O'nun ruhî temayülüne, gönül arzusuna da uygun düştü. Bu işe canla başla sarıldı. O zaten bunu arıyordu, himmet bu gayeye O'nu koşturdu. Daha küçük çocukken ailesi O'na Kur'an-ı Kerim'i ezberletti. Mükemmel bir hafız oldu. Emanet ve takvası ile birlikte zekâsı da parladı. Çocuklar arasında o, takva sahibi bir çocuk olmuştı, daha sonraları da gençler arasında en takva sahibi bir genç oldu. Sonraları da yetişkinler arasında en kâmil insan oldu ve İslâm'da en büyük imtihana o uğradı (Halk-ı Kur'an mes'elesinde neler çekti) inancı uğrunda her turtü güçlüğü katlandı, binbir meşakkat çekti. Bilmediği bir şeye karışmamak için her zahmete göğüs gerdi.

Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip hıfzını tamamladıktan, Lügat ilmini öğrendikten sonra hükümette vazife alarak Divan Kalem'ine devamla başladı, böylece yazmakta ilerlemek ve yazı usulünü öğrenmek istiyordu. Bu hususta kendisi şöyle demektedir: «Küçük bir çocukken kâtiplerin yanına girdim, sonra divana gitmeğe başladım, o zaman 14 yaşında idim.»

O, daha küçükken, kendisini tanıyan kadın ve erkek herkesin güvenini kazanmıştı. Bu konuda şunu anlatırlar: Halife Harun Reşid ordusu ile Rakka'da bulunduğu sırada oradaki askerler, evlerindeki karılarına mektup yazarlardı. Ahmed'i tanıyan kadınlar, ondan başka kendilerine bu mektupları

^{8[7]} Ebû Zehra, Şafiî, s.18.

okuyacak güvenilir adam bulamazlar, mektuplarını O'na götürüp okuturlardı. Mektupların cevaplarını da Ahmed'e yazdırırlar, başkasına itimad edemezlerdi. Ahmed'de dikkat eder, hoşla gitmeyecek birşey yazmazdı.

O'nun necib soyu ve doğruluğu akranları ve onların babalarının gözünden kaçmayan bir şeydi. Akranları arasında seçkin yeri vardı. Babalar oğullarına O'nu arkadaş ve Örnek seçerlerdi. Hattâ babalardan biri, bir defa şöyle demişti: «Ben oğlumun yetişmesi için neler sarf ediyorum, onu terbiye etsin diye terbiyeci hocalar getiriyorum, fakat bakıyorum, birşey yapamıyorlar. Halbuki şu Ahmed b. Hanbel, yetim bir çocuk, bakın haline, ne mükemmel çocuk!.. Terbiyesi ve ahlâkı ne güzeli..»^{9[8]}

18- Genç Yaşta Olgunlaşan İnsan.

Küçük çocuk, büyük olan babasının özüdür, nasıl ki bir ağacın küçük çekirdeği o koca ağacın bir özüdür. Yetim bir çocuk olan Ahmed b. Muhammed b. Hanbel de böyledir. O, öyle olgun bir genç ki, bakıyoruz kadınlara mektup yazarken, yazılmasını uygun bulmadığı şeyleri yazmıyor, amcasının yazdığı mektubu, salâhîhâle muvafık görmediğinden yollamaktan çekiniyor. Onda Allah rızası işte böyle halis ve samimi bir halde, Bunda Valinin de, Halifenin de ilgisini düşündüğünden hamiyet icabı böyle yapıyor. İşte bu küçük oğlan, daha gençliğinde bu büyük imam Ahmed'in seciyelerini taşımaktadır, bir çekirdeğin içinde koca bir ağaç toplandığı gibi...

Bu genç çocuk, akranları arasında takvâsiyle, işine dikkatli olmakla, sabır ve sebatla, cefaya katlanmaklatanıdır. O'nda gençliğin halleri, şımarıklık, çocukluk, yaramazlığı yoktu. Yaşı her ne kadar çocuk yaşı ise de kendisi olgun bir adam gibiydi, bu belki de daha küçük yaşta kendisine itimad etmesinin neticesiydi, onda fikir istiklâli vardı. Bu vasıfları, zamanındaki âlimlerin dikkatini çekmiş, o yaşta onunla görüşenlerin gözünden bunlar kaçmamış, Heysem b. Cemil O'nun için şöyle demiştir: «Eğer bu genç sağ olursa zamanının halkının imami, rehberi olur.»^{10[9]}

Aşikâre görülmektedir ki, bu sezgi gerçekleşti: O genç yaşadı, büyük bir adam oldu, 77 yaşına erişti. Zamanı halkının nuru oldu, onların kalbine doldu: ilmiyle, ahlakıyla, takvâstıyla, sabıyla, herşeye tahammülü ile, inancı uğrunda her ezayı hiçe sayarak mertçe kanaa-tında sebatıyla insanlara örnek oldu, ışık oldu.

19- Fıkıh ve Hadis İlimleri, Diraye ve Rivaye Yollarından Hangisini Seçmeli?

Küçük Ahmed boy atıp büyüdü. Kendini ilme verdi. Ailesi O'nu bu yola sevk etmişti. Ve bu O'nun özei temayülüne, içindeki arzulara uygun düştü, istekleri ile yöneltildiği cihet kaynaşıp birleşti. O zaman Bağdad bir İslâm kültür merkezi olup orada din âlimleri, lûgat ve edebiyat, matematik, felsefe, tasavvuf gibi her nevi ilim ve fenler vardı. Bu ilim ağaçlarının dallan yüklü olup meyvelerini almak kolaydı. Ahmed de, bu meyvelerden mutlaka toplamalıydı. Şüphesiz ki bunların içinde, daha küçüklüğünden beri O'na en uygun dost ve en tatlı gelen din ilimleriydi. Buna hazırlık olarak lûgat ve edşbiyat öğrendi, çünkü bunlar, din ilimlerine götüren bir yoldur. O çağda durum böyleydi ve haddizatında makul olan da budur.

Önünde din ilimlerinden birini seçmek yolu vardı. Ya fukahanın yolunu tutup fıkıh ilmini seçmeli veyahut da Hadis yolunu seçip bir hadis âlimi ve hadis ezberlemiş bir Hafız olmalı. O zaman Hadis yolu ve fıkıh yolu artık birbirinden ayrılmağa başlamıştı. Fıkıh ilmi, Hadis İlmî, Diraye ve Rivaye tankları belirlenmişti. Fıkıh ilmi fetvalarla, mes'eleleri hükme bağlamakla meşguldü. Hadis ilmi: Ravilerin derecesini belirtip rivayetleri inceleyerek fukahaya malzeme hazırlamaktaydı. Eczacılar nasıl doktorlara ilâçları hazırlarsa, bunlar da fukahaya delil topluyorlardı. Bunu vaktiyle Hadis âlimi olan A'meş.fakih olan Ebû Hanefî'ye böyle söylemişti. Irak'ta bu iki tutum da vardı. Ahmed, acaba hangisine yönelseydi, yayını-kavsini hangi hedefe çevirseydi. Her iki kaynak ta taze berrak, safi ve tatlı.

Bağdad'da Irak fıkıhı: Diraye İlmî vardı, onu Ebû Yusuf, Mu-hammed b. Hasan, Hasan İbn-i Zeyyâd ve başkaları toplayıp yazmışlardı. Bağdad da Rivâyeye yani Hadis ilmi de gelişmişti, Hadis âlimleri ve hadis hafızları vardı.

20- önce Hadis İlmîni mi, Yoksa Re'y Fıkıhını mı Öğrendi?

Ahmed İbn-i Hanbel, hayatının ilk zamanlarında hadis ilmini seçti, Hadis âlimlerinin yolunu tuttu, onların mesleğine yöneldi. Öyle anlaşıyor ki, O Hadis ilmine yönelmezden önce, re'y ile hadis arasını birleştiren fukahanın yoluna girdi. İlk defa imam Ebû Hanife'nin talebesi, o zaman Bağdad Kadısı olan İmam Ebû Yusuf ile görüştü, O'ndan ders aldı. Fakat sonradan, kendilerini sırf hadise vermiş olan

^{9[8]} İbn-i Cevzi, Menâkıb, s.21.

^{10[9]} Hafız Zehebî, Tarih, Ahmed b. Hanbel maddesi.

âlimlere döndü. Kendisi şöyle demektedir: «Kendisinden ilk hadîs yazdığım kimse Ebû Yusuf'tur.»^{11[10]}

Fakat ondan ders almağa devam etmedi. Yukarıda dediğimiz gibi: Hadis âlimlerine döndü. Biz O'nun Hadise döndüğünü ikrar etmekle beraber, İrak fukahasının fikir mahsulü olan fetviaar, hükümler ve mes'elelere muttali olmayı büsbütün bırakıp kesinlikle dirâye fıkından ayrıldığını söyleyemeyiz. Bunları görmüş ve okumuştur. Ancak bütün himmet ve gayreti bunlara doğru olmamıştır; onları büsbütün ihmal etmiş de değildir. Zira bunlara muttali olmanın din ilminde meyvesi ve yeri vardır. Hafız Zehebî Tarihinde şunu nakleder: «Hallal demiştir ki, İmam Ahmed, bazı re'y kitapları yazmış ve onları ezberlemişti, sonra onlara bakmadı.»

Bu haberi biz reddedecek değiliz, onu kabul ederiz. Çünkü önünde bunca ilmî neticeler ve malzeme olsun da, onları bilmesin, bu düşünülemez. Onlara muttali olmadan, onları reddetmesi makul olamaz. Biz bu sözü kabul etmekle beraber, hayatının ilk zamanlarında re'y kitaplarına muttali olduğunu, onları ezberlediğini söyleyemeyiz. Dirâye fıkına sarılması, Hadis ilminde rûsuh sahibi olduktan, onda mevsuk, itimad olunur bir delil olarak kabul edildikten sonra olmuştur.

Buna göre İmam Ahmed'in Re'y-Dirâye fıkı karşılarında durumu şöyle olmuştur. İlk zamanda yolu oraya uğradı, çünkü ilk Hadisi şerifi Ebu Yusuf'tan yazmış olması buna delildir. Zira İmam Ebu Yusuf re'y fıkında kuvvetli bilgi sahibi olan fukahadandır. İmam Ahmed, Ebu Yusuf'tan ders almakla beraber, diğer yandan hadis âlimleriyle de teması vardı. Fıkı görüşlerini hadis ile teyid ederdi. Sonra hadise döndü. İlmî varlığı olgunlaşıp kemale erince, bu defa da re'y fıkını bir araştırmacı, bir eleştirci gözü ile tetkike koyuldu. Hadis ilminin götürdüğü neticelerle re'y fukahastının fer'i mes'eleleri re'y yoluyla alma yoluyla elde ettiklerini mukayese etti, karşılaştırdı. Sonunda sahabe ve tabiinin yolunu seçti, bununla beraber re'y fıkından da biraz ışık aldı, bu itibarla, Hallal'ın tabirince, re'y fukahasının kitaplarını ezberlemiş sayılır. Daha doğrusu bir ilmî tabirle, re'y fukahasının vasıl oldukları neticeleri bilmesi, makul ve makbul bir iş olur.

21. O, İslam Diyarının Her Yerinden Hadis Toplamıştı.

İmam Ahmed, (Allah ondan razı olsun) gençliğinin ilkbaharı günlerinde, Hadisi şerif öğrenmeğe başladı. O zaman, İslâm ülkelerinin her tarafında Hadis âlimleri bulunurdu. Basra'da Hadis âlimleri vardı, Kûfe'de öyle, İslâm Devleti'nin merkezi Bağdad da onlarla dolu, Hicaz onlarla çalkalanıyor, o kadar çok. O çağlarda İslâm şehirleri ilim merkezi olup bütün İslâm ülkeleri ilmî temas içinde birbirleriyle kaynaşıyor. O zaman bölgeler arasında Hml temasa engel olacak birşey yoktu, herkes kendi içine kapanmış değildi. Birbirinden ilim alıp verirdi. İslâm diyarları arasında, ilim kervanları devamlı gelip giderlerdi, yakıcı sıcak, kavurucu soğuk demeden iller ve beller aşarak ilim naklederlerdi, ilim nuru bütün ufuklara saçılırdı.

Ahmed b> Hanbel gençliğinin ilk zamanlarında Hadisi şerif talebine azmedince, Irak, Şam ve Hicazdaki Hadis âlimlerinden hepsinden ilim alması gerekiyordu. Belki de O, bütün bölgelerden Hadis şerif toplayıp tedvin eden ilk Hadis âlimidir. Müsned kitabı bunun en sadık şahididir. Çünkü O, Hicaz, Şam, Basra, Kûfe'deki Hadisleri ihtiva etmektedir.

22- Hadisi Şerif Toplamaya Başlaması.

Mantık ieabı önce Bağdad'da Hadisi şerif toplaması, onları toplayıp belledikten sonra başka yerlere gitmesidir. O da Öyle yaptı. O 179 Hicri yılından itibaren Bağdad'da Hadis toplamağa yöneldi, 186 yılına kadar Bağdad'da oturdu. Bu müddet içinde oradaki Hadis âlimlerinden Hadis dinledi ve her işittiğini de yazdı.^{12[11]} 186 H. yılında Basra'ya gitti ve ilk ilmî seyahatine başladı. Ertesi sene Hicaz'a gitti bundan sonra ilim yolunda, Hadis yolunda seyahatları birbirini kovaladı, Basra, Hicaz, Yemen ve diğer yerlere gitti. Hadis toplamaya 179 Hicri yılında başladığına ve itim yolunda 186 yılından önce seyahata çıkmadığına göre,

Bağdad'daki ulemadan Hadisi şerif toplaması 7 yıl kadar devam etmiş demektir. Bu süre içinde başka yere gitmedi, gitti ise de kısa bir yolculuk yaptı ve bu da başka bir maksad içindi.

23- Hadis Toplamay Nasıl Başladı?

179'dan 186 yılına kadar bu yedi yıl içinde kendini Bağdad Hadis ulemasından hadisi şerif, belledikleri mesûr fetvalarını toplamağa verdi. Bununla beraber sahabe ve tabiinin fıkın muhtelif mes'elelerine dair verdikleri hükümleri de topladı.

Yerleşmiş bir usuldür ki, ilme yeni başlayan bir kişi, ilmî bir ondan, bir bundan kaparak toplamaz, belki kısa veya uzun bir süre âlimlerden birini seçer ve onun dersine devam eder. Okuduklarını

^{11[10]} İbn-i Cevzî, Menâkıb, s.33.

^{12[11]} İBN-i Cevzî, Menâkıb, s.95.

onlarda tamam-layıp bitirdikten sonra, anlama yeteneği kazanır ve ondan sonra elinin erdiği her yerden imkân bulduğu kadar ilim meyveleri toplamağa başlar. İmam Ahmed (Allah Ondan razı olsun) o da böyle yaptı. 179 yılında 16 yaşında iken hadisi şerif talebine ve fıkıh âsârı toplamağa başladı. Fakat bunu kendisine rehberlik edecek, yol gösterecek birini seçmeden muhtelif ilimler koluna dalarak yapmadı. Bağdad'da Hadis ve fıkıh âsârı bilenlerden kendisine bir imam, bir üstâd seçti.. Yedi yil ondan ders almağa devam etti, yirmi yaşına gelinceye kadar onun dersinden ayrılmadı. Bu üstâd; Huşeym b. Beşir b. Ebû Hâzim'dir, 183 yılında vefat etmiştir.^{13[12]}

Bu üstadın dersine devam müddetinin ne kadar olduğu yine ondan rivayet olunmaktadır. Oğlu Salih'in haber verdiğine göre kendisi şöyle demiştir: «Huşeym'den 179 yılı Hadis yazmağa başladım. 181, 182 yıllarına kadar hep ona devam ettim. 183 yılında hakkın rahmetine kavuştum. Ondan Hac kitabına 1000 kadar Hadisi şerif yazdım. Tefsire dair baz* şeylerle Kaza kitabını ve bazı küçük kitaplar yazdım.» Oğlu Salih bundan sonra O'na: Üçbin Hadis tutar mı? diye sordu. Daha fazladır, dedi.^{14[13]}

O'nun dersine devamı tamamıyla ona bağlı şeklide değildi. Bu süre içinde hem ondan ders okudu, hem de bazen başkalarından ders aldı. Diğer hocaların ders halkalarında oturup dinledi. Rivayet olunduğuna göre, üstadı Huşeym'in ölümünden önce, 182 yılında Umeyr Ss. Abdullah b. Halid'den ders aldı. Bu süre içinde Abdurrahman b. Mehdî'den ders dinledi. Kendisinin şöyle dediği naklolunur: «182 yılında buraya Abdurrahman b. Mehdi geldi. O zaman 45 yaşındaydı ve sakah kınalıydı. CamideO'nunlagörüştüm.» Ebû Bekir b. Abbas'dan da ders dinler ve O'ndan rivayet ederdi.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: O, üstadı Huşeym'e, özellikle devam etmekle beraber başkalarından ders almayı da bırakmış değildir. Başkalarının derslerine de gider, dinler, onlardan rivayet eder, mevsuk ve emin bir ravi nerde bulursa ondan Hadis yazardı. Hele rivayette meşhur olmuş birini buldumu hiç kaçırmazdı Böylece İslâm ülkelerinde Hadis topladı.

24- Anası Bir Koruyucu MeBek Gibi O'na Şefkat Gösterdi:

İmam Ahmed, üstadı Huşeym'in vefatından sonra, diğer üstad-iardan kimi, nerede bulursa Hadisi şerif toplamağa, dinleyip yazmağa başladı. Huşeym'in ölümünden sonra Bağdad'da 3 yıl kaldı ve ciddi bir gayretle Hadis âlimlerinden ilim aldı. Bu defa Huşeym'de yaptığı gibi hiç birini diğerinden üstün tutmuyor, kimi bulursa ondan ders okuyordu. Huşeym'in ölümü sırasında 20 yaşına yaklaşmıştı, artık yönünü tayin etmiş, tutacağı yolu bulmuştu. Ciddiyet ve gayretle, azim ve sebatla Hadis talebinde devam ediyordu. Anası, koruyucu bir melek gibi O'nun üstüne titiriyor, O'nu bir taraftan ilme teşvik ederken, diğer yandan kendisini fazla yormamasını isterdi. Anasının O'na ne kadar şefkatle davrandığını göstermek için Ahmed şunu anlatır: «Hadis dersine erkenden gitmek isterdim. Anam, elbiselerimi alıp saklardı, sabah olsun da insanlar işlerine gitsin diye bekletirdi, erkenden salmazdı.»

25- İlim Yolunda Seyahatları:

Bağdad'da alacağını almıştı. 186 H. yılında diğer İslâm merkezlerindeki ilim adamlarından Hadis toplamak için seyahata çıktı. İlim kervanı yola düştü. Önce Basra'ya gitti, Sonra Hicaz'a, sonra Yemen'e, sonra Kûfe'ye gitti, ilim merkezlerini birbir ziyaret etti. Rey şehrine gidip Cerir b. Abdülhamid'den ders dinlemeyi çok isterdi.

O'nu bu âna kadar Bağdad'da görmüş değildi. Fakat Rey uzak olduğundan oraya gidip gelmek çok yol masrafına bağlıdır. Bu yüzden oraya gidemedi. Hadis âlimlerinin dilinden şifahen Hadis dinlemek ve ağızlarıyla söylediklerini aynen yazmak için bu ilmî seyahatler devam etti.

Basra'ya beş defa gidip geldi. Bazen orada beş ay kaldığı olurdu, bazen daha az, bazen daha çok kalırdı. Bu müddet içinde ora âlimlerinden Hadis dinlerdi. İlim almak için gittiği şeyhin dersinin durumuna göre okuyup dönerdi.

Hicaz'a beş defa gitti. İlk defa 187 H. yılında gitti. Bu seyahatta İmam Şafii ile görüştü. Bu seyahattan maksadı asıl, Ebû Uy ey-ne'den Hadis dinlemektir, bunu yaptığı gibi İmam Şafii'den de fıkıh dersi aldı. Şafii'nin usulünü, Kur'an'ın nâsih ve mensuhunu beyanını öğrendi. Bundan sonra Şafii ile Bağdad'da görüştü, o zaman Şafii fıkıhını işlemiş, hazırlanmıştı, usulü tesbit olunmuş ve yazılmıştı, dağarcığı ilim doluydu. Mısır'da daha sonraları fıkıh usulünü olgunlaştırdı daha mükemmel hale getirmeğe devam ettiyse de Bağdad'da da tamam sayılırdı. O zaman Ahmed de kemaile ermiş, olgunlaşmış bir âlimdi. Hattâ Şafii, bazen hadislerin sıhhatini bilme hususunda Ahmed'e itimad ederdi. Ona şöyle derdi: «Bir Hadisin sıhhati sizece sabit ise, bana onu bildir. Hicaz'dan, Şam'dan, Irak'tan, Yemen'den nereden olursa olsun, onu alayım.»^{15[14]}

^{13[12]} İbn-i Gevzi, Menatab, s.25.

^{14[13]} Ayra Kaynak

^{15[14]} İbn-i Kesîr, Tarih, s.327. Bu sözü Şafî 198 H. yılında Bağdad'a ikinci gelişinde söylemiştir

İbn-i Kesîr, Ahmed'in bu Hicaz seyahatiartnı tafsilâtiyle şöyle . anlatır: «İlk defa Hicaz'a gidip birinci Haccını 187 yılında yaptı. Arkasından 191, sonra 196 yılında Hacca gitti. 197 yılında Mücavir olarak bulundu. Sonra 198'de Hac yaptı ve 199 yılına kadar mücavir olarak kaldı.» İmam Ahmed kendisi şöyle der: «Üç defa Hac vazifesini ifa ettim. Üçüne de yaya olarak gittim. Bu hac yolculuklarından bir defasında ancak 30 dirhem harcadım. Bazısında yolu şaşırdım , yaya yürüdüm. Şöyle diyordum: Ey Allah'ın kulları, bana yolu gösterin! Nihayet yolu bulmağa muvaffak oldum.»^{16[15]}

Belki de O, sevabı çok olsun diye Hacca yaya gidiyordu. Çünkü taatin meşakkatı artınca sevabı da çok olur. En râcih ihtimale göre yolculuk masrafını bulamadığından böyle yapıyordu.. Bir de orada bir müddet kalıp Beytullah civarında duracak, Hadisi şerif dinleyecek ve okuyacak, ashab ve tabiinin fetvalarını toplayacaktı. Bu da masrafı gerektirirdi.

Hadis talebi için Kûfe'ye Qıttı, Kûfe Bağdad'a yakın olduğu halde bu seyahatte çok meşakkat çekti. Kûfe'de ikameti hiç de rahat olmadı. Kendisinin anlattığına göre öyle bir evde kaldı ki, uyurken başının altına yastık yerine kerpiç koyar, öyle uyurdu. Bir de şöyle der: «Elimde 90 dirhem param olsaydı, Cerir b. Abdulhamid'den ders almak için Reye giderdim. Bazı arkadaşlarımız gittiler, ben gidemedim, çünkü elimde, avucumda birşey yoktu.»

26. İlim İçin Bu Zahmetlere Seve Seve Katlanıyordu. San'a Yolunda Bir İlim Aşığı Parasız Kalınca:

Anladığımıza göre O, Hadis talebi uğrunda bu meşakkatlere seve seve katlanıyordu. Çünkü kolayca kazanılan şey, çabuk unutulur, ucuz elde edilen şeyin değeri olmaz. Bundan başka ayrıca O Hadis yolunda yolculuğu, hicret gibi hayır sayıyor, Allah'dan sevap bekliyordu.

Kendisi için şöyle bir seyahat plânı tasarlamıştı. 198 yılı hacca gidecek, hacdan sonra Yemen'e giderek San'a da Abdurrazzak b. Hümâm ile görüşecekti. Bu düşüncesini hacda yol arkadaşı, ilim talebinde şeriki olan Yahya b. Maîn'e açtı İkinin arzusu birbirine uygun düştü. Bu niyetle Mekke'ye gittiler ve hac vazifesini ifaya başladılar, onjar Kabe'de Kudüm tavafını yaparken, birde baktılar ki, Abdurrazzak da hacca gelmiş, tavaf yapıyor. Onu Yahya gördü, eskiden tanıyordu. Selâmlaştılar. Ve: «Bu da kerdeşin Ahmed b. Hanbel» diyerek Ahmed'i tanıttı. Abdurrazzak bundan çok memnun kaldı, Allah ona selâmet"ve sebat versin, onun daima iyi haberlerini alıyorum, dedi. Yahya: Varın sana gelelim, senden Hadis dinleyip yazalım, olur mu?» dedi. Sonra Ahmed itiraz etti: «Hocadan niçin böyle randevu alıp söz verdin?» dedi. Yahya'da: «Hadis dinleyelim diye» dedi. «Allah seni bir ay gitme bir ay da dönme yolculuğu çilesinden kurtardı. Seyahat masrafı da yanına kâr kaldı. «Ahmet buna karşı şu cevabı verdi: «Ben yaptığım bu niyeti bozamam, Allah göstermesin, senin dediklerine bakarak bunu yapamam. Oraya gidip ondan orada dinleriz», dedi. Ve sonra San'â'ya gidip orada Hadis dinledi.»^{17[16]}

İlim yolunda yolculuktan beklediklerine, iyi niyetine bak. Onu yolculuk zahmetinden kurtaracak güzel bir fırsat doğuyor, bunu tepiyor, ilim yolunda diyar diyar dolaşp gezmeyi tercih ediyor. Tesadüfün ele geçirdiği bu kolaylıktan yararlanma yolunu tutmuyor, ucuz ele geçmiş şeyin değeri bilinmez, diyerek kendini kolaylığa vermiyor, güçlüğü göğüs gerip katlanmayı tercih ediyor.

Bu beklediği de başına geldi, San'â'ya yollandı. Güç şartlarla zor seyahatle yüzyüze geldi. Yolda parası tükendi. Kendisi, hamallara çıraklık yaparak San'â'ya varabildi.^{18[17]} Yol arkadaşları O'na yardım elini uzatıp masrafını vermek istedilerse de bunu kabul etmedi, Allah bana bu masrafı karşılamak için hizmet yaparak para kazanacak kuvvet vermiş, ona çok şükür olsun, diyerek reddetti.

San'â'ya vardığı zaman ayağına gittiği âlim Abdurrazzak da O'na yardım etmek istedi ve O'na:

«Ey Ebû Abdullah, al şunları, onlarla işini gör, zira bizim ülkemiz ticaret yeri değil, burada kazanç yok, dedi ve O'na bir miktar altın sundu. Ahmed buna karşı:

— El-hamdulillah , ben iyi haldeyim, dedi ve İki yıl bu zahmeti çekip katlandı. Bu zahmetler o'na hiç geldi, çünkü burada Zünrı ve İbn-i Müseyyeb yoluyla daha önce işitmediği Hadisler öğrendi ve bu O'na yeter.

Ahmed , yaşı ilerleyip ilmi kemal bulduktan sonra da ilim yolunda seyahatlara devam etti. Hattâ İmam Şafii ile Bağdad'da son görüştüklerinde Mısır'a gidip onunla buluşacağına söz verdi. Fakat bu va'dini yerine getiremedi. Şafii'nin talebesi Harmeie, Şafii'nin şöyle dedi-gini nakleder. «Ahmed b. Hanbel bana Mısır'a geleceğine söz verdi, fakat gelemedi.» İbn-i Ebû Hâtem diyor ki: «Sanırım ki elinin yufka olması, yoksulluk onu bu va'dini yerine getirmekten alıkoydu.»^{19[18]}

27- İlimden Usanmayan Bir İlim Aşığı Yazı İle Mezara dek:

^{16[15]} İbn-i Kesîr.Tarihi, ş,326.

^{17[16]} Bak: İbn-i Kesir, İbn-i Cevzî.

^{18[17]} Hilyet-ül-Evliya.

^{19[18]} İbn-i Kesir, tarih,

Ahmed ibn-i Hanbel, Hadis talebi yolunda İslâm ülkelerini diyar diyar dolaştı. Ne kadar Hadis bulsa; bu çok oldu, artık, yeter demiyor, yorgunluktan usanıp çileden bezmiyordu. Sırtında içi kitap dolu çantası, omuzunda ilim dağarcığı, elinde yol arkadaşı asası, geziyor, dolaşıyor. Bu, bir doymaz altın arayıcısı değil, bir ilim arayıcısı, dünyanın en kıymetli hazinesini arayan bir âlim, Ahmed b. Hanbel bu... O'nu tanıyanlardan biri, bir yolculuk esnasında O'na rastlayınca: «Rivayet ettiklerin pek çok, ezberlediklerin kâfi. Bir Kûfe'ye, Bir Basra'ya, ne zamana kadar bu, yeter artık!» dedi.^{20[19]}

Fakat bu ilim âşığı yeter demiyordu.

Hadis taleb ve rivayetinde ciddiyet ve sebatla devam etti. Hattâ bu ilimde İmam unvanını aldıktan sonra da asla gevşemedi. Çağdaşlarından biri elinde yazı hokkası ve kalemi; işittiklerini yazarken O'nu gördü ve şöyle dedi:

— Ey Ebû Abdullah, sen bu mertebeye yükseldin, Müslümanların âlimi, Hadis ilminin imamı oldun, yetmez mi?

Buna şu cevabı verdi:

— Maal mihbere, ille makbere - Yazı takımı ile mezaradek.

Allah O'nu rahmetine gark etsin, şöyle derdi: »Ben mezara kadar ilim peşindeyim.«^{21[20]}

Ahmed b. Hanbel, dillere destan olan bu hikmetli söze göre hareket eder , ona uyardı: «Kişi ilim talebinde bulunduğu müddetçe âlimdir, eğer ben bilirim zannına kapılırsa, cahil kaldı demektir.» Bu hikmetli sözü O hem işleriyle konuştu, hem de diliyle söyledi. O'ndan naklettiğimiz sözler bunun canlı şahididir.

28- Hadisi Hem Yazar, Hem Ezberlerdi, Fakat Ezberden değil, Yazdığından Okurdu:

O'nun ilim yolundaki yolculuklarından sözü kesmeden önce, burada iki şeye dokunmak istiyoruz, ki bunlar O'nun ilmi hayatıyla, ondan sonraki yüksek mevkii ile ilgilidir:

1. İmam Ahmed, Resul-ü Ekremün Hadislerinden ve ahabın sözlerinden her işittiğini kaydedip yazmağa çok itina gösterirdi. Yalnız hafızaya güvenmezdi. Çünkü O'nun asrı artık ilmin yazılma asrındı. Fıkıh, lügat ve Hadis ilimleri o zaman yazılmağa başlanmıştı. O, sırf kulakla duymakla, kafasıyla bellekle iktifa etmiyordu. Kulağıyla dinlediklerini, kâğıtların arasına gömüyor, oraya kaydederek uçup gitmelerini önliyordu. Aynı zamanda onları hafızasına da tevdi edip ezberliyordu. Bütün hadisleri, senetleriyle, tanklarıyla belliyordu. Fakat bir hadisi nakil ve rivayet ettiği zaman onu yalnız kitaptan okuyarak nakil ederdi. Çünkü akıl yanılır, yanlış bellemiş olabilirdi, bundan korkardı, Hz. Peygamberin-bir sözünü tahrif etmemek için böyle yapardı. Üstün takvası O'nu buna sevkederdi. Ve bu hususta Selef-i Saliha uyardı. Çünkü onlardan bir kısmını, belki kesin bilemeyiz, benzeterek yanılırız korkusuyla Hadis rivayetinden çekinirlerdi.

Bütün haberler İmam Ahmed'in hem hafızasının kuvvetli olduğunda, hem de çok şey ezberlemiş bulunduğu ittifak ederler. Hattâ bazen O, hafızasına güvenerek hadisin senedini yazmazdı, fakat Hadisi dâima mutlaka yazardı ve ayrıca ezberlerdi de. Ancak Hadisi ezberinden asla okumazdı, behemehal yazdığı metine bakarak söylerdi. Hattâ birisi O'na ezberinde olan bir hadisi sorsa, onu kitaba bakmadan söylemez, yazdığından okurdu. Rivayet olduğuna göre: Merv1 halkından bir adam O'na bir Hadis sordu, O da oğlu Abdullah'a Hadisi aramak için Fevâid kitabını getirmesini söyledi. Oğlu kitabı bulamadı. Bizzat kendisi kalkıp kitabı alarak geldi, kitap birkaç cüz'dü. Oturup Hadisi aramağa başladı, iş uzadı. Adam gelip Hadisi istedi. Adama: «Allah'ın öğrettiğini bana mı öğretiyorsun?» dedi. Eve girdi, Hadis kitaplarını tekrar çıkardı ve ona Hadisi yazdırmağa başladı. Yazma işi bitince adama: «Yazdığını bana bir oku bakayım,» dedi.^{22[21]}

İmam Ahmed, iyi bir ezberci, kuvvetli hafızası olmasına rağmen hafızaya itimad etmez, her işittiğini kaydedip yazardı. Hadisi başkasına naklederken, kendisi çok mükemmel ezberlemiş olduğu halde, onu ezberden değil, yazdığından naklederdi, bu kadar dikkatli idi.

2- Bahsi kapamadan önce uyarmak istediğimiz ikinci husus şudur: O'nun talep ettiği ilim, şüphesiz ki Hadistir: Resulün asarı, ahabın fetvaları, onların ilmi eserleri, ictihad ettikleri mes'eleler. Bunların hepsini beller, anlar, maksad ve gayelerini bitir ve bunların hidayeti üzere hareket ederdi.

29- O Sadece Bir Rivayetçi Değildir, Hükümlerin Hikmetini de Düşünür, Bunu Şafii'ye Borçludur:

Şunu da bilelim ki, bunun mânası; Ahmed sadece rivayete bağlıydı, önün ötesine geçmezdi demek değildir. Yani onlardan başkasını aramaz, onlardan başkasını öğrenip bilmez demek değildir. Bu konu tetkik ve araştırma konusudur. Onun fıkından bahsederken bunu etüd edeceğiz. Fakat biz

^{20[19]} İbn-i Cevzî, Menâkıb, s.28.

^{21[20]} Aynı Kaynak, s.31.

^{22[21]} İbn-i Cevzî, Menâkıb, 190-191.

burada madem ki o hangi ilimleri talep ederdi! hususunu konuşuyoruz. İleride yeri gelince inşaallah beyan edeceğimiz şeyde bir hazırlık olmak üzere şuna işaret edelim ki, yukarıda söylediğimiz gibi, Ahmed b. Hanbei, ilk gençlik zamanlarında Ebû Yusuf'tan Hadis dersi okumağa başlamıştı. İbn-i Kesir der ki: «Ahmed ilk gençliğinde Bağdad'da Kadı Ebû Yusuf'un ders meclisine gelirdi. Ebû Yusuf; Mes'ele hakkında bir fetva, eski bir hüküm bulamazsa, o zaman re'yiyle hükmedip fetva veren, Dirâye fıkıhî âlimle-rindendi. Ahmed'in onun dersine devam etmesi, şüphesiz ki ona re'y yoluyla fıkıh hükmü çıkarma hakkında bir fikir vermiş olmalıdır. Ahmed, her ne kadar Hadis öğrendi ise de, nassları ve gayelerini, ihtiva ettikleri maslahatları ve faydaları anlamadan, hüküm çıkarmadaki amacı düşünmeden, araştırmadan Hadis rivayet eden hadiscilerden değildi. Onun okuduğu dersleri, onun ders aldığı üstadları gözden geçirince, bizi şu inanca götürür ki, o rivayete önem verdiği kadar nasslardan hüküm çıkarmaya da itina göstermiştir. Bakıyoruz, Mekke'de Süfyan b. Uyeyne ile buluşuyor, Ahmed ondan duyduklarını yazıyor, rivayet ediyor. Sonra İmam Şafî ile buluşuyor. Onun usulünü okuyor. Şüphesiz ki, onun fıkıh yolu Ahmed'in dikkatini çekmiş, zihninde yer etmiştir, Şafî'nin usulünü ve metodunu o kadar beğeniyor ki, arkadaşlarını bile onu dinlemeğe çağırıyor. Yakut, Mu'cem'inde şunu anlatır: «İshak b. Rahveyh diyor ki: Süfyan b. Uyeyne'nin yarımdaydık, Amr b. Dinar Hadislerini yazıyorduk. Ahmed b. Hanbei gelerek bana: «Kalk, ey Ebû Yakup, gel sana bir benzerini görmediğin bir adam göstereceğim,» dedi. Kalktık, beraberce Zemzem kuyusu sahasına geldik. Baktım, orada beyaz elbiseli bir adam var, yüzü biraz esnerces Güzel huylu ve gösterişli bir adam. Beni yanına oturttu ve: Ey Ebû Abdullah, Bu İshak b. Rahveyh mi? dedi. Beni selâmlayıp hoş geldiniz, ' dedi. Birbirimizle müzakere ettik. Onda öyle bir ilim kaynağı var ki, çok beğendim. Orada oturmamız uzayınca, kalk, o adama gidelim, dedim. Ya bu adam, dedi. Ben de: Suphanallah, dedim. Ben: Bize Zühri şu Hadisi nakletti, diyen adamın yanından kaldırdın, ben de Zühri'ye veya ona yakın birine benzeyen bir adamın yanına getireceğini sanmıştım. Bizi bu gencin yanına getirdin.» dedim. Bunun üzerine bana:«Ey Ebû Yakup bu adamdan ilim al, çünkü gözlerim onun benzerini görmüş değil.» dedi.

Bu hikâye şüphe bırakmayacak şekilde gösteriyor ki, Ahmed b. Hanbel, İmam Şafî'nin ilmini çok beğeniyor, takdir ediyordu. Ahmed'in Şafî için şöyle dediği söylenir: «Hz. Peygamber Efendimiz (Ona salat ve selâm olsun): «Allah Teâlâ her yüzyıl başında bu ümmetin dini umurunu canlandırıp yenileyecek birini gönderir, buyurmuştur. Birinci asrın, yani 100'ncü yılın başında bu ümmetin dini umurunu canlandırıp yenileyecek Ömer b. Abdülaziz geldi. İkinci yüzüncü yılın adamı, umarım ki Şafî olur.»^{23[22]}

Ahmed'in, İmam Şafî'den beğendiği şey nedir? Bu rivayet ilmi olamaz. Çünkü o bu konuda Süfyan b. Uyeyne derecesinde değildi, bizzat Ahmed derecesinde dahi değildi. Şafî en üstün tarafı, fıkıhtaki hüküm çıkarma, istinbat usulü ve metodudur ki, Ahmed, Mekke'de. Bağdad'da ondan bunları öğrenip aldı. Onun zihninde yer eden. fikrini açan da bunlar olmuştu.

30-O Rivayet İlmî Yanı Sıra Diraye Fıkıhını Da Bilirdi:

Durum böyle olunca, kabul etmemiz gerekir ki, Ahmed b. Hanbel, rivayet ilmi yanısıra fıkıh ve ahkâm istinbat! ilmini de öğrenmiştir, bunları da biliyordu. Bunları İmam Şafî'den ve diğerlerinden almıştır. Hattâ biz, onun Ehli re'y-Dirâye ilmi âlimlerinin kitaplarını ezberlemiş olduğuna dair söylenenleri dahi kabul etmekteyiz. Ancak onları ezberlemiş olması, onları alması, kabul veya reddetmesi demek değildir. Onları bilir, fakat iltifat etmezdi. Talebesi Hallal şöyle demiştir: «İmam Ahmed, ehli re'y'in kitaplarını yazmış ve onları ezberlemişti, fakat sonra onlara itilaf etmedi.^{24[23]}

Bu nakil, makul ve makbul bir şeydir. Bunun delâlet ettiği üzere. İmam Ahmed, fıkıh ilmi, re'y. kıyas ve isfinbat yolları üzerine ders alırken itina gösterirdi. Ebû Hanife ve talebeleri gibi Irak re'y fukaha-sının yazdıklarında, onun susuzluğunu gidermek veya onun esere bağlı tutumuna uyacak birşey bulamadı ise de. yine her halde fıkıh ile meşguldü. Ancak bazı fukahanın tuttuğu yolu beğenmiyordu.

31- O Hadis Ve Fıkıh İlmini Birleştiren Bir Alimdir:

İmam Ahmed, fıkıh ilmini talep etmekle beraber, asıl Hadis ilmine itina gösterir, âsâr rivayete son derece önem verirdi. Böyle olunca Hadisleri kuru bir rivayet halinde bırakmaz, onların gayelerini ve meramlarını anlar, fıkıhî maksat ve mânalarını araştırırdı. Ashab-ı Kî-ram'ın fetvalarını toplar, tesbit ederdi. Müsned kitabında her bir sa-habının büyük bir bölüm tutan fıkıh ve fetvalarını buluyoruz. Müsned-i Ömer kısmında, büyük fakih Hz. Ömer'in vermiş olduğu fetvalardan büyük bir kısmı var. Müsned-i Ali, Müsned-i Osman, Müsned-i Abdullah b. Mes'ud ve diğerleri de böyle, onların fetvalarından, verdikleri hüküm ve kazalardan büyük bir miktar yer almakta.

^{23[22]} Bak:Ebu Zehra İmam Şafî,s.26.

^{24[23]} Bak: Zehebl Tarihi. Ahmed maddesi.

Fıkıhı tetkike itina ile ashabın bu fetvalarını nakletmek, işte dirayetli bir fıkıh âlimi bundan oluşur. Böylece İmam Ahmed'de Hadis ile fıkıh birleşip kaynaşır. Bu suretle Hadis âlimi olan Ahmed, aynı zamanda fıkıh âlimidir. İmam A'zam Ebû Hanife şöyle demiştir: «Yalnız Hadis talebinde bulunup da fıkıh bilmeyen kimse, şöyle bir eczacıya benzer: İlaçları toplar, fakat hangi derde derman, hangi hastalığa ilaç olduğunu bilmez. Bunu ancak doktor tarif eder. Hadis talep eden de böyledir, elindeki Hadisinin neye yaradığını bilemez, fakih gelir, onu o bilir.»^{25[24]}

İmam Ahmed, Hadis ile fıkıh arasını bulup birleştirmede, her ikisinde de imam sayılmasında, İmam Malik gibidir. Ancak İmam Ma-lik'in fıkıh yönü daha açıktır. Bu biraz izaha muhtaçtır. Ahmed'in fıkıh ve hadisinden ileride söz açtığımız zaman, bunu açıklayacağız ve bu konuda onunla Malik arasında bir karşılaştırma yapacağız.

32- Çağındaki Sapık Fırkalar Hakkındaki Bilgisi:

Burada bir noktaya daha değinelim: Acaba Ahmed b. Hanbel, Hadis, fıkıh ve ulum-u Arabiyyeden yani lugattan başka ilimleri de tahsil etti mi? Galip olan zanna göre o. bunlardan başka bir ilim tahsil etmedi. Kelâm ilmi, felsefe okumadı, halbuki o sağken bunlar meydana çıkmış, tercüme işleri başlamıştı. Bunun sebebi şu olsa gerek; O Hadis ve Kur'an ilimlerinden başkalarını itinaya lâıyk bir ilim olarak görmüyordu. Onlar Ulum-u Arabiyye gibi. din ilimlerini anlamaya vasıta olanlardan da değildi.

Fakat Ahmed'in: Hariciler, Şia, Cehmiyye, Mutezile ve başkaları gibi muhtelif İslâm fırkalarının görüş ve inançlarından haberi olmadığını söyleyemeyiz. Çok kuvvetli bir zan olarak; Ahmed bu fırkalarla meşgul oldu, onları tanıdı diyebiliriz. Onun hayatı ve olaylar buna müsaittir. Buna aykırı birşey yoktur. Meselâ o, Hadis talebi için Basra'ya beş defa gitti, orada altı ay kadar kalırdı. Basra ise bu fırkaların kaynaştığı bir yerdı. Mûtezile'nin ocağı orası. Hariciler ora çölünde yuva kurmuş, etrafı kasıp kavuruyor. Cehmiyenin. Mürcienin orada ve Küle'de cemaatleri vardı. Araştırmacı olan âlim. aralarında yaşadığı etrafında bulunan ve temas ettiği kimselerden birçok şey öğrenir, bilgi sahibi olur. Bu fırkaların haberleri her tarafta dolaşüyor, meclislerde kimisi beğenerek, kimisi yererek onlar konuşuluyordu. Lehte, aleyhte bir çok şeyler söyleniyordu. İlim sahipleri de bazı red, bazı kabul mahiyetinde görüşlerini ortaya döküyorlardı. Ahmed bunların içinde yaşıyordu. Ona göre bu fırkaların hepsi bid'atçıydılar ve Selef-i Salihin'in yolundan çok uzaktılar. İmam Ahmed gibi akli başında, fikri yerinde olan bir kişi, haklarında bir bilgisi olmadan kalkıp da bu gibi insanlar için boşuboşuna böyle lâf etmez, onlara kuru iftira atmaz. Onlar hakkında bilgisi olmak gerekir. Çünkü birşey hakkında olumlu, olumsuz, beğenerek veya yererek hüküm vermek, lehte veya aleyhte konuşmak için o hususta bilgi ' sahibi olmak icabeder. Ezbere konuşmak, karanlığa taş atmak olur. Sonra diğer bakımdan, İmam Ahmed, kendilerinden Hadis ve ilim aldığı kimselerin, onun görüşüne göre, dinden uzak saydığı bu gibi konulardan, bu sapık sözlerden uzak kalmış olmaları, bu dalalet çukuruna dalmamış olmaları gerekirdi. Bu hükmü verebilmek için onların ne gibi şeyler olduğunu, bu konuda bilgi sahibi bulunması icabeder, onun gibi bir âlim rastgele konuşmaz.

Bütün bunları gözönünde tutarak, kesinlikle yakın bir kanaatle diyoruz ki, Ahmed b. Hanbel, bu fırkalar hakkında bilgi sahibidir. Onların mahiyetini biliyordu. Keza çağındaki ilimlerin bir kısmına vakıftı. Ancak onların tesirinde kalmış, ruhuna onlar işlemiş değildi. Çünkü onlar onun eğilimiyle barışmıyor- Onun arzu ve kanatlerine uymuyordu. Onun için kendini onlara kaptırmadı.

Buraya kadar söylediklerimizden, Ahmed m o ilimleri bütün tefer-ruatiyle tam ve kâmil bir surette bildiği, o fırkaların içyüzüne tamamiyle vâkıf olduğu neticesi çıkarılmasın, biz bu hususta umumi bilgisi olduğunu söylüyoruz. Yoksa inceden inceye araştırıp da bilgi edinmiş demek istemiyoruz. O bir âlim sıfatıyla, çevresinde olup bitenlerden haberdardı, çağındaki tıkrı cereyanlarına vakıftı, ona bu kadarı da yeter.

33- İmam Ahmed'in Farsça Bildiği:

İmam Ahmed'in hadis ve fıkıh ilimlerinden başka şeyler bildiği hakkındaki kuvvetli zannımızı te'yid eden bir şey de şudur: Onun farsça bildiğini ve bu dili konuştuğunu öğrenince, bu zan yakîn derecesine Yükselir. Konuştuğu kimse arapçayı iyi bilmiyorsa onunla farsca konuş-uğu bilinen bir şeydir. Bu sahih olarak naklolunan haberle sabittir. ağındaki kimselerle münasebeti, çevrede farsçanın konuşulması, ona şrapçadan başka bir dil bilmesini gerektirirdi. Nasıl ki beğendiği, başka-jarını sakındırdığı.halde, küçük düşmemek için çağındaki geçerli ilimleri öğrenmek lüzumunu hissetmiştir.

Onun farsça bildiğine dair haber sahihtir ve şöyledir: Hafız Zehebi'nin tarihinde naklettiğine göre: Horasandan teyzesinin oğlu gelmiş ve ona misafir olmuş. Yemek yenmiş, bu esnada İhmed Horasan'dan ve halkından malumaî almak için bazı şeyler îormuş. Akrabalarından orada kimler kalmış, bunları öğrenmek iste-niş. Misafiri arapçayı iyi arılamayınca Ahmed onunla farsça konuş-nağa

^{25[24]} Ebû zehra, Ebû Hanife, s.26. 42

başlamış. Bu haberi nakleden İmam Ahmed'in torunu Züheyr)lup, o esnada orada bulunduğunu ve bunu gözüyle gördüğünü söyler. Bu haberi reddeden bir başka delil yoktur. Râvisi mevsuk olan bir İhaber, delilsiz, gelişi güzel reddolunamaz, onun için bu haberi kabul ederek farsça bildiğini söylüyoruz.

Ancak Ahmed farsça bilmekle beraber fıkıhında bundan faydalanmış değildir. Onun fıkıhı, bilindiği üzere. Hadise dayalı eserci, rivayetle beslenmiş bir fıkıhtır. Onda felsefe, mantık yoluyla işlenmiş birşey yoktur. Ondan rivayet olunan mes'elelerde fars fikrinin tesirini gösteren birşey yoktu. Her ne kadar bazen çevrenin tesiri görülürse de, bu ancak hükmün esası: Kıyas, Maslahat, Şeddi zeraî* olduğu zamandır, esas nass olduğu zaman değil. Şu da kesindir ki, zaten Ahmed kıyası çok az kullanır. Maslahat delilini de eşyada asıl olan mubah olmaktır, esasına göre nass olmıyan yerde alır. Fakat maslahatın, itibar edilmesine dair bir nass bulunursa o zaman almaz. Böyle bir delil bulunmayınca, maslahat aslı üzere mubah olduğunu gösterir. Onun fıkıhından bahsederken bu husus etraflıca anlatılacaktır,

34- Derse Hazırlık: Hadis Okutmaya Başlaması, Fetva Vermesi:

İmam Ahmed, Hadis âlimlerinden Hadis ilmini öğrendi, onlardan duyduklarını yazıp topladı. Yazdıklarını büyük bir dikkat ve itina ile belledi, coşkun istekle ezberledi. İlk zamanlarda yalnız Bağdad ulemasından almakla yetiniyordu, camileri dolaşıp ulemâyı dinliyordu, o zaman camiler âlimlerle dolup taşıyordu. İçlerinde hıfzı kuvvetli, bilgisi çok, takvası üstün olanlar vardı. Sonraları, diğer İslâm ülkelerini dolaştı. Basra'ya, Küfe'ye. Hicaz'a gitti, tâ Yemen'e kadar uzandı. Nerede bir âlim duydu ise, oraya gidip onu gördü, ancak ölümün araya perde gerdikleri müstesna. İmam Malik'ten' ders. alamadı, zira Ahmed Hadis talebine başıadsğı ilk yıllarda o hakkın rahmetine kavuşmuştu. Abdullah İbn-i Müfearek'ten de ders dinleyemedi. Çünkü onun Bağdad'a son defa geüşi, Ahmed'ip Hadis şerif talebi için diğer İslâm ülkelerine seyahata çıktığı yıla rastlar, bu yüzden onunla görüşmek nasip olmadı. İbn4 &İsbar@k sonra Tarkısa döndü ve bir daha Bağdad'a gelmedi.

Bu gibi büyük âlimlerle görüşmemenin elemi hissedirdi. Fakat Allah Teâlâ diğer bazılarıyla görüşmeği nasip edince bu elemi biraz hafifledi. Onun için şöyle derdi: «İmam Malik ile görüşmek nasip olmadı, fakat Allah Teâlâ ona bedel Süfyan b. Uyayne ile görüşmeyi nasip kıldı, Hammad fo« Se^d ile görüşemedim, onun yerine İsmail b. ASiyye ile görüştüm.»^{26[25]}

Asrındaki ulemadan Hadis topladı. Zamanının fikir cereyanları öğrendi. Dinle ilgili bütün ilimleri bildirdi. Bazılarında derinleşti, ve ihtisas sahibi oldu. Artık ekdiklerini biçmek günü yaklaşmıştı. Yıllarca dikkatle özenerek suladığı bu ilim ağacının tatlı meyvelerini verme zamanı gelmişti. Ağaç kuvvetlenmişti. Kökleri toprağın derinliklerine dalmış, dalları gökyüzüne doğru uzanmış, yüklü meyvelerle uçları aşağı doğru sarkmıştı. Artık onları devşirmek lâzımdı. İnsanlar bunu gördüler, beğendiler hoşlarına gittiğinden etrafını sardılar.

35- 40 Yaşma Geldikten Sonra Ders Okutmağa Başladı:

İş, işte böyle olgunlaşınca Ahmed İbn-i Hanbel, Hadis okutmak üzere ders halkasını kurdu, fetva vermeğe başladı. İbn-i Cevzi diyor ki, İmam Ahmed, ancak kırk yaşına bastığında kendini ders ve fetvaya lâıyk gördü ve ondan sonra derse oturdu. Söylendiğine göre, 203 Hicri yılında bazı kimseler gelerek ondan Hadis okutmasını istediler. Fakat o bunu kabul etmedi. Abdurrazzak b. Hümam ile görüşmek üzere Yemene gitti. Sonra 204 Hicri yılında Bağdad'a döndü ve ders okumağa başladı. Halk etrafına toplanıp dinledi.»^{27[26]}

Demek oluyor ki, Ahmed b. Hanbel, 40 yaşına basmadan önce Hadis okutmağa ve vâki olan mes'eleler hakkında fetva vermeğe başlamadı, olgun yaş sayılan 40 yaşına gelmeden, kendisini bu işe lâıyk görmedi. Hadis ve fetva ders halkasını kurmadı. Bunun sırrı acaba nedir? Biliyoruz ki diğer bazı fukaha bu yaşa gelmeden, önce ders okutmaya başlamışlardır. Meselâ İmam Şafî bu yaşa gelmeden Mekke'de ders okutmaya ve fetva vermeğe başladı. İmam Malikin keza bu yaşa gelmeden ders okutmağa başladığı tercihen kabul olunur. (Ancak İmam A'zam Ebû Hanlfe de 40 yaşında başlamıştır.) kendisi bunu şöyle açıklar: Üstadlarından bazılarının sağlığında bu işe başlamayı uygun bulmadığını söylemektedir. Şöyle ki, çağdaşlarından birisi, kendisine Abdurrazzak'tan rivayet etmekte olduğu, bir Hadis yazdırmasını ister, Abdurrazzak sağ olduğundan onu yazdırmak istemez.

Bana göre, İmam Ahmed sünneti şerife son derece bağlı idi. Ondan hiç şaşmazdı. Hz. Peygamberin işlediğini işler, işlemediğini yapmazdı. Hattâ bir defa kan aldırdı ve kan alana bir dinar verdi. Çünkü Hz. Peygamber kan aldırdığı zaman bir dinar verdiği rivayeti var. Keza tabiatı icabı böyle şeyden hoşlanmadığı halde câriye edindi, Çünkü Hz. Peygamber bunu yapmış diye yaptı. Bu hususta

^{26[25]} İbn-i Gevzi, Menâktb, 31.

^{27[26]} İbn-i Cevzi, Menakib, s.118.

eşinden müsaade istedi, o da müsaade edince, bunu yaptı.

En küçük şeylere ait isterde biie sünnete uymaya bu kadar dikkatli ve meraklı olan İmam Ahmed'in, en mühim ve en önemli işlerden olan bu büyük işde, yani irşad işinde sünnete uymaya son derece itina göstermesi elbette en uygun olandır. Peygamberlerin (Allah'ın selâmı cümlesine olsun) vazifesi olan irşad görevi ders, fetva vermek halinde devam ediyor. Hz. Peygamber Aleyhisselâm 40 yaşında peygamber olarak gönderildi. Allah'ın risaletini bu yaşta insanlara tebliğ etmeğe başladı. Allah Teâlâ onu insanlara rahmet olarak bu yaşa geldiğinde gönderdi. İşte Ahmed de, sünnete uyan bu âlim, 40 yaşına gelmeden Hadis ve fetva dersine oturmağa utandı, cismi ve ruhu tam tekâmül ettikten sonra derse başladı. Bize göre onun 40 yaşına gelmeden ders okutmağa, fetva vermeğe başlamamış olmasının sebebi budur. Elimizdeki kaynaklarda buna delâlet eden açık bir nass bulama-diksa da onun umumi ahval ve hareketinden çıkan netice budur.

36- Daha Önce Fetva Vermiş Olması üa Yerindedir:

Durum böyle olmakla beraber bu yaşa gelmeden kendisine bildiği birşey sorulduğu zaman, bildiği halde onu söylemezdi, bir Hadisi rivayet etmekten çekindi, bunu demek istemiyoruz, belki biz bunun aksini iddia ediyoruz. Çünkü o bildiği halde söylemezse, o zaman ilmi gizleyenlerden olur, Peygamberin Hadisinin yayılmasına engel olmuş sayılır. Halbuki Peygamber aleyhisselâm ilmi gizlemekten nehyetmiştir, din, hadisi şerifi yaymayı, neşri icabeder. Bazı haberler bu görüşümüzü doğrulamaktadır. 198 yılında Hayf mescidinde fetva verdiği rivayet olunmaktadır, o zaman 34 yaşındaydı.

Öyleyse bu iki görüşün arasını nasıl birleştireceğiz. Bu habere göre 34 yaşında derse ve fetvaya oturduğu ileri sürülüyor! Şöyle diyebiliriz: İcabında fetva vermek, bilen her kişiye vacib olur. O da bildiği hususta fetva vermiştir. Derse oturmanın durumu ise başkadır. Çünkü ders dinleyen ilim almak, öğrenmek ve icabında ona başvurmaya ister. İşte, Ahmed; Bağdad'da ders boşluğu vardı, onu doldurdu ve peygamberlik yaşı olan 40 yaşına gelmiş bulunduğundan Hadis ve fetva dersine artık lâıyk olmuştu. Doğrusunu Allah bilir.

İmam AhrneeS, olgunluk yaşına gelip kemale eriştikten sonra ders okutmağa, fetva vermeğe başladı. İnsanlar arasına, onun şöreti yayılmıştı. Salih ve takva sahibi bir kimse olduğunu, zühdü, insanların elindekine asla göz dikip tama' etmediği, iffet ve nezaketi, Hadisi şerif ile meşgul olup bu uğurda bir çok zahmetlere katlandığı, Hadis öğrenmek için her çileye göğüs gerip ulemayı arayıp bulduğu herkesçe duyulmuştu.

Gariptir, insanlar kendileri fazilet sahibi olmasalar da, fazilet sahibi olanları severler, onları takdir ederler, onların haberleri, halk arasında çabuk duyulur ve yayılır. Âhmed'e dair haberler de öyle oldu, dilden dile dolaştı. Onun fazileti, dindarlığı, daha derse oturmadan önce her jarafa yayılmıştı. Hattâ San'ada Abdurrazzak ile görüşmek üzere raîen'e gitmeden önce, onun zühd ve takvası, doğruluğu, ilmi ve vizî haberleri oraya ulaşmıştı, kendi varmadan önce haberleri varmıştı.

Şu da varki, o insanlar kendisine Hadis ve fetva sormak için sık sık müracaat etmeğe başladıktan sonra ancak ders okutmak ve fetva vermek üzere Mecliste kürsüye çıktı. Onlara cevap vermek için mecliste oturmağa mecbur oldu. Bundan sonra şöreti çoğaldı. İnsanlar [onun faziletlerini gördü. Valilere, emirlere karşı iffetli tutumunu, Müslümanları nasıl koruyup saydığını öğrendiler, onu daha çok sevdiler. Sonra Haik-ı Kur'an mes'elesi dolayısıyla sınava uğradı. Bu olay onu potasında eritip daha da temizledi, onun sabır ve metanetini, celâdet ve cesaretini gösterdi. Belâlar birbirini kovaladı. Buniar onun sâînîni yükseltti, namını arttırdı, Allah nezciinde, insanlar arasında derecesi yük: seldi. Sonra sonderece tevazu göstermesi, şöretten kaçması, bütün bunlar halk gördü ve onu öğerek namı dillere destan oldu. Resûlullah'ın halifesi Ebu Bekir'is Sıddık'ın dediği gibi: Ö şereften, şan ve şöretten kaçdıkça, şan ve şeref onu takip ediyordu.

37- Derslerinde Talebesinin Çokluğu :

Ahmet camide ders okutmağa, fetva vermeğe başlamadan önce, bütün İslâm diyarında nam ve şöreti duyulmuş olduğundan, dersine hücumun fazla, talebesinin çok olması tabîî bir şeydir. Bazı raviler onun meclisine gelip ders dinleyenlerin sayısının 5.000 kadar olduğunu, dersini yazıp not tutanların ise 500 civarında bulunduğunu söylerler.^{28[27]} Şüphesiz bu kalabalığı alacak kadar yer, Bağdad'da Mescid'il Camide idi. Biz derse gelenlerin hakkında verilen bu rakamın ince bir istatistiğe dayandığını, kesin olduğunu söylemiyoruz, ancak bu sayı, derse gelenlerin çokluğunu ifade eden bir rakamdır. Bu sayı yarıya, hattâ beşte bire inse yine çoktur ve bu da, Bağdadlılar nezdinde Ahmed'in mevkiini göstermektedir. Gerçekten bu büyük bir şeref, yüksek bir mevki. Camide dersine gelenlerin çokluğu, fıkhnî ve Hadislerini rivayet edenlerin çok olmasına sebep olmuştur, ileride onun fıkhnîndan

^{28[27]} İbn-i Cevzi, Menâkıb, 210.

bahsederken bunu anlatacağız.

Burada şunu da kaydedelim ki, onun dersinde hazır olanların hemen hepsi de onun ilminden istifade etmek maksadıyla gelenler değildi, içlerinden bazıları teberrüken onun dersinde bulunuyordu, bir kısmı onun dersinden öğüt alıp vaaz niyetiyle dinliyordu, bir takımı da bu garip adamın halini görüp öğrenelim, onun' ahlâk ve doğruluğunu göreyim diye geliyordu. İbn-i Cevzi'nin Menakıbında kaydettiğine göre onun çağdaşlarından biri şöyle demiştir: «Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel'in dersine 12 yıl devam ettim. O Müsned kitabını çocuklara okurdu. Ben ondan tek bir Hadis bile yazmadım! Ben onun ahlâkına, doğruluğuna, edeb ve nezaketine hayrandım.»^{29[28]}

38- Biri Mescid'de, Biri Ev'de Olmak Üzere İki Ders Halkası:

Öyle anlaşıyor ki iki ders halkası vardı. Birinci özel mahiyetteki, olup bunda hususi talebelerine ve kendi çocuklarına ders verirdi.

İkinci Mescid'de olup buna halktan dileyen ve umum talebeleri gelirdi. Yukarıda bazılarına göre, onun dersine gelenlerin sayısının 5.000 olduğuna dair rivayetler gördük, bunlardan ancak 500'ü yazıyormuş. Yani derste bulunanların onda biri yazıyor, onlar Hadis rivayetiyle meşgul, Bunlar onun özel talebesi demek oluyor. Bunların içinde de daha özel olanlar evine gidip çocuklarıyla birlikte Hadis okuyanlar oluyor.

Zehebi Tarihinin kaydettiğine göre mescid'deki ders ikindiden sonraydı, belki de bu vakti seçmesi; gündüzün sıcaklığı biraz azalıp gece [karanlığı henüz çökmemiş bir vakit olmasındandır. Diğer yandan insan-ıların çoğunun istirahat saati sayılır, işini bitirenin derse gelmesi kolaylaşır. Sonra bu saat dünya meşguliyetlerinin nisbeten biraz azaldığı, işlerin bittiği bir vakittir. Hadis nakli ve fetva için daha müsaittir. Böyle i.sakin bir havada verilen ders daha tesirli ve faydalı olur.

39- Onun Dersinde Ciddiyet, Vakar, Huzur ve Sükûn Hakimdi:

İmam Ahmed'in dersinde üç husus göze çarpar ki, bunların ruh üzerinde güzel tesiri görülür; onlar da şunlardır:

Onun meclisinde vakar, sükun, ciddiyet, tevazu vardı, şaka, mizah, alay ve lehv diye birşey yoktur. Lehv, zaten aslında batıldır, mizah, ise aklın bir nevi püskürük atmıştır. Boşboğazlık nasıl kötüyse şaka da bazen kaka olur. Onunla tanışıp görüşenler onun bunları sevmediğini bilirlerdi. Gerek ilim meclisinde, gerek onun dışında başka bir mecliste onun yanında asla mizah yapmazlardı. Hattâ onun üstadları bile onun bu halini bildiklerinden onun önünde mizahtan kaçınırlardı. İbn-i Nuaym, Halef b. Salim'den nakil eder, o şöyle demiş: «Yezîd b. Harun'un meclisindeydik. Yezîd mizah yaptı. A h m e d b. Han-bel'de öksürdü, bunu anlayan Yezîd, eliyle alına vurarak Ahmed'in burada olduğunu bildirsenizde mizah yapmasaydım, dedi.»

Ciddilik ruhu, vakar ve sekinet bir gölge gibi onun meclisinin üzerine kanat gerip hâkim olurdu. Zira Hz. Resulü Ekrem'in Hadis şeriflerinin sünnetin rivayet olunduğunu, Ashabın ve Selef-i Şâlihin'in asarının nakil edildiği bir meclise yakışan budur. Vakar ve huzurun bir faydası da sözün kalbine işleyip yerleşmesini sağlar. Ruhta tesirini artırır. Lâfize, melali, yorgunluğu biraz giderir, fakat onun çokluğu ilmin celâl ve ciddiyetini zedeler, parlaklığını, ihtişamını gölgeler. Ahmed mizahtan tamamıyla sakındı. Çünkü Hadîs ve Sünnet rivayeti, ona göre bir nevi ibadettir. İbadet vakti mizah yapılmaz. Mizah buna aykırı düşer. Mizah yorgunluğu gidermek için olduğundan Hadisin ve Sünnetin rivayetiyle ibadet etmekte olan kimse de, yorulmayacağına göre, mizaha gerek yok. Yoruldu denemez, çünkü ibadetten yorulan kimseden hayır gelmez.

40- O, Sormadan Söylemez, Kitaba Bakmadan Nakletmezdi:

İkinci olarak onun dersinin bir özelliği de şudur: O, istek olmadan, sormadan ders vermezdi. Biri bir mevzu da rivayet olunan bir Hadis sorar, o da hadislerin toplanıp yazılmış olduğu kitapları getirir, öyle cevap verirdi. Kitaplarda aramadan birşey demezdi. İkinci olarak da bir Hadisi şerif nakledeceği zaman, onu ancak kitaptan söylerdi. Nakil doğru olsun, mümkün olduğu kadar hata zannından uzaklaşmak için böyle yapardı. Çok nadir hallerde, kitaba müracaat etmeden Hadisi şerif naklettiği de olmuştur, ama bu sayılacak kadar azdır, hattâ Hadis okuttuğu sürece kitaba müracaat etmeden kaç defa Hadisi naklettiğini sayanlar olmuştuk ki bu 100 Hadisi geçmez.

40 sene kadar Hadis okuttuğu halde, uzun müddet devam eden bu nakil ve rivayet süresinde kitaba bakmadan hafızasından söyledikleri bu kadar azdır.

Zehebi Tarihinde, Ahmed'in arkadaşı Mervezi'den şunu nakleder. O, Ahmed'in meclisini şöyle anlatır: «Ebû Abdullah Ahmed'in meclisinde fakir en aziz tutulduğu kadar başka yerde tutulduğuna

^{29[28]} Aynı Kaynak, Aynı Yer.

görmedim. Yoksulları korurdu, dünyaya tapanlardan hoşlanmazdı. O son derece şefkatliydi. Aceleci değildi. Çok mütevazı idi. Sekinet ve vakar sahibiydi. İkindiden sonra ders meclisine oturur. Sorulmadan birşey söylemezdi.»^{30[29]}

.Bu rivayetten de görülüyor ki, o sorulmadan söylemezdi. Çünkü beyan, talebe göre olmalıdır. Şu da anlaşılıyor ki, o Müsned'ini yazarken onu çocuklarına ve hususi talebelerine, talep olmaksızın yazdırmıştır. Halbuki diğerlerinde böyle değildir, sormadan söylemez ve yazdırmazdı.

İbn-i Cevzi, Ebû Hatem Râzî'den naklen şunu kaydeder: 213 yılında ilk karşılaştığımızda Ahmed b. Hanbel'e geldim. Namaza gelirken yanında Eşrube kitabını, İman kitabını da getirmiş. Namazı kıldı. Kimse birşey sormayınca onları eve iade etti. Diğer bir gün geldim, yine o iki kitabı çıkardı. Bana öyle geldi ki, bu iki kitabı getirmekle sevap umuyor. Çünkü İman kitabı dinin aslıdır. Eşrube kitabı da insanları serden korur. Çünkü her kötülüğün başı sarhoşluktur.»^{31[30]}

Bu nakil gösteriyor ki, İmam Ahmed, mescide çıkarken yanında kitap bulundururdu. İnsanlar ona birşey sorarlarsa bakıp Hadisle cevap verecek, O, Hadise ait kitaplardan İman kitabını yanında götürüyor. Çünkü çeşitli inançların ortada çalkandığı, dalâlet yollarının çoğaldığı bir sırada İmana ait sorular da artar, insanlar bunları çok sorar. Keza Eşrube kitabını yanında bulunduruyordu. Zira çeşitli milletlerin bulunduğu o yerlerde, haram içkiler çoğaldı, türlü içkiler türedi, takva sahibi olanlar, bilmeyerek, farkına varmadan harama düşmekten korktuklarından bu konuda çok sorarlardı. Allah'ın helâ! kıldığı şeylerden sapıpta habîs içki kullanmış olmak korkusu, onları sormağa sevkederdi. Bu sebepten Ahmed bu iki kitabı yanında bulundururdu.

Bütün bu haberler bize gösteriyor ki, Ahmed b. Hanbel, konu ile ilgili bir hadis sorulmadıkça, hadisi nakil ve rivayet etmiyordu. Ve bir de kitaptan nakil etmeden ezbere cevap vermiyordu. Halbuki kendisi mevsuk ve kuvvetli bir Hadis hafızı idi. Bütün Hadis âlimleri, zamanında onun kadar çok Hadis ezberlemiş, mevsuk, emin bir kimse bulunmadığını ittifakla söylerler. Buna rağmen ihtiyatlı davranır, kitaptan naklederdi.

Oğlu Abdullah şöyle demektedir: «Babamın kitaba bakmadan îzberden hadis rivayet ettiğini görmüş değilim. Ancak yüzden az Hadis böyle rivayet etmiştir.»^{32[31]}

Talebelerini ve arkadaşlarını da buna teşvik ederdi. Belki yanlırlar korkusuyla onları kitaba bakmadan, hadis rivayetinden nehyederdi. Rivayet olunur ki, Ali b. Medîni ancak kitaptan rivayet ederdi, kitaba (bakmadan Hadis nakletmezdi. Sebep sorulunca: Üstadım Ahmed b. İHanbel'bana ancak kitaptan Hadis rivayet etmemi, emir etti, dedi.»

İmam Ahmed'in kendisine böyle emir ettiğini söyleyen bu İbn-i Medîni: Bizim arkadaşlar içinde, Ebu Abdullah Ahmed'den daha kuvvetli ve daha çok hadis ezbere bilen yoktur, der.

41- Dersleri, Biri Hadis Dersi Diğeri Fıkıh Dersi Olarak İki Nev'idir:

Üçüncü olarak onun dersinin bir özelliği de şudur: Dersleri konu itibariyle iki kısımdır.

Birisi Hadisi şerif rivayet ve nakli olup bunları talebesine kitaptan yazdırırdı, görüldüğü üzere, nâdir haller dışında, hıfza dayanmazdı.

İkinci ders halkası fıkıh ve fetva dersi olup bunlara bazen yeni hüküm çıkarmak, istinbat etmek zorunda kalırdı, bunları talebesinin yazmasına müsaade etmez, ondan nakil etmelerine de izin vermezdi. Ancak Hz. Peygamberin (O'na şalat ve selâm olsun) Hadisi şeriflerini yazmayı caiz görürdü. Onun re'yine, kanaatine göre: Din ilmi kitap ve sünnettir, Kur'an ve Hadistir. Allah'ın kitabının ve Resulünün sünnetinin yanına din hakkında insanların görüşlerini yazmak bid'attır. Onun en hoşlanmadığı, kızdığı şey, kendi fetvalarının bir kitaba toplanıp yazılmış olduğunu görmektir. Talebesinin onun fetvalarını nakletmelerini de hiç istemezdi. Bunların kendisine nisbetini inkâr ederdi, çünkü söylediği şey iyice bilinmemiş olabilir. Onun için bu onun görüşünce caiz değildir.

Kendisine bazı Horasan talebesinin ondan bir takım mes'eleler nakil ve rivayet edip bunları Horasan'da neşrettiği haberi ulaştı. Bunu duyunca: «Şahid olun, ben o mes'elelerin tümünden rücu1 ettim.» dedi. Horasanlı bir adam gelip yanında birşeyler yazıyordu. Yazdıklarına baktı, yazılanlar içinde kendi sözü olduğu gözüne çarptı, buna kızdı, kitabı elinden alıp attı.

Bu yalnız kendi görüşleri hakkında değildir. Başkalarının fıkha dair sözlerine nisbetle de bu böyledir. Adamın biri ona: Re'y ve dirâye kitaplarını yazar mısın? diye sordu. Hayır, dedi. Adam ona: Abdullah İbn-i Mübarek yazardı, dedi. Buna karşılık Ahmed:

— İbn-i Mübarek gökten inmediya, biz ilmi ancak yukarıdan almakla emir olunduk, dedi.^{33[32]} O, Hadis âlimlerini, İmam Şafii'nin, Ebû Sevrin kitaplarını yazmaktan bile nehyederdi. Halbuki onun nez-dinde İmam Şafii üstad derecesindedir, çok büyük mevkii vardır. Böyle şeyleri nehyeden Ahmed'in

^{30[29]} Zehebî, Ahmed b. Hanbel'in Hayatı, Müsned'in Ahmet Şakir tetkikiyle yapılan Tab'ı Mukaddimesi.

^{31[30]} Hilyet'ül-Evliya, C?1, s.165.

^{32[31]} Gıżâul-Elbâb, 5.159.

^{33[32]} Bak: İbn-i Cevzi, Menakıb, 198-193.

bütün rivayetleri sonra kalın ciltler halinde toplandı ve insanlar onlara bakıp faydalandı. İleride fıkıhından söz ederken bu konuya döneceğiz.

42- O, Selef-i Salibin Yolundaydı:

İmam Ahmed'in dersleri hakkındaki sözü kesmeden önce, onun hayatının akışını anlatırken, burada önemli bir şeye işaret etmek isteriz: Ahmed (Allah ondan razı olsun) önce Hadis ve fıkıh talebi peşinde koşarken, sonrada hadis ve fıkıh okuturken, bu her iki devrede çok temiz ve halis bir selef hayatı yaşardı. Çağının karışık gürültülerinden, dalaşmalardan, fikrî, siyasî, içtimai ve harbî cereyanlarından uzak, tam bir muttaki mümin yaşantısı içindeydi. O ruhunun bütün safvetiyle, bir sahabe ve tabiîn havası içinde uçardı. Sahabe ve tabiinden sonra geten ve onların izinden giden Selef-İ Salihin'in yolunuseçmiş, onların izine koyulmuştu. Onun için onun ilmi de, fıkıhı da sünnetti, onun dışında başka bir şeye dalıp karışmazdı. Ancak ashabın o işe daldıklarını bilirse, o zaman onların re'yini alıp ona uyar, başkalarını reddederdi. Eğer sahabenin o işi kurcaladıklarına dair bilgisi yoksa, ondan el çeker, karışmaz, sakınarak çekingen kalırdı, bilmediği bir şeyin peşinden gitmezdi. Onun ana yolu böyleydi. Bu ana caddeden sapmak, selevin çıkırından sapmak olurdu, Allah'ın dinini tanımamak demektir. Aklî ve felsefî mes'elelerde çok derinliğe dalmağa çalışmak, aklın hududunu aşmak olur. O sarp ve dikenli yolda salimen kurtulsa bile kendini boşuna yormuştur, fikrini faydasız yere meşgul etmiştir, akıl herşeyi çözemez. Boş şeylerle uğraşmak kişiyi, Allah zikrinden alıkor, kalbi katılaştı, ibadet yolundan uzaklaştırır.

43- Abbasiler Devrinde Kültür Çalışmaları:

İmam Ahmed neden Selevi Salih yolunu tuttu, neden bu çağıra girdi? Bu soruya cevap verebilmek için, onun çağını beyanı, ileride bahsimizin münasip yerine bırakarak, burada onun yaşadığı zamana şöyle kısaca bir değinmek gerekir.

İmam Ahmed'in yaşadığı devirde, İran tesiri, Arap tesirine üstün gelmiş, galebe çalmıştı. İran medeniyeti, daha umumî tabirle, I Arap olmayan antiarabik bir medeniyet, İslâm toplumuna hâkim olmağa başlamıştı. İslâm şehirleri birbirine uymayan muhtelif milletlerle dolup taşıyordu. Çeşitli fikir akımlarıyla çalkanıyordu. Süryaniden, yu-nancadan ve diğer dillerden felsefe ve bazı ilimler tercüme olunuyordu. Türlü medeniyetler birbirine karışmış, kültürler birbiriyle çarpışıyordu. Böyle niza'ların çoğaldığı, muhtelif medeniyetlerin birbiriyle sürtüşmesinin çalkandığı bir asırda, pek tabiî olarak, elbet eğri görüşler belirecek, sapık ahlâk başgösterecek, sakat fikirler çoğalacak, içtimai bozukluklar, çarpık düşünceler meydana çıkacaktır. Öyle ki, çarpık ve sakat şeyler ekseriyette olacak, alışılmış olan iyi,garip kalacak!

Bütün bu işler Abbasî Devleti devrinde oldu. İran kılıçlarıyla kurulan bu devlet, yerleşip istikrar sağlanınca, bunlar meydana çıktı. Halife Mansur, kuvvetli idaresiyle bunları önledi. Fakat Halife Mehdi gelince, kılıca dayanan fitneler, isyanlar çıktı. O da kuvvetle onları bastırmayı başardı. Harun Reşit halife olunca, bu niza'ları kaldırmak istedi. Kılıç kuvvetine başvurmadan harbsiz, sadece fikrin hâkim olduğu bir İslâm topluluğu, İslâm cemiyeti haline getirmeyi düşündü. Ulemayı, fukahayı, hadis âlimlerini kendine yaklaştırdı. Onun devleti zamanında bu sınıfın yüksek mevkii oldu, başta gelen bir zümreydiler. Fakat Me'mun ki, İranlıların yardımıyla kardeşi Emin e galip gelip halife olmuştur. O başa geçince Arap olmayan unsurlar kuvvet buldu, mevkileri arttı. Felsefe ve yeni ilimler için Me'mun'dan daha çok yardımcı olan olmadı.

Bozguncular, kurnaz bölücüler çoğaldı, İslâm toplumunda yıkıcılar, perde arkasında oynayan fesadçılar aldı yurdu. İslâm düşüncesine uymayan garip görüşler ortaya çıktı. Bu durum karşısında gerçek müs-lümanlar iki gruba ayrıldı. Bir kısmı bunlara karşı bir mukavemet cephesi kurup onlarla mücadele etti. Bir kısmı da bu niza'n dışında kalıp karışmamak yolunu tuttu. İmam Ahmed bu ikinci gruptandır, o sakın tabiatı gereği, Selef-i Salihin'in semalarında uçarak ruhu onlarla yaşadı. Hatta çağdaşlarından biri onu şöyle nitelemiştir: «O zamanından geç kalmış büyük bir tabiidir!»

44- Dalâlet Ehline Sükûtle Cevabı Önerirdi, Sefihe Cevap Sükûttur:

İmam Ahmed, (Allah ondan razı olsun), Selef-i Salih'den nakledilmeyen, me'sur olmıyan şeylerle uğraşanlarla alâkayı kesmiş, hattâ onlar reddetmeye bile tenezzül etmiyordu, ölünceye kadar bu hal devam etti. Bir adam ona mektup yazarak kelâm ehliye münazarayı sordu. İmam Ahmed (ondan Allah razı olsun) ona şu mektupla cevap verdi:

«Allah sonunu hayırlı kılsın. Bizim eskilerden duyduğumuz, kendilerine yetişdiklerimizden işittiğimiz şudur: Onlar ilm-i kelâmdan hoşlanmazlardı, sapık fırkalarla oturup konuşmazlardı. Mühim olan şudur: Allah'ın kitabında olana teslim olup ona dayanmaktır. Sen bunu geçme. Kitap yapmak,

65- Mutasım Ders Okutmasına Müsaade etti, Vâsık Dayak Atmadı Ama Dersini Yasakladı:	21
66- Vâsık ve Ebû Duâd,Verecek Cevap Bulamıyorlar:	22
67- İmam Ahmed, Bu Çektiklerinden Kurtulma Yolunu Neden Tutmadı?	23

KUR'AN MAHLUKMU MESELESİ VE ONUN ÇEKTİKLERİ

46- Kur'an Mahlûk mu, Değil mi Mes'elesi Nasıl Başladı?

Bu mes'ele şöyle başladı: Halife Me'mun: Kur'an mahlûktur, hadistir kanaatındaydı, bunu Mutezileden öğrenmişti. Şimdi, âlimleri, fakihleri, hadis ulemasını da bunu kabule, bunu böyle söylemeğe dâve^ediyordu. Me'mun'un akıl hocaları, Mutezileydi, Vezirleri, yakınları, danıştığı konuştuğu kimseler onlardandı. Onları kendi gibi sayardı. Burada İmam Ahmed'in bu mes'ele hakkındaki görüşünü açıklayacak değiliz. Çünkü onun bu konudaki görüşünün ne olduğunda, ondan sonra âlimler ihtilâfa düşmüşlerdir. Biz de bunu, onun görüşlerini açıklayacağımız bahisteki yerine bırakalım. Ancak burada şu kadarcık İşaret edelim ki, ulemanın birleştiği nokta şudur: Ahmed, Me'mun'un bu görüşüne katılmadı ve onun dediği gibi konuşmadı, o yüzden ona bu çok şiddetli ezayı yaptı, sert işkencelerde bulundu. Bu iş Halife Me'mun zamanında başladı, Me'mun'un vasiyeti gereğince Halife Mutasım ve Vâsık devirlerinde de devam etti, aynıtutum sürdürdü gitti. Biz burada bu belânın ve sinamanın beyaniyle yetinelim, Ahmed'in valilere, halifelere hitabiyle iktifa edelim. Çünkü biz şimdi onun yaşamının safhalarını anlatmaya çalışıyoruz.

47- Mutezile'ninVe Bazı Sapıkların İddiaları: Tarihe Mihnnet:

Sinama adıyla geçen bu mes'eleyi başlatan madem ki, Halife Me'mun dur, Kur'an mahlûk mu, değil mi konusunu ortaya atarak İmam Ahmed'i de kendi dediği gibi dedirtmeğe çalışmıştır. Öyleyse Me'munun dediği nedir, sapık fırkalar ve ulema ne demişlerdir, onları bilelim.

Rivayete göre ilk defa; Kur'an mahlûktur diyen Emeviler devrinde Ca'd b. Dirhem olmuştur. Bundan dolayı Halîd b. Abdullah Kasri onu kurban bayramında Kûfe'de öldürmüştür. Bayram günü sabahı eli kolu bağlı olarak onu meydana getirdi, bayram namazını kılıp hutbeyi irad etti ve hutbenin sonunda şunları söyledi:

«— Gidiniz, kurbanınızı kesiniz, Allah kabul etsin. Ben de Ca'd b. Dirhem'i kurban edeceğim. Çünkü o: Allah Musa ile söyleşmedi, Allah İbrahimi dost edinmedi, diyor. Allah onun dediğinden ne yücedir.» Bundan sonra minberden indi ve onu öldürdü.»^{35[1]}

Cehm b. Saf vân'da buna benzer sözler söylemiştir. O, Allah'tan (kelâm) sıfatını nefî etmiş, Havadise ve sıfatlarına muhalif olması gerekiyor diye bundan tenzih etmiş, böylece Kur'an mahlûktur, kadîm değildir diye hükmünü vermiştir.

Mutezileye gelince; Maâni sıfatlarını nefî ettiler, sonra daha mübalağaya kaçtılar, Allah Teâlâ müfekkellim olmasını inkâr ettiler, Kur'ân-ı Kerim'de, Allah Teâlâ'nın Musa ile konuştuğunu beyan eden ayeti tevil ederek Allah ağaçta kelâmı halketti manasına aldılar. On-lar.Allah Teâlâ'yı herşeyi yarattığı gibi, kelâmı da yaratır, derler. İşte davalarını bu inanç üzerine kurdular ve Kur'an Allah'ın mahlûkudur, dediler.

Mutezile Abbasiler devrinde Kur'an'ın mahlûk olduğu konusuna şiddetle taraftar çıktılar ve çok sarıldılar. Bu konuda, az da olsa, bazı fakihler onlara katıldılar. Bişir b. Gıyâs Merîsi bu konuda ısrar edenlerdendi. Ebû Hanife'nin talebesi olan İmam Ebû Yusuf onun hocasıydı, onu bundan nehyetti, vazgeçirmeğe çalıştı., fakat o vazgeçmedi, bunun üzerine Ebû Yusuf onu dersinden kovdu.

Harun Reşid devrinde mutezile işi daha da azıttı, çok ileri gittiler, insanları bu inanca davet etmeğe başladılar. Fakat Harun Reşid akaid mes'elelerini kurcalamaya taraftar değildi. Filozofların sözüne bakarak bunda münakaşa edilmesinden yana değildi. Onun için Mutezile bu konuya fazla dalmak cesaretini gösteremedi. Hattâ Reşid'in bu kanaattaki münakaşacı Mutezile'den bir kısmını hapis ettiği söylenir. Bişir b. Gıyâs'm Kur'an mahlûktur sözü kendisine ulaşınca: Eğer bu herif elime geçer, onu yakalarsam, öldürürüm, demiştir. Reşid'in halifelîği müddetince Bişir, gizlenmiş, meydana çıkmamıştır.

48- Me'mun Devrinde Mutezile Yüzbuldu

Me'mun Halife olunca, Mutezile onun çevresini sardılar. Bütün haşiyesi, etrafındaki adamlar onlardandı. Onları kendine yaklaş- . tirdi, yanına aldı. Onlara son derece saygı gösterir, ikram ve

^{35[1]} Serhul-Uyûn, s. 186. 58

izazda bulunurdu. Hattâ rivayete göre, Mutezile'nin ileri gelenlerinden Ebû Hişam, onun yanına girince, yerinden biraz kımıldanmış, neredeyse ona ayağa kalkacak. Halbuki ondan başka kimseye karşı böyle bir hareket yapmamış!

Halife Me'mun'un Mutezileye bu kadar meyiletmesinin, bu derece onlar yanlısı olmasının sebebi şudur. Me'mun, Ebu Hüzeyl Allaf'ın talebesidir. Dinler ve Fırkalar hakkında onda okurdu. Ebû Hüzeyl ise. Mutezilenin başıdır.

Me'mun, o zaman âdet olduğu üzere, milletler, dinler hakkında münakaşa ve münazara meclisleri kurup tartışmalar yapılırca, Mutezile karşılarındakilere üstün gelirler, yarışı kazanırlardı. Çünkü akıllarını işleterek herşeyi incelerlerdi. Bu yüzden Me'mun üzerinde büyük tesir bırakmışlardı. Onlardan beğendiklerini kendine muhâsib alır, onlarla konuşur, müşavere eder, istediğini vezir yapardı. Özellikle aralarından Ahmed b. Ebû Duâd'ı son derece tutar, onu himaye eder, lütuf ve ihsanda bulunurdu. O derece ki, kardeşi Mutasım'a onu umurunda müşavir yapmasını bile vasiyet etmiştir. Vasiyette şöyle demektedir: «Ebû Abdullah Ahmed b. Duâd'ı kendinden ayırma, uzak tutma. Bütün işlerinde onu müşavir yap. O senin için bu mevkîe lâyıktır.»

Mutezile, halife nezdinde itibarlarının bu kadar arttığını görünce onun Kur'an'ın mahlûk olduğunu ilân etmesi için çalışmaya başladılar. Böylece kendi mezheplerini yayacaklar, akıllarınca umum halkın takdirini kazanacaklardı. Mutezile'nin bu arzusunu Me'mun ' uygun buldu ve Hicri 212/Miladi 827 yılında Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü açıkladı. Ancak herkesi bu konuda serbest bıraktı. Mes'ele münakaşa ediliyordu. Me'mun delillerini ortaya döküyor, davasını savunuyordu. İnancında, kanaatında herkes serbestti. Kimse, uygun görmediği, aklının yatışmadığı bir düşünceyi kabule zorlanmıyordu.

49- Halife Me'mun'un Halkı, Kur'an mahlûktur Demeye Zorlaması:

Halife Me'mun'un tutumu bu kadarla kalmadı, Hicri 218, Milâdi 833 yılında ki bu, öldüğü yıldır. Elinde bulundurduğu hükümet kuvvetiyle, halkı zorla Kur'an mahlûktur diye inandırmaya kalkıştı. Buna zorlaması için Rakkâdan, Bağdad ta bulunan Nâibî İshak b. İbrahim'e emirnameler göndermeye başladı, kendisi o zaman Rakka'dan bulunuyordu. Bu nâmelerde fukahayı, Hadis âlimlerini Kur'an mahlûktur demeleri için zorlamasını istiyordu.

Öyle anlaşıyor ki, önce devlet makamlarında bulunanları, idarede herhangi bir vazife alanları, hakimleri zorlamakla bu işe başlamak istiyordu. Bağdad'daki naibi İshak'a gönderdiği ilk emirnamenin sonunda şöyle diyordu:

«Orada bulunan kadıları topla. Emîr'ül-Mü'mininin sana gönderdiği emirnameyi onlara oku. Bu konuda ne dediklerini denemekle işe başla. Kur'an'ın mahlûk ve hadis olduğu hususundaki kanaatlarını anla! Onlara şunu bildir ki, Emîr'ül-Mü'mininin görüşüne muvafakat ederlerse, onlar hidayet ve necat üzere olmuşlar demektir, orada bulunan şahidlere de sor, Kur'an hakkındaki kanaatlarını anla., Kur'an mahlûktur, hadistir diye ikrar etmeyenlerin şehadeti makbul sayılmayacak, o gibi kadılara vazife verilmeyecek, işten el çektiler. Oradaki kadılardan alacağın neticeyi Emîr'ül-mü'minine. bildir, yaz. Bu onlara benim emrimdir. Bundan sonra onları murakabe et. kadılar: Kur'an mahlûktur demeyenin şehadetiyle hüküm vermesin. Allah'ın hükmü ancak dinde basiret üzere olan ve n.'vhıde ihlasla bağlananların şeha-detiyle nafiz olur.»^{36[2]}

Görüldüğü üzere birinci emirrumede: Kur'an mahlûktur inancı kabul etmeyenlerin cezası sadece devlet memurluğundan mahrum bırakmak ve birde şahitliklerinin kabul olunmaması. Bağdad'daki Naibi İshak b. İbrahim, mektubu alınca kadıları davet etti. onlara mektup-dakileri anlatıp onları sınava çekti. O, yalnız kadılarla işi bırakmadı. Hadis âlimlerini, fetva veren, tebliğ ve irşadda bulunan bütün âlimleri, müderrisleri de sorguya çekip hepsinin bu husustaki kanaatlerini tesbit etti, aldığı cevapları, Halk-ı Kur'an hakkındaki görüşlerini, Halife Me'mun'a gönderdi.^{37[3]} Bu cevapları alınca Halife Me'mun arzusuna uygun olmayan bu müdafaalar karşısında küplere bindi. Kızgın bir ifade ile: Bu cevapların saçma şeyler olduğunu söyledi, en sert ifadelerle onları haşlıcasına azarladı. Ve ikinci emirnamesinde, onun dediği gibi Kur'an mahlûktur demeyen, onun görüşünü kabul etmeyenlere yapılacak muameleyi, verilecek cezayı bildirdi. Zehir gibi olan bu mektupta, kur'an mahlûktur demeyenlerin tevkif edilerek bağlı bir halde kendi yanına gönderilmesini istiyor ve şöyle diyor:

«Mektupta yazdığın veçhile Kur'an mahlûktur demeyenlerden olanları buraya gönder,Bunların içinde bulunan Bişr b. Velîd ile İbrahim b. Mehdi^{38[4]} ve diğerlerini hepsi bağlı olarak Emîr'ül-Mümininin ordugâhına teslim etsinler. Emin ellere teslim etmeye dikkat göstereyinler. Emlr'ül-Mü'minin onları sorguya çekecek. Eğer eski dediklerinden dönmezler ve tevbe etmezlerse, inşaallah, hepsinin boynunu kılıçla vuracak Lâ kuvvete illâ billahi.»

^{36[2]} Taberi Tarihi.

^{37[3]} Bu cevaplar ve Me'mun'un onlara reddi aşağıda gelecek.

^{38[4]} Özellikle bu iki zat, eğer Kur'an mahlûktur demezlerse ölüm cezası yiyecekler!?

50-Tehdit Karşısında İki Kişi Kanaatından Dönmedi: İbn-i Hanbel ve İbn-i Nuh.

Me'mun baştan inanca baskı yapmazken yavaş yavaş işi azıttı. Birinci emrinde Kur'an mahlûktur demeyenleri vazifeden atmakla işe başladı, ikinci emrinde ise, işi idam sehпасına kadar götürdü!

Bu sert emri alınca, Bağdad'daki Naibi İshak b. İbrahim, hemen paçaları sıvadı, Halifenin emrini yerine getirmeğe koyuldu. Hadis âlimlerini, fukahayı, müftüleri (içlerinden Ahmed b. Hanbel de dahil) topladı, kendilerinden isteneni yapmazlar, Kur'an mahlûktur sözünü söylemezler ve Me'mun'un istediği, hükmü kabul etmezlerse sert ceza göreceklerini söyledi, onları ölümle tehdit etti ve bu işden dönüş olmadığını bildirdi. Bunun üzerine dördü dışında, hepsi de isteneni kabul edip Kur'an mahlûktur sözünü söylediler ve bu görüşünü kabullenmiş oldular.

Ancak dört kişi bu baskıya boyun eğmedi, Allah onların kalbine kuvvet verdi, Allah'ın hükmüne razı oldular, baki ahireti, fani dünyaya tercih ettiler, inançlarında direndiler, cesaretle sebat gösterdiler, onlar da; Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, Kavâiri ve Si-cade olup dördü de bağlandı, kelepçe vuruldu. Geceyi böyle zincirler içinde geçirdiler. Ertesi gün olunca: Sicade söyleneni kabul etti, eli ayağı çözülerek serbest bırakıldı. Diğer üçü aynı halde durdu.

Daha sonraki gün yine sorguya çekildiler, sorular tekrar soruldu ve cevap istendi. Bu hal canına tak diyen Kavâiri, olumlu cevap verdi. Onun da bağları çözülerek serbest bırakıldı. Onca ulemadan kala kala ikisi kelepçeli kaldı Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Nuh.. Bu ikisi, o zaman Tarsusta bulunan Me'mun tarafından sorguya çekilmek için kelepçeli oldukları halde Bağdad'dan yola çıkarılıp Tarsus'a gönderildi. Muhammed b. Nuh yolda ecel şerbetini içip hakkın rahrribine kavuştu. Bu garip yolculukta Ahmed yalnız kaldı.

51- Azrail İmdada Yetişt, Fakat Vasiyet İşi Bozdu:

Ahmed b. Hanbel, yolda kanaat arkadaşı Muhammed b. Nuh ta ölünce bu dâvanın tek adamı kaldı ve Tarsus'a doğru yolculuk devam etti. Yolda Me'mun'un ölüm haberi duyuldu. Acaba Azrail imdada mı yetişmişti? Evet. Me'mun göçtü, fakat arkada vasiyet bırakmıştı. Yerine geçen kardeşi Mutasım a vasiyeti vardı. Kur'an mahlûktur dâvasından vazgeçmemesini vasiyet etmiş, bu dünyadan öyle göçmüştü, Allah af etsin, ölüm ile dâvasının öleceğinden korktuğundan, kuvvet kullanarak bu dâvayı yürütmesini vasiyet etmişti, bu dâvayı o. o kadar benimsemişti ki, bunu boynuna borç bilmişti.

Vasiyetin baş tarafında şöyle diyordu: «İşbu vasiyet Emir'ul-Mü'minin Abdullah b. Harun Reşid hazır bulunanlar huzurunda yaptığı vasiyettir, onların hepsini şahid göstererek der ki. Allah Teâlâ birdir, mülkünde, O'nun ortağı yoktur. O'ndan başka emrini yürüten yoktur. Hâlık ancak O'dur. O'ndan gayrisi hepsi mahlûktur. Kur'an-ı Kerim'de: Herşeyin Halikı O, denir, Kur'an kendisi de o herşeyde dahildir. Allah Teâlâ'nın misli hiçbir şey yoktur...» Vasiyetin orta yerinde şunlar var: «Ey Ebû İshak, bana yaklaş, gördüğünden ibret al. Kur'an mahlûktur mes'elesinde kardeşinin tutumuna uy!!»

İşte bu vasiyet yüzünden Me'mun'un ölümünden sonra da Kur'an mahlûktur dâvası bitmedi, belki daha çok yayıldı ve acıları arttı. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Hadis ve fıkıh âlimlerinin , zahidlerin başına bitmez tükenmez bir belâ olmakta sürdü gitti.

52- Bu Bitmez Davanın Sürüp Gitmesi: Yazışmalar:

Halife Mutasım devrinde bu belâ daha arttı. Zahmetler, işkenceler çoğaldı. Ondan sonra Vâsık zamanında hal böyle devam etti. Biz bunları anlatmaya geçmeden önce, Halife Me'mun ile. Bağdad'daki Naibi İshak arasındaki geçen yazışmayı nakledelim. Çünkü onlarda

Me'mun'un insanlara zorla kabul ettirmeğe kalkıştığı bu dâvanın delilleri var. Ahmed'in cevabı. Me'mun'un tehditleri orada yazılı. Bu yazılar, Taberî Tarihinde kayıtlı olup oradan alınmıştır.

Me'mun'un Birinci Emirnamesi

Bağdad'da Naibi İshak B. İbrahim'e:

«Müslümanların imam ve halifeleri üzerinde Allah'ın haklarından biri de onların. Allah'ın Dininin hükümlerini yerine getirmeye çalışmaları, Peygamberlerin mirasını korumaları, kendilerine verilen ilmi yaymaları, teb'aya hak üzere adaletle muamele etmeleri. Allah'a itaat hususunda gayret göstermeleridir. Emir'ul-Mü'minin, Allah Teâlâ'dan dilediği şudur ki. onu doğru yolda muvaffak kılsın, teb'a hakkında merhamet ve şefkat göstererek adaletle hükmetmeyi nasıp eylesin.

Emir'ul-Mü'minin şunu anlamıştır ki, halkın çoğunluğu, teb'anın ekserisi bilgisizlik içinde olup Allah'ın dinini ve hidayetini lâyıkiyla kavramamış, ilmin nurundan nasibini alamamış. Her tarafta

cehalet ve dalâlet yayılmış bir halde olup dininin ve tevhidin, imanın hakikatından gafil kalmış. Allah'ı hakkıyla bilmekte kusurlu, O'nun künhü marifetini idrakte âciz. Hâlık ile mahlûku, akıllarının noksanı sebebiyle tefrik edemiyorlar. Allah Teâlâ ile inzal etmiş Kur'an-ı müsavî tuttular. Onu da kadım saydılar. Onu Allah yaratmamış, ihdas etmemiş gibi addettiler. Halbuki Allah Teâlâ kalblere şifa. mü'miniere rahmet ve hidayet kılmış olduğu Kur'an hakkında şöyle buyurmaktadır:

«Biz onu Arapça bir Kur'an kıldık» Allah kıldığı, yaptığı şeyi halketmiştir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Hamd olsun O Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlığı ve aydınlığı da yarattı.» Yine buyurur: «Böylece sana geçmişlerin kıssalarını, haberlerini anlattık.» Allah Teâlâ haber veriyor ki. bunlar sonradan olmuş olayların kıssalarıdır. Yine buyurur: -Elif, Lam, Ra, bu öyle bir kitap ki, ayetleri muhkem kılınmış, sonra da hakim ve herşeyi haber veren tarafından tafsil olunmuştur.» Her muhkem ve mufassal olanın bir yaparı vardır. Onu yapan da yaratıcı Allah'tır.

«Sonra onlar batılla mücadele edip kendi sözlerine çağırıyorlar. Kendilerini Sünnete nisbet ederler, halbuki Allah'ın kitabının her bölümü onların sözlerini çürütmekte, onların dâvalarını yalanlamaktadır. Böyle iken kendilerini ehli hak ve din sayıyorlar. Başkalarını batıl ve küfür üzerinde görüyorlar. Cahilleri aldatıyorlar... Allah'ın kitabını yanlış anlatıp iftira ediyorlar. Halbuki Allah onlardan doğru söylemeleri için ahd almıştır. Onların kulakları tıkalı, gözleri kör. Kur'an'ı düşünmüyorlar, sanki kalblerine kilit vurulmuş...

«Emir'ül-Mü'minin anladığı, bunlar ümmetin kötüler, dalâlet başlarıdır, imandan nasibleri az, Cehalet kapları, yalan başları, şeytan lisanları gibidirler. Bunların sözüne güvenilmez, ameline bakılmaz. Çünkü amel yakından sonra gelir. İslâmın hakikati tevhîd de ıhlas iledir. Bir kişi rüşd ve hidayetini kaybederse, imandan nasibi kalmaz...

«Orada bulunan kadıları topla, onlara Emir'ül-Mü'minin mektubunu oku. Onları imtihana tâbi tut, Kur'an mahlûktur, konusunda ne diyorlar, bunu anla. onlara bildir ki, Emir'ül-Mü'minin bu konuda kimseden meded ummuyor, kimsenin yardımına muhtaç değil. O teb'asından dinine güvenilemeyenlere bakmaz. Eğer onlar bu hususta Emir'ül-Mü'minin görüşüne muvafakat ederler, bunu ikrarda bulunurlarsa, o takdirde hidayete ermişler ve necat bulmuşlar demektir. Orada bulunan şahidlere sor, Kur'an mahlûk mu, değil mi hakkında bilgileri nasıl. Kur'an mahlûktur diye ikrar etmeyenlerin şahidliği kabul olunmayacaktır. O gibi kadiara vazife verilmeyecektir. Alacağın neticeyi Emir'ül-Mü'minine yaz, bildir. Bu emir onlaradır. Bundan sonra onları murakabe et, ahvallerini araştır. Allah'ın hükümleri dinde basiret ve tevhîd'de ıhlas sahibi olanların şahidliğiyle nafiz olsun. Bundan sonra onları Emir'ül-Mü'minine yazıp bildirsin.»

Yazılış: Rebiulevvel 218 Hicri

Me'mun'un İkinci Emirnamesi

İkinci mektupta Me'mun, İshak b. İbrahim'e yedi kişinin adını verdi ki, onlar Muhammed s. Sa'd Vaficî ve diğerleri. Onları yanına çağırdı ve sınava çekti. Onlara Kur'an mahlûk mu, değil mi diye sordu. Hepsisi de mahlûktur diye cevap verdiler. İshak b. İbrahim onlara me'munun emri gereğince bunu Hadis âlimlerinin ve fukahânın huzurunda sordu. Hepsisi de Me'mun'un dediği gibi cevap verdiler. Sonra serbest bırakıldılar.

Me'mun'un, Naibi İshak b. İbrahim'e İkinci Emirnamesi Şudur.

«Allah Teâlâ'nın yeryüzünde kulları için emin olarak seçtiği halifesi üzerindeki haklarından bir takımı da: Dinin hükümlerini yerine getirmek, halkı korumak, onlara hükmünü ifa etmek, adalet üzere iş görmek, onların hayrına çalışmaktır. Allah'ın kendine ihsan ettiği ilmi onlara da aktarmak, yoldan sapmaları hidâyete getirmek, onları iman hududu içinde korumak, fevz ve necat yollarını göstermek, kapalı şeyleri açıklamak, şüpheleri gidermek ve onları aydınlığa kavuşturmaktır. Onların bütün maslahatlarını koruyup dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşturmaktır. Allah Teâlâ kullarını gözetmekte olup, yaptıkları her şey sorulacaktır. Emir'ül-Mü'minin tevfiği Allah'ın kudretiyledir. Allah kuluna yeter. «Emir'ül-Mü'minin basiret ve dikkatiyle şunu beyan eder ki, Müslümanlar için İmam ve nur kıldığı, Resulü Kibriyasına vahyettiği Kur'an-ı Kerim hakkında müslümanlar arasında şüpheli şeyler uyanmış, o mahlûk değildir sanılmış... Halbuki Allah Teâlâ, her şeyi halk edendir. Her şey O'nun mahlûkudur. Müslümanların Kur'an mahlûk değildir sanma-ları, Hristiyanların Hz. İsa mahlûk değildir iddiasına benzer bir şeydir. Onlar İsa, Allah'ın kelimesidir, mahlûk olamaz dediler. Müslümanların tutumu da bunu andırır. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Biz onu Arapça Kur'an kıldık» Buradaki kıldık - yarattık demektir. Nasıl ki başka âyetlerde ceale - yarattı manasındır. «Ona eş yarattı.» «Geceyi elbise, gündüzü geçim için yarattı», «sudan herşeyi diri kıldı.» Allah Teâlâ, Kur'an ile kendi kudret ve

azametinde delil kıldığı bu mahlûkları beraber tuttu. Kur'an'ı yaratan O'dur, «O Levhi Mahfuzda olan bir şanlı Kur'an'dır.» Bu âyet gösteriyor ki, Kur'an Levhi Mahfuzdadır, Levh onu ihata

etmiştir. İhata edilen hersey mahlûktur. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kur'an'ı dilinle acele söyleme». «Rablarından hadis olan bir zıkr, her geldikçe^ Allah Teâlâ Kur'an'a: Zıkr, iman. nur, hüda, mübarek . arap-ça, kıssa» isimlen vermiştir. Onun önünden, ardından, basından ve sonundan batıl gelmez buyurmuştur. Bu Kur'an'ın mahdud ve mahlûk olduğuna delâlet eder. Bazı cahiller Kuran hakkında yanlış söylüyorlar... Allah'ın sıfatı olan şeylerle Allah'ın mahlûklarını vafediyorlar. Mü'minlerin emin. böyle hatalı konuşmaların dinden nasibi yok, diyor. Onlardan birine itımad edemez. Onların adaleti yoktur, şehadetleri kabul edilmez... Bir kimse Allah'ın dinini bilmezse, başka şeyleri hiç bilmez, her şey hakkında kördür, yolunu görme/

Emîr'ül-Mü'mininin sana yazdığı bu mektubu Cafer b. İsa'ya, Kadı Abdurrahman b. İshak'a oku. Onların Kur'an konusunda görüşlerini tesbit et. Onlara şunu duyur ki, Emîr'ül-Mü'minin, Müslümanların işleri hususunda ancak tevhlâ ihlası olanlara ve mevsuk kimselere itımad eder ve Kur'an mahlûktur, demeyenlerden başkasının tevhlâ tam olmaz. Eğer bu ikisi Kur'an hakkında Emîr'ül-Mü'mininin dediği gibi derlerse, onlar meclislerine şahid olarak gelenlere sorsunlar, Kur'an hakkındaki kanaatlerini öğrensinler. Eğer Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabui etmeyen bulunursa, onların şehadetlerini kabul etmesinler. Onların sözlerine bakarak hüküm vermesinler. Diğer kadılar hakkında da aynı şeyi yap, onları murakabe et, basiretle gözet, bu konuda olup bitenleri Emîr'ül-Mü'mintne yazıp bildir.»

53- Belâ Kapısını Açan iki Mektup:

İşte Kur'an olayı bu iki resmi emirle başladı. Birinci mektup gelir gelmez, İshak b. İbrahim imtihana başladı, bu iş ancak ikinci mektup geldikten sonra tamamlandı. Burada bu âlimlerin cevaplarını beyan etmemiz yerinde olur. Sonra Me'mun'un, daha doğru ve ince bir tâbirle Ahmed b. Duâdın onlara yaptığı ek cevapları, ondan sonra da bu sınavın en cetin safhasını, dayak ve işkence faslını dinleriz.

54- Kimler Sorguya Çekildi, Neler Soruldu, Ne Dediler, Mektuplardan Dinleyelim:

Me'mun'dan aldığı talimat üzerine işe başlayan İshak İbn-i İbrahim sorguya çekilmek için fakıhlar hâkimler ve Hadîs âlimlerinden bir cemaatı huzuruna topladı. Ebu Hassan Ziyadi, Bîşr b. Velid Kindi, Ali b. Ebu Mukatil b. Ganim Zeyyal b. Heysem Sicade b. Ebu İsrail, İbni Hirş İbni Aliye Ekber Yahya b. Abdurrahman Ömeri Rakkada kadı olan Ömer b. Hatlab evladından diğer şeyh, Ebu Nasr Termmar Ebu Ma'mer Kati, Muhammed b. Nuh, İbni Ferhan diğer bir cemaat ta onlara katıldı ki Nadr b. Sumey, İfni Ali b. Asım Ebul Avam Bezzaz, İbni Suca', Abdurrahman b. İshak, bunların hepsi İshak b. İbrahim'in yanına geldiler, toplandılar.

İlöröyü Me'mun'un mektubunun onlara okunmasıyla baş ad. ve iyice anlaşımlar diye mektup iki defa okundu^ Sonra sorular sorulmağa başlandı, İshak önce Bîşr b. Velide sordu.

— Kur'an hakkında ne dersin?

Bkckodefalar Emîr'ül-Mü'minine ne söylediğimi biliyorsun. Gördüğün gibi Emîr'ül-MÜ'mininin'in mektubıyla sorulan yenilendi.

— Ben derim ki, Kur'an Allah'ın kelâmıdır.

— Sana bunu sormuyorum. O mahlûk mü, değil mi? Buna cevap ver.

— Allah herşeyin Halıkıdır.

— Kur'an da şey midir?

— O da şeydir.

— Öyleyse o da mahlûk mu?

— Hâlık değildir.

Sana bunu sormuyorum. O mahluk mu?

İsana bü sidiğimden başka birsey söyleyemem. Bu konuda konuşmamak üzere Emîr'ül-Mü'minin'e and verdim. Benim bu söylediğimden başka diyeceğim yok.

İshak b. İbrahim önünde duran bir yazıyı aldı onu ona okuyup dedi ki- Alah n br gine sehade, ederim, O tekdir. O'ndan önce bir sey yokîl sonra da olmayacak, mahlûka.mdan hiç birsey O'na ne manada, ne suret bakımından hiçbir veçhile benzemez.

Bunun üzerine Bîşr: Evet dedi, ben, insanlara bundan başka türlü mü söyledim! Bunu duyunca İshak kâtibe:

— Söylediğini yaz, dedi.

Sonra Ali b. Ebû Mukâti! sorguya çekildi:

— Ya Ali, sen ne diyorsun? Konuş bakalım.

— Defalarca Emîr'ül-Mü'minin 'e dediklerimi işittin. Benim o işittiklerinden başka bir diyeceğim

yok. Onu da yazılı kâğıt ile denedi, o da onda yazılı olanların hepsini ikrar etti. Sonra, ona sordu:

— Kur'an Mahlûk mudur?

— Kur'an Allah kelâmıdır.

— Sana bunu sormadım.

— O Allah kelâmıdır. Eğer Emîr'ül-Mü'minin bize birşey emrederse başımız üzere, ona itaat ederiz, uyarız.

Bunun üzerine kâtibe:

— Onun sözünü yaz, dedi.

Bundan sonra Zeyyâle de, Ali b. Mukâtîle sorduklarına benzer şeyler sordu, o da onun cevapları gibi cevap verdi. Sonra Ebû Hassan Ziyadi'ye sordu:

— Sen ne dersin?

— İsteddiğini sor, dedi. Ona da yazılı kâğıdı okudu, o da ondakileri ikrar etti ve bu sözü söylemeyen kâfirdir, dedi.

İshak ona sordu:

— Kur'an mahlûk mudur?

— Kur'an Allah kelâmıdır. Allah herşeyin halıcıdır. Allah'tan gayri herşey mahlûktur. Emîr'ül-Mü'minin bizim imamımızdır, onun sayesinde bütün ilimleri öğrendik. O bizim duymadıklarımızı duydu, bizim bilmediklerimizi öğrendi. Allah bizim umurumuzu ona teslim etti, onun eline verdi. Haccımızı onun sayesinde yapıyoruz, namazımızı o kıldırıyor, malımızın zekâtını o topluyor, onunla cihada gidiyoruz, Onun hak İmam olduğunu kabul ediyoruz. Bize bir buyruğu olursa ona uyuyoruz. Emrini trtuyoruz, birşeyden nehyederse ondan sakınıyoruz. Bizi bir-şeye davet ederse ona icabet ederiz.

— Kur'an mahlûk mudur, sen onu söyle?

Ebû Hassan aynı sözleri tekrar etti. Bunun üzerine İshak:

— Emîr'ül-Mü'minin sözü bu işte.

— Emîr'ül-Mü'mininin sözü bu olabilir, fakat onu insanlara emretmez, insanları ona davet etmez.

Eğer bana Emîr'ül-Mü'mininin bu söylememi emrettiğini haber verirsen, ben de o emir ettiğini söylerim. Çünkü sen ondan bana naklettiğin şeyde güvenilir bir kimsesin. Sen, ondan bir emir bana tebliğ edersen ben ona uyarım.

— Sana birşey tebliğ etmemi emir buyurmuş değil!

Ebû Mukatil söze karıştı:

— Onun sözü, Resûlüllah'ın ashabının ferâiz ve miras mes'eiele-rindeki ihtilâfları gibi olabilir.

Onlar bunları kabule zorlamazlardı, dedi. Ebû Hassan sözünü şöyle bitirdi:

Ben emre itaattan başka birşey yapmam. Bana emret, ben de ona

uyayım!

İshak cevap verdi:

Sana emir etmemi bana emretmiş değil, bana ancak seni imtihan etmemi, sorguya çekmemi buyurdu.

Bundan sonra Ahmed b. Hanbel'e döndü ve ona sordu:

— Kur'an hakkında ne dersin?

— O, Allah kelâmıdır.

— O, mahlûk mudur?

— O, Allah kelâmıdır, bundan başka diyeceğim birşey yoktur. Bunun üzerine yine Ahmed'i de kağıtta yazılı olanlarla imtihana

çektir. «Allah, hiçbir mâna ve hiçbir veçhile mahlûkatına benzemez» Sözüne gelince, burada Ahmed şöyle dedi:

— Onun misli hiç birşey yoktur. O işitir ve görür. İbni Bekka Asgar buna itiraz etti ve şunu söyledi:

— Allah hayrını versin, seni ıslah etsin, o kulakla işitir, gözle görür mü? dedi.

İshak, Ahmed b. Hanbel'e yine sordu:

— Allah işitir, görür, sözünün mânası-nedir?

O cevap verdi:

— O zat-ı kibriyasını vasıfıadığı gibidir.

— Bunun anlamı ne?

— Gerçeği bilemem, o zat-ı kibriyasını tavsif ettiği gibidir. Bundan sonra oradakilerin hepsini birer birer çağırıldı ve hepsi de

«Kur'an Allah Kelâmıdır» deyip kesti. Ancak Kuteybe, Ubeydullah b. Muhammed b. Hasan, İbni Alîyye Ekber, İbni Bekkâ, Abdülmünim b. İdris b. Binti Veheb b. Münebbîh, Muzaffer b. Mercâ böyle demediler. Fıkıh ehlinden olmayıp bu konuda hiç birşey bilmediği halde araya sokuşturulmuş olan kör bir adam, Rak-ka'da kadı bulunan Ömer b. Hattab evlâdından bir zat, İbni Ahmed de onlar gibi

Ebul'Abbas'ın şehrinde neler yaptı. Şayet o Selef-i Salih'in asarına uymuş olsa, onların yolundan gitse böyle mi L yapar? İmandan sonra şirke mi sapar.

Ebû Avvam diye tanınan Ahmed b. Yezid, Kur'an hakkında ljb en iyi cevap vermem diyor. Ona söyle, o yaşıyla değil ama, aklıyla "henüz bir sabidir, birşey bilmeyen bir cahildir. Eğer Kur'an hakkında iyi konuşamazsa, kötekle te'dip başlayınca öyle bir iyi konuşur ki, bülbül 'ibi Öter, eğer o zaman da konuşmazsa bunun arkasında kılıç oynar, inşaallah.

Ahmed b. Hanbel ve onun hakkında yazdıklarına gelince: Ona ikildir ki, Emîr'ül-Mü'minin onun sözünün ihtiva ettiği mânayı ve bundaki itutumunu anladı ve bundan onun cahilliğini ve cehlin kötülüğünü öğ-Drendi.

Fazl b. Ganime şunu söyfe, Mısır'da iken onun yaptıkları, bir yıldan az bir sürede, ne kadar mal kazandığı Emîr'ül-Mü'minin' e gizli değil. Bu konuda Muttalib b. Abdullah ile aralarındaki çekişme malum. Tutumu öyle olan, dünyada dirhem ve dinardan başka bir arzusu olmayan kimsenin para uğrunda, menfaat için imanını satması çok görülemez. Bununla beraber o Ali b. Hişam'e diyeceğini demiş, muhalefet edeceğinde de etmiştir.

Ebû Hassan Ziyâdi ye gelince, ona söyle: islâmda ilk olarak babasından başkasına nisbet edilen oğulluk yapılmış bir soyu var. Bunda Hz. Peygamberin hükmüne aykırı davranıldı. Halbuki onun izinden gitmek gerekirdi. (Ziyad, Ebû Süfyan'ın gayrı meşru' çocuğu denir, babası bilinmediğinden tarihte Ziyad İbni Ebih diye geçer.) Ebû Hassan, bu Ziyad'la münasebeti olduğunu inkâr eder, Ebu Ziyad'a herhangi birşey dolayısıyla nisbet olunduğunu söyler. Ma'ruf Ebû Nasr Tem mâ r, Emîr'ül-Mü'minin bunun aklının kılığını, ticaretinin kılığına benzetmektedir.

Fazl b. Ferhan'a gelince: Ona şunu bildir: O Kur'an hakkında söylediği bu sözlerle, Abdurrahman b. İshak'ın tevdi ettiği emanetleri, malları almak sevdasında. Elindeki mallara bunları da katıp çoğaltmaya temah ediyor. Zamanın ilerlemesi, günlerin uzamasıyla buna yol bulamayacak. Abdurrahman b. İshak'a söyle ki, Allah hayrını vermesin, böylelerine güveniyor. Bu bir nevi şirk kapanıdır, tevhiidden sıyrılmadır. Muhammed b. Hatem, Muhammed b. Nuh ve Ma'ruf Ebû Ma'mer'e bildir ki,onlar riba yemekle,faizcilikie meşguldürler.Tevhide sıra gelmiyor. Emîr'ül-Mü'minin, onlarla savaşmayı uygun görür. Allah Teâlâ nazil kıldığı kitabında öyleleriyle mücadeleyle müsaade eder, onların emsaliyle caiz olunca, onlarla neden olmasın, onlar ribaya bir de şirk katıyorlar. Nasârâ misâli oldular,

Ahmed b. Şucâa söyle, sen onun düne kadar arkadaşısın, onu korudun, Ali b. Hişam'ın malından almasını sağladın. Onun dini, imanı; dirhem ve dinardır.

Vasıtlı Sa'du'ya haber ver, mevki kapıp başa geçmek hırsıyla bu kadar tasannu gösteren, yapmacık hareketler yapan kimsenin Allah yüzünü kara etsin, o bu Kur'an mahlûk mu imtihanı vaktini fırsat bilip onun sayesinde emeline yaklaşmak istiyor ve ne zaman sorguya çekilip mevkiye oturacağını bekliyor.

Sicade'ye de ki, Fıkıh ve Hadis ehlinden dersine oturduğu kimselerden, Kur'an mahlûktur diye iştirmediğini söylemesi çok garip, o zaman çekirdek saymakla, seccadesini düzeltmekle meşguldü belki, Ali b. Yahya'nın ona verdiği emanetler aklını mı aldı ki, onu tevhiidden şaşırtıyor. Ona tekrar sor bakalım. Yusuf b. Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan ne derlerdi, eğer onları gördü ve derslerinde bulundu ise, söylesin. Kavâiriri, onun halı belli. Rüşvet ve yapmacı hareketler onun mezhebini ve kötü yolunu açıklamaya yeter. Akli kıt, dini az. Cafer b. Hasan! onu soruşturmaya çekecektir.

Yahya b. Abdurrahman Omeri, her ne kadar Ömer b. Hattab evlâdından ise de cevabı belli.

Ömer b. Hasan b. Ali b. Asım, eğer selefinden geçmişlerin yolunda olsaydı, bu anlattığın fırkaların yolunu tutmazdı. Öyle anlıyorum ki, o henüz bir sabi, daha talinhe muhtaç. Emîr'ül Mü'minin sana Ebû Misherî gönderdi, ona Kur'an hakkında sordu, açık birşey söylemedi, kem-küm etti, onun üzerine şiddet kullanıp kılıç görünce istemi-yerek ikrar etti. Onu yokla, ikrarında duruyor mu, yoksa döndü mü, eğer ikrarında duruyorsa bunu halka açıkla, ilân et.

Emîr'ül-Mü'minin'e gönderdiğin mektupta adlarını yazdığın kimselerden bu şirk kokan sözünden dönmeyen, Errnr'ül-Mü'minin yazdığı kimselerden veyahut burada ismi geçmeyip de Kur'an mahlûktur demeyen kimler varsa hepsini bağlı olarak, yanındaki muhafızlarla Emîr'ül-Mü'minin'in karargâhına yolla. Yolda iyi muhafaza edilsinler, Emîr'ül-Mü'minin'in karargâhına gelince orada emin görevlilere teslim olsunlar. Emîr'ül-Mü'minin onları sorguya çekecek. Eğer dediklerinden dönmezler ve tevbe etmezlerse, hepsini kılıçtan geçirecek, inşaallah. Lâkuvvete illâ billah.

Emîr'ül-Mü'minin bu emirnameyi sahil şehrinde Haritati Bendari-yeden yazıyor. verdiği hüküm gereğince, ümid ettiği sevaba nail olup Allah'ın rızasına yaklaşmak emeliyle acele gönderiyor. Emîr'ül-Mü'minin'den sana gelen emirleri yerine getir. Emîr'ül-Mü'minin'e acele cevap yaz, Haritati Bendariye de neler oluyor bilsin, neler yapıyorlar malumu olsun, inşaallah.

55- Bu Mes'eleyi Tarih Mizanında Tartmak Gerek;

İşte bu acı olayı dile getiren mektuplar. Ne kadar gereksiz yere, bu tatsız gürültü. Fakat olan olmuş. Fakat şimdi biz, Halife Me'mun'u bu yaptıklarıyla, başbaşa bırakalım mı, lüzumsuz yere bu âlimleri sınava çekip onlara bunca ezâ ve cefâ yapması yanına mı kalacak? Elleri bağlı zincirler içinde bu ulema kafilesini uzun yollara dökmesi, yolda bu zahmete dayanamayıp şehid düşenlerin âhı sorulmayacak mı? tarih bunu olsun yapmayacak mı? Ahmed b. Hanbel, bu uzun yolculuğa ancak vücudunun sağlamlığı, imanının kuvveti, ruhunun azimkârlığı, sabır ve sebatı sayesinde dayanabildi. Me'mun kendi yaptıklarıyla hıncını alamadı, bu işkencenin sürdürülmesini vasiyet etmeden gitmedi. Onu buna sürükleyen sebep nedir? Bu sarp ve dikenli yola ulemayı sokup onlara eziyet etmekten maksadı ne? Bunun sebeplerini araştırıp öğrenelim, onu haklı gösterecek bir şey varsa, mazur görürüz, yoksa tarih önünde suçlu mevkii kalır. Tarih, bu mes'elenin ana hedefi olan Ahmed b. Hanbel'e karşı insaflı davrandı, ona hakkını vererek onu evliyalara, azizlere derecesine çıkardı. Hattâ bazı taraftarları mübalağada ileri giderek onu Kıddisler arasında saydılar. Onun hayranlarından biri şöyle demiştir:

«Eğer Ahmed, Beni İsrail arasında bulunsaydı Peygamber sayarlardı»

56- Bu Fırtına Koparan Mektupları Me'mun Yazmış Olamaz, Onlar Ebû Duâdın İşi:

Me'mun'u bu işe iten sebebi gizli bırakmayıp açmak, kapalı bırakmayıp meydana çıkarmak istiyoruz. Tarih bunu zikrederken, kitaplar nakil yaparken bunun cereyan tarzı ve mektupların yazılış dili, bütün bunlar bazı ipuçları veriyor. Buna Me'mun'u teşvik eden o kimse en büyük sorumluluğu yüklenir.

Me'mun, Mutezile âlimlerinden Ahmed b. Ebû Duâd'ı kendine vezir yapmıştır. Özel kâtibi, devlet işlerinde müşaviri, arkadaşı oydu. Onun nezdinde çok yüksek mevkii vardı. Hattâ kardeşine, kendisinden sonra onu mevkide tutmasını, sakın uzaklaştırmamasını vasiyet etti. Me'mun'un yazdığı mektupların dili açıkça gösteriyor ki, bunlar Ahmed b. Duâd'tn kaleminden çıkmadık. Bunları o yazmıştır. Mektuplar, görüyoruz ki, uzun ve teferruatlı, Halifeler kendileri yazdıkları zaman, böyle uzun yazmadıkları bilinen birşey. Sonra mektupta Halife kelimesi daima gaip sıgasiyle, üçüncü bir şahıs gibi geçiyor. Mektubu yazan Halife kendisi olsa, birinci şahıs sıgası kullanır, hep üçüncü şahıs sıgası kullanılmış. Demek yazan halife değil, başkası. Sonra mektupta şunun bunun fetvalarına taan etmek, birinin ribayı helal sayması var, Me'mun gibi kültürü geniş biri bunlardan uza'k kalır. Bu durum karşısında biz: Bu mektuplar Me'mun hasta iken yazılmıştır, diyebiliriz. Bitkin bir halde hasta olduğundan bu yazılanlara izin vermiştir, yoksa kendisi sıhata ve rahatı yerinde olsa, şuna buna taan edip dil uzatan, başkalarının kusurlarını bulup ayıplarını meydana çıkaran bir mektubun, kendi namına gönderilmesine asla müsaade etmezdi. Yüksek işlere yönelen, küçük şeylere tenezzül etmeyen Me'mun gibilerinden böyle kusurlu şeyler beklenmez. Eğer bunları kendisi yazmış olsaydı, böyle yazmazdı, sıhhati ve kuvveti yerinde olsaydı, başkalarının yazdıklarını da incelemeyen imzalamazdı. Onun için bizim tercihimiz şudur: Mektuplar gönderilirken onlara muttali olmadı, her ne kadar muhtevasını bilse de dikkatle göz atmadı veyahut da göz atsa da çok zayıf olduğundan, içindekilere tam vakıf olamadı. Zaten mektupların gönderildiği sıralarda

öldü.

57- Bu İşin Baş Sorumlusu Ebû Duâd'dır:

Biz biliyoruz ki, Me'mun eskidenberi bu görüşteydi, halife olmazdan önce dahi Kur'an mahlûktur, diyordu. Bunu münakaşa eder, münazara meclislerinde bu dâvayı savunurdu. Fakat o zaman bunu gönül kırmadan, kalb incitmeden, akılları imtihana çekmeden, kimseye ezâ ve belâ vermeden yapıyordu. Hayatının sonunda neden bu kadar birdenbire değişti, bu adama ne oldu? Niçin bu ilmi mes'eleyi böyle belâlı ve işkenceli bir hâle soktu? Şüphe yok ki, bu işin teşvikçisi, bu mektupları yazan Ahmed b. Ebû Duâd'dır. Me'mun'un hastalığı, zayıf halini fırsat bilerek kendi içindekilere onun kaleminden ortaya dökmüş, mektupları, bu ateşli, zehirli dille yazmıştır. Mektupların öyle acı olmasına hırsıyla sarılmıştır.

Burada şaşırtıcı bir iki sual daha kaldı:

Me'mun bu yapacakları şeyleri kendisi Bağdad'da iken neden yapmadı. O zaman iş daha kolay olacaktı. Ulemanın hepsi orada, onun etrafında, o zaman onları imtihana çekip soru sormadı da, neden Bağdad'dan ayrıldıktan sonra mektup göndererek yazışma yoluna başvurdu? Hem de tam ölümüne yakın? Bu tam manasıyla Ahmed b. Ebû Duâd'ın bir tuzağı ve kurnazlığı. Bu işde Me'mun'un adını kötüye kullandı, onu siper yaparak kendi zehirlerini döktü. Me'mun hasta olduğundan iradesine

tam hâkim değildi, zayıf düşmüştü. Eski ihtiyatlı hareketleri, hazmi kalmamıştı. Eskiden sağlamken, sıhhati yerinde iken, uzun yıllar ulemâ ile münakaşa ve münazaralar yapardı, sertleşip işi ezaya, sopaya götürmezdi. Bağdad'da iken böyle bir hali görülmemiştir. Demek oluyor ki, bu fırtınalı işin en baş sorumlusu Ahmed b. Ebû Duâd olmuş oluyor. Me'mun'un kusuru varsa, o da, o vakit cumhurun kabul etmediği, benimsemediği Mutezile Mezhebi adamlarını yanına alıp, müşavir ve vezirlerini onlardan yapmasıdır. Sıhhati ve kuvveti yerinde iken, işi itidal halinde yürütüyordu, fakat sonra ipler elden kaçtı. Olan oldu, ulema kafilesi görülmedik bir sınama geçirdi.

58- Kusur Yalnız Bir Tarafta mı?

Bu işin sorumluluğunu Ahmed b. Ebû Duâd'a yükledik. Şimdi: onun tutumu, baştan sonuna şer doludur, hiç hayırlı tarafı yoktur diyebilir miyiz? Ahmed b. Hanbel'in tutumu her bakımdan doğrudur, hiç hatalı yeri olmadığını söyleyebilir miyiz?

Bu mes'ele etrafında görüşler birbirinden farklıdır. Her cihetin hükmü kendine özgüdür. Takva, ihlas, iman, azimet, sabır ve tahammül bakımından Ahmet b. Hanbel'in bir kahraman olduğunu söylememiz yerinde olur. Tarihte niceleri var ki, dâvaları yolunda belâya ve zahmete uğrarlar, inançları uğrunda herşeye sabır ederler, dinlerinden fedakârlık yapmazlar, baki olan ahreti, fâni olan dünyaya tercih ederler, Ahmed bunu yaptı.

59- Ahmed'in Haklı Olduğu Yönü Olduğu Gibi Mutezile'nin de Haklı Yanı Var:

Dininde ihtiyatlı davranmak, felsefe tartışmalarından korunmak, boş şeylerden uzak kalmak bakımından, İmam Ahmed'in tutumu övgüye lâyık. Çünkü o bu gürültülü mes'eleye ne müsbet, ne menfi surette karışmak istemiyordu. Bu hususta tarafsız bir tutum içindeydi. Onun kanaatinca bu öyle bir mes'eledir ki, bir müslümana bunu kurcalamak yakışmaz, bunu incelemekten bir netice alınmaz. Bu hususta selef-i salihinden bir söz naklonu imamiştir. Hem Ahmed b. Hanbel, dini mes'elelerde seleften bir şey naklolunmayan konulara dalmazdı. O, esere uyan bir Hadis âlimidir. Onların hidayetini izler, onların gittiği yoldan giderdi. Onun bu konudaki tutumunu ileride görüşlerini beyan ederken açıklayacağız.

Fakat mes'eleye: Kur'an mahlûk mu, değil mi diye hüküm verme noktasından bakarsak, Ahmed İbni Ebû Duâd'ın gerek bu mektuplarda getirdiği deliller, gerek akıl ve mantık, bizi Mutezile'nin görüşünün doğruluğunu kabule sevk etmektedir. Çünkü, Kuran Allah kelâmı olmakla beraber mahluktur. Bunun böyle olması, kelâm sıfatının, Allah'ın Kıdem sıfatıyla birlikte kadim olmasına mani değildir. Nasıl ki Allah Teâlâ kudretiyle halkeder, Allah'ın kudreti kadimdir, onun mah-lûkatı bu kadim kudretiyle yaratması, mahlûkların kadim olmasını gerektirmez. İşte böylece: Kur'an'ın Allah kelâmı olması, onunla peygamberi Hz. Muhammed'e hitabetmesi, kudretiyle onu inzal etmesi, zatı kibriyasını tavsif ettiği kelâmının kadim olması, Kur'an'ın kadim olma-v sini icabetmez.

60- Mutezile'yi Haklı Gösterecek Sebep Aranırsa, Bulunur da:

Biz burada Ahmed İbni Duâd'ın ve umumiyetle Mutezilenin bu mes'eledeki görüşlerinin doğru olduğunu söylemekle, insaflı davrandığımız gibi, yine insaf icabı söyleyelim ki, muhaliflerine böyle ezâ' etmelerini, özellikle takva ve fazilet sahibi kimseleri incitmelerini asla doğru bulamayız, inançları zorlayarak vicdanlara baskı yapmak, fikirlere tahakküm etmeye kalkışmak, gizli şeyleri açıklamaya zorlamak, işte bu olamaz ve tenkid noktası da burasıdır. Daha Ahmed zamanında, insanlar bunu tenkid etmiş, Mutezile'nin görüşünde olanlardan bile bunu tenkid edenler bulunmuştur. Ahmed'in çağdaşı olan Mutezile âlimlerinden Edip Câhiz bunu savunmaya mecbur olmuştur. Yazılarında birinde bu imtihan mes'elesini, vicdanlara baskı, küfre nisbet etmek işini ele alarak şöyle der:

«Biz ancak delile dayanarak tekfir ettik, ancak itham altında olanları imtihana tâbi tutup sorguya çektik. İtham altında olan bir kişiyi sıkıştırmak, tecessüs sayılmaz. Zanlı kişiyi sorguya çekmek, gizli şeyleri araştırmak, her imtihan tecessüs olsaydı, o zaman her kadı, hâkim, insanların içinde sırları deşip açığa vuranların, insanların ayıp ve kusurlarını araştıranların başında gelirdi, çünkü sorgu yapıyor»

Mutezü'e'den Câhiz'in bu sözleri doğru değildir. Çünkü onlar yalnız töhmet altında olanları sorguya çekmekle kalmadılar, bu işi umumî yaptılar, herkesi çektiler. En büyük fazilet âbidelerini bile hırpaladılar. Ahmed b. Hanbel dininde töhmet altında olanlardan mıydı? Eğer Ahmed gibileri de töhmet ehlinde sayılırsa, o zaman ortada din namına, dindarlık namına birşey kalmaz. Dünya neye yarar. Onun için Câhiz'in bu sözlerinin burada yeri yoktur.

İş böyle olunca, baskı ve ezâ asla doğru olamaz. Bize göre bunu haklı gösterecek hiçbir sebep yoktur. Fakat biz, onların bu yapışın! her ne kadar doğru bulmuyorsak da, acaba onları temize

çıkarmak hiç birşey yok mu? Bu ulemaya yapılanlar hiçbir sebep olmadan, sadece ezâ ve cefâ için midir?

işte insanın içini kurcalayan bir soru bu. İnsan buna kesin bir cevap bulamıyor. Uzaktan, yakından, olumlu, ya da olumsuz kesin bir cevap olmayınca, o zaman zan ve tahmin yoluna başvurmak kalıyor. Bu kesin değilse bile râcih bir sebebe götürür. Tercih sebepleri elimizdedir, kesin hükme imkân yoksa da zan kapısı aralık.

Me'mun'un, daha doğrusu Ahmed İbnî Duâd'ın yazdığı mektuplardan birinde Kur'an kadimdir, diyenlerin sözünün batıl olduğunu isbat için deniyor ki; Kur'an kadimdir diyenler, Hristiyanların İsa b. Meryem kadimdir, Tann'dır, demeleri sözüne benzer, onu taklid ediyorlar. Çünkü İsa, Allah'ın kelimesi olduğundan mahlûk sayılmıyor. Bundan anlıyoruz ki, Me'mun'u ve Mutezile baktılar ki, Kur'an kadimdir, iddiası ve bu inancın avamın içinde yerleşmesi, Taaddüdi Kudema'ya götürcek, kadimler çoğalacak, bu düşünce onların hayalini doldurdu. Kadimler çoğalınca, Tanrılar da çoğalır, onlara ibadete başlarlar, ortaya Allah'a şirk çıkar, sandılar. Bunun örneği de var. Hristiyanlar, İsa'yı kadim tanıdılar ve ona tapdılar. Mutezile ile Me'mun, bu sözün halk arasında, mektupta denildiği üzere, milletin kaba tabakası arasında yayıldığını gördüler, fukaha ve Hadis âlimleri bunu onlara hoş gösterdiler. O zaman Me'mun bunun ümmeti dalâlete götürmesinden endişe etti, nasıl ki daha önce Hristiyanlar İsa Aleyhisselâma tapmak dalâletine düşmüşlerdi. Bunu önlemek için önce İrşad yoluyla Kur'an'ın mahlûk olduğunu halka anlatmağa uğraşılar, netice alamayınca bu defa kuvvete başvurdular, beyanlayamadıklarını sultanla yapmağa kalktılar.

61- Hristiyanların Müslümanları Şaşırtmak İçin Plânları:

Bu olaya bunun sebep olduğu yazılan mektuplardan açıkça anlaşılmaktadır. Bunda biraz iyi niyet ve ihlas da bulunmaktadır. Çünkü Mutezile, daha önce İslâm'a hücum edenlere karşı mücadele etmeğe ve onlara cevap vermeğe alışmışlardı. Câhız'ın Nesârî risalesinde yazdığı üzere: İslama pusu kuranlar, bizim fukahânın ve Hadis âlimlerinin halk arasında yayılan sözlerini alkışla karşılıyorlar, çünkü onlar, Allah'ın kelâmı kadimdir hükmünden, Hz. İsa'nın da kadim olduğu neticesini çıkarmak için yol buluyorlar. Kur'an İsa için: Allah'ın kelimesi, diyor, madem ki Allah'ın kelimeleri kadimdir, İsa'da kadimdir, diyorlar ve buna Kur'an delil olmuş oluyor.

Belki de Mutezile'nin kafasında dolaşan şey: Kur'an-i Kerîm Allah kelâmı olması dolayısıyla kadim olduğu fikrinin yayılması hristiyanların bir hiylesi olabilir. Çünkü hristiyanlar o zaman müslümanları şaşırtmak olduğu müslümanlarca kolayca kabul olundu.

62- Buna Bir Örnek

Sağlam haberlerle sabit bir husustur ki, müslümanlar arasında yaşayan hristiyanların İslâm dinini kabul ederek müslüman olmaları, hristiyanları çok üzüyor, buna kızıyorlardı. İslâmı küçük düşürmek için müslümanlar arasına bazı fikirler atıyor, sonra onları ele alarak müslümanlarla din hususunda mücadele ediyorlardı.

Tûrâs'ül-İslâm (İslâm Kültürü) adlı kitapta şöyle denilmektedir: Şamlı Yohanna ki, Hışam b. Abdülmelik devrine kadar Emevilerin sarayında hizmet görmüştür, o bazı hristiyanlara müslümanlara nasıl mücadele edeceklerini telkin eder, onlara yol gösterirdi. Şöyle ki: Arap sana, İsa hakkında ne dersin? diye sorduğu zaman, O Allah'ın kelimesidir diye cevap ver. Sonra hristiyan o müslümana: İsa hakkında Kur'an ne demektedir? diye sorsun. Ve müslüman cevap verinceye kadar hiçbir şey söylemesin. Çünkü müslüman Kur'an'daki ayetle cevap vermek zorunda kalacaktır. Ayet şöyle der: «Meryem oğlu İsa, Allah'ın Rasûlüdür, ve Meryem'e ilka ettiği kelimesidir, ondan ruhtur.» Müslüman böyle cevap verince, bu defa ona: Allah'ın kelimesi ve ruhu mahluk mudur, yoksa değil midir? diye sorsun. Eğer mahlûk derse, o zaman ona şöyle red cevabı versin: Allah vardı, kelime ve ruh mevcut değildi. Arap buna verecek cevap bulamaz ve susar kalır. Çünkü bu görüşte olan kişi işi, müslümanlara göre zındık sayılır.

63- Mutezile Görüş Bakımından Haklı, Fakat Tatbikatı Çok Hatalı:

Hristiyanların bu tutumları, diğer din erbabıyla ve zındıklarla mücadele eden Mutezile'nin gözünden kaçmış değildir. Onlar biliyordu ki, Kur'an kadimdir, mahluk değildir, diyenler, Müslümanlarla mücadele etmeleri için hristiyanların eline silâh vermiş oluyordu. Öyleyse bu sözü söylemeyi ortadan kaldırmalıdır, tâki düşmanın eline İslâmın aleyhine kullanılacak bir delil geçmesin. İslâm'a hücum için bir gedik açılmasın. Kur'an kadimdir diyen, hristiyanların İsa hakkındaki sözünü taklid ediyor, kadimlerin çokluğunu kabul ediyor, insanların diliyle söyledikleri Kur'an'ı âdeta kadim kılmış oluyor, demektir.

Mes'ele, Mutezile'nin bakış açısından böyle. Bu İslâm'da vahdaniyet inancını korumak için son derece ihtiyatlı ve derin bir bakış. Bu takdire değer bir tutum ve selîm bir iman yolu! Ahmed b. Hanbel'de dinde çok ihtiyatlı davranan bir zat, Selef-i Salihin'in dalmadığı bir konuya dalmak istemez. Mutezile de dini korumak için ihtiyatlı davranmak arzusunda. İslama hücum için tuzak kurmak isteyenlerin yüzüne kapıları kapamak istiyorlar. En iyisi bu mahlûk mu, değil mi konusunu hiç kurcalamamak, onu karıştırmamaktır, nasıl ki Ahmed b. Hanbel bu kanaattadır, fakat İslâm'ın hayrını istemeyenler, bunu yaptılar, farkına varmadan buna hizmet edenler oldu. İslâmı gerçek haliyle korumak isteyenlere hakikati olduğu gibi anlatmak düştü. İşte Mutezile de bunu yapmağa çalıştı, fakat çizdiği yol yanlıştı.

Buraya kadar Ahmed Ebi Duâd'ı ve Mutezile'yi görüş bakımından haklı bularak onlara insafî davrandığımız belli. Fakat tatbikat bakımından onları çok hatalı bulmaktayız. Çok aşırı gittiler, çok sert davrandılar. Nedir o kılıç ve sopa oyunları? Nedir o Ahmed b. Hanbel gibi takva sahibi, faziletli, temiz yürekli, alçak gönüllü bir adama ettikleri? O kadar ileri gittiler ki, dayak attılar, bayılıncaya kadar dövdüler, kelepçeli yollara düşürdüler, hapse attılar, zindana tıkdılar! Bu; Kur'an mahlûk mu işini o kadar çığırından çıkardılar ki, halk nazarında bu bir fikir ve görüş mücadelesi olmaktan çıktı. Meydan dayığı kavgasına dönüştü Allah'ın her-şeyden münezzeh, ondan başka kadîm olmadığı isbat böyle mi olur. Bu İslama inen bir darbe, müslümanlara yapılan bir eziyet ve işkencedir: Din ve hidayet rehberlerine zulümdür. Vicdanlara ve kainlere baskıdır. Gönüllerin gizlediği şeyleri araştırmak, sırları teftiş, hatayı zorla kaldırmağa çalışmak, bundan hayır gelmez. Düşünceler, şiddet, cebir ve zorla öldürülemez. Zor tepki yaratır, halk kuvvetle, zorla davet olunan şeyi benimsemez, onu kötü bilir. Burada da öyle oldu. Kuvvetle, şiddet kullanarak yerleştirmek istenen görüşler, galip gelemez. Açık bir hak olduğu meydanda olsa bile, benimsenmez, zorla güzellik olmaz. Mutezile baskısını arttırdıkça, halkın idarecilerden nefreti arttı, sorguya çekilenler gözlerinde büyüdü de büyüdü, onları evliya saydılar ve onlara bağlılıkları arttı. Eğer bu davet ettikleri şey hayırlı bir iş olsaydı, ona böyle azapla davet etmezlerdi, onun yolu böyle zindan ve zincire vurulmak olmazdı, dediler ve ondan uzak durdular.

64- Halife Mutasım En Korkunç Şeyi Yaptı: 28 Ay Zindanda Tuttu ve Dayak Attı:

Halife Me'mun öldü. Ahmed b. İbni Hanbel o zaman eli kolu bağlı, kelepçeli bir halde sorguya çekilmek üzere ona götürülüyordu.. fakat Me'mun'un ölümü ile bu belâlı iş. tarihlerin mihnet dediği bu işkence bitmedi. Belki aksine daha arttı, daha sert, daha şiddetli, daha

sivri ve daha umumî bir hal aldı, Çünkü kardeşi Mu'tasım'a yaptığı vasiyyette şu iki şey vardı:

1 - Kur'an mahlûktur dâvasını yürütmesi, bundan asla vazgeçmemesi,

2- Ahmed Ebû Duâd'ı yerinde tutup, ona dayanması ve güvenmesi.

Çünkü bu dâvanın sahibi o. insanları sultan kuvvetiyle, imtihan ve sorgu şiddetiyle, dayak ve hapis korkusuyla. elini kolunu bağlayıp kelepçe vurmakla Kur'an mahlûktur, diye zorlama fikri ondan gelme.

Mutasım, Me'murv gibi, ilim adamı değildi, o kılıç adamıydı. Boynundan kılıcını çıkarmazdı. Kur'an mahlûktur dâvasını Ahmed b. Duâd'a bıraktı, Me'mun'un vasiyetini yerine getirmek-için. işi istediği gibi yürütsün, dedi.

Biliyoruz ki, Me'mun öldüğü zaman Ahmed b. Hanbel yoldaydı. Bağdad'dan sorgu çekilmek üzere zincirler içinde Tarsus'a getiriliyor-lardı. (Abbasi Halifeleri bazen Tarsus'da otururdu) Me'mun'un ölüm haberi üzerine Bağdad'a geri götürüldü. Hakkında bir emir çıkıncaya kadar hapsedildi. Bir ara serbest bırakıldı. Sonra Mutasım'ın huzuruna çıkarıldı. Mutasım ona Kur'an mahlûktur dedirtmek için çok uğraştı, zor. kullandı, tehdit etti. Fakat ne tergip, ne tehdit, bunların hiç birinden netice alamadı. Bundan sonra sıra dayığa gelinmiş olacak ki. zindanda defalarca dayak atıldı. Döğülürken bayıldığı olurdu, o zaman ara verirler, aydınca yine kırbaçlardı. Akli başından gidinceye kadar döverlerdi. Böyle sorguya çekilerek, dayak atılarak 28 ay zindanda kaldı. Kendi görüşlerini zorla kabul ettiremeyeceklerini anlayınca, içlerinde biraz acıma duygusu eseri kalmış ki. acıdılar ve onu serbest bıraktılar. Evine geldi, vücudu yara bere .içindeydi. Devamlı dayak yediğinden, zindan hayatı onu bitirmişti.^{39[5]}

65- Mutasım Ders Okutmasına Müsaade etti, Vâsık Dayak Atmadı Ama Dersini Yasakladı:

Ahmed b. Hanbel yıllarca süren bu işkonceli hayattan, 28 ay süren zindan günlerinden sonra evine geldi. Fakat dayaktan o kadar zayıf düşmüştü ki. yürümeye takati yoktu. O. dâvada imanının kuvvetiyle galip gelçli. başkaları kuvvetli de olsalar hezimete uğradılar. Ahmed . yaralan iyileşip kendini toplayıncaya kadar evinde kaldı, hiçbir yere çıkmadı, ders vermedi. Biraz kendine gelince camiye

^{39[5]} Kur'an mahlûk mu, değil mi diye ortaya alınan bu fitne tarihte «Mihnet-i Kur'an diye anılır. Bu konuda daha geniş ve ilginç bilgi isteyenler Osman Keskiöğlu'nun (Kur'an Tarihi) adlı eserinin onbeşinci bölümüne (232-244 sahifelere) müracaat etsinler.)

çıkmağa başladı. Yaralan kapanıp dayağın izleri ve uzun zindan hayatının acıları geçmesi uzun sürdü, vücudunda bazı ağırlar ve izler kaldı. Nihayet sıhhat ve afiyete kavuştu. Ondan sonra mescid'de ders vermeye. Hadis okutmaya başlayıp eski vazifesine döndü ve Mutasım ölünceye kadar ona kimse dokunmadı, bu vazifesine devam etti.

Mutasım'ın ölümünden sonra Hilâfet makamına Vâsık geçti. Onun devrinde jde Bu Halk-ı Kur'an dâvası sürüp gitti. Ancak Vâsık, ondan önce Mutasım'ın yaptığı gibi kamçıya ve kılıca sarılıp Ahmed'e dayak -attırmadı. Çünkü baktı ki. bu yolda bir netice alınmıyor, bu tarz tutum, halk arasında onun mevkiini arttırıyor, derecesini yükseltiyor, onun fikri daha çok yayılıyor. Halifenin görüşü sönüyor, geriliyor. Bundan başka bu yolda sert tutum, ayrıca umumun nefretini uyandırıyor, Ahmed İbni Duâd'ın Haşvurâmme (milletin boş kalabalığı) dediği halkın kinini körüklüyor. Akıllı olan kimse halkın nefretini kazanmaktan kaçır, umumî efkârı hesaba katar. onun için Ahmed İbni Ebû Duâd ve Vâsık, Mutasım'ın denemesinden ibret alarak, ondan sonra böyle cismani cezaya, dövmeğe kalkışmadılar.

Vâsık, ona ancak halkla toplantıyı yasakladı ve şu emri verdi: «Kimseyle toplantı yapmayacaksın, benim bulunduğum şehirde oturmayacaksın! Bunun üzerine Ahmed evine kapandı, bir yere çıkmazdı, hattâ camiye namaza bile gitmezdi Vâsık ölünceye kadar böyle göz-hapsinde yaşadı.

Böylece Ahmed b. Hanbel. 232 yılına kadar beş yıldan fazla bir süre dersten kesildi. Ondan sonra izzet ve ikram içinde ders vermeye başladı. Takva izzeti içinde yaşının verdiği celâdet ve vakarla, kanaat ve zühd dolu temiz bir hayat yaşadı.

66- Vâsık ve Ebû Duâd,Verecek Cevap Bulamıyorlar:

Tarihin hakkını vermiş olmak için söyleyelim ki, bu dâvanın işkence faslı sadece Ahmed b. Hanbel'e münhasır değildi, Ahmed merkezi sayılsa da diğerleri de bu belâyâ maruz kaldılar. Etraftaki fukaha, sorguya çekilmek üzere başka şehirlerden ulam ulam Bağdad'a getiriliyor, orada ne düşündükleri inceleniyor, kalblerinde gizledikleri araştırılıyor, vicdanlarına da baskı yapılıyordu. Bu belâyâ uğrayanlardan biri de İmam Şafii'nin talebesi olan Mısır'ın fakihı Yusuf b. Yahya Buvey-ti'dir. Kur'an mahluktur demeye davet olundu, fakat bunu kabul etmedi, mahlûktur demedi. Bunun üzerine elleri bağlı, kelepçeler içinde sorguya götürüldü, elleri bağlı halde vefat edip hakkın rahmetine kavuştu. N. b. Hammad da aynı işkenceye uğradı, elleri kelepçe içinde olduğu halde Vâsık onu zindana attı ve orada hakkın rahmetine kavuştu.

Bu işin tehlikesi günden güne arttı, feci bir hal aldı. Millet bundan bıktı, usandı. Hattâ bu işi başlatanlar da usanmağa başladılar,. Pişman oldular. Mes'ele halk arasında alay, şaka konusu bile yapıldı. Rivayet olunduğuna göre, bir defa meşhur şakacı Abbade, Halife Vâstık'ın yanına girdi ve:

— Ya Emîr'ül-Mü'minin, Allah hayrınızı versin, Kur'an hususunda

başınız sağolsun, dedi. Vâsık:

— Yazıklar olsun sana, hiç Kur'an ölür mü? dedi.

O da:

— Ya Emîr'ül-Mü'minin her mahlûk ölür, değil mi?

Ve sözüne ekledi:

— Yâ Emîr'ül-Mü'minin, Allah aşkına, Kur'an ölünce halka teravîh namazını ne ile kıldıracaklar?

Halife farkına vardı ve gülerek:

— Allah belânı versin, dilini tut, deyip sözü kapattı.

Demiri Hayat'ül-Hayevân kitabında anlatır: Halife Vâsık ömrünün sonuna doğru, Kur'an mahlûktur demeyenlere baskı yapmaktan vazgeçti. Bu olay şöyle oldu:

Vasık'ın huzuruna elleri bağlı bir âlimi getirdiler. Kur'an'a mahlûk, demediğinden sorguya çektiler, İbni Ebû Duâd ona:

— Kur'an hakkında ne dersin? diye sordu.

O da şöyle dedi:

— İnsaf buyurun, önce ben size birşey soracağım: Bu sorduğunuz mes'eleye Hz. Peygamber Müslümanları davet etti mi, etmedi mi? Sonra bu mes'eleyi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali yani Hulefa-i Raşidîn biliyor muydu, bilmiyor muydu?

Ahmed İbni Ebu Duâd güç durumda kaldı. Bilmiyorlardı dese olmaz onun için:

— Biliyorlardı, dedi.

Alim:

— Halkı sizin gibi bu mes'eleye davet ettiler mi? Yoksa bu konuda sükût mu ettiler?

— Sükût ettiler. Bunun üzerine âlim:

— Ey Leim oğlu, onların bilmediğini sen mi bileceksin? Onların sükût ettiklerine sen sükût edemedin mi? dedi.

Vâstk bu sözleri duyunca yerinden fırladı, Pek hoşuna giden bu sözleri tekrarladı durdu. Alimi affetti, serbest bıraktı. Oğlu Mehdinin dediğine göre,, bundan sonra eski dâvasından vazgeçti; ulemayı takip etmez oldu.

67- İmam Ahmed, Bu Çektiklerinden Kurtulma Yolunu Neden Tutmadı?

Ahmed gibi takva sahibi zâhid bir imamın hayatını bulandıran bu sert ve tehlikeli dâvanın hikâyesi işte bu. Bu sakın, vakarlı zatın huzurunu kaçırın, rahatını bozan bu olaylar, 14 yıl kadar çalkandı durdu. Bunun hemen yarısı kara günler olup zindanlarda azap ve işkence içinde geçti, diğerlerinde de huzur ve rahat yüzü görmedi.

Biri çıkıp da şöyle diyebilir: Bu muttaki ve sâlih zat, neden takıyye'yi siper yapıp kendini korumadı, onların davet ettikleri şeyi kabul etmiş görünüp kurtulabilirdi? Böyle yapması onun için daha iyi olmaz mıydı? Bazı arkadaşları onu takıyye yapıp kurtulmaya çağırdılar da. Dinde buna cevaz da var. Kendini kurtarmak için, içindekinin hilafını söyleyebilirdi, ki bir kısmı bunu yaptılar.

Fakat Ahmed, bifyolu tutmadı, Bunu reddetti. Başkalarına söylediğinin tersini yapmadı. Biz Ahmed'in yüksek mevkiine olan takdir ve hürmetimizle beraber, onun Kur'an hakkındaki bu hükmüne katılmamakla beraber, onun takıyyeye baş vurmamasını yerinde bulmaktayız. Çünkü bize göre İslâm diyarında takıyye sahih değildir. Dâr-t İslâm'da münker olan şeyler inkâr ve reddolunmalıydı, yoksa onun sıfatı değişir, ismi bile kalmaz, dâr-t İslâm olmaktan çıkar. Yalnız bunu inkârın da dereceleri vardır. Takıyye İslâmın kuvveti ve hâkimiyeti olmtyan yerde olur. İslâmın baskı altında tutulduğu, müslümanın oradan çıkmaya yol bulamadığı yerde olur. Orada gizlice dinini korur. Bu bir ruhsattır ve kolaylık içindir.

Sonra takıyye halka rehber olan, kendilerine uyulan kimseler için caiz olmaz. Çünkü onlar inançlarının aksini söylerlerse, halk onların içindekini bilemeyeceğinden, onu hak sanırlar, ona uyup şaşırırlar. Bu da fesada götürür. Öyleyse böyle bir şeye maruz kalan, imamın uğradığı belâya sabır ve sebatını daha doğru buluyoruz, her ne kadar onun Kur'an mahlûk değildir sözüne katılmıyorsan da, dâvasında sebatı haklıdır. Onun bu konudaki görüşünü ileride inceleyeceğiz.

İMAM AHMED'İN GEÇMİŞİ VE MUHİTİ	1
68- Geçimi İle İlgili Şeyler:	1
69- Minnet Altına Girmek istemezdi:.....	1
70- Geçimini Kiradan Aldıklarıyla Sağlardı:	2
71- Darda kalınca Geçimini Sağlamanın Üç Yolu;.....	2
72- Kul Hakkından Çok Korkardı:	4

İMAM AHMED'İN GEÇMİŞİ VE MUHİTİ

68- Geçimi İle İlgili Şeyler:

Yukarıda İmam Ahmed'in ilmi hayatını anlattık. Onu, üim ve Hadis peşinde İslâm diyarında oradan oraya koşarken gördük. İlim tahsilini tamamladıktan sonra Hadis okutmaya, ders vermeye başladı. Kendisine uyulan bir adam oldu. Onu ilmi hayatında üzen ve ezen dehşetli bir fırtınanın içinde nasıl çalkandığı tafsilâtiyle nakledildi,

Şimdi de onun geçimini öğrenelim. Geçimini nasıl sağlardı? Rahat ve bol bir geçimi mi vardı, yoksa az bir şeyle kıt kanaat mı geçiniyordu? Az çok geliri nelerdi? Sonra acaba, İmam Malikin, Ebû Yusuf'un ve Muhammed b. Hasanın yaptıkları gibi halifelerin hediye ve ihsanlarını kabul ediyor muydu? Yoksa İmam Ebû Hanif e gibi onları almıyor muydu? Yoksa İmam Şafii'nin yaptığı gibi bu ikisi arasında bir

tutum içinde miydi?

İşte bir sürü soru ki, bunlara cevap vermemiz, kısa da olsa beyan etmemiz gerekiyor. Onun için bu bölümde onun geçiminden, gelirinin neler olduğundan bahsedeceğiz. Halifelerden hediye alıp almadığını, maruz kaldığı o belâlardan önce ve sonraki durumunu gözden geçireceğiz.

69- Minnet Altına Girmek istemezdi:

İmam Ahmed, fakir bir insan hayatı yaşadı, varlıklı bir kişi değildi. Helal olup olmadığını bilmediği veya minnet altında kalacağı bol bir servet içinde yaşamaktansa, fakir hayatı yaşamayı tercih ederdi. Çok defa geçim sıkıntısı onu çalışıp eliyle kazanmaya mecbur etti. Hattâ yolda kalıp ta malı tükenirse, o zaman çırak gibi, hamal gibi kendi ücretle çalıştığı olmuştur. (Yemen yolculuğunda olduğu gibi). Başkalarından bir ihsan almaktansa kendi elinin emeğiyle geçinmeyi tercih ederdi. Çünkü bu gibi darlık zamanında başkasının verdiği şeyi, karşılık vermeden almak, yakın zamanda karşılık ödemesi kolay olmayacağından, Ahmed gibi onurlu bir kimsenin yapamayacağı bir şeydir, o, böyle yapmakla bedenini yordu, fakat izzeti nefisini ve hürriyetini korudu. Onun hali her zaman böyledir, daima böyle yapar, bedenini yorar, fakat onurunu, izzeti nefisini korur.

70- Geçimini Kiradan Aldıklarıyla Sağladı:

İmam Ahmed, babasından kalan akarın geliriyle yaşardı. İbni Cevzi, Menâkıb'mda bu konuda şöyle demektedir: «İmam Ahmed'e (Allah ondan razı olsun) babasından bir elbise dokuma dükkânı miras kalmıştı, Onun geliri ile geçinirdi. Onun kirasını alır, halka muhtaç olmazdı." Öyle onlaşıyor ki, onun kiraya verdiği dükkânları vardı.

Halyetü'l-Evliya şöyle diyor:

«Ahmed b. Hanbel'in elinden makası kuyuya düştü, onun kiracısı gelip makası kuyudan çıkardı. Makası çıkardığı zaman, Ebû Abdullah Ahmed ona yarım dirhem kadar (bundan az veya çok) para çıkarıp vermek istedi. Kiracı: Makas bir kırat eder, birşey almam, dedi. Ve çıktı gitti. Aradan birkaç gün geçince Ahmed ona:

— Dükkânın kirasından ne kadar borcun var? dedi. O da:

— Üç aylık kira toplandı, dedi.

Dükkânın aylık kirası 3 dirhemdi. Ahmed bu üç aylık kirayı sildi ve kira borcun yok, dedi.

Bu hikâye gösteriyor ki, Ahmed hiç bir minnet altında kalmazdı, üstelik iyiliği kat kat mükâfatlandırır. (Bir makas çıkarmanın minneti altında kalmıyor, kat kat mükâfat veriyor.) Bundan anlıyoruz ki, onun kirada dükkânları vardır ve onlardan kira almaktadır. Ona öyle bolluk içinde yaşayacak bir gelir sağlamasa da, ihtiyacını karşılıyor, açılan getiği kapatıyor. Bu gelirlerin az olup, çok olmadığını haberlerden anlıyoruz. İbni Kesir onların miktarını da veriyor: «Onun emlakından geiri ayda 17 dirhemdi. Onu ailesine sarfedirdi. Hesabını bilir, sabır ederek bunlarla kanaat ederdi, diyor.» Bu şüphesiz ki, az bir gelir. İbni Kesir'in verdiği bu miktar ister doğru, ister yanlış olsun, şu muhakkak ki, bütün haberler gelirin az olduğunu söylemektedir. Bunlar ihtiyacını zor karşıladı, kanaat ve sabrı sayesinde bunlarla geçinirdi. Yetmediği zaman kendi çalışarak emeğiyle kazanırdı. Gelirinin her türlü şüpheden uzak helal ve temiz olmasına çok dikkat ederdi. Onun için babasından kalan bu emlakın getirdiği gelirin helal olması için, bu akarın babasından kaldığını, eğer bir kimse onun kendi mülkü olduğunu iddia ederse, ona teslim etmeye hazır olduğunu söylerdi. İbni Cevzi Menakıbında şunu

kaydeder:

«Bir kimse Ahmed b. Hanbel'e kiraya verdiği akarı ve olurduğu evi sordu. O da: «Bunlar bana babamdan miras kaldı, şayet bir adam çıkarda bunların kendisinin olduğunu söyler ve bu da sabit olursa, ona derhal teslim ederim.» dedi.

71- Darda kalınca Geçimini Sağlamanın Üç Yolu;

Kiradan aldığı bu az gettije kanaat eder, Allah'a hamd ve sena ederek geçinip gidiyordu. Başka bir kimseden ihsan, atıye almaz, yardım kabul etmezdi. Bazen sıkıntıya düşerdi. Bu gelir, ailesinin nafakasına yetmezdi, güçlük içinde sabır ederek yaşamaya çalışırdı, her zorluğa katlanırdı. Yolculukta böyle birşey başına gelse, yine tahammül eder, ruhu dinlensin diye bedenini yorar, çalışırdı.

Başı darda kalıp yokluk yakasına yapışsa bilecenleri atıyeyi, yapılan ihsanı kabul etmezdi, çünkü minnet altında kalmak ona yokluk sıkıntısından daha ağır gelirdi. Birinin verdiği ihsanın minneti altında ezilmektense, yokluk ve şiddet içinde yaşamak ona daha huzurlu gelirdi.

Ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak, geçim sıkıntısını gidermek için üç yol bulmuştu:

1- Tarlalardan mahsul kaldırıldıktan sonra kalan başakları toplardı, çünkü bunlar mubah hükmünde olmuştu. Bu büyük âlim, eline çuvalını ipini alır, tarlaya dökülmüş olan mahsul arıklarını toplayıp alırdı. Sahibinin müsaadesi olmadan kimsenin tarlasına girmezdi, kimsenin mahsulüne zarar vermezdi. Kendisi şöyle demiştir: «Yürüyerek tarlaya gittim, biraz topladım. Baktım ki, bir takımı halkın mahsulünü çğnıyorlar. Bir kimse, sahibinin izini olmaksızın, başkasının tarlasına girmesi caiz olmaz.»^{40[1]}

2- Anlaşıldığına göre, bedeniyle çalışarak ihtiyacını karşılayacak birşey bulamadığı zaman ancak bu yola başvururdu. Yoksa elinin emeğiyle kazanmaktan kaçınmazdı. İş buldu mu, çalışırdı. Ve

^{40[1]} İbni Cevzi. Menâkıb. 224.

bunu isteyerek yapardı. Çalışmakta hiçbir güçlük yoktur, onur kırıcı değildir, yeter ki insanların faydasına olsun. Veren el, alan elden üstündür, onun için dilenmek yasaktır. Dinin helal kıldığı iş küçümsenemez. İnsanların artıklarını almaktansa, alın teriyle kazanmak gerekir.

Yolculuk sırasında parası tükenirse, başka birşey bulamayınca ücretle çalışır, kira Ne iş yapardı. Bazen de sened mukabili para alırdı. Zehebî tarihinde, Ali b. Cehm'den naklen Ahmed b. Hanbel'in tercü-meî halinde şöyle deniyor:

«Bizim bir komşumuz vardı, bir defa bir yazı çıkardı ve: Bu yazı kimin?» diye sordu. Biz de: Ahmed b. Hanbel'in yazısı bu, sana bunu neden yazdı? dedik. Şöyle anlattı: Mekke'de ikamet ediyorduk, Süfyan İbni Uyeyne'nin yânında otururduk. Günlerce Ahmed'i kaybettik, sonra onu sormaya geldik. Birde baktık, kapı kapalı. Ne oldu? dedim. Elbiselerim çalındı, dedi. Benim param var, ister borç, ister hediye olarak vereyim, dedim. Kabul etmedi. Sened mukabili vereyim, senet yaz, dedim. Olur, dedi ve ona bir dinar verdim. Bununla bana bir elbise al, bir altlık, bir üstlük, dedi ve bir kağıt istedi. Kağıdı getirdim, bunu o zaman yazdı.»

Bazen elbise dokur, dokuduğunu satar, onunla geçinirdi. Yine Zehebî İshak b. Rahuye'den nakleder:

«Ben ve Ahmed Yemen'de Abdurrazzak'ın yanındaydık. Ben üst kattaydım, o alfî odada. Ben bir cariyeye satın almıştım. Ahmed'in yiyeceğinin tükendiğini anladık. Ona yiyecek vermek istedik, almadı. İstersen borç vereyim, istersen ihsan olarak dedim, kabul etmedi. Baktım uçkur, kemer örüyor, onları satıp geçinmeye çalışıyor.»^{41[2]}

Görülüyor ki, bu değerli zat, nev'i ne olursa olsun, helâl olduktan sonra bir işi yapmakta hiçbir küçüklük görmüyordu. İnsanların işine yarayacak bir şeyi yaparak, alacağı ücretle ihtiyacını karşılamak onun için en uygun bir yoldu. İnsanlar için en geçerli hayat kanunu budur. Ahmed, sâlih bir kimseydi, kendi onurunu koruyarak yaptığı işe, başkalarının ne gözle bakacağı onun hiç umurunda değildi. Onun için önemli olan : Kazancının helal olmasıdır. İşin bayağısı olmaz. Kişinin şerefi kendisinden gelir, alçak tutumlardan sakınmakla kazanılır. Küçük, bayağı işler yapmakta âr görenler, zayıf duygulu olanlardır. Allah onlara zâtî şeref nasip etmemiş ki, bu kusurlarını maddî yükselme suretiyle kapatabilsinler. Herkes yaratılış kabiliyetine, istidadına göre nasibini alır.

3- Muhtaç kalınca geçimini sağlamak için baş vurduğu üçüncü yol, borç almaktır. Ancak bu yola her zaman ve her yerde başvurmazdı. Aldığı borcu karşılayacak geliri, yakın zamanda eline geçecekse o zaman bu yola giderdi. Ve bunu seferde değil, hizada, yani memleketinde iken yapardı. Çünkü emniyet ve istikrar bakımından evde bulunduğu zaman, borcu ödemek daha kolay olur, misafirlik hali ise böyle değildir. Bazı hallerde borcu, verenin, parayı almak şartıyla vermesini şart koşardı. Bazen ihtilâfa düşerler, borcu veren iade şartını kabul etmek istemez, Ahmed iade etmek şartında ısrar eder, nihayet o şartla alırdı.

Bir defa, kazancının helal ve malının temiz olduğu maruf olan takva sahibi bir kimseden, 200 veya 300 dirhem ödünç para aldı, sonra imkân bulunca, parayı iade etmek, borcunu ödemek için adama gitti, adam ona: «Ey Ebû Abdullah, ben onları sana, geri almak niyetiyle vermedim,» dedi. Bunun üzerine Ahmed de: «Ben de onları ancak sana iade etmek niyetiyle aldım, » dedi, ve verdi.^{42[3]}

72- Kul Hakkından Çok Korkardı:

İşte Ahmed'in yaşayışı, geçim kaynakları böyle. Darlık içinde tutumlu bir yaşayış, başkalarından atıye kabul ederek bolluk içinde, fakat minnet altında yaşanamayı tercih etti. Eline geçen paranın her türlü şüpheden uzak olmasına son derece dikkat ederdi. Eğer eline geçen malda bir haram şüphesi olursa, onu reddederdi. Haram olacağına, hiç olmasın der, mahrum kalmayı tercih ederdi. Rivayete göre bir borç karşılığı bir malı alacaklıya rehin olarak bıraktı. Borcunu-ödeyecek parayı bulunca, alacaklıya gidip borcunu verdi. Rehin bıraktığı malı alacağı zaman, alacaklı olan adam ona iki mal gösterdi, rehin bıraktığı hangisi olduğunu kesinlikle bilmediğinden, bunlardan birini seç, ikisi de aynı dedi. Fakat Ahmed, hangisi kendi bıraktığı, rehin mal olduğunu kesinlikle bilemediğinden, kendi malı yerine başkasının malını almış olurum korkusuyla, ikisini de bıraktı, hiç birini almadı. Halbuki borcunu ödemişti. Böylece başkasının hakkı geçmesin diye, kendi kesin hakkını bırakmış oldu. Bu kadar ihtiyatlı hareket ederdi. Bedelsiz başkasının malını almış olmak şüphesine düşmektense, kendi hakkından vazgeçmeyi tercih etti.

Görüldüğü üzere bu büyük âlim, geçinme bakımından; alan el olup aşağıda kalmayı onuruna yediremiyor, darda da olsa, dâima üstün el olmaya gayret ediyor. Onun için malı az olmakla beraber, elindeki imkâna göre en cömert olurdu. Malının helâl ve temiz olmasına çok dikkatli idi. Kirli mal, başkasının hakkı karışmış şüpheli mal istemezdi. Şu tabir onun hakkında çok uygundu: «Dini hususunda çok tutumlu, malı .hususunda ise çok cömertti.»

^{41[2]} Zehebî, Ahmed'in Hayatı, Müsned'İN Mukaddimesinde. Ahmed Şakır Kalemîyle.

^{42[3]} Hıtyet'ül-Evliyâ, c.VII, s.175.

MEMURİYET KABUL ETMEDİ, HALİFELERDEN ATİYE ALMADI	1
73- Halifelerin İhsanını Almazdı:	1
74- Üstadı Şafî'nin Kadılık Teklifini Reddetti:	1
75- Halifelerden İhsan Almakta Ulema Üç kısımdı:	2
76- Ahmed ile Ebu Hanife Arasındaki Fark:	3
77- Şimdi de Halifenin Hediyesini Kabule Zorlanıyordu, Ne Yapsın?	4
78- Halifenin Malı Haram Değil, Şüpheli Dİye Hediyesini Almazdı:	5

MEMURİYET KABUL ETMEDİ, HALİFELERDEN ATİYE ALMADI

73- Halifelerin İhsanını Almazdı:

Yukarıda bil münasebe gördük ki, Ahmed kimseden atıye ve ihsan cabul etmiyor, minnet altında kalmayı izzeti nefsine yediremiyordu. O "dinine o kadar dikkatliydi ki, helal ve tayyip, temiz olma bir şey kabul etmiyor, şüpheli şeylerden, kirli maldan kaçınıyordu. Zekat hususuna o kadar önem veriyordu ki, kendi malından vereceği zekat miktarında en şiddetli kavli alıyor, geçimini sağladığı akarından olduğu gibi, oturduğu evinin bile zekatını verirdi. Bu hususta ihtiyatlı davranıyor, Irak'ı fethettiği zaman Hz. Ömer b. Hattab'ın verdiği fetvayı örnek alıyordu.

Ahmed b. Hanbel, halka, ilim ve Hadis erbabına karşı böyle davranıp, izzeti nefsi incitmesin diye onlardan birşey kabul etmediği gibi, acaba halifelerden de birşey almıyor muydu? Beytülmal: Müslümanların zekâtlarından diğer kanunî yollarla toplanmış mallardır. Bunlar umumun faydasına, mesalih-i âümmeye sarfolunur. Şüphesiz ki âlimlere, Hadis ravilerine de yardım bu maldan yapılır, bu malı almak, halifenin malını almak değil, milletin malından almak demektir. O da bütün gayretini bu milletin Resulünün Hadislerini neşre sarfediyor, öyleyse neden almasın?

İmam Ahmed, halifelerin mallarına karşı daha çok zâhidce davranıyor, daha çekingen oluyordu, O malları almaktan nefret ediyordu. Bunu vazife karşılığı olduğu gibi atıye ve ihsan şeklinde almaktan da çekindi. Hattâ halifelerden ihsan kabul edenlerin malından birşey almıyordu. Bu hususta o kadar şiddetli ve sert davranıyordu ki, herhangi bir zaman, ne veçhile olursa olsun, sultanın malından faydalanma, olanlardan bile birşey kabul etmiyordu.

Onun hakkında varit olan bir çok haberlerin özeti bunlar, aşağıda bunun biraz açıklaması var.

74- Üstadı Şafî'nin Kadılık Teklifini Reddetti:

İmam Şafî (Allah ondan razı olsun) yerleşmek ve mezhebini yaymak üzere ikinci kez Bağdad'a geldiğinde. İmam Ahmed, ders halkasını kurmuş, ders okutuyordu. Ders meclisinden hiç ayrılmıyordu. Ancak sefer ve hazarda Hadis talebi için dersini bırakıyordu. İmam Şafî baktı ki, İmam Ahmed, Abdurrazzak b. Hümam'dan Hadis öğrenmek için Yemen'e seyahat ediyor, Yemen uzak, yolculuk meşakkatli, Ahmed bu yolculukta çok zahmet çekiyor. Diğer yandan parası az, bu da başka bir dert. Ahmed'e iyilik yapmak istedi, o sıralarda Emin, İmam Şafî'den Yemen'e bir kadı seçmesini istemişti. Şafî düşündü ki, Ahmed için, Yemen kadısı olmakta ona fayda var, gidip gelme zahmetinden kurtulacak. Abdurrazzak'tan zahmetsiz, kolayca Hadis dinleyecek. Bu düşünceyle Ahmed'e, Yemen'e kadı olmasını teklif etti. İmam Ahmed bunu reddetti. Şafî, belki fikrini değiştirir umuduyla, teklifini tekrarlayınca, Ahmed, üstadı olan ve çok saydığı bir kimse bulunan

İmam Şafî'ye şöyle dedi:

«Ey Ebû Abdullah, senden bunu ikinci bir defa daha duyarsam, ondan sonra beni yanında göremezsin»^{43[1]}

İmam Ahmed üstadının bu şerefli teklifini reddetti. Çünkü o sade ilim için yaşamak istiyor, şüphe olma helâlden temiz mal almak diliyordu. Sonra, ilim yolunda zahmet çekmek, sevaba vesiledir, ayrıca O da İmam Ebû Hanife gibi kadılık vazifesi almaktan çekiniyordu.

75- Halifelerden İhsan Almakta Ulema Üç kısımdı:

İmam Ahmed, şüpheden hali olan maldan başkasını kabul etmediğinden, son derece nezih davranarak, işaret ettiğimiz gibi, halifelerin atıye ve ihsanlarını kabul etmiyordu. En büyük zorluk ve

^{43[1]} İbni Cevzi, Menâkib, s.27i, Şafî o zaman Emin'in nezdinde çok itibarlıydı.

darlık içinde bulunduğu sırada bile bu husustaki katılığı devam etti.

Şunu belirtelim ki, bu konuda imamlar, büyük âlimler üç kısımdır, birinci kısım, sultan ve halifeden mal almayı reddeder, bu hususta nezih ve afif davranır. İmam A'zam Ebû Hanife ve Sevrî bunlardandı. İmam A'zam Ebû Hânife, sultanın malını,"hediyelerini kabul etmemekle kendisini tehlikeye attığını biliyordu. Çünkü halife Ebû Cafer Mansur, kendisinin verdiği hediyeleri kabul edip etmemekle onun halifeye bağlılığını, sadakatini denemek istiyordu. Bununla beraber o kabul etmedi. Mansur'un adamları ondan hediyeleri alıp onları sadaka olarak dağıtmasını teklif ediyorlar, o bunu da kabul etmiyor. Çünkü, netice ne kadar kötü çıkarsa çıksın halifenin malının, velev ki kısa bir süre olsun, kendi malına karışmasını mülküne girmesini istemiyor.

. İkinci kısım ulemâ, halifelerin atıye ve hediyesini kabul eder, onu yoksulların ihtiyacına harcar, ilim ehlinde muhtaç olanlara yardım yapar. İlim ve din erbabının kendi şereflerine yakışır bir tarzda yaşamaları için onlara yardım elini uzatır.

Bu kısmın başında Hasan Basri ile İmam Malik gelmektedir. İmam Malik, halifelerden almakta bir beis görmez, Çünkü o mal, müslü-manların malıdır. İnsanlara dinî işlerini öğretmeye kendilerini vakfetmiş olan ilim erbabı kadar, bu malda hakkı olan başka kim vardır. Alimler iyilikle emir kötülükten nehyetmektedirler. Onlar bu hususta gaziler, askerler gibidirler. Askerler ülkeye düşman ayağı basmasın diye ser-hatlarda bekliyorlar, hudutta nöbet tutuyorlar. Yurt içine düşman sızmasın diye yurdu koruyorlar. Askerler böyle olduğu gibi âlimler de, bu millete kendilerini vakfettiler, milleti dalâletten koruyorlar, dalâlet gediklerinden milletin kalbine sapıklık sızmasını önüyorlar. Hidayete ermişken, ayaklar sapıp kötülük çukuruna düşmeye mani oluyorlar.

İşte İmam Malik'in bu konudaki görüşü böyle. Şüphesiz ki bunun dayanağı ve yönü vardır. Şu da bilinmeli ki, İmam Malik, şekli ne olursa olsun, hükümetin vâki halini kabul etmekte, ona saygı duymaktadır. Hâkim mevkide olanın hali ne olursa olsun onu ıslaha çalışmak, güzel nasihatle onu irşat etmek, uygun olan budur. Bu ise baştaki hâkimle görüşmekle, temas halinde olmakta sağlanır. Yoksa onlarla münasebeti kesip yan çizmekle birşey elde edilmez. Halifeyle münasebet kurmak, bunu devam ettirmek onun verdiği hediye kabul etmeyi gerektirir, reddetmeyi değil.

Üçüncü bir kısım var ki, bunlar birincilerle ikinciler arasında orta bir yol tutmuştur. Halifelerin teklif ettikleri vazifeyi kabul ederler, verilen hediye, atıyeyi alırlar, fakat bunu sadaka olarak başkalarına dağıtırlar. İmam Şafî bunlardandır. Harun Reşid'in teklif ettiği vazifeyi kabul etti. onun verdiği atıye ve hediyeleri aldı ve bunları sadaka olarak dağıttı. Ganimetten Muttalip oğullarına verilen payı almayı kabul etti. Onlar da Haşim oğullarından sayılmış olduklarından kendileri için hisse ayrıldı, çünkü sulh ve harbde cahiliyet ve İslâm devirlerinde hep onlarla birlik olurlardı.

76- Ahmed ile Ebu Hanife Arasındaki Fark:

Görüldüğü üzere Ahmed b. Hanbel, İmam A'zam Ebû Hanife'nin mesleğini seçti, onun yolunu tuttu, onun gibi ne vazife aldı, ne de hediye kabul etti, ancak ikisi arasında fark olduğundan, İmam Ahmed'in durumu daha dikkat çekicidir. Çünkü fakirdi, Halifeden ve diğerlerinden ihsan kabul etmiyor, hediye almıyorken, ihtiyaç içindeydi, ücretle iş yapardı. Borç senedi yazıp para alırdı. Yoksulluğa katlanıp minnet altına girmezdi. Ebû Hanife ise zengindi, servet içinde yüzerdi. Bol para getiren ticareti vardı. Geliri çoktu, hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Hatta etrafındaki fukaraya, Hadis âlimlerine o yardımda bulunur, onların ihtiyaçlarını karşılardı. Nice âlimler onun lütuf ve ihsanını gördüler. (Ebû Yusuf onun yardımıyla okudu).

İmam Ahmed, kendisine hususi olarak verilen hediyeleri almadığı gibi umumî surette toptan yapılan hediyelerden kendisine düşeni de almazdı. Anlatıldığına göre, Halife Me'mun, zamanındaki Hadis ulemasından bir zata bir miktar mal verdi ve onları Hadis âlimleri arasındataksim edip bölüştürmesini söyledi. Çünkü içlerinde ihtiyaç sahipleri var, kendilerini ilme vakfetmişler, onlara yardım etmek istedi. Ahmed İbni Hanbel'den mâada hepsi verilen parayı aldı, ancak İmam Ahmed almadı.^{44[2]} Bu olay, Halife Me'mun, fukahayı ve Hadis âlimlerini henüz sorguya çekmeden, onları Kur'an mahlûktur demeye zorlamadan önce olmuştu. O zaman Bağdad'daydı. Onun ulemayı sorguya çekmesi, gaza için çıktıktan sonra oldu. Ve bu çıkışında Anadolu'da Tarsus'da öldü. Sorgu işi hilâfetin son yılında olmuştu.

İmam Ahmed'e hediye teklifi şüphesiz ki halife Mutasım ve Vâsık devrinde olmuş değildir. Çünkü onlar ihsan değil, belâ sundular, nimet değil, mihnet verdiler. O, kendisinin bu tür hediyelerle denenmesinden şikâyetçi değildi. Dayak faslından kurtulduğuna şükrediyordu. Her hususta Allah'ın kaza ve kaderine boyun eğmişti. O ancak O'ndan yardım diliyor, yalnız O'nun rahmetini umuyordu.

77- Şimdi de Halifenin Hediyesini Kabule Zorlanıyordu, Ne Yapsın?

^{44[2]} Hilyet'ül-Evliyâ, c. 1, s. 181.

Mihnet ve belâ devri geçince, sükûn ve karar, huzur ve saadet devri başladı. Mütevekkil halife oldu. Bu defa da Ahmed, cisim bakımından değil, fakat manevî bakımdan, onun gibi takva sahibi olan bir kişiye ağır gelen bir imtihana tâbi tutuldu. Halife ona çok miktarda bir mal hediye edip bunu kabul etmesi teklifinde bulundu. Ahmed kabule, yanaşmadı. Ahmed reddetmekte ısrar etti. Halife kabulde ısrar etti, kabul etmesi için araya elçiler koydu. Kendisi için almazsa bile, bunları kabul edip başkasına sadaka olarak dağıtmasını teklif etti. bununla Ahmed'in kırılan gönlünü tamir etmek istiyordu. Fakat Ahmed bir türlü kabul etmek istemedi. Ahmed halifenin malının kendi malına, kısa bir zaman dahi olsa, karışmasını istemiyordu. Çünkü ona göre nezih kimseler, bu mala el süremez, zira o mal başkasının hakkıdır. Bu mal serhad-ları beklemek, düşmana karşı kuvvet hazırlamak, askerin teçhizatı için sarfolunmak, yoksul, fakir kimselere verilmek, muhtaçların ihtiyacın gidermek içindir. Ahmed, kendisine bunlar arasında yer bulamıyordu Allah'ın lütuf ve keremiyle az da olsa, bir geliri vardı, onunla geçinip gidiyordu.

İşte bu durum içinde Ahmed, halife Mütevekkil'in hediyesini reddetti, kabul etmedi. Halife kabul edip muhtaçlara tevziini istedi, bunu da yapmadı. Bu teklif Mütevekkil'in ilk yıllarında oluyordu. Bazıları halifeyi bunu yapmaya teşvik ediyorlardı, araya düşmanlık sokup işi körüklemeye çalışıyorlardı. Eski sorgulardan kurtulup başını dinleyeceği sıra-

da, şimdi de ortaya yeni bir iftira çıktı. Güya Ahmed, onlara, Abbasîlere karşı gelen bir Hz. Ali yanlısını gizliyormuş, evinde arama yaptılar, bunun iftira olduğu anlaşıldı. İşte bu hava içinde, Mütevekkil'in verdiği hediyeleri, istemeyerek kabul etmek zorunda kaldı ve onları muhtaçlara dağıttı. Havanın daha çok bozulmasını istemiyordu.

Bu işin hikâyesi şöyledir: Mütevekkil'in veziri, Ahmed'e şöyle bir yazı yazdı: «Emîr'ül-Mü'minin, sana bir miktar hediye gönderiyor. Onları kabulünü istiyor, sakın onları almamalık etme, reddetmeye kalkışma. Zira bu, hoşâ gitmez, sonunda düşmanlara fırsat verir» Bu durum karşısında Ahmed, tezvirat ve iftira yollarını kapamak için, hediye kabule mecbur kaldı. Fakat ona el sürmedi, oğlu Saiih'a onu almasını, ertesi günü muhtaç olan, Muhacir ve Ensar evlâdlarına tevzi etmesini emretti. Zira onları bu mala daha lâyık gördü.

Mütevekkil, Ahmed'in son derece takva sihibi ve kuvvetli imanlı olduğunu, fitnelerden uzak kaldığını anlayınca Ahmed'e karşı itimadı ve itibarı arttı. Ahmed'i çekemeyenler, halifeye karşı onu kötülemekten, koğuculuk yapmaktan geri durmadılar. Bu tezviratçılardan biri halifeye yetiştirdi: «Ahmed senin yemeğini yemiyor, senin oturduğun yere oturmuyor, senin içtiğin o şeye haram diyor», Buna karşı halife her koğucu ve müzevirin kulağına küpe olacak şu sözleri söylemiştir:

— Mu'tasım mezardan kalksa ve bana onun aleyhinde birşey söylese yine kabul etmem!»

Ahmed'e karşı Mütevekkil'in itimadı artıp, onun nezdinde bu mevkii kazanınca, Mütevekkil onu rahat bıraktı, hediyelerini alıp almamakta da serbest bıraktı. Fakat Ahmed, almamaya devam etti. Yoksullara sadaka olarak dağıtmak için yollasa da, yine almıyordu. Rivayete göre birkez muhtaçlara tevzi için 1000 dinar gönderdi, almadı.

«Ben evimde oturup bir yere çıkmıyorum, Emîr'ül-Mü'minin beni sevmediğim şeylerden muaf tuttu, bu da sevmediğim birşey!» dedi.

78- Halifenin Malı Haram Değil, Şüpheli Dîye Hediyesini Almazdı:

İmam Ahmed, halifenin hediyesini almaktan muaf tutuldu, Böylece kabulü için zorlanmaktan kurtulmuş oldu. Fakat bu takva sahibi zâhid, âlimin gönlü huzura kavuşamadı. Çünkü çocukları ve akrabası halifenin malını alıyorlardı. Onları bundan vazgeçirmeye çalıştıysa da vazgeçemediler. Onlar şöyle derdi: «Nasıl oluyorda alıyorsunuz? Serhadier boş, hudutları bekleyen yok. BeytüPmale toplanan gelir ehline taksim olunmuş değil, bunda başkasının hakkı var.»

Onların vazgeçmediklerini görünce onlarla alâkayı kesiyor, onların yemeğini yemiyor, sularını içmiyor. Hattâ onların fırınında, onların ateşiyle pişen ekmeği yemiyor. Rivayete göre Ekmeğini oğlunun evindeki fırında pişirdiler, onu yemeği reddetti. Çünkü oğlu sultandan hediye alıyor. Bunu halifeye duyurdular. Fakat o kızmadı, çünkü Ahmed'in imanını ve ahlâkını anlamıştı. Şöyle demekle yetindi: Bu Ahmed, bizi kendi oğluna iyilik yapmaktan, ihsanda bulunmaktan menetmek istiyor.» Ondan sonra çocuklarına ve akrabasına, ona duyurmadan gizlice verilmesini emir etti.

Bütün bunlara bakarak: İmam Ahmed'in halifelerden mal almanın şüphesiz olarak, kesinlikle haram olduğu görüşünde olduğunu söyleyebilir miyiz? Bizce o kafi haram olduğu görüşünde değildi, ancak şüphesi vardı, şüpheli görüyordu. Ona göre, almamak için şüphe yeterliydi. O kadar nezih davranıyordu ki, haram olmadığına inanarak ondan faydalanmamak, sonderece nezih davranmaktır.

Yine bu tür hikâyelerden- biri de şudur: «Hastalığı sırasında oğlu onu ziyarete geldi. Ona, babacığım, dedi. Mütevekkil'in verdiği maldan elimizde bir miktar kaldı, onunla hacca gideyim mi?

Büyük âlim Ahmed:

- Evet, git, dedi.
- Öyleyse sana da bu kadarcık birşey verse, onu yine almıyorsun. Oğlunun bu sözüne karşı:
- Ey oğlum, bu bana göre haram değil, fakat ben ondan sakınarak nezih kalmak istiyorum, dedi.^{45[3]}

Öyleyse Ahmed halifelerden hediye mal almanın haram olduğuna hükmetmiyordu. Onun bunda şüphesi vardı. Şüpheli olan şeylerden ise sakınırdı. Çünkü o zâhidlerdendi. Onlar, mal ve zenginlik içinde olmaktansa, nefsinin nezih olmasını, şüpheli şeylerden sakınmayı isterler. Şüpheli şeyi alıp da gönlünü üzmektense, nezahet gösterip almamak daha iyi. Onlar gönlü tırmalayan şeyi bırakıp şüpheye düşürmeyeni almayı tercih ederler: Onun fikri ve kalbi de böyle istiyordu.

İMAM AHMED'İN İLMİ VARLIĞI	1
79- Ulemânın Onun hakkında Şehâdetleri:.....	1
80- Bir Gencin Yetişmesindeki 4 Amil:.....	2
81- Onun Kabiliyet ve Nitelikleri:	3
82- Onun kuvvetli Bîr Hafızası Vardı:.....	3
83- O Kuru Bir Ezberci Değildir, Fıkıhı da Bilir:.....	3
84- Ona Başarı Sağlayan Vasflar:.....	4
85- Alem Can Derdinde, O Fıkıh Mes'elesi Soruyor:.....	5
86- Tevazuu ve Hoş Görüşü:.....	6
87- O Hem Mal, Hem Fıkıh Hususunda Nezahat Sahibidir:.....	7
88- O Dünya Nimetlerinden değil, Haramdan el Çekiyor, Mutlu Hayatın Sırrı: Helal	
Mal.	7
89- İmanın Nezahetini Korumaya Önem Verirdi:.....	9
90- İmam Ahmed, Münazaradan Hoşlanmazdı:.....	10
91- Fıkıhı Nezahet Gereği Sünnet ve Hadise Dayanır:	11
92- İhlas Sayesinde Gösteriştan Uzak, Riyasız Yaşardı:	11
93- Onun Heybetinden Herkes Çekinirdi:.....	12
94- Bu Heybetin Sırrı:.....	13
95- O, Güzel Ahlâk Örneği Bir Alimdir:.....	14
96- Hazret-i Peygamber'in Ahlâkını Örnek Tuttu:.....	14

İMAM AHMED'İN İLMİ VARLIĞI

79- Ulemânın Onun hakkında Şehâdetleri:

İmam Ahmed, yıllarca ilim peşinde koştuktan sonra ilmi her tarafta duyuldu. İlmile meşhur oldu. İnsanlar her tarafta onun ilmini konuşur oldu, o sağ iken ilmile nam kazandı. Hadis bilgisi, o henüz ilim tahsil eden bir genç iken , üstadlarından ders alan bir talebe iken daha her tarafa yayıldı. Hattâ o genç iken, Ahmed b. Said Râzî onun için şöyle demiştir: «Başının saçı henüz simsiyah iken, Hz.Peygamberin Hadislerini bu kadar çok ezberlemiş ve fıkıhı bu kadar iyi bilen, Ahmed b. Hanbel'den başka bir kimse görmedim.» Üstadı İmam Şafîi de ona şöyle demiş: «Sahih haberleri sen bizden daha iyi biliyorsun..Eğer bir sahîh haber öğrenirsen, bana onu bildir ki, onu almaya gideyim, Küfe, Mısır, Şam nerede olursa olsun.»

Şafîi âlimi Müzenî, İmam Şafîi'nin şöyle dediğini söyler:

«Üç şey var ki, bunlar zamanın acaibi, hayret edecek şeyler: Arap, fakat bir kelime bile konuşmıyor. Ebu Sevr, Arap değil, fakat bir kelimede bile hata yapmıyor: Hasan Za'ferânî, yaşı küçük, fakat birşey söyledimi, onu büyükler tasdik ediyor: O da Ahmed b. Han-bel.» Yine Şafîi'nin talebesi Harmele b. Yahya ondan naklediyor: «Bağdad'dan çıktığım zaman orada Ahmed b. Hanbel'den daha zâhid, daha muttaki, fıkıhı en çok bilir bir kimse bırakmadım.» İmam Şafîi onu, rivayet ve fıkıh ilmini bilen en akıllı kimse olarak nitelemiştir. Talebesi Muhammed b. Sabah'ın rivayetine göre şöyle demiştir: «Ahmed b. Hanbel'den ve Süleyman b. Avud Hâşim'den daha akıllı bir kimse görmedim.»

İşte büyük âlim Şafîi'nin genç Ahmed hakkında söyledikleri, hiç şüphe yok ki, o yaşı ilerledikçe ve kendisi bir gün bile Hadis ve fıkıh talebinden ayrılmadıkça, hem ilmi ve hem aklı büyüdü ve gelişti; adı, sanı her tarafta duyuldu. Özellikle Kur'ân mahlûk mu dâvasında onca meşakkatlere, işkencelere katlanarak bu ezadan, Allah'ın hiçbir kuluna şikâyet etmeksizin ve inlemeksizin, en güzel surette

^{45[3]} İbni Cevzi, Menâkıb, s.285.

sabretmesi, onu çok büyüttmüş, evliya derecesine çıkarmıştır. Çağdaşlarından birinin onun hakkındaki bazı şehâdetlerini nakledelim:

Çağdaşı Ali b. Medîni şöyle der: «Bizim içimizde Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel'den daha çok hadis ezberleyen yoktur. Ebû Abdullah'ı 50 yıldan beri tanırım, her gün onun haberi artıyor.»

Onun yakını ve çağdaşı Kasım b. Sellâm da şöyle demiştir: «Şimdi ilim' dört kişide toplandı: Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medîni, Yahya b. Main ve Ebû Bekir b. Şeybe. İçlerinde en fakını da Ahmed . Onun kadar sünneti iyi bilen birini görmedim.»

Arkadaşı ve meslektaşı Yahya b. Maîn onun hakkında şöyle der: «Vallahi biz Ahmed'in dayandığına dayanamayız, onun yoluna takat getiremeyiz.»

Abdurrahman b. Mehdi onun için demiştir ki: «Süfyan Sev-ri'nin Hadislerini en iyi bilen insan budur. Ahmed b. Hanbel'e her baktıkça mutlaka Süfyan Sevr'i'yi hatırlarım.»^{46[1]}

Süfyan Sevrî esere tabi bir fakın olup zâhid, nezih, afif, faziletli bir zattır. Ahmed b. Hanbel üzerinde tesir edenlerden bahsederken onu ayrıca anacağız. Onu görenler ve ondan ilim alan talebesi arasında, onuri yeri ayrıdır. İmam Ahmed'in fikhî ve ilmi üzerinde Süfyan'ın tesiri diğerlerinden daha açıktı.

80- Bir Gencin Yetişmesindeki 4 Amil:

Bu nakiller, bu büyük İmam Ahmed hakkında ulemânın söyledikleri medih ve senalardan ancak bir kısmı. O ki, kanaati uğrunda kendini harcadı, kendini ilme verdi, ruhen yükseldi. Hz. Peygamberin (Ona saiat ve selâm olsun) Hadîsi şeriflerini ezberledi, Ashab-ı Kiram'ın fetvalarını belledi, onları rivayet etti, toplayıp tedvin etti, anladı ve anlattı. Fıkıhtaki yolunu onlardan aldı. Onun bütün ilmi bunlara dayanmaktadır.

Biz bahsimizin burasında onun ilimdeki yolunu, Hadis ve fıkıhtaki mesleğini beyan etmek istemiyoruz. Çünkü bunu onun Görüşlerini Hadis ilmini ve fikhını incelerken yapacağız. Burada onun görüş ve ilminin tarihçesini, bunların safhalarını incelerken, bu zengin ilim servetinin nasıl oluştuğunu anlatmak istiyoruz.

Yeni yetişen bir gencin oluşup meydana gelmesinde dört şey ona yön verir: **1-** Yaratılıştan veya sonradan kazanılan kabiliyet nitelikleri, **2-** Onu yetiştirip yön veren üstâdları ve onunla alâkası olanlar **3-** Şahsi hayatı, hususi çalışmaları, araştırmaları, **4-** Yaşadığı asır ve içinde bulunduğu çevre.

Şimdi bu âmillerden, her birini açıklamaya çalışalım taki İmam Ahmed'in oluşmasında tesiri olan bu muhtelif sebepler onda nasıl etki yaptı da Sünnet ve Hadis ilminin, eser fikhının bu güzel meyveleri meydana geldi. Kelâm ilminin daldıkları o görüşlere nasıl vardı da onları ihlasla konuştu, hak olduğuna inandığı düşünce ve incele sonucu elde ettiği o neticeye nasıl ulaştı, bunları anlamaya çalışalım

81- Onun Kabiliyet ve Nitelikleri:

İmam Ahmed de bir takım vasıflar toplandı ki, onu meşhur eden bunlardır, geriye bıraktığı ve dillere destan olacak kadar bol olan onca ilmi ona kazandıran da bunlardır. Bu vasıfların, niteliklerin bir kısmı vüce Allah'ın ona bahsettiği mevhibeler olup onları kulların dilediğine nasib eder, bunlar vehbdir, fîtrîdir. Bir kısmı da sonran kazanılan kabiliyetlerdir ki bunlar terbiye, tecrübe, alıştırma, yön verme yetiştirme ile kazanılır

Şimdi bunları birer birer ele alıp her nevini görelim[^] ve jmarı nmed'in ilim bakımından oluşmasında bunlardan her birin, jn tesjine j ret edelim.

82- Onun kuvvetli Bîr Hafızası Vardı:

Bu kabiliyetlerin başında kuvvetli bir hafıza gelmektedir. Fıkıh ve Hadis âlimleri Özellikle bu sahada başta bulunup bu ilmi imamı, olacaklar için bu çok önemlidir. Çünkü bu ilim hafızaya dayanır jmam Mâlik ve İmam Şafî bu niteliği taşıyan fukahadan olup bu sahada fıkıh .görüş ve hüküm istinbatı bakımından büyük bir servet bıraktılar.

Esasında hafıza, her ilim ve araştırmanın temelidir. Her ilim adamının hafızasında bir kısmı bilgiler toplanmış olmalı ki, araştırmalarını onların üzerine kuracaklar, öylece yeni buluşlar yapacaklar. Günümüzdeki psikoloji âlimleri, ruhiyatçılar da, geçmişte olduğu gibi, zekâ unsurlarını idrak edici, befleyici hafızaya dayamaktadırlar. Münasip vaktinde ezberlenmiş olan malûmat, çok işe yarar, hazır cevaplılık bundan doğar.

Yüce Allah, İmam Ahmed'e bu kabiliyeti bol bol bahsetmiştir. Bu hususta haberler o kadar çoktur ki, hepsi birbirini kuvvetlendirir. Bunlardan biri kendisinden naklolunur, der ki: «Üstâd Vekî' üe Sevrî Hadislerini müzakere yapardık. Yatsı namazını kıldıktan sonra mescid'den çıkar, evine giderdi. Ben

^{46[1]} İbn-i Cevzî. Menâkıb, s. 95

müzakere ederdim. Çok defa 9 veya 10 Hadis söyler, ben de onları ezberlerdim. Hadis okuyan arkadaşlar bana: «onları bize yazdır,» derler, ben de hepsini imlâ: dikte ederdim, onlar da yazarlardı.»

Onun hafızasının kuvvetli olduğuna çağdaşları şehâdet etmektedir. Zamanının en kuvvetli ezberleyeni sayılır. Çağdaşı Ebû Zer'a'ya-Gördüğün üstâdlar ve Hadis âlimleri içinde hafızası en kuvvetli olan kimdir? diye sordular. O da Ahmed b. Hanbel, dedi.

83- O Kuru Bir Ezberci Değildir, Fıkıhı da Bilir:

İmam Ahmed, yalnız bir kuru ezberci değildi, naklettiklerini nakleder, Hadisleri güzelce ezberler, Ashabın fetvalarını, fıkıh bilgisi ve fetva ile meşhur olarak tabiinin fetvalarını bellerdi. Bunları iyice anlar, öğrenir, onların üzerine kendi bilgisini kurardı. Çağındaki Hadis âlimlerinden bu anlayış ile de seçilmektedir, çünkü onlar, dirâye ve fıkıhıyla uğraşmaksızın sadece rivayet etmekle yetinirlerdi. Onlar sadece rivayet ederler, hüküm çıkarmayı, istinbat ile meşgul olan fıkıh âlimlerine bırakırlardı. Ebû Hanife'nin bu husustaki benzetmesi ne uygundur. O Hadis âlimlerini ilâcı hazırlayan eczacılara, fukahayı ilâcı kullanan doktorlara benzetir. İmam Ahmed ise. Hadisleri ezberlemekle kalmaz, asar fıkıhını anlamaya önem verirdi. Rivaye ilminde yüksek mertebeye çıkan bir âlim olduğu gibi dirâye ilmine de sarılmıştır.

İshak ibni Rahuye bu hususta şöyle demektedir: «İrak'ta Ahmed b. Hanbel. Yahya b. Maîn ve diğer arkadaşlarla otururduk. Bir Hadisi bir iki veya üç tanıktan müzakere ederdik. Ben: Bu Hadisin maksadı ne, tefsiri ne, fıkıhı ne? diye sorardım. Hepsi durup kalır, ancak o cevap verirdi. Onun Hadis ve Sünnet bilgisi, Tabiî 'nin fetvalarını bilmesi, onlardan hüküm çıkarması, onu hem Hadiste imam, hem fıkıhta imam yapan işte bunlardır. Talebesi İbrahim Harbî onun hakkında şöyle demiştir:

«Üç kişiye yetiştim ki, onların benzeri yoktur. Analar onlar gibisini doğurmaktan acizdir: Ebû Abdullah Kasım b. Sellâmı gördüm. O, içine ruh üfürülmüş bir şahika gibi yüksektir. Bısr b. Haris'i gördüm; O da başından ayağına kadar, tepeden tırnağa dek akılla yoğrulmuş bir adamdı. Ahmed İbni Hanbel'i gördüm; Allah o mübarekte sanki her sınıftan geçmişlerin ve geleceklerin ilmini toplamış, ona vermiş. Dilediğini söyler, dilediğini söylemez, konuşmazdı.^{47[2]} Onun evvelkilerin ve sonrakilerin ilmini toplamış sayılması, Hadis-i şerifleri ve selefin eserlerini ezberlemekle beraber onları fıkıh yönünden incelemesidir.

84- Ona Başarı Sağlayan Vasflar:

İmam Ahmed'in ikinci en belirgin vasıflarından biri de sabırlı olması, herşeye katlanmasıdır, onun namını yayan, adını her tarafa duyuran bu niteliği olmuştur. Her şeye sabırla tahammül etmesi ile ün salmıştır. Sabır öyle bir güzel huydur ki, bütün güzel seciyelerin kaynağıdır. Bunun temeli de: Kuvvetli irade, sadık bir azimet, yüksek bir himmet, yüce bir emeldir. Bu uğurda beden ne kadar yorulsa, onu hiç umursamaz. Ahmed bu vasıfla seçkin bir yer almıştır. Bunun sayesinde o yoksulluk ile cömertlik, izzeti nefisle tenezzül etmemek, af ile ezaya katlanmanın arasını bulmuş, bunları bağdaştırmıştır. Yine bu sabır sayesinde ilim yolunda herşeye katlanmış, aza kanaat etmeksizin diyar diyar dolaşmış, ıssız çölleri, yüksek belleri aşarak, parasız kalınca yaya. imkân bulursa binek halde maksadına ulaşmıştır. Onu Basra ve Kûfe'ye giderken görüyoruz. Bir de bakıyoruz Hicaz ve Yemen'e gitmiş. İlim ve Hadis yolundaki bu seyahatları tekrarlayıp gidiyor. İlim adamlarıyla buluşmak için dolaşıp duruyor. Yolda parası tükenip çaresiz kalınca, emeline ulaşmak için hamallık yaparak, ücretle hamalların yükünü taşıyarak ihtiyacını gideriyor. Ücretle yazı yazıyor, yazı bedeliyle geçinmeye çalışıyor, fakat kimseye el açmıyor. Peygamberlerin izine uyarak sâlih kimselerin yolunu tutarak, kendi elinin emeğiyle rgeçinmek için bildiği el işlerini yapıyor, uçkur, kemer örüp satıyor. Bütün .^bunları başkasından yardım ve hediye almaya tercih ediyor, zira, biliyor Jjki, veren el, alan elden üstündür. Onu destekleyen, onun dâima yardımına koşan kuvvet, işte bu yüce kuvvettir ki, o da sabır ve celâleti. jitahammül gücü, irade ve azim kuvveti, bir de yüce emeli ve yüksek ülküsü. Kendisi maddî yoksulluk ve ihtiyaç içinde olsa da bu manevî zenginlikler yetip artar.

Tahsilini tamamlayıp tam işlerini yoluna koyduğu, ders okutmaya başladığı sırada o büyük belâ gelip çattı, en büyük işkenceye uğradı. Bunlara karşı bütün silâhı: Bu sıfatları ve kabiliyetleri idi, onlara bunlarla dayandı, cefâlara, ezalara sabretti. Nihayet o ezaları, cefaları yapanlar usandılar, vazgeçtiler. Fakat o yılmadı, bezmedi, onlara boyun eğmedi, onlann dediklerini kabul etmedi. Çünkü onun görüşüne göre, onların bu yaptıkları, Kur'an mahlûktur çağaları, küfür değilse bile , kötü bir bid'at'tır. Münker değilse bile hidayetden sapmadı. O, bütün bunlara işte böyle irade kuvvetiyle, azim ve sebatıyla, sabır ve tahammülle dayandı.

Bu fırtınanın şiddeti geçip te biraz huzur ve rahata kavuşunca, onun için ak günler doğdu. Başka türden bir belâya çattı, O kara günlerdeki büyük belâların içinden nasıl sabırla sıyrıldı ise, bu defa da

^{47[2]} Bu ve önceki Nakiller: İbni Cevzi, Menâkıb, Hilyet'ül-Evliya, Hafız Zehebi, İbni Sübki Tabaka-tındandır.

başaracaktır. Halife kendisine büyük hediyeler sundu. O sırada hem kendisi, hem çocukları ve torunları ihtiyaç içindeydiler. Yoksulluk pen-çesinde kıvranıyorlardı. O, bu durum içinde bile hediyeleri kabul etmek istemedi. İrade kuvvetiyle, sadakat ve azimle, yüksek emelle bu hediyeleri reddetti. Bununla, izzeti nefsinin korudu. Allah'tan başka kimseye kul olmadı, minnet etmedi. Kula kul olmak, onun onuru buna yanaşmaz. Onun birinci savaşı da, Kur'an mahlûk mu dâvasında silâhı sabır olduğu gitri, bu hediye dâvasında da silâhı bu onur meselesidir. Minnet altında kalmamaktır. Bu birinci dâva nev'inden değilse de ondan daha yüce, daha manalıdır. Allah ondan razı olsun, ona bu yüksek mevkii, bu ölmez şöhrati kazandıran işte bu sıfatlardır. Onun en üstün vasfı budur. Büyüklüğünün sim, başarisinin anahtarı bunda saklıdır.

85- Alem Can Derdinde, O Fıkıh Mes'elesi Soruyor:

Hemen belirtelim ki, İmam Ahmed'in en seçkin vasfı "olan, ona her dâvayı kazandıran sabır, şüphesiz ki, Kur'an-ı Kerim'in övdüğü sabır olup Hz. Yakup Aleyhisselâm oğullarını ona sarılmaya davet etmiştir. Allah Teâlâ, Kur'an-t Kerim'de onu şöyle beyan buyurmuştur: «Sabır ne güzel şeydir.» (Yusuf Suresi)

Güzel sabır, ah vah çıkarmadan, ağlayıp sızlanmadan, gürültü, yaygara koparmadan başa gelene sabretmektir. İmam Ahmed de (Allah ondan razı olsun) böyleydi. Gönlü Hakka bağlı, kalbi azimle dolu şaşmadan yolunda yürüdü.

Onun kalbinin kuvvetini, azim ve sebatını gösteren bir olayı nakledelim: «Sorguya çekildiği o mihnetli günlerden birinde, halifenin huzuruna getirdiler. Ona kendisini kurtarması için, halifenin beğeneceği tarzda konuşmasını da telkin ettiler, o sırada onun yanında iki adamın boynu da vurulmuştu. Bu korkunç manzara karşısında bile hiç telâşa düşmedi, bakın neyle meşgul oldu: Orada İmam Şafii'nin talebesinden birine gözü ilişti, onu görünce ona dönerek:

— Mest üzerine meshetmek konusunda İmam Şafii'den ne belledin? Ne bilirsin? diye sordu.

O durum içinde, onun bunu sorması, oradakileri şaşkına döndürdü, dehşet uyandırdı. Bu, kalbteki s&bat ve karara,hakikate ve ilme bağlılığa bakın ki, bu hal içinde, o neyle meşgul! Orada bulunanların hayretini uyandıran bu durum karşısında, bu davanın başsorumlusu ve düşmanı olan Ahmed b. Ebi Duâd bile hayranlığını gztleyememiş:

— Adama bakın, adama, boynu vurulmak üzere getiriliyor, o ise fıkıh mes'elesiyle meşgul! demiştir,^{48[3]} İman ve irade kuvveti, kalb huzuru, ilim ve hakikat aşkı böyledir. Allah'a teslim olup kaza ve kadere bağlanan kimsenin hali bu. O ömrü boyunca bu sabırdan ayrılmadı, hattâ o, sabrı zedelenir, gayret'üllah'a dokunur diye, hastalığında bile inleyip sızlanmamıştır.

86- Tevazuu ve Hoş Görüsü:

Okuyucu pek haklı olarak burada sorabilir: Bunca şeylere tahammül eden bu kuvvetin sırrı nedir? Bunca sıkıntılara nasıl ve niçin katlandı? Bana göre bunun sırrı, bu kuvvetin kaynağı şudur: Bu büyük adam sadece Allah'a dayanmaktadır, yalnız opa tevekkül etmiştir. Onun nazarında ondan başka büyük yok, onun kuvveti herşeyin üstünde! İşte bu kuvvetle dolan kalb, başka herşeyi hiç görür, bütün şiddetlerin üzerine yürür. Dünyanın ziynetine aldırış etmez, servetine iltifat etmez, hayatın nimetlerinden azına razı olur, çoğa göz dikmez. Allah'ın rızasını kazanmaya götüren hayırların ise artmasını ister, bu yüce duygular, bu güzel emeller onu her türlü küçük şeylerden çekip kurtardı, yüce bir gönül, yüksek bir ruh sahibi yaptı. İçinde kimseye karşı bir kin, öç beslemedi, o gibi kirlerden kalbi temiz kaldı. O kendisine kötülük yapanları daima affetti, kötülüğe karşı iyilik, er kişinin işidir.

Şu hikâyeyi ibretle dinleyin: Bazı sözlerinden Ebû Hanife'nin fikhını takdir etmediği imajını çıkaranlar olmuş; çünkü ikisinin fıkıhta metodu ayrı. Ebû Hanife'yi tutanlardan biri "yer dolusu olsa da sizin gibiler Ebu Hanife'nin eline su dökemez!" dedi. Ve adam kızarak çıkıp gitti. Sonra bunu söylediğine pişman oldu. İmam Ahmed'e gelerek özür diledi ve: "Ey Ebû Abdullah, o söz benim ağızımdan birşey kastetmek-sizin çıkıverdi, özür dilerim, bana hakkını helâl etmeni dilerim" dedi. O büyük kalbtı Ahmed şöyle dedi:

— Ayaklarım yerinden ayrılmadan, buradan kalkmadan seni affettim.^{49[4]}

Allah'a olan bağlılığı sebebiyle son derece tevazu sahibiydi, insanlara yardım etmeyi severdi. Herkesin derdine derman olmaya çalışırdı. Kendi kuvvet ve azametini güvenen kimse mağrur olur, kalın enseti, dikbaşlı, kibirli olur. Allah'a güvenen; gücü, kuvveti ondan aldığını bilen kimse ise, iyi kalbli, alçak gönüllü, yumuşak ve uysal olur. Talebesi Mervezi diyor ki:

«Yoksul bir kimsenin Ahmed'in meclisinde olduğu kadar kıymetli, aziz tutulduğunu başka bir yerde görmedim. Onları pek tutar ve korurdu. O son derece halim ve selimdi. Yumuşak huyluydu.

^{48[3]} Hilvetül Evliya.c.IX.s.186

^{49[4]} İbnü Cevzt, s. 123

Aceleci değildi çok alçak gönüllüydü. Ağır başlı ve vakarlıydı. İkinci namazından sonra mecliste derse oturdu mu, sormadan konuşmazdı. Camiye geldiği zaman, başa geçmeye kalkışmazdı, mecliste nerede yer bulursa oraya otururdu.»

87- O Hem Mal, Hem Fıkıh Hususunda Nezahat Sahibidir:

İmam Ahmed'in üstün vasıflarından üçüncüsü de, kelimenin tam anlamıyla, nezahat ve kibarlığıdır. O hem şekil, hem suret bakımından her haliyle nezihtir, afiftir, şerefli. Gönü nezahat kaynağıdır. Az çok, başkasının hakkı geçecek diye ödü kopar, temiz bir hayatı var. kimseden birşey almaz, şüpheli şeylerden sakınır. İffet ve nezahat içinde yaşar, olgun bir insanın yapacağı derecede başkalarının malından el çekmiş, kimsenin hakkını yememiştir. O kalbindeki imanı tertemiz korumuştur. Ona kimse el uzatamaz. Kanaatinin tersine birşey söylemez. Mudaârât yapıp hatır için konuşmaz, karşısındakinin elinde . kılıç parlarsa bile o. hak bildiğinden şaşmaz. Yanlış birşeyi söylemek-tense, ezâ ve cefâyâ ^atlanmaya razı olur. Dininden fedakârlığa asla razı olmaz. Aklını • ı nezi kullanmıştır. Selef-i Salih'in dalmadığı bir mes'eleyi'kurcn' unaz. fıkhında da bu yolu tuttu. Sorulan mes'ele hakkında Ashahrian birinin fetvası varsa, o konuda kendisi hüküm vermez, onu nnklede. Bir mes'ele hakkında Ashâb arasında ihtilâf oldu da onlardan ;Kı kavil naklolundu ise, onların kavillerini mukayese yapıp Lmiii seçme yoluna gitmez, çünkü kıyas yoluyla kendi görüşüne göre onlardan birini seçecek olursa, Ashab kavillerinden birini seçmiş olacak, böyle bir yetkiyi kendinde görmüyor, onun için mes'eleyi çok kavilli bırakıyor. Eğer kavillerden biri nassa daha yakın değilse, o zaman bu mes'ele başına gelen kimse dilediğini kendi seçsin, diyor. İşte fıkıh hakkındaki nezahati, sakınganlığı onu buna sürüklüyor, O sebepten zaten Selef-i Salih'a uyuyor, birini doğru bulup diğerini hatalı çıkarmak. sefefe tâbi olmanın şanından değildir. Çünkü her biri Hz. Peygamberden almıştır. Ondan nıı'ltı'v st".

88- O Dünya Nimetlerinden değil, Haramdan el Çekiyor, Mutlu Hayatın Sırrı: Helal Mal.

İşte İmam Ahmed'in mutlak surette üzerine alıp yaptığı nezahet budur. Onu şüpheli şeylerden bile sakınmağa sevkeden şey bu neza-hettir, temiz yaşamak arzusu ve iffetidir. Bu yüzden halifelerin hediyelerini almıyor, halbuki çocuklarına onun helâl olduğunu, onunla hacca gidebileceğini açıkça söylüyor. Demek kendisi bunu haram diye değil. tenzihen almıyor.

Hayatında kendisini bu kadar sıkı bir çerçeve içine almıştır. Ancak kendi elinin emeğiyle, babadan miras kalan akarın geliriyle geçiniyor.

Bu yolda her türlü sıkıntılara katlanıyor, hayatın bir çok güzel nimetlerinden, temiz şeylerden mahrum kalıyor. Bu bir nevi zühd hayatı. Fakat bu zühdün temeli, hayatın güzel nimetlerinden yüzçevirmek değil, bunun temeli helâl kazançtır. Şüpheli olan mal istemiyor, nefsin üzecek, şüpheyi düşürecek, nezaheti bozacak mal ve para istemiyor, kullardan birinin vasıtasıyla, onların elinden alınan mal da istemiyor. Kula muhtaç olmak, ne zor şeydir.

Ona göre işte bu tarzdaki zühd kalbi yumuşatır, ruhu inceltir, zühd, helâl olan nimetlerden yüz çevirmek değildir. Belki o nimeti, ruhu kirlletmeden helâl yoldan elde etmektir.

Bu hususta Ebû Hafs Ömer b. Salih Tarsusî'den şu'nakil olunur, diyor ki: Ebû Abdullah Ahmed'e gittim, ona : Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. Talebesine baktı, başını eğerek biraz düşündü, sonra başını kaldırarak:

— Evlâdım, helâl yemekle yumuşar, dedi. Oradan Ebû Nasr Bısr b. Harise geçtim, o na da aynı soruyu sorarak:

— Ey Ebû Nasr, kalbler neyle yumuşar? dedim.

— Allah'ın zikriyle kalbler huzur bulur, ayetiyle cevap verdi. Ona Ebû Abdullah İbni Hanbel'in yanından geliyorum, dedim. Bunu duyunca:

— Ee. Ebû Abdullah sana ne dedi. diye sordu. Ben de:

— Helâl yemekle yumuşar, dedi, dedim. Oda:

— O işin aslını haber vermiş, dedi.

Oradan Abdulvehhap b. Ebû'l-Hasan'a geçtim, ona da:

— Kalbler ne ile yumuşar? dedim. O da, Allah'ın zikriyle kalbler huzur bulur dedi. Ona: Ben Ebû Abdullah Ahmed'in yanından geliyorum, deyince, sevinçten yanakları al al oldu. ve bana:

— Ebû Abdullah ne söyledi? dedi. Ben de:

— Helâl yemekle, dedi. dedim. Bunu duyunca:

Sana işin cevherini söylemiş. Asıl. onun dediğidir, asıl onun dediği gibidir, dedi.»

Bu hikâye, zühd ve takva hususunda İmam Ahmed'in ince mantığını dile getirmektedir ki. o da şudur; «O. bu dünya nimetlerinden, önün güzel yanından el çekiyor değil, o; bir lokma, bir hırka kanısında değil, o. din, ahlâk ve fazilet kuralları içinde bu dünya nimetlerinden helâl surette faydalanmaktan vazgeçmiyor, helâl olmiyan şeylerden el çekiyor. Ve helâl mal istiyor. Ancak

helalinden yemek istiyor. Helâl olup olmadığını aramakta ölçü: Vıcdanı, az-çok şüpheli olan şeyi bırakıyor. Şüphe olmıyan şeyi alıyor, şüpheliyi kabul etmiyor. Helâlinden olan şey, az da olsa onunla kanaat ediyor. Onun, bu dünya'hayatındaki mantığı: Kanaatkar bir hayat, nezih bir yaşayış, huzurlu bir ömür mantığı! Helâl olmayandan el çekip, kimseye minnet etmeden mutlu yaşamak . Bir lokma, bir hırka değil, helâl ve temiz yaşamak.

Şüphe yok ki, helâl mal dairesi içinde kaldıkça bu hayat, güzeldir, hayatın nimetlerinin tadı vardır. Başkasının malı. haram lokma, boğaza tıklılır. Çalıp çırpılandan hayır gelmez. Aile efradı. dostlarla helâl lokmayı paylaşmak, hayatın zevki bu. Yoksa karaborsacının sofrası, zehir olsun. İmam Ahmed diyor ki: «Yemek üç kişiyle ağız tadiyle yenir; Kardeşlerle, sevinçle, yoksullarla onları sevindirerek, ailede mürüvvet ve mutlulukla... O, dostluğu ve dostları çok severdi. Dostluğun manasını bütün inceliğiyle anlamıştı. Biliyordu ki. dolsuz, arkadaşsız hayat: Kurudur, tatsızdır, alçak bir yaşayıştır. Şöyle derdi: «Bir adamın dostları öldü mü, o kimse zelil olur, zillete düşer»

Bu dünya nimetlerinde helâlinden eline geçenler az da olsa,onlarla cömertlik yapardı, eli açıktı, sehaveti severdi. Şöyle derdi: «Bu dünya küçülse de bir lokmacık kadar olsa, sonra bir müslüman kişi onu alsa da bir müslüman kardeşinin ağzına koysa, bu yine de israf sayılmaz.» İşte sehaveti böyle, bütün dünyayı bir kişiye verip yutturuyor...

Onun görüşünce, bu dünyada şüphe olmayan helâl mal kazanmak en yüksek bir mertebedir, ona ancak imanı kuvvetli, üstün faziletli, güzel ahlâklı kimseler erişebilir. İnsanın gerçek kuvveti, beden ve akılla değil, belki nefse hakim olmaktır. Onu, istediği yöne çevirip helâl kazanmaya sevkettir. Nefsin istediği şeyi yapmasına, arzularının peşıra sürüklenmesine engel olmaktır. Kendisine (Allah rahmet eylesin) bir defa yiğitlik soruldu. O da: «Yiğitlik, Allah korkusundan nefsin arzularını bırakmaktır», dedi. Nefse hâkim olup azim ve irade ile kötü arzuları tutmak, işte yiğitlik budur. İnsan bu kuvvete sahip olursa, tam manasıyla insan olur ve diğer hayvanlardan bununla ayrılır.

89- İmanın Nezahetini Korumaya Önem Verirdi:

Onun en üstün vasıflarından olan akıl ve iman nezahetine dair bu naklettiklerimiz yeter sanırım. O sıkıntılı günlere ancak bu sayede dayandı. Hem sabır etti, hem mücadele etti. Onun bu konudaki cihadı, Selef-i Salih'den nakil olunmayan bir mes'eleyi incelemeye dalıp, o yüzden dalâlete düşmekten akılları kurtarmak içindir. Çünkü bu mes'ele o kadar geniş ki, o geniş sahaya dalınca akıl, hakkı bulmadan önce şaşırabilir. Onun mesleyi zaten selefin kurcalamadığı mes'eleleri karıştırmamaktır. Onun için Kur'an-ı Kerim'de geçen müteşâbihât ayetlerini tevil etmeyip, zahîrî-mâna üzerine bırakmaktır. Bu hususu onun inançla ilgili görüşlerini ileride incelerken etraflıca açıklayacağız, çünkü o devirde birbirine aykırı görüşler çoğalmış, fikir sürtüşmeleri artmıştı, bunlara yerinde değineceğiz.

İmam Ahmed imanındaki nezahete o kadar önem verir ki, halifelerle olan Kur'an mahlûk mu dâvasında, takıyye yaparak zahiren o dâvayı kabul edip kurtulmayı bile ıhlasfa reddetti. Çünkü ona göre, o aşağılık derecesine ancak inanç uğrunda sddete dayanamıyanlar iner. Sonra bu, bir ruhsattır, bunu imanı zayıf olanlar kabul eder. İmanı kuvvetli olanlar, imanlarını bundan tenzih ederler, korurlar. İnsanların imanı, derece derecedir. Her mü'min, takatinin gücüne göre mükelleftir.

90- İmam Ahmed, Münazaradan Hoşlanmazdı:

İmam Ahmed, kendi görüşüne göre, aklının ve dininin nezahetini korumak için, zamanındaki sapık fırkalarla münazaa ve münakaşalardan uzak kaldı. Ona göre: Hastalıklar temas ve sürtünme ile geçtiği gibi, fikirler de münakaşa yapanlar arasındaki fikir teması ve sürtüşmesi ile geçer. Talebe ve arkadaşlarını da, aynı maksatla şüpheli şeylere dalmaktan korumak için sapık fırkalarla münakaşadan menetmiştir.

Talebesinden biri ona sordu: Burada biri var, Cehmiyye ile münakaşa ediyor, onların hatalarını beyan ediyor, mes'eleleri inceleyip tartışıyor. Bu işe ne dersin? Buna şöyle cevap verdi: «Ben bunlardan söze gerek görmüyorum. Birkimsenin onlarla münazara etmesine de katılmam. Muaviye b. Kurra şöyle dememiş midir: «Çekişmeler amelleri silip süpürür. Kelâm, hayra davet eden birşey değil. Cedel ve kelâm ehlinin sakının, sünnetlere sanlın, sizden önceki ilim ehlinin dediklerine bakın. Onlar kelâmdan hoşlanmazlardı. Bid'at ehliyle münakaşaya dalmazlardı. Selâmet bunları, bırakmaktadır. Biz cedel ve düşmanlık yapmakla, çekişmelerle emir olunmadık, kelâmı seven birini görürseniz. ondan sakının!»^{50[5]}

Adamın biri mektup yazarak ondan Kelâm ehliyle münazara yapmayı, onlarla oturup konuşmayı sordu. Bu soruya mektupla şu cevabı verdi:

«Allah hayırlar nasip etsin. Biz eskilerden ve yetiştiğimiz kimselerden şunu duydık: Onlar kelâm ilminden hoşlanmazlardı.Sapık Fırka mensuplarıyla düşüp kalkmazlardı. Bize olan emir:

^{50[5]} Zehebi Tarihi, Müsned Mukaddimesi, s.222, Ahmed Şakir Kalemîyle.

Allah'ateslim olmak ve Allah'ın kitabında olanlara bağlanmaktır. Buna tecavüz etme. insanlar bugün de, kitap vazetmek, dini hakkındaki bazı şeyleri tartışmak için bici1 atçı ile oturmak gibi yeni çıkan bid'atlerden hoşlanmamaktadır.»^{51[6]}

Böylece İmam Ahmed'in de İmam Malik'in çağırında gittiğini görüyoruz. İmam Malik de (Allah ondan razı olsun) cedel ve münazaradan hoşlanmazdı, nefret ederdi. Cedel yapmayı, dinin özünden ve hakika-tından bir tür uzaklaşmak sayardı. Ona göre münazaracılar. insanların , din işlerini, onlar bozmuştur. İmam Ahmed de bu çağırdan yürüdü.

Halbuki İmam-ı A'zam Ebû Hanife ve İmam Şafii (Allah her ikisinden razı olsun) o iki imamın aksine bir yol tutmuştur. Ebû Hanife Cehmiyye ve diğer sapık fırkalarla mücadele ederdi. Kuvvetli delillerle onları sıkıştırır, sapık yollarını yüzlerine çarpar ve tıkarı. İmam Şafii de kuvvetli bir münazaracı olup karşısındakine üstün gelirdi, yalnız o, münazarayı üstün çıkmak için değil, gerçeği meydana çıkarmak için yapardı. Onun kitaplarının hepsi, doğru, güzel münazara örnekleriyle doludur. Herkes seçtiği meslek ve tuttuğu çağırda hürdür.

91- Fıkhi Nezahet Gereği Sünnet ve Hadise Dayanır:

İmam Ahmed'in fıkhıdaki nezahetine gelince, o bu duygu ile, sünnetin dışına çıkmamaya son derece dikkat ederdi. Fıkhının tamamında Hz. Peygambere ve Ashab-ı Kiram'a tâbi idi. Onun görüşlerinin esası, Hz. Peygamberden ve tabiinden rivayet olunanlara dayanmaktadır. Fıkhında Hz. Peygamberden rivayet olunan hiçbir Hadise aykırı

birşey bulunup Hadisi red etmemeye çok itina ederdi. Şöyle derdi: Hz.

Peygamberin Hadisini reddeden kimse, helak uçurumunun kenarındadır.» Yine şöyle demiştir: Hz. Peygamberden hiçbir Hadis yazmadım ki, onunla amel etmiş olmayayım.»

Bir mes'ele hakkında Hadîs veya sahabenin âmil olduğu bir sünnet bulamazsa, o zaman, kendisinden önce geçenlerin yoluna uyarak, onların çağırına göre o mes'ele hakkında hüküm çıkarırdı. Kendinden öncekilerin üzerinde durup konuşmadıkları bir mes'ele hakkında icthad yapmaktan çekinirdi. Gelişi güzel icthad yanlısı değildi. Talebesine şöyle derdi: «Önünde sana ışık tutacak bir imamın olmayan bir mes'ele hakkında sakın konuşma.»

Böylece onun fıkhını sünnetten ayırmamaya ne kadar dikkat ettiğini görüyoruz. Onu buna sevkeden şey, fıkhını nezahet dairesinde tutma gayretidir. Bu hususu genişçe konuşmayı, onun fıkhını ele alacağımız yere bırakalım. Çünkü konumuzun özü. bahsimizin gayesi odur.

92- İhlas Sayesinde Gösterişten Uzak, Riyasız Yaşardı:

İmam Ahmed'in, haiz olduğu hafıza, sabır ve nezahet sıfatlarından sonra gelen dördüncü seçkin sıfatı, ihlas ve samimiyetidir. İhlas, hakikat arayan kimsenin içini kin ve garez kir ve pasından-temizler, kalb gözünü açar, idrâke, doğru yön verir, gönlünü marifet nuru ile, hidayet ve hak ışığı ile nurlandırır. İmam Ahmed'den önce yaşayan ve icthad yapan üç büyük imam, onlar da bu vasıftaydılar. Onları daha önce etüd etmiş ve her birini bir kitapta anlatmış bulunuyoruz.^{52[7]} Onlar da ihlas sahibiydiler. Allah Teâlâ hidayet ve saadeti, ancak kalbinde ihlas nuru olanlara nasip eder. İhlas ve samimiyet, insanın cevheri budur. O zaman insan herşeyi Allah için yapar, Allah için sever. İlimi de Allah için tahsil eder, gösteriş yapmak, münazara etmek, mevki kapmak, büyüklerin gözüne girmek için değil; dine, millete hizmet için okur. İlimi ile, onun verdiği feyz ve nurla, bu mertebeye ulaşan kimse, yalancı perdeleri yırtar atar, hevâ ve heves engellerini aşar. Doğrudan yüce hakikate hizmet ihlasıyla çalışan kimse, Allah'ın verdiği feyz nuru ile ona ulaşır, Allah yoluna hidayet için hikmet konuşur. En kısa yoldan gayeye varır, hidayete erişir.

Allah Teâlâ, İmam Ahmed o Kur'an ve Hadis ilmini öğrenimde öyle bir ihlas ve samimiyet nasip etti ki, onları sırf Allah için öğrendi. O ilimleri, dünyada mevki kapmak, şöhret kazanmak, nam almak için okumadı. Bu gibi şeylerden son derece nefret ederdi, hiç hoşlanmazdı. İnsanlar arasında adı anılmayan, namı duyulmayan bir kişi olmayı isterdi. Riyadan, gösterişten, yapmacık şeylerden çok sakınırdı, onlardan uzak bulunmaya çalışırdı. O derece ki; yazı yazmaya ne hevesli, demesinler diye yazı takımını, hokka ve kalemini başkalarına göstermek istemezdi: yazı takımını göstermek bir tür riya sayılır, derdi. Kimsenin onun adını anmamasını isterdi. Şöyle derdi: «Mekke'ye gidersem, oradaki vadilerden birinde sessizce yaşamak istiyorum, tanınmak istemiyorum». Böyle yüksek mertebelere erişip şan sahibi olmaksansa, adı duyulmayan, nâmi anılmayan biri olanlara gıpta eder, öylelerine ne

^{51[6]} Zehebi, Müsned, Mukaddimesi.

^{52[7]} Merhum yazar, dört mezhep İmamtan hakkında birer eser neşretti. İmam-ı A'zam Ebû Hanife ile imam Şafii hakkındaki eserleri, tarafımdan tercüme olunmuş ve Diyanet İşleri Başkanlığınca basılmıştır. Şimdi Ahmed b. Hanbel ile İmam Malik tercüme olunmaktadır. Böylece Ehli Sünnetin 4 büyük imamı tanıtılmış oluyor. Ayrıca bu kudretli yazarın ibni Teymiye ve fbnî Hazm hakkındaki muazzam eserleri de tercüme olunacaktır.

mutlu derdi. Onca bir köşede sessiz, gürültüye karışmadan yaşamak, ne güzel şey!

İşte bu yüce emeller ile kendine hâkim oldu. Kalbi sırf Allah'a yöneldi, ihlas sahibi oldu, kendini Allah'a ve kulluğa verdi. Başına gelen onca meşakatlere dayandı, onları anmak bile istemezdi, eserini silmeye çalışırdı, insanlar, onları bilsin istemezdi. Gösterişten, öğünmek-ten, fahr ve gururdan çok uzaktı. Yaptığı bir işle asla öğünmezdi. Kimseye 'üstünlük taslamaz, çatım satmazdı. Arkadaşı Yahya b. Maîn şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in bir eşine rastlamadım. Onunla 50 yıl arkadaşlık ettik, beraber bulunduk. Bir defa olsun öğündüğünü görmedik, halbuki hayır ve salahta benzeri yok.»^{53[8]} O kendi yaptığı birşeyi büyültmezdi. çok görmezdi. İmanlı kalbi ona, kendini kusurlu gösterir, öğünmeye müsaade etmezdi.

93- Onun Heybetinden Herkes Çekinirdi:

İmam Ahmed'in. hafıza, sabır, nezahet, ve ihlastan sonra gelen beşinci sıfatı heybetidir. Derslerinde, konuşmalarında, dinleyenler üzerinde silinmez tesir bırakmasında bunun yeri büyüktür. O heybetli ve görkemli idi. Ancak bu korku veren bir hal değildi. Hürmet, tazim uyandıran bir haldti. Herkesin ona saygısı vardı. Üstâdları bile onun heybeti karşısında tavır değiştirirlerdi. Üstâdlarından bazılarının, tale-besiyle latife yaptığı olurdu. Fakat Ahmed oradayken bundan çekinirlerdi. Ahmed derste bulunduğu zaman farkına varmadan latife yapacak olurlarsa, onun orada olduğunu neden haber vermediniz diye yakınırlardı. O varken latife yapmazlardı.

Polis, Jandarma bile, heybeti karşısında ondan çekinirdi. Evini bekledikleri zaman bile bu böyle olurdu. Rivayete göre, gece evinde bekleyen polisin onu çağırması icabetti. Doğrudan gidip onun kapısını çalmaktan çekindi, çünkü heybetinden korkardı. Gidip amcasının kapısını çaldı. Onun vasıtasıyla İmam Ahmed'i, bu heybetli adamı gördü.

Talebesi karşısındaki heybetine gelince, bu daha çoktur. Bu yumuşak huylu, alçak gönüllü, uysal adam; dersinde daha heybetli olurdu. Talebesinden biri şöyle diyor: «Bir mes'eleyi konuşurken ona itiraz etmekten, red cevabı vermekten çekinirdik, münakaşadan korkardık.» Onda ders okuyan çağdaşlarından biri de şunu anlatır; «Halife Me'mun'un Bağdad'da vekili olan İshak b. İbrahim'le görüştüm. Sultanlardan, filanın, filanın huzurunda bulundum. Ahmed b. Hanbelden daha heybetlisini, daha azametlisini görmedim. Onun yanında bulundum. Birşey hakkında onunla konuşurken, beni bir titreme alırdı. Onu görünce heybeti beni kaplardı.»

Ebû Ubeyde Kasım b. Sellâm der ki: «Ebû Yusuf'un yanında bulundum, Muhammed b. Hassen, Yahya b. Sa'id ve Abdurrahman b. Mehdi ile görüştüm. Hiç birini Ahmed b. Hanbel kadar heybetli bulmadım.»

94- Bu Heybetin Sırrı:

Bu heybetin sırrı nedir? Bu büyük adam neden böyle? Şüphesiz ki Hakkın bir vergisi, onu kullarından dilediğine verir. İnsanlar çeşit çeşit, Allah kimisine kalb kuvveti vermiş, kimisine vicdan kuvveti, kimisine ruh kuvveti vermiş». Öyle ki başkalarını tesiri altına alıyor, onlara telkin yapıyor, bu sultan kuvveti değil, vicdan kuvveti.

İmam Ahmed'in bütün ahval ve harekâtı, ondaki bu Hak vergisi mevhibeyi, heybeti geliştirdi, tesirini arttırdı, kuvvetlendirdi. O son derece ciddî idi, latife, mizah yapmazdı. Ona göre mizah, aklın püskürme-sidir veya dini vicdanın uyuklamasıdır. O ise aklının gevezeliğini etrafa tükürük saçmasını istemiyor, vicdanı uykuya dalıp iman nurunun sönmeşini arzu etmiyor. Din duygusunun kuvveti, imanı besler, keskinleşti-rir. O daima ciddidir, az konuşur, boş laf etmez, boşboğazlıktan, gevezelikten hoşlanmaz, arkadaşlarının yanında, talebesinin önünde yalnız ilimden bahseder, başkasını konuşmaz. Konuşacak ciddi birşey yoksa, susmayı tercih eder. Susmak ve boş sözlerden uzak kalmak, o kişi ile teması olan kimseleri de onun yanında kendilerini tutmaya, ciddi olmaya mecbur eder. Böylece onun heybeti daha da artar. Boşboğazlık, gevezelik, kavga, münakaşa kadar; insanı küçük düşüren, alçaltan, heybeti gideren birşey yoktur. Boş iddialar, ağız dalaşmaları, kuru öğünmeler insanı beşparalık eder. İmam Ahmed bunlardan uzak kaldı, hem kalbi, hem dili bu gibi şeylerden temizdi.

İmam, Ahmed'i halk nazarında büyültüp onun mehabetini arttıran bir şey de, Kur'an mahlûk mu davasında gösterdiği o sabır ve celâdet, tahammül ve sebat olmuştur. Çünkü bu her tarafta duyuldu, insanlar hep onu konuşur oldu. İyi nam, yaygın şöhret, güzel şân, bunlar, halk arasında sahibinin heybetini artırır, mevkiiini yükseltir. Halkın dilinin medih ve senası, o kimsenin itibarını ve mehabetini artırır, hele o kimse buna'hakkıyla lâıyk ise, o zaman göklerde uçar. Ahmed ise buna tam lâıyktı. O celâl, vakar, takva sahibiydi, iman hidayeti, yakın nuru içindeydi.

^{53[8]} Hilyetül-Evliya,c.IX,s.181.

95- O, Güzel Ahlâk Örneği Bir Alimdir:

İmam Ahmed bu heybet, bu azamet ve celâl ile beraber hoş geçimli, uysal, âdâb-ı muaşerete uyan bir zattı. Sert, kaba, geçimsiz değildi. Güler yüzlü, hoş gönüllü, sevecen tabiatlı, kerim ahlâklı, lütuf-kâr, muamelelerinde hoşgörü sahibi, ince duygulu, şefkatli bir kimseydi. Son derece haya sahibiydi, Allah'tan hakkıyla haya içindeydi. İnsanlardan utanırdı, onlara nefret beslemez, gurur taslamazdı. Onunla görüşenlerden biri, onu şöyle anlatıyor: «İmam Ahmed'in zamanında yaşayanlardan gördüklerimin içinde, onun kadar dindar, onun kadar

nefsine hâkim, fakih, edeb ve terbiyeli, güzel ahlâklı, kalbi temiz ve sebatlı, sohbeti hoş, gösterişten uzak birini görmedim.»^{54[9]}

Diğer biri de şöyle der: "İmam Ahmed, insanlar arasında en çok haya sahibi olanlardandı. Şerefli, ahlâkı güzel, iyi geçimli bir zattı.

Sükûtu severdi. Kötü ve boş şeylerden yüz çevirirdi. Ondan, Hadis müzakeresinden sâlih ve zâhid kimselerin zikrinden başka birşey işitil-mezdi. Bunu vakar, sükûn ve güzel sözlerle yapardı. İnsan onunla karşılaşınca yüzü gülerdi, ona sevinçle iltifat ederdi. Üstâdlarına, âlimlere karşı çok tevazu gösterirdi. Onlar da onu severler ve sayarlardı, tazim ve ikramda bulunurlardı.»^{55[10]}

96- Hazret-i Peygamber'in Ahlâkını Örnek Tuttu:

İmam Ahmed'in ahlâkı işte böyleydi. Hz. Peygamberin gösterdiği ahlâk yolu budur. O daima Hz. Peygamber Aleyhisselamın hidayet . yoluna uydu, onu kendine örnek aldı. Bu hususta Allah Teâlâ'nın şu âyeti kerimesine uyardı: «Allah Resulünde sizin için uyulması gerek güzel örnek vardır.» O her zaman Hz. Peygamberin (Öhasalat ve selâm olsun) ahlâkını öğretir, yakından tanımaya çalışır, kendine onu canlı bir örnek alırdı. O asla şöhret peşinde koşmadı, çünkü şöhret, insanı yatağında bile rahat uyutmayıp kıvrandıran bir hastalıktır. O hem haya sahibi, hem heybetli ve fakat şefkatli bir zattı. Alçak gönüllü, vakarlı, yüce ve kudretli Allah'a dayanan bir âlimdi.

ÜSTADLARI

97- ustadlarından Tanımamız Gerekenler:

İmam Ahmed'in üstadları kimlerdir? Kendisinden fıkıh dersi aldığı, Hadis okuduğu veya Hadis rivayet ettiği kimseler, onun üstadı sayılırlar. Bunlar ister Bağdad'da olsunlar, ister başka yerde bulunup ta Ahmed onların ayağına gidip orada buluşmuş olsun, farketmez. İbni Cevzi, Menâkıb-ı Ahmed kitabında onun üstâdiartnı saymış, bunların sayısı yüzü aşmıştır. Üstâdlarının sayısı bu kadar çok olduğundan, bunların hepsinin onun üzerinde tesiri olduğunu söylememize imkân yoktur. Bunların arasında kendisinden bir Hadîs-ı Şerif rivayet ettiği kimseler bulunmaktadır. Bunların içinde öyleleri de var ki, kendisiyle defalarca görüşmüştür, fakat onun üzerinde bir tesir bırakıp onu, ilmi bir gayeye yöneltmemiştir. Ona daha önce bilmediği bir Hadis, bir sünnet için başka bir sened vermiştir. Onların işi bundan ibarettir.

Biz burada onun üzerinde tesiri olan üstâdlarını tanıtmak istediğimizden, kendisinden ilim aldığı kimselerin hepsini bilmeye gerek görmüyoruz. Bizim için önemli olan, ilim aldığı kimseler içinde onun üzerinde tesir yapıp onu bir yöne tevcih eden, tv mlırdn onun kendi kabiliyet ve arzusuna uygun olup ta sonraları onun çalışmalarında eseri görülen, gücü verenlerdir. Bu hususta bize, her sahada bir iki kişiyi tanımak yeterlidir. Meselâ Ebû Hanife'yi tanımak için üstadı Hammad'ı ve Hammad'ın ilmini nakletmiş olan ibrahim NahaVyi bilmek yeter. Nasıl ki İmam Şafii'yi incelerken de ona fıkıh hocalığı yapan İmam Maliki, Mekke'de kendisinden Hadis okuduğu Süfyan b. Uyeyne'yi öğrenmek kâfi gelir.

98- Onda İlim Merakını Uyandıranlar:

İmam Ahmed'i etüd ederken de, onda Hadis ve Sünnet ilmine bu meyli uyandıranları, sonra da Sünnetle birlikte fıkha yönelmesini sağlayanları tanımamız yeterli olur sanırım. Bu hususta önümüze iki kişi çıkıyor ki, bunlardan biri onu Sünnete, diğeri de fıkha yöneltmiştir. Bu hususta bu ikisinin de büyük tesiri olmuştur. Hattâ birincisinin tesiri çok derindir, ikinci olarakda fıkha doğru istikamet

^{54[9]} Menâkıb. S.214.

^{55[10]} Aynı kaynak, s.215-

vermiştir. O olmasa, insanlar onun ilmi sade Sünnettir, fıkıhı yok sanırlardı.

Onu Hadis tahsiline yönelten birinci şahsiyet ki, onda ilim aşkı uyandıran, onu kabiliyetine ve eğilimine göre yönelten o olmuştur. Onun tesiriyle Ahmed, Hadise sarılmış, Hadisleri toplamak için ıssız belleri, susuz çölleri aşarak diyar diyar dolaşmış, ilim toplamıştır. Bu da üstadı Huşeym b. Beşir b. Ebû Hazımdır. Bildiğimiz gibi o ilk defa Hadis ilmine merak edip bu hususta istihare yaptı. 16 yaşında iken Huseym'i kendine üstâd olarak seçti, onun dersine devama başladı. 4 veya 5 yıl onda okudu. Böylece tamamiyle Hadis ilmine dönmüş oldu. Huşeym'den ve Bağdad'daki diğer Hadis âlimlerinden, büyük bir yekun tutan Hadis rivayet etti. Fakat bu 4. diğer bir rivayete göre 5 yıl süren derslerinde onun üzerinde en çok tesir eden üstadı Huşeym olmuştur. İşte bu gençlik yılları. Hadis ilminin çekirdeğinin oluştuğu yıllardır.

99- Ahmed'in Üstadı Huşeym ve ilmi Kudreti:

Ahmed'in üstadı Huşeym Hicri 104./M.722 yılında doğdu, H. 183/M799 yılında öldü. Amr b. Dinar, İbni Şahab Zührî gibi

tabiinden bazı âlimlerden ders aldı. Abdullah İbni Ömer ve Abdullah İbni Abbas gibi ashabın âlimlerinin asarını öğrenmeye çok önem verirdi. Bağdad'da Ehli Hadis ders halkası ona aitti. Ahmed, Hadis okumaya başlayınca onu bu ders halkasının baş üstadı buldu. İslâm'da güzel nam bırakmış bir zattı. Ahmed'in üzerinde iyi tesir bıraktı, heybet uyandırdı. O derece ki, onun heybeti endişesiyle ona birşey soramazdı, ondan ders aldığı yıllar ona ancak bir, iki defa soru sorabiiştir. Hadisleri rivayet ederken bir Hadis rivayetiyle diğer Hadis rivayeti arasında Allah'ı teşbih eder, sesini yükselterek: Lâ ilâhe illallah, derdi. Böylece Allah'ın zikriyle kalbi dolsun, takva ile hisler uyansın da, Peygamberin Hadislerini rivayet, dinin usulünü naklederken uyanık ve dikkatli olsun isterdi.

Huşeym, ömrü boyunca kendini tamamiyle ilme vermişti. İlim uğrunda çalıştı, kendine mahsus bir yol açtı. Ahmed ondan yalnız Hadis ilmi almadı, belki de ilim yolunda çalışmayı, meşakkate göğüs gererek uğraşıp didinmeyi de öğrendi.

Huşeym asıl Buharalı'dır. Babası Vâsıt kasabasında otururdu. Babasının zalim Haccac b. Yusuf'un aşçısı olduğu söylenir. Aile Bağdad'a gelip yerleşince, babası bu san'atı yapardı, bazı balık yemeklerini çok nefis yapmakla meşhurdur. Oğlu okuma çağına gelince, ilme merak etti. Aile buna alışık değildi, onlara ilim yabancıydı. Hattâ babası, oğlunu okumaktan meneder, onu azarlardı. Fakat oğlu bu azara aldırmadı, Hadis tahsiline devam etti. Kadı Ebû Şeybe'nin derslerine gitti. Fıkıhta onunla münazara yapardı. Bir kez hastalandı, derse gelemedi. Ebû Şeybe onu göremeyince sordu. Hastalanmış, dediler. Öyleyse kalkın, gidip ziyaret edelim, dedi. Üstadın sözüne uyarak derstekilerin hepsi kalkıp onu ziyarete gittiler. Aşçı Beşir'in evine gelip hasta talebeyi ziyaret ettiler. Onlar dönüp gittikten sonra Beşir, oğlu Huşeym'e şöyle dedi:

— Oğlum, şimdiye kadar seni Hadis tahsilinden menederdim. Fakat bugünden sonra, asla. Bak, Kadı benim kapıma gelir oldu! Ben buna ne zaman erebildim, ummadığım birşey!»^{56[1]}

Bundan sonra Huşeym, Hadis tahsiline hevesle sarıldı. Hadis talebi için muhtelif yerlere gitti. Mekke-i Mükerrema'ya gitti. Orada İbni Şahab Zührî ile görüştü, Ondan 100 kadar Hadis aldı, 300 diyenler de var. Sonra Basra'ya, Kûf e'ye ve diğer şehirlere giderek Hadis tahsil etti. Oralardaki Hadis âlimlerinden Hadis topladı. Yorulmadan bu yolda devam etti, ilimde bir mevki kazandı, Bağdad'da baş âlimler sırasına geçti. Hadis dersi okutmaya başladı. Onun Vekî' gibi rakipleri vardı. VekV onun Hadiste baş halkası olmasına rakip çıktı. Onu okutmaktan düşürmeye çalıştı, hattâ onu kötüledi bile. Fakat, Huşeym'in ilimdeki şöhreti ve emaneti öyle yükseldi ki, ona eremediler. Sunu bilmek yeter, onun ravileri arasında Mâlik ibni Enes gibileri var. Hammad b. Zeyd onun için şöyle der: «Hadis âlimleri arasında Huşeym'den daha şerefli olanı görmedim. Hadis ilminde kuvvetli olan bazı Hadisciler, onu Hadis imamı olan Süfyan Sevri'den daha üstün tutarlardı. İmam Mâlik İbni Enes (Allah ondan razı olsun) onu övmüş ve Irak'ta Hadis okutmayı beceren, güzel Hadis bilen biri var m: sanki, ancak o Vâsıtlı (yani Huşeym) başka»^{57[2]} demiştir.

100- Üstadının Ahmed Üzerindeki Tesirleri:

Ahmed'in gençliğinde Huşeym'in Hadis ilminde derecesi, Cum-huri Muhaddis'in arasında mevkii böyleydi. Böylece İmam Ahmed, çağında Hadis imamı olan bir üstâddan ders almak için, onun önüne oturdu ve onun dersine devam etti. Yukarıda dediğimiz gibi, Ahmed'in üzerinde büyük tesir bıraktı. Onun dersine o kadar sarılmıştı ki, onun her söylediğini belliyor, ezberliyordu. Kendisinin şöyle dediği rivayet olunur: «Huşeym'den her şeyi ezberledim, Huşeym sağken, ölmenden önce ezberledim.»

Ahmed'in hafızası her ne kadar çok kuvvetli de olsa, bu ezberlemenin esası, Huşeym'in onun

^{56[1]} Halîb, Tarihi Bağdad, c.XIV. s.87. 118

^{57[2]} Hatib. Tarihi Bağdad. c.XIV. s.92.

üzerindeki büyük tesiridir, Ona olan itibarıdır. Ahmed'in üzerindeki bu büyük etki, onu bütün gücüyle Hadîs, Sünnet ve fıkıh ilimlerine sarılmaya teşvik etmiştir.

101- İmam Şafîî'den Öğrendikleri:

İmam Ahmed, üstadı Huşeym'den çok Hadis aldı, fakat fıkıhı az öğrendi. Onun için fıkıh bilgisi çok kuvvetli olan başka bir âlimden fıkıh dersi alarak bu noksanlığı tamamlamak gerekti. Bu âlim de, İmam Şafîî'den başkası olamazdı. Huşeym'in ölümünden sonra İmam Ahmed, Beyti Şerifi ziyaret etmek, Hac yapmak için Mekke-i Mükerre-me'ye gittiği zaman, İmam Şafîî ile buluştu. Şafîî'yi çok takdir edip beğendi. Şafîî'nin fıkıh bilgisi, hükmü istinbatta kuvveti, istinbât usulünde kullandığı kaide ve ölçülerin sağlamlığı, Ahmed'in dikkatinden kaçmadı, çok beğendi. Bu görüşme, Şafîî'nin Mescid-i Haram'da derslerini verdiği zamana rastlar. İmam Şafîî, Bağdad'da Hanefî âlimi Muhammet! b. Hasan'dan Rey - Hanefi fikhını öğrendikten sonra, Mekke'ye dönmüş, istinbât usullerini kurmayı usul fikhını yazmayı düşünüyordu. İmam Ahmed, onu dinleyince, onun Hadis rivayetini değil, fıkıhtaki tutumunu, mes'eleleri işleyişini, fıkıhı beğendiğini açıklamıştır. Yukarıda geçtiği üzere, bunu arkadaşı İshak b. Rahu'ya söylemiş, ona:

— Ey Ebû Yakup, bu adamdan ifim almaya bak, gözlerim onun gibisini görmüş değil, dedi.

Ahmed, Şafîî'nin aklını ve onun fıkıhtaki düşünce tarzını beğendi. Önceden dediğimiz gibi onun için şunu söylemiştir: Hz. Peygam-ber'den şu Hadîsi şerif rivayet olunur, o buyurmuştur ki: «Allah Teâlâ her yüz yıl başında bu ümmetin dinî işlerini doğrultacak birini gönderir. Bundan önce 100 yıl başında Ömer b. Abdulaziz geldi. Umarım ki, içinde bulunduğumuz bu 100 yılın adamı Şafîî olur.»

Onun, Şafîî'de en beğendiği husus, Şafîî'nin en seçkin olduğu fıkıh düşüncesi, aklının işleyişi ve istinbât usulünü hazırlamış olmasıdır, Onun için Ahmed, Şafîî'nin bu kuvvetinden faydalanmak istemiş ve Ahmed'in fıkıha yönelten de o olmuştur. Hayatının başında, üstadı Huşeym onu Hadis ve Sünnet istikametine yöneltmiş, Hadis aslı gaye olmak şartıyla fetva mes'elelerini de öğrenmişti. Şimdi de İmam Şafîî onu istinbât usulüne, nasslardan hüküm alma yoluna yöneltiyordu. Böylece Ahmed b. Hanbel iki kaynağa kavuşmuş oldu. Sünnet talebi daha çok, ona nisbetle fıkıh için çalışmak daha az, fakat haddizatında o da az sayılmaz, ondan da nasibi bol.

102- Neden İkisini Seçtik?

İmam Ahmed'in üstadları arasında, yalnız ikisini seçipte diğerlerinden söz etmeksizin geçmemiz, onların hizmetini küçümsediğimiz, den değil, O diğer üstadlarından da bir çok Hadis ve âsâr almıştır. Muhtelif zamanlarda onlardan bir kısmına giderek onlardan ilim almış Ahmed'in elde ettiği bu zengin ilim hazinesinde, onların her birinin payı vardır. Miktarları az çok farklı olmakla beraber, hepsi katkıda bulunmuştur. Biz burada bu iki değerli âlimi seçip kısaca onları tanıttık. Çürüki bize göre ona yön vermede bu ikisinin hizmeti çoktur. Onun ilmî oluşmasında her birinin katkısı vardır. O ilim hazinesini, şuraya buraya giderek, muhtelif alimlerden ilim devşirerek toplamıştır. Bu onun kendi eğilimi, ilme olan merakı sayesinde olmuştur. O, sayılmayacak kadar alimlerden ders okudu, ilim aldı. Yukarıda onun hayatını, diyor diyor dolaşıp muhtelif âlimlerden ders aldığını nakletmiş bulunuyoruz. Orada anlattıklarımızdan öğrendiklerimiz yeter, burada hepsini anlatmaya gerek yok.

ÖZEL SURETTE ÖĞRENDİLERİ!	1
103- İlimin Zevki:	1
104- İlimde Ortak Yanları Olanlar:	1
105- Sevri İle İbni Mübârek'e Bağlılığı:	2
106- Süfyan Sevri:	3
107- Mübarek Bir Din Adamı: Abdullah İbnî Mübarek:	5
108- Neden Bu İki Üstadını Anlattık:	6

ÖZEL SURETTE ÖĞRENDİLERİ!

103- İlimin Zevki:

İmam Ahmed e ulema içinden yön veren iki zatı anlattık. Gerçekte Ahmed kendisi kendine yön vermiştir. En büyük yol bulan, istikamet çizen kendisidir. Onun eğilimleri, temayülleri, kabiliyetleri

yanısıra şahsi araştırmaları, özel ders okumaları onu geliştirmiş, kuvvetlendirmiş ve olgunlaştırmıştır.- .Seçtiği yaşayış tarzı, kanaatkârlığı, başkalarının göz dikip uğrunda can verdikleri dünya malına temah etmemesi, bütün bunlardan yüz çevirip kendini ilme vakfetmiş olması, işte böylece en güzel istikameti bulmuştu. O ömrünü: Hadise ve fıkıh ilmine vermiştir,

O durmadan Hadis ve Sünnet talebinde idi. İlim topladıkça arzusu daha arttı. Nasıl ki bir yemeği tadan kimse, hoşuna gittiyse, onu daha çok ister. Bu da öyledir. İlmin zevkini aldıktan sonra, ona arzusu daha çok artmıştır. Şu farkla ki, yemek iştihası, onu yemekle geçer, karnı doyar. İlim iştihası ise , onu elde etmekle geçmez, tattıkça iştihası artar, bir türlü doymaz. Çünkü ilim manevîdir, manalar ise mide şişirmez. Yemek ise maddidir, mide şişirir, hazmi güçtür,

İmam Ahmed İslâm şehirlerini dolaşarak ilim öğreniyordu. Onun hayatını anlatırken, büyük İslâm merkezleri arasında, hokkası torbasında bir yerden başka yere giderek, ıssız çölleri aşarak ilim peşinde koştuğunu söyledik. O diliyle söylediği gibi, lisan haliyle de aynı sözü tekrarlıyor gibi: «Maal minbere, ilelmakbere - Yazı takımıyla mezaradek: Kalem elde mezara kadar.. Halk, onu ilimde imam tanımaya başladığı olgun yaşa geldiği halde, ilim öğrenmeye yeni başlamış bir çocuk gibi, ilim peşinde koşmaktan hâlâ vazgeçmiyor, ilimde imam olmuşken yine: Ben mezara kadar ilim peşindeyim, derdi.

104- İlimde Ortak Yanları Olanlar:

İnsanın içinde dolaşan bir soru var: İmam Ahmed'in bu ilim çabası kendini bu ilim yoluna adayıp vermesinde, onun kendisine örnek tuttuğu biri var mı acaba? Bildiğimiz üzere, onda daha gençliğinde başlayan ilim merakını, üstadı Hüseyim başlattı. Sonra İmam Şafiî, Mekke'de Hadis imamı olan Süfyan Sevri, Yemen'de Hadis âlimi Abdurrazzak ta bu ilim aşkını geliştirdiler, Sünnet ve fıkıh hevesi arttı. .Fakat bu uğurda, bunca zahmetlere katlanan, doymaksızın ilim topladan böyle birinin, geçmişlerden kendisine meşale tutan, damarların-ıaki kana işleyip ona heyecan veren biri mutlaka olmalı.

Tarih sahifelerini karıştırırsak, Ahmed gibi kendini böyle ilim yoluna adanmış, vakfetmiş, aralarında benzerlik olan, ortak yanları bulunan kimseleri az ve zor buluruz. Dereceleri farklı olmakla beraber ilim aşkında ortak yanları olan bu insanlar birbirini tanıır ve anlaşırlar.

Biyografilerde rastlıyoruz ki, Abdurrahman b. Mehdi, Ahmed için şöyle derdi: «Bu adam, Süfyan Sevri'nin Hadislerini en iyi bilen zattır»^{58[1]} Yine şunu biliyoruz ki, İbrahim b. İshak Harbî, sahabeden sonra, tabiin ve onlardan sonra gelenlerden, çok Hadis bilenlerden bir tabaka teşkil ediyor, ve o sınıf içindekileri sayarken şöyle diyor: «Said b. Müseyyeb kendi zamanında, Süfyan Sevri kendi zamanında, Ahmed b. Hanbel de kendi zamanında, en çok Hadis ezberleyenlerdir.»^{59[2]} Süfyan Sevri bu sınıfın ortasında, Ahmed b. Hanbel de sonunda yer alıyor. Halbuki Ahmed b. Hanbel, Süfyan Sevri ile görüşüp ondan doğrudan Hadis dinlemedi. Ancak, onun talebeleriyle görüşüp onlardan Hadis aldı, yani ondan rivayet ettiği Hadisleri, talebesinin tankıyla alıp öyle rivayet etti, bununla aynı rivayet silsilesinde bu suretle bir araya gelmiş sayıldı.

Burada diğer bir kişi var ki, Ahmed b. Hanbel ile arasında benzerlik olan bir âlim. O da Abdullah İbni Mübarek'ti. (Allah her ikisinden razı olsun) Ahmed b. Hasan Tirmizi, onun için şöyle der:

«Ahmed b. Hanbel'i, Ahlâk ve heybetçe Abdullah İbni Mübarek'e çok benzetirim. »^{60[3]}

105- Sevri ile İbni Mübarek'e Bağlılığı:

Bu üç zatın yaşadığı zamanda yaşayıp ta onları bilen çağdaşları, Ahmed ile diğer ikisi arasında bir bağlantı kurup onları bir tutuyorlar. Ahmed onların zamanında yaşadı, o henüz gençken, Sevri öldü, ancak Hüseymin dersinde onun rivayet ettiği bazı Hadisleri duydu. Alimlere dair güzel haberleri yeni gençler, talebelerden duyarlar ve hayallerinde onu işleyip büyütürler. Nice talebe var ki, bir âlimin medhini duymuş, ona kulaktan âşık olmuştur. Gençlerin hayali çok işler.

Yine biliyoruz ki, Ahmed derse başladığı zaman Abdullah İbni Mübarek'i görmeyi çok isterdi. Fakat ecel meydan vermedi. Onunla görüşmek nasip olmadı. İbni Cevzi, Menâkıb'ında şunu nakleder: Ahmed İbni Hanbel demiş ki: «16 yaşında ilim tahsiline başladım, ilk Hadis okumaya 176 yılında Hüseyim'den başladım. O sene Abdullah İbni Mübarek de gelmişti ve bu son geliştirdi. Onun dersinde bulunup dinlemek üzere gittim. Fakat Tarsus'a gitti, dediler, 181 yılında hakkın rahmetine kavuştu.»^{61[4]}

106- Süfyan Sevri:

Madem ki bu iki imam, Süfyan Sevri ile Abdullah İbni Mübarek'e bu kadar bağlıdır, öyleyse bu iki

^{58[1]} Hilyet'ül-Evliya , C.IX. s. 64.

^{59[2]} Aynı kaynak, s.66.

^{60[3]} Müsned'in Mukaddimesi, s.66. Maaril Tab'i

^{61[4]} Menâkıh H Cevzi; s.25.

imamın hayatını kısaca tanıyalım da Ahmed ile aralarındaki benzerliği öğrenmiş olalım. Ahmed bu iki zatı ahlak ve davranıştan ve rivayet ettikleri ile kendisine üstad edindi, yoksa onlarla görüşmüş değil.

Bu tarz birine üstadı. Süfyan b. Said b. Mesruk Sevrî'd O Kûfe'de, yaşayan hem fak'h hem Hadis Alım bir kişidir. Ebu Hanife'nin kıyas ve istihsan ile fıkihta aynı zamanda yaşadılar. Ebu larvfe'nin kıyas ve istihsan ile fıkihta üstad ıdı. Sü'yan ise menkuller ve rivayetlerle mesgul olduğundan, Hadisve sünnet iikhmde daha üstündü. O da imamı AVam Ebû Hanife gibi idarecilerden uzak dururdu, kadılık almazdı Ebu hanife'nin Hz. Ali yanlısı olduğunu h'liyotu, Sniyan.Hz. Ali'yi sevmekle beraber böyle yan tutmazdı. Şam'da bulunduğu zaman. Hz.Ah'nın menkıbelerini anlatıyor, ı linki haklı ki. onun taraMan yok. qnnp kalmasın diye adını anıyor. Irak'ta Hz. Osman'ı anlatıyor. Çünkü orada ondan yana olan yok. Kûfe'de Hz. Ebû Bekir ve 47. Ömer'i anlatıyor. Uz. Alı ve evladına düşmanlık besleyen Nasihiler yanında Hz. Ali'nin kahramanlıklarını onlara anlatıp duyuruyor Süfyan. Buhara'da yaşayan amcasından kendisine miras kalan ser, etle yaşadı, helal yoldan eline gecen bu mal sayesinde, zillet yoluyla mal ardında ko:. maktan, hailelerin hediyelerini kabul etmekten kurtuldu. Ahmed. babadan kalan mafin gelin ile yasamakta. Sütyan'a uyuyordu. Ahmed'e kalan aldı. takat Süfyan'a büyük bir servet kaldığı anlaşılıyor.

Halifelerden sözünü hiç esirgemezdi. Allah'tan başka kimsenin leviminden korkmazdı. Halife Ebû Cafer Mansur ile Mekke'de Mescid-i Haram'da karşılaştı. Ebû Cafer yüzünü Kabe'ye çevirip:

- Bü Beyti şerifin Rabbi aşkına, beni nasıl bir adam görüyorsun? .dedi.
- Kabe hakkına seni iyi bir adam görmüyorum, cevabını verdi. Halife onu kadı tayin etmek istedi, ahmak sanıp atamasınlar diye kendini budala yapıp ahmak gösterdi, sonra da kaçıp gizlendi. Mehdi halife oluncaya kadar, saklı yaşadı. Mehdi ile arası da babasından daha iyi değildi.Ona da acı sözier söylemekten çekinmezdi, halbuki o devirde büyükleri medih ve sena moda olmuştu. O bunlardan tiksiniirdi. Meh-di'ye Hac'da rastladı, ona şunları söyledi:

- Halife Ömer b. Hattab hac yaptı, hac için ancak 16 dinar sarfetti. Sense bu hac'ında Beytül'maii harcandın^{62[5]}

Babası Ebû Cafer gibi. Mehdi de ona kızdı, onun da gazabına uğradı. Ondandır kaçıp gizlendi, 161 yılında gurbette Hakkın rahmetine kavuştu. Ahmed'in doğumundan 3 yıl önce ölmüş oluyor. Fakat o ahlakıyla, Hadisleriyle, Ahmed'in üstadı sayılır. Ahmed'in huyları, tutumu tıpkı Süfyan'inkiye benzer. Süfyan da Hadis öğrenmek için Irak ile Şam, Suriye Hicaz ile Yemen arasında dolaştı durdu. Onun bu halini gören biri, ona şöyle demişti.

- Dağdaki hayvanların bile sığındıkları bir yeri var, senin sığınıp dinlenecek bir yerin yok mu?

Sessizce bir köşede yaşamayı şöhrete tercih ederdi, Ahmed'in böyle olduğunu daha önce gördük. Hatiflere yakın olmaktansa, uzak durmak ona göre daha iyidir. Dostlarına yazdığı mektuplarda bunu dile

getirir. İşte onlardan biri:

«Sen öyle bir zamandasın ki, Hz. Peygamberin (Ona salat ve selam olsun) ashabı ona erişmekten Allah'a sığınır. Görmüyor musun, o zamana geldik ki: İlim az, sabır az, hayır işlerine yardım eden az. İnsanlar bozuldu. Fesat aldı yürüdü. Dünyanın tadı kalmadı. Eskilerin çağını arıyoruz. Bir köşede sessizce yaşamaya bak. Bu zaman öyle zaman. İnsanlar arasında yaşamak zor. Eskiden insanlar birbiriyle karşılaştılar mı, yardım ederlerdi. Bu gün bunların hepsi gitti, kalmadı. Bana göre onlarla temas etmemek daha iyi. Baştakilerde görüşmekten sakın, onlara karışma. Sana: Birine şefaatchi olursun, bir mazlumu kurtarırsın, onlar vasıtasıyla, derler, sakın aldanma, Bu şeytanın tuzağıdır. Sapıklar onu merdiven yaparlar. Şöyle bir söz vardır: Cahil sofunun fitnesinden,facir âlimin fesadından kork, derler. Çünkü bunların fitnesi herkesi aldatır. Bulduğun hazır fetva ve mes'eleleri ganimet bil. Sakın benim sözümle amel edilsin, benim kavlim etrafta duyulsun veya benim sözüm tutulsun diyenler gibi olma. Sakın başa geçmeyi isteme. Adam var, başa geçmeyi, altın ve gümüşten daha çok sever.»^{63[6]}

Görüyorsun ki, Süfyan sessizce bir tarafa çekilip yaşamaya,baş olmaktan kaçınmaya çağırıyor. Ahmed'in yaptığı da bu. Sanki onun davetine icabet eder gibi yaşadı.

Bildiğin gibi, Ahmed sükûtu severdi, asla mizah yapmazdı. Bu konuda da sanki süfyan'ın sözünü tutmuş gibi: Süfyan şöyle der: « İlmî öğrenin, onu iyi koruyun, ona gülmek ve oyun karıştırmayın, çünkü o takdirde kalb onu püskürtüp atar.»^{64[7]}

Böylece İmam Ahmed'in huy ve ahlakının, bu büyük İmam Süfyan'ın ahlâkı gibi olduğunu görüyoruz. Onun için aralarında hayli zaman olduğu ve birbirleriyle buluşmadıkları halde Ahmed'i onun talebesi onu Ahmed'in üstadı sayıyoruz. Ahmed, yalnız onun Hadislerini ezberlemekle kalmadı, onu kendine imam ve üstad bildi. Süfyan için şöyle derdi: (Allah ikisinden de razı olsun) «Benim kalbimde onun yerini başka kimse tutamaz.» Sadece onu imam tanırdı. Bazı arkadaşlarına şöyle derdi: «İmam

^{62[5]} Hafib, Tarihi Bağdad. c.1X- s.260.

^{63[6]} Hilyet'ül-Evliya., c.VI, s.377.

^{64[7]} Aynı kaynak. c.VI. s.268.

kimdir, bilir misin? İmam Süfyan Sevrî'dir.»^{65[8]} Bütün bunlar açıkça gösteriyor ki, Ahmed onu hem ilimde, hem de ahlakta üstad tanıdı, onun yolunda gitti. Ruhlar ezelden birbirine aşınadır, birbirini tanıyanlar uyuşup anlaşır, birbirine yabancı olanlar çekişip tepişir. Birbirini tanıyıp sevmek, bazen karşılaşmadan da olur. Kitap, hitabın yerini tutar, yazı, söz yerine geçer.

İmam Ahmed'in yüzyüze gelip görüşmediği üstadı Süfyan Sevrî işte budur.

107- Mübarek Bîr Din Adamı: Abdullah İbnî Mübarek:

İmam Ahmed'in görmeden kendine örnek aldığı ikinci üstadı Abdullah İbnî Mübarek tır Onu görmek istedi, fakat görmek nasip olmadı, 181 yılında Hakkın rahmetine kavuştu. Süfyan-ı Sevrî'nin ahlakını benimsediği, yolunu tuttuğu gibi, Abdullah'ın ahlakını da örnek aldı. Onun takvasının, sülûkünün hayranı idi.

İmam Ahmed'in görüp onun takva ve ihtasta ahlakını kendine rehber yapmak istediği Abdullah da, aynı tutum içindedir. Abdullah ta sultandan, mevki ve makam hevesinden uzak kalmıştır. Ancak o çok zengindi, serveti çoktu, varlıklı bir alimdi. Çok ihsanda bulunur, infak eder, muntaçlara yardım yapardı. İmam Ahmed kâmil ahlak sahibi, olgun bir müslümandı, yoksuldu, sabırlıydı. İbnî Mübarek de aynı ahlaka sahip; Ahmed fukarayı sâbirinden, bu da ağniyâyî şakirinden. Her ikisinin meclisinde fakir, baş köşede, ondan daha itibarlısı yok. Her ikisi aynı cevher ve madenden, her ne kadar zenginlik, fakirlik bakımından farklı iselerde insanlıkta birleşiyorlar.

İbnî Mübarek ilim üstünlüğüne bir de gazilik ve din yolunda müca-hidlik faziletini kattı.^{66[9]} Fıkıh ve Hadis'de derin bir alim olduğu kadar İslamı müdafaa, neşir uğrunda da büyük bir mücahid. Hacca çok giderdi. Geçtiği yerlerde bol bol ihsanda bulunurdu. Muhtaçları kendinden ileri tutar, elindekini verirdi, zengin bir tacirdi.

Bu konuda şunu anlatırlar: Hacca giderken yolda bir cemaatin mezbelesi yanından geçerken, yerden bir ölü kuşu alan bir kızcağız gördü. Ona halini sordu. O da: Ben ve kardeşim burada yaşıyoruz, yoksuluz, bu gömlekten başka bir şeyim yok, bu mezbeleden topladıklarımızdan başka yiyecek bir şey bulamıyoruz. Üç gündür açlık yakamıza yapıştı. Üstümüze çöktü. Babamızın malı vardı, zulmedip malını "aldılar ve öldürdüler.» dedi.

Bunu mahzun mahzun dinleyen İbnî Mübarek yüklerin indirilmesini emretti ve vekilharcına:

- Yanımızda ne kadar azık var, harçlığımız ne kadar? diye sordu.

Oda:

- Bin dinar, dedi.

Bunun üzerine İbnî Mübarek

Bunun üzerine İbnî Mübarek

Bunun üzerine İbnî Mübarek

- Onlardan yirmisini al. Merv'e dönmek için o kadarı bize yeter, kalanını bu kıza ver, böyle yapmamız, bu sene hacca gitmemizden daha faziletlidir, bu yıl haccımız bu olsun, dedi ve hacca gitmeyip geri döndü.^{67[10]}

O çok cömertti, yedirirdi, az dünyalık ile geçinirdi. Malı sanki yoksullara aitti. Yoksullara, muhtaç talebeye yardım ederdi. Yıllık geliri 100.000 dinar civarındaydı. Bunları ilim ehline, muhtaç olanlara Allah'ın kullarına sarfederdi. Bazen sermayeden bile harcardı. Kendisi için hesapsız birşey sarfetmezdi, ulemadan çoğu onu Hadis ve fıkıh imamı saydıkları gibi, takva ve zühd imamı da sayarlar. Süfyan Sevrî'nin yerini o doldurdu. Mu'temer b. Süleyman'a sordular:

- Araplar içinde en büyük fakih kim?

- Süfyan Sevrî, dedi.

* Süfyan Sevrî'den sonra en büyük fakih kim?

- Abdullah İbnî Mübarek, cevabını verdi.

Hadis sünnet ve âsârı selef ilmine çok önem verirdi. Geceleri onları okumakla meşgul olurdu.

Kendisine:

- Yatst namazını kıldıktan sonra neden bizimle oturmuyorsun? dediler.

Gidip Ashab-ı Kiram ve Tabiin ile beraber oturuyorum, dedi.

Hani sahabe ve tabiin nerede deyince:

-Gidip ilimle meşgul oluyor.onların eserlerinize yaptıklarını öğreniyorum.. Sizinle oturup da ne yapacağım. Siz oturup insanları gıybet ediyorsunuz! Cevabını verdi.

^{65[8]} İbn-i Kesir, Tarih, c.X. s.134.

^{66[9]} Bu konudaki bir yazımı eserin sonunda bulacaksınız. (Mütercim)

^{67[10]} İbn-i Kesir, Tarih.

Allah'ın kendisine bol ihsanda bulunduğu,dünya nimetlerini verdiği
_. bir kişi idi, dünya malını kötüye kullanmaktan sakınırdı. Bir kalb dünyaya
taparcasına bağlanır, günahlar onu sararsa oraya hayır nereden yol
bulup girecek derdi.

Onun görüşüne göre zühd ve takva gibi sultanlık olmaz. Zira zâhid yalnız Allah'a muhtaçtır.
Hükümdarlar krallar ise insanlara muhtaçtır.

- Hangi insanlar bunlar? diye sordular.
- Alimler, dedi. Asıl hükümdarlar ise, zâhiddir.

İşte Ahmed b. Hanbel'in görüşmeyi arzu ettiği, İbni Mübarek budur. Ondan ders almayı ne kadar istemişti. Fakat şartlar buna mü-said olmadı, yaşı buna el vermedi. Sözümün başında belirttiğimiz gibi, Ahmed buna her haliyle benzerdi, Ahmed onda aradığı, özendiği bütün seciyeleri, güzel huyları buldu: Cömertlik, dini istismar, geçim aracı yapmamak, dinde asla alçalmaya tenezzül etmemek, bunların hepsi Ahmed'in de seciyeleri idi. Abdullah İbni Mübarek'de de aynı vasıflar, aynı seciyeler mevcuttu. Kendisiyle görüşmese de onun üstadı sayılır.

108- Neden Bu iki Üstadını Anlattık:

Biz kendisiyle görüşmediği üstadlarını anlatmakla, kendileriyle görüşüp ilim aldığı üstadlarını unutup göz yumuyoruz, sanılmasın. Zira onlarda da: Zühd, takva, sünnete sarılmak, bid'atlardan uzak kalmak gibi hususlarda onlar da Ahmed'e örnek oldular, ona yol gösterdiler.

Kendilerini görmediği üstadlarının ilmini, ona, onlar naklettiler. Süfyan b. Uyeyne, Ebû Bekir b. Ayaş, Vekîl b. Cerrah, Abdurrahman b. Muhammed, Yahya b. Saîd Kattan ve diğer bir çokları bunlardandır. Bunların hepsi de Ahmed'in üstadlarıdır. Bunların hepsinin onun takvasında , fazilet sahibi olmasında katkısı var, hepsi onun yoluna ışık tuttular.

Biz bunların arasında ikisini Süfyan Sevri ile Abdullah ibni Mübâ-rek'i seçerek onları kısaca anlattık. Çünkü İmam Ahmed, ahlâk ve davranışları ile bu ikisine çok benzerdi. Sözleri, sîretî, delâlet ettiği veçhile onlara bağlılığı çoktu. O yüzden onları kendine rehber, örnek, tuttu. Onların yoluna koyuldu. Onların ilim yolu ve ahlâk tutumlarını tamamiyle benimsedi. Onların tesiri altında kaldı. Çünkü beyenitip örnek tutulmanın tesiri silinmez, günden güne artar.

YAŞADIĞI ÇAĞ VE ETKİLERİ	1
109- Abbasi Devleti, Emin, Me'tmın Kavgası:	1
110- Siyasi Nüfuz Çekişmeleri:	1
111- Bu Çalkantı İçinde Siyasete Karışmadı:	2
112- Ebû Hanife İle Mâlik Arasında Bir Yol Tuttu:	2
113- Mu'tezile'ye Karşı Tutumu:	3
114- Zındıklara Cevap Vermek İçin Mu'tezile Lâzımdı:	3
115- Mu'tezile İle Hadis Alimleri Arasındaki Ayrılıklar	4
116- Onun Çağında Zengin Bir Fıkıh Serveti Vardı:	5
117- Hadis İlminin Gelişimi:	6
118- Hadisin, Sened ve Metin Yönünden İncelenmesi:	7
119-Münazara ve Münakaşaların Çoğalması:	8
120- Münazara ve Münakaşaların Artması:	9
121- O Asrın Temsilcisi: İmam Şafî:	9
122- Çağın Kişideki Etkisi:	10

YAŞADIĞI ÇAĞ VE ETKİLERİ

109- Abbasi Devleti, Emin, Me'tmın Kavgası:

İmam Ahmed'in (Allah ondan razı olsun) yaşadığı çağ, Abbasiler devrinin en parlak devridir. Onun yaşadığı devirde, herşey son doruğuna çıktı. Acı, tatlı bütün meyvelerini verdi. Bunların boğazdan * kolay geçeni de var, boğaza tıkalıp kalanı da. Birşey zaten nasıl olursa olsun, bütün özelliği ile olgunlaşır.

Siyasi bakımdan Abbasi Devleti istikrar buldu, bütün kuvvet onun elinde; karşısında hesaba katılacak gibi bir muhalif kuvvet kalmadı. Haricilerin kuvveti kırıldı, bu devlete karşı bir girişimde bulunacak halleri kalmadı. Harun Reşid'den sonra, Hz. Ali evlâdının, amcaları oğulları Abbasilere karşı

harekete geçecek kuvvetleri yoktu. Her ne zaman bir harekete kalkışsalar, mağlup oluyorlar, boşuna yorulup eziliyorlardı.

Evet devlet, gerek akrabaları sayılan Ali evlâdından, gerekse yabancı olan haricilerden, bu her iki muhaliften kurtulmuştu Fakat devletin içinde, kendi aralarında çekişmeler başgösterdi. Veliahdhk mes'elesi, bunun en açık görüntüsüdür. Halife, kendisinden öncekinin sözünü tutmaz oldu. Emin ile Me'mun kavgası bunun canlı bir delilidir, bu kavga, Emin'in öldürülmesi, Me'mun'un galip gelmesiyle bitti. Fakat bu her yönden neticesi iyi olmayan bir zaferdir, hattâ kötü neticelen olan bir zafer. Zira Emin, Me'mun kavgası, İran yanlısı ordu ile Arap ordusu arasında bir kavgadır. Emin mağlup olunca, bu Arapların yenik düşmesi demektir. Artık Abbasi Devleti'nde Arapların sözü geçmeyecektir.

110- Siyasi Nüfuz Çekişmeleri:

Emin Me'mun Kavgası bitince devlet istikrar buldu. Me'mun içeride sükûnu sağlayınca cihada, fütuhata başladı. Arkasınaan Mu'tasım ve Vâsık da aynı şekilde hareket ettiler. İslâm Devleti, dehşet salan kuvvetli bir devlet oldu. Fakat içinde za'if unsurları taşıyan bir devlet, çünkü bu halifeler hâkimiyetlerinde Acemlere, yani Arap olmayan unsurlara dayandılar. Önce Halife Me'mun İranlılara dayandı. Ondan sonra Mu'tasım Türklere dayandı. Bütün kuvvetlerini onlardan teşkil etti. Harblerde hep onlara itimad etti, kuvvet onlardaydı. Sonra bunlar devlet'te zayıflık âmili oidu. İdareyi ellerine geçirdiler, halifeleri öldürmeye başladılar, iş yalnız onların idaresinde kaldı, başkaları karışamaz oldu. Her biri kendi başna buyruk oldu. Kendisine sığınılan dini kuvveti saymadılar. Bundan sonra İslâm Devleti, bir çok devletlere ayrıldı, parçalandı, siyasi bir çatı altında toplanarak bir durumu kalmadı.

111- Bu Çalkantı İçinde Siyasete Karışmadı:

Siyasî durumun görüntüsü işte bu haldeydi, böyle olgunlaştı, böyle diktiler, mahsulünü böyle biçtiler. İmam Ahmed, bunlardan bir bölümüne yetişti, bunları gözü ile gördü. O ki, Şeybâni kabilesinden bir Arap'tır, dedesi bu devletin kuruluşunda çalışmıştı, babası bir askerdi, ancak arapların böyle zillate düştüğünü görmeden öldü. Bu durum Ahmed'in beğeneceği bir hal değildi. Fakat ne yapabilirdi? Ona harp ilân edecek hali yok, o kılıç adamı değildi. Böyle şeylerde teşvikçi olamazdı. İslâm devletinin yıkılmasında parmağı olsun, böyle şeylere asla razı olamazdı. Çünkü bir fitneye teşvik etmek, devletten bir parça koparmak demek olur. Her fitne bir bağ koparırsa, devlet yıkılır. Onun için o, bu halden memnun olmamakla beraber, kızıp ta halifeleri, idarecileri tenkit etmedi. Devlete yardımcı olanlara dil uzatmadı, birine dil uzatmak, taan etmek, kötölemek; onun asla âdeti değildi. Onun öfkesinin belirtisi, kendi ahlâk ve terbiyesine uygun olanı yapmaktı ki, o da onlarla münasebette olmamak, kendini ilme vermek. Onun için siyasetle âlakayı kesti, onunla ilgili bir şeyde bulunmadı.

112- Ebû Hanife İle Mâlik Arasında Bir Yol Tuttu:

İmam Ahmed'in bu tutumu, kendinden önce geçen iki imamın tutumları arasında bir davranıştır. Onlar da biri İmam Mâlik, diğeri Ebû Hanife dır (Allah cümlesinden razı olsun.) İmam-ı A'zam Ebû Hanife siyasileri, dersinde tenkit ederdi. Fetvalarında geçen bazı ibareleri, buna insanları teşvik edicidir. O, Siyasete karışırdı. Devlete karşı ayaklanan Hz. Ali Evlâdına yardım etmeye halkı teşvik ettiği yine fetvâ-larındaki sözlerinde var. O siyasilere karşı susmadı. Açıkça onlara karşı durmayı da ilân etmedi. Ancak sözleri arasında buna işaret etti. Onları tenkit eder, levmeder, konuşmalarında onların aleyhinde sözler sarfe-derdi. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, o, onlara karşı gelmeyi, bağıy-isyan saymazdı. Ancak kendisi böyle karşı çıkanlara fiilen katılmış değildir.

İmam Mâlik ise, Devlet'e karşı gelmeyi hiç bir suretle caiz görmezdi. Buna asla teşvik etmedi. Onları ıslah ederim ümidiyle idarecilerle, valilerle temas halindeydi. Zulüm yapmalarına meydan vermemek, kötülöklere engel olup iyiliğe çevirmek maksadıyla onlarla görüşürdü.

İmam Ahmed'e gelince, bu iki imam arasında orta bir yol tuttu. Hiç bir suretle fitneye çağırmadı, teşvik etmedi, bir tenkitçi sıfatıyla ne açıktan, ne de kapalı surette bir işaret yoluyla onlara tarizde bulunmadı. Onlara yüzseyu da dökmedi, onların hediyelerini de kabul etmedi. O, zühd içinde yaşadı, malına şüpheli bir şey karıştırmadı. Onların hediyelerine bakmadı. Tam mânasiyle kendini ilme verdi.

113- Mu'tezile'ye Karşı Tutumu:

O, İran nüfuzunun hâkim olduğu zamanda yaşadı. Daha ince ve doğru bir deyimle, ilim ve hükümde nüfuzun Mu'tezile taifesinin elinde bulunduğu, Me'mun devrinde bulundu. İmam Ahmed, Mu'tezilenin akaid konusundaki tutumunu, Selef-i Salih'in yolundan bir ayrılış görüyor, bu yolu Sünnete muhalif buluyordu. Matlup olan ilim, Mu'tezile'nin bu yaptığı değildi. İlim ve hakikat arayıcısı böyle

yapmaz. Halifelerin, Mu'tezile'yi tutması, Ahmed'in onlardan yüz çevirmesine de sebep oldu. O, Mu'tezile'nin bid'atçı gördüğü bu tutumuna karşı susmadı. Halkı Mu'tezile ile görüşmekten, onlarla düşüp kalkmaktan, onların yoluna uymaktan nehyederdi. Onlarla bu gibi şeyleri bahsedenleri, onların ipiyle kuyuya inmek sayardı, ip kopar, içinde kalınır. Bu, bid'at kapısını açmaktır, kapı açıldı mı, içeri neler dolar, neler...

İmam Ahmed'le Mu'tezile'nin tutumunu, bir kaç kelimeyle de olsa, biraz açıklamadan bırakmayacağız. Onların fikir yoluyla, Ahmed'in yolu neden çatıştı, aralarındaki bu ayrılıktan neler doğdu, anlamaya çalışalım.

114- Zındıklara Cevap Vermek İçin Mu'tezile Lâzımdı:

Abbassiler devrinde Mu'tezile'nin bulunması zaruri birşey olmuştu. Çünkü bu çağda, bir takım zındıklar ortaya çıktı. Bazı dinsizler türedi, bunlar, İslâm Cemaatı arasında bir takım fâsid fikirler yayıyorlar, İslâmı yıkıcı plânlar hazırlıyorlar, Müslümanlara karşı hileler düzüyorlar, onları , küçük düşürücü işler kuruyorlardı. İçlerinden bir kısmı, İslâm hâkimiyetine son verip İran hâkimiyetini kurmaya çalışıyordu. Halife Mehdi zamanında Abbasi Hükümetine karşı ayaklanan Horasanlı Mukanna' bunlardandır. İşte bunun için halifeler, bu zındıklara son vermek için kılıçları çektiler, onların yıkıcı sözlerini reddeden, çürüten âlimleri tutup buna teşvik ettiler. Bu zındıklara karşı cevap veren Mu'tezile oldu. Akılcı olduklarından, akılcı delillerle, kuvvetli hüccetlerle onları susturdular. Halifeler de onları takdir edip kendilerine yaklaştırdılar. Mansur ve Mehdi zamanında saraylarının kapılarını onlara açtılar. Sonra Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık devrinde bu hal daha kuvvetlendi, vezirler, hâcibler, katipler onlardan oldu. Me'mun kendisini onlardan sayardı. Onların kullandığı delilleri kullanır, onların usulü ışığında münakaşa yapardı. Onun için Me'mun devrinde ilmi nüfuz, Mu'tezile'nin elindeydi, hattâ idare ve hâkimiyet de onlardaydı.

Türeyen bu zındıklara, mecusilere ve diğer sapıklara karşı İslâmı müdafaa için cevap veren Mu'tezile'nin ortaya çıkışı, akaid mes'elelerini isbatta yeni bir yolun meydana gelmesine sebep oldu. Sahabe ve tabiin gibi Selef-i Salih devrinde bu tarz istidlal me'lûf birşey değildi. Sonra Mu'tezile, bu münakaşalarda silâhlarını bileyip daha keskin yapmak için felsefeden de birşeyler aldılar. Bundan başka düşmana karşı aynı silâhla mukabele etmek, daha kesici olduğundan hücum ve müdafaada onların taktiğini kullanmaya başladılar. Böylece karşılarındaki düşmanın daldığı mes'elelere onlar da daldılar. Böylece Selef-i Salih'in düşünmediği bir takım felsefe mes'eleleri ortaya çıktı, kurcalanmaya başladı: İnsan iradesi, kulun fiilleri, Allah'ın bunlar üzerinde sultası, konuşulur oldu. Allah Teâlâ'nın sıfatlarından bahsedildi, onlar zâtının aynı mı, gayri mi? Zat ile Sıfat birşey mi? Yoksa zat başka, sıfat başka birşey mi? (Zat üzerine zaid, zat ile kaim sıfatlardır dediler) Bunlar münakaşa edilmeye başlandı. Onlar bunlardan bahsededur-sun, fukaha onların bu tutumlarını beğenmeyip yüz çevirdiler.

115- Mu'tezile İle Hadis Âlimleri Arasındaki Ayrılıklar

Mu'tezile'nin bu tutumunu, fukaha ve Hadis Âlimleri beğendiler, çünkü bu, akaid mes'elelerine istidlal hususunda, sahabenin ve tabiinin yoluna uymayan bir tutumdur. Her ikisi de dine hizmet içinde olan bu iki fırka, pek tabii ki, birbiriyle bağdaşamazlardı, çünkü mantıkları, düşünce tarzları ayrıydı. Fukaha ve Hadis âlimleri dini kitap ve sünnete göre tarif ediyorlar, onlardan alıyorlar, Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamberin Sünnetlerini anlamada yollar bu, onların nasslarının ibare ve işaretlerinden hüküm çıkarıyorlar. Nass olmıyan yerde ancak rey ile içtihad yapıyorlar, varabildikleri son nokta bu. Mu'tezile ise, akaid mes'elelerini isbat ederken, akli kıyasları kullanıyorlar, bu bakımdan mantık ve felsefeye de baş vuruyorlar.

İşin gelişi, olayların akışı, her iki tarafın da kendi ihtisasları sahasında kalmasını gerektirir. Fukaha, Kur'an ve Sünnetin nasslarını anlamada, onlardan İslâmî hükümleri alma da, onların gölgesinde içtihad yapma yollarında yürüsünler. Mu'tezile de İslâm akidesini beyanda, düşmanlara karşı dini müdafaada bildiklerini yapsınlar, bu hususta düşmanları yenmek için, bu kavgada zafer kazanmak için diledikleri vasıtaya başvursunlar!

Fakat, Me'mun ve ondan sonra halife olanlar, Mütevekkil devrine kadar, Kur'an mahlûk mu mes'elesinde ulemayı, Mu'tezile'nin görüşünü kabule zorlamaya kalkıştılar; nasıl ki, bunu yukarıda etraflıca açıklamış bulunuyoruz. İki grup arasında çatışma şiddetli oldu. Bu yüzden Mu'tezile fukahaya, Hadis âlimlerine düşman kesildi. Bu yüzden Ahmed, (Allah ondan razı olsun) boyuna rahatsız edildi. Yukarıda geçtiği üzere şiddetli işkencelere, sert muamelelere maruz kaldı.

116- Onun Çağında Zengin Bir Fıkıh Serveti Vardı:

Şimdi biz, devletten, ona yamannan âlimlerden, devletin gölgesine sığınanlardan sözü burada

keselim de, bu çağdaki fıkıh ve Hadis ilminden biraz bahsedelim:

Yukarıda bu çağ, her şeyde bir olgunluk, kemâl çağıdır dedik. Evet öyledir. Fıkıh bu çağda olgunlaştı, doğru bir istikamet tuttu, Ulema birbiriyle görüştüler, buluştular, konuştular. Fıkıh mes'elelerini müzakere ettiler. Fıkıh ne yalnız Basra ve Küfe, ne de Suriye ve Hicaz'da değil, bütün İslâm dünyasında konuşuldu, yaygınlaştı. Muhtelif sebeplerle yapılan seyahatlar sayesinde her şehrin, her beldenin ulemâsı, diğer şehirlerin âlimlerinin bildiklerini öğrendiler. Tâbiî'nin ve onlardan sonra gelen âlimlerin çalışmalarının mahsulünü aralarında müzakere ettiler. Böylece Hicaz fıkıhı yani ehli Hadis fıkıhı ile Irak fıkıhı yani ehli Dirâye fıkıhı birbiriyle tanıştı ve kaynaştı. Bakıyoruz, İmam Şafiî Hazretleri, muhtelif şehirlerdeki Irak, Şam ve Hicaz fukahâsının çalışmaları meyvelerini kendi kitaplarında toplamış, bunu açıkça görüyoruz.

Bu devirde müçtehitlerden her birinin bir fıkıh mecmuası tedvin olunup yazılmıştır. İmam Malik Muvatta mı yazdı, ondan sonra talebeleri, Mâlikî fıkıhını bir arada toplayan El-Müdvana'yı yazdılar. İmam Ebû Yusuf, fıkıhının bir kısmını ihtiva eden Haraç gibi kitaplar yazdı, İmam Muhammed Irak-Hanefî fıkıhını toplayan fıkıh kitaplarını yazdı. Sonra İmam Şafiî, eskiden bazılarının Mebsût dedikleri o muazzam eseri; El-Umm kitabını yazdı ki, bu o devirde fıkıhın nerelere ulaştığını gösteren canlı bir misaldir, fıkıh ve istinbat, içtihad ile ilgili hususların ne kadar olgunlaştığını, fıkıhın ne kadar tekâmül ettiğini gösteren bir delildir.

İmam Ahmed, ortada bu çok zengin ve büyük fıkıh servetini buldu. Onların çoğunu okudu. Bazılarını ders olarak dinledi. Meselâ İmam Şafiî ikinci defa gelişinde Bağdad'da oturduğu zaman ondan, onun kitaplarını okudu, çünkü o zaman, Risalesini, talebesi Za'ferâ-nî'nin rivayet ettiği Mebsut'unu yazmıştı. Ondandır frak fukahâsının kitaplarını okumuştur. Tarihçiler, onları okuduktan sonra, Irak fıkıhından vazgeçti, diyorlar. Onlar bunu demeseler bile, onun mesleği Irak fıkıhıyla bağdaşmıyor. Onlara uymuyor. Böylece Ahmed, bütün fıkıh mahsullerini gördü demektir. Onlarla aklı, fikri beslendi. Önlardakileri o kabul etti, etmedi, o ayrı bir mes'ele, fakat onlardaki fikir gıdasını tatmış oldu., onları tanıdı. Böylece Hadis ve Sünnet ilminin dışında bilgi ufku açıldı ve Hadis ilmi galip olmak üzere, Hadis, fıkıh karışık bir fıkıh meydana çıktı. Onun fetvalarına âsâr denildi, fıkıh denilmedi. Çünkü Hadis yönü galip.

İmam Ahmed'in yaşadığı bu fıkıhın olgunlaşma nevrinde, fıkıhtaki yeni istilâhlar doğmaya başladı, istinbat ve içtihad usulleri tesbit edilmek lüzumu hissölundu ki, böylece Usûl-u fıkıh, ilmi doğdu. Bu işin yükünü, (Allah kendisinden razı olsun) İmam Şafiî Hazretleri üzerine aldı. İmam Şafiî, cüz'î mes'elelerin halli ve fetva ile meşgul iken, sonraları fıkıh hakkında külli bir surette düşünmeye başladı. Bu suretle istinbat ve içtihad kaide ve yollarını tesbit eden risalesini yazdı. Bunda umumî kaidelerin doğruluğunu isbat edip gösterdi. İmam Şafiî hakkında yazdığımız eserde anlattık ki,^{68[1]} o, bu işe Mekkei Mükerrreme'de ikamet ettiği sırada başlamış oldu, orada Mâlikî fıkıhını ve Hanefî, İrak fıkıhını gördükten sonra bu fikir doğmuştu.

Bu iki fakih arasında mukayese yapıyor, fer'î mes'eleleri asıllarına irca1 ediyor, bütün mes'elelerle başkaları arasındaki müşterek unsurlar aranıyor, taranıyordu, bu 184 yılından sonra Bağdad'a döndükten sonra oluyordu. Daha önce Mekke'de yaptığı çalışmaların fikir mahsullerine, şimdi yenisini katıyordu. İmam Ahmed, İmam Şafiî ile iki defa buluştu; biri Mekke'de bu tür çalışmalarını yaptığı sırada, ikincisi de Bağdad'a gelip orada çalışmalarının mahsulünü yazdığı sırada.

Bu görüşmeler iki defa oldu, İmam Şafiî içtihad usullerini, hüküm yollarını beyan eden usul-u fıkıh kaidelerini, Bağdad'da ikamet ettiği ikinci gelişinde yazmaya başlamıştı. Bağdad'da bu görüşmeler sırasında, bunlar İmam Ahmed'in dikkatini çekti, İmam Şafiî'nin düşünce tarzı, aklını çalıştırması, onun hayranlığını mucip oldu. Arkadaşına bile: «Eğer bu gencin aklından istifade etmek fırsatını kaçırırsan, bir daha ele geçiremezsin.» demişti. İmam Şafiî Bağdad'da oturduğu sürece, onunla görüşmeğe devam etti: Bu dört sene kadar sürdü. Onun üstad-ı lanndan bahsederken İmam Şafiî'den ne kadar istifade ettiğini yukarıda

anlattık.

Bütün bunlardan görölüyor ki, her şeyin olgunlaştığı, toprağa sağlam tutunup dimdik ayağa kalktığı bu devirde, İmam Ahmed, din ilimleri ve başka ilimler dahil, büyük ve zengin bir fıkıh serveti buldu. Onlardan faydalandı, alacağını aldı, iyi beslendi, muhtelif ilimlerin unsurlarını karıştırdı, onları hazmetti, neticede bir ilmi karışım oluştu! Hadis yönü galip bir fıkır): Hem sünnet, hem fıkıh, ikisi bir arada, İşte onun yaptığı bu.

117- Hadis İliminin Gelişimi:

İmam Ahmed'in çağında Hadis ilmi çok gelişti. Ondandır önce Sünnet ve âsâr araştırması tekâmül etmemişti. Hz. Peygamberden (Ona Salat ve Selam Olsun) rivayet eden çoktu, fakat sahih olanla sahih olmayıyanı bilmek, sadık olanla olmayıyan ayırmak için kaideler konmamıştı. Bu iş zaptı-rabt altına

^{68[1]} Bu eser tarafımdan tercüme olunmuş ve Diyanet İşleri Başkanlığınca basılmıştır. (Mütercim)

alınmamıştı. Emevî Halifesi Ömer İbni Abdulaziz, insanlar arasında yayayım diye sahih olan Hadisleri toplamak istemişti. Fakat bu maksadını tamamlamadan önce, Hakkın rahmetine kavuştu.

Ulema sünneti tedvine, Hadisleri yazmaya başlamıştı. İmam Mâlik Muvatta'ı yazdı. İmam Şafîî'nin müsnedi toplandı. İmam Ebû Yusuf'un âsârı, İmam Muhammed'in âsârı, Irak fukahâsından bu ikisinden başkalarının âsârı hep toplandı. Fakat bu âna kadar, sahih Hadisleri toplayan bir iz yok. İmam Mâlik'in, Muvatta'ında ona göre sahih olanlar var ve bunların hepsi de Medinei Münevvere'de oturan ashabın âsârı, keza Irak'ta oturan sahabe ve tâbiî'nin senetleriyle rivayet olunan Iraklıların âsârı, Şamlılardan nakil olunanlar da böyle. İkinci yüzyılın ortalarına gelince, Hadis ilmi için muhtelif yerlere gitmek başla-dı. Bazıları Hicaz'a gider, orada Hicazlıların rivayet ettikleri Hadisleri toplardı, Mekkei Mükerrreme'de Süfyan b. Uyeyne'yi, Medinei Münevvere'de İmam Mâlikî dinlerlerdi. Basra'ya Kûfe'ye gidip Sahabe ve Tâbiî'lerin rivayet ettikleri Hadisleri dinleyenler oldu. Yemen, Şam gibi yerlere gidip o yerlerde bulunmuş olan ashab ve tabiinden naklolunan sahih Hadisleri dinleyenler vardı.

İmam Ahmed çağında, muhtelif ülkelerdeki Hadisleri toplama işi oldu, böylece muhtelif fıkıh bablarına göre Hadisler bir araya toplanmış oldu. Bunlar senedleri gözönünde tutarak mukayese yapıp ne hüküm ifade ettikleri incelendi, tearuz halinde hangisi daha kuvvetli, hangisi nâsih ve mehsûh, bunlar araştırıldı.

Memleketlerin birbirinden uzak bulunması yüzünden muhtelif rivayetlerin bir arada toplanmış olmaması, fıkıh incelemelerin noksan kalmasına sebep oldu, bu boşluğa da kıyas ve içtihad ile doldurdular, fakat muhtelif rivayetler, ilim seyahatleri ile, bir araya toplandıktan onra Hadis fıkıhını doğru şekilde incelemek imkânı doğdu.

İşte Ahmed İbni Hanbel, bu meydana daldı, bu sahada dolaştı ve meydanın öncüsü, mücahidi ve muhafızı oldu. Onun yazmış olduğu Müsned kitabı bütün beldelerdeki Hadisleri toplayan ilk kitaptır, kendisinin beklediği gibi, bu sahada İmam sayıldı. Bunu ileride yeri gelince etraflıca beyan edeceğiz.

118- Hadisin, Sened ve Metin Yönünden İncelenmesi:

Hadis ilmindeki gelişme, yalnız muhtelif şehirdeki, İslâm beldelerindeki Hadisleri toplamaktan ibaret değildir. Hadisler her bakımdan, incelenmeye başlandı. İmam Mâlik, kendilerinden Hadis rivayet olunan kimseleri usta bir sarraf dikkatiyle senedleri incelemeğe başladı. Sonra, Hadislerin metinleri, kitap ve meşhur sünnetle karşılaştırılıp incelendi. Sonra İmam Şafîî geldi. Muttasıl, Mürsel ve Munka-ti' Hadisleri inceledi. Bunların delil olarak kullanmada kuvvetlerini, derecelerini, tearuz halinde hangisinin kabul, hangisinin reddolunaca-ğını araştırdı. Sonra yine bu çağda râvisinden tutup Hz. Peygambere varıncaya kadar sened tamamıyla incelendi. İmam Malik, Ebû Ha-nife ve Tabiîne yakın olan diğerleri zamanlarında Hadisi şerife bu kadar itina gösterilmiş değildi. Onların zamanında ancak Hadis aldıkları adamın haline bakılırdı. İmam Mâlik sadece kendisine rivayet edene önem verirdi. Çünkü rivayet edenlerin çoğu tabii idi. Onun için Mürsel olan (yani senedi Peygambere varmayan) Hadisleri kabul ederlerdi. Onlarca mu'teber olan nakit olunandı. Bir de tabiine yakın bir zamanda yaşıyorlardı. Arada zaman uzadıkça, iş değişir, Şafîî zamanında ve daha sonraları zaman uzayınca sened de uzardı. Bir çok isimler senede girdi, onun için âlimler, yukarı mı, aşağı mı, ulaşmış veya kopuk olması bakımından senedi incelemeye önem verdiler. Senetteki bütün adamları, râvileri incelemeye tâbi tuttular, buna lüzum hasıl oldu. Sahabe asrına varıncaya kadar senetteki adamların âdil olup olmadığını bilmek gerekti. Rivayeti gönül rahatlığıyla kabul etmek, rivayet olunan Hadis amelde hüccet olmak için bunu yaptılar.

İşte İmam Ahmed, Hadisi Şerif üminin böyle olgunlaştığı bir çağda geldi. O da sünnetin incelenmesine son derece itina etti. Senedi ve illeti aramaya bütün dikkatiyle başladı. Râvisi hayatta olan Hadisi, onu görmeden, kabul etmezdi, mümkünse gider, görür, ona nisbet olunan rivayeti ondan dinler, öyle alırdı. Uzakta bulunana gitmek mümkün olmadığı takdirde, yanında bulunanın rivayetini kabul etmesi, Hadis ilmindeki takvasından, Hadisin doğru olmasını çok arzu etmesinden ileri gelmektedir.

İşte Ahmed b. Hanbel'in çağında sünnetin, Hadisi şerif ilminin ulaştığı gelişme noktası, böyle. Buna onun çok hizmeti oldu, emeği geçti. Bu çalışmaları yapmak için yol hazırdı. Râviler çoğaldı, rivayet ilmi gelişti. Buna kendini verenler oldu. Hadis ilmi, fıkıhtan ayrıldı, müstakil bir ilim halini aldı. İmam Ahmed, Hadis ilmi yolunu tuttu. Hadisleri ve âsârı, kaynağından aldı, fıkıhı, erbabından öğrendiği gibi Hadisleri de bu işe kendini verenlerden okudu. Böylece hem Hadis ve hem fıkıhta imam oldu.

119-Münazara ve Münakaşaların Çoğalması:

Beyan ettiğimiz cihetle bu asır, bütün İslâm merkezlerinde fıkıhın meyvelerini verdiği ve bunların bir araya toplandığı, karıştığı bir devir olunca, bunun pek tabii bir neticesi olarak âlimler arasında fikir sürtüşmeleri doğacak, münazaralar olacaktır ve bu da olmuştur, ancak ihlas, kavgayı önlemiştir. Bu

fikir ayrılıkları yüzünden yapılan münazaraların bir kısmı hakkı meydana çıkarmak içindir. Bir kısmı ise bir mezhebin, diğer mezhebe üstünlüğünü sağlamak, bir görüşün diğer görüşe galip gelmesini temin etmek içindir.

İşte İmam Şafîî, hayatının ilk yıllarında ilk gelişinde Bağdad'da bir müddet bulunuyor, o sırada Irak fukahası ile Medine fukahast taraftarları ile: Şahidlik ve yemin mes'elesi hakkında münazaralar yapıyor. Medine fıkhına göre: Bir şahid ve hak sahibinin yani davacının yeminiyle hüküm verilir. Davalının yeminine başvurulmaz. Hanefî fıkhına göre bir şahid ve yeminiyle hüküm verilemez. Davalıya yemin teklîf olunur. İmam Şafîî münazarada Medine fıkhı yani Mâlikî mezhebi tarafını tutar. Bundan dolayı ona Sünnet yardımcısı denir.

Bu münazaralar, münakaşalar bazen karşılıklı konuşmalarla, sözle yapılırdı. Bazen de yazışmalarla olurdu. İmam Mâlik ile Mısır fakihî Sa'd b. Leys arasında olduğu gibi. Mâlik ona mektup gönderdi, fıkıh mes'elelerini münakaşa etti. Sa'd da uzun boylu cevap verdi. (Fıkıh tarihi bakımından önemli olan bu iki risale tarafımdan tercüme olunmakta olan İmam Mâlik kitabında mevcuttur).

Bu münakaşalar her yerde yapılırdı. Hac mevsimi dolayısıyla Mekke'de yapılır. Bağdad. Küfe, Şam, Mısır'da Fustat yani Kahire gibi İslâm şehirlerinde yapılır, halifelerin saraylarında, emîrlerin konaklarında yapılırdı. Bir fıkıh âlimi nereye gitse, bir fıkıh mes'elesini en doğru şekilde çözmek maksadıyla onu münakaşa edecek birini bulurdu. Yahutta kendisi üstün gelip karşısındakinin fikrini, görüşünü altetmek isteyen bir münakaşacı karşısına çıkardı.

120- Münazara ve Münakaşaların Artması:

Bu tür münazara ve münakaşalar sadece fukaha arasında oluyor değildi. Fukaha ile kelâm âlimleri, Mu'tezile, Cehmiyye, Mürci'e ve diğerleri arasında yapılırdı, kelâmcıların kendileri arasında da olurdu: Mu'tezile ile Cebriyye arasında olduğu gibi. İslama saldıran zındıklarla İslâm kelâmcıları arasında, İslâm ülkelerinde oturan müslüman olmayan filozoflar arasında bu nevi' münakaşalar yapılırdı.

Suîfistâî mesleğini tutanlarla Mutezileden Nazzâm arasında, keza Nazzâm ile Raybiler ve Mani dininde olanlar arasında nice münazaralar olmuştur.

Özetle diyebiliriz ki, bu çağ bir münakaşa, fikir çarpışmaları çağıdır. Muhtelif dinden kimseler arasında, türlü akılcı meslekler arasında, çeşid fıkıh mezhepleri arasında münakaşalar olmuştur. Bu fikir çarpışmaları sonu, pek tabii olarak, münazaralar yapılacaktır. Bunların bir kısmında hakkı arama, hakkı bulma, doğruya ulaşma maksadı güdülmüş, bazısında ise karşısındaki fikri çürütme, ona üstün çıkma gayreti vardır.

Bu asırda her tür münakaşa ve münazaraya rastlıyoruz. Kimisinde karşısındakine galip gelme, böylece mevki kapma gayreti var, kimisi de sırf hakkı arayıp hakikati meydana çıkarma maksadını güder.^{69[2]}

121- O Asrın Temsilcisi: İmam Şafîî:

Bu çağda ilim ruhunun, fikir cereyanları meyvelerinin en güzel temsilcisi İmam Şafîî'dir. Zira bu devrin, ilim hamlesinin ruhunu taşıyan, fıkıh ve sünnette düşünce farklarını anlatan odur. O eserlerinde Basra âlimlerinden sünneti delil olarak almayanların halini anlatmakta, haber-i vahidi delil kabul etmeyenlerin durumunu beyan etmekte, sünnetten ancak mütevatir hadisi alanları bildirmektedir. İmam Şafîî'nin, bunların görüşlerini reddederek verdiği cevaplar çok kuvvetlidir. Onlarla cesaretle münakaşa yapmakta, onları dar köşeye sıkıştırmakta ve doğru cevabı onların ağızından almaktadır. Yine o, kıyas Haber-i vahid-den önce tutup delil alanlara veya bazı haber-i vahidleri, Kur'an'ın umumi ile reddedenlere cevap vermektedir. Yine o ashabdan gelen bazı me'sur rivayetleri haber-i vahide tercih edenlerle bunu münakaşa yapmaktadır. Bu münakaşaları muhtelif bablarda görmekteyiz; İhtilâfî Mâlik, Iraklılar fıkhı, Evzai Siyerine Red ve saire. Bunda İstihsani gayet geniş surette reddetmekte, onun delil olmasını çürütmektedir. Yine bunlara, Iraklı Mâlikilere ve diğerlerine, nassla veyahut nass üzerine hami ile. fıkıh istidlalini geçtiklerinden dolayı reddetmektedir.

^{69[2]} İbni Kuteybe. İhtilâfu'l-Lâfz adlı kitabında bu asırdaki münakaşa ve münazaraları şöyle anlatır: »Geçmişte ilim isteyen kimse: Öğrenmek için dinler, işleyip yapmak için öğrenirdi. Din ilmini kendisi faydalanmak ve başkaları da yararlansın diye okurdu. Şimdi ise, bilgi toplamak için öğreniyor, nam kazanmak için bilgi sahibi oluyor, başkasına üstün gelmek, öğrenmek için okuyor, eskiden fıkıhta münazara yapanlar önemli mes'eleleri, lâzım olanları ele alırdı, insanlara yarayacak şeyleri konuşurdu. Hem konuşan, hem dinleyen ondan faydalanırdı. Şimdi ise, küçük şeyler, olmayacak mes'eîeler konuşuyor, maksat bir latife yapmak, garip birşey bulmak, geçmiş birşeyi reddetmek. Bu. Hanife'yi reddediyor, şu İmam Mâlik'i reddediyor, diğer imam Şafî'ye, süslü, - sözle, yaldızlı hileyle cevap veriyor. Bununla sanki ma'rifet yapıyor... O kalkmış, geçmişlerden birini kendi görüşüne göre reddediyor. Eskiden münazaracılarla, sabır ve şükrederek münazara yaparlardı. Nefislerini kırarlar, heva ve heveslerini öldürürlerdi. Şimdi ise çalım satmak için yapıyorlar: Cüz, araz. cevher lafzlarıyla lelsefeye dalıyorlar.- İbni Kuteybe, 276 H/889 M. yılında öldü. Demek İmam Ahmed'in yaşadığı çağı dile getiriyor.

Sözün kıyası biz. Ahmed'in yaşadığı zamanı ve içtihad devrindeki fıkıh durumunu okuyucuya en güzel tavsif eden Umm kitabı gibi başka bir kitap bulamıyoruz. O muhtelif görüşleri ele alıp yazmakta, inceleyip açmakta, muvafık bulunduğunu, kuvvetli delillerle desteklemekte, muhalif kaldığını tenkid edip reddetmekte ve çürük tarafını da göstermektedir. Umm kitabı, yalnız o çağın ruhunu, ma'nalarını taşımakla kalmıyor, o ruhun şeklini de aksettiriyor. Eser, münazaralar halinde bölümler taşıyor. Bu kitabın içinde, kendisiyle başkaları arasında geçen münazaraları anlatıyor, bazen de bir münazara sahnesi tertip edip, söz söyletiyor, arada bir münazara cereyan ediyor.

122- Çağın Kişideki Etkisi:

Bu çağ münazara ve münakaşa çağı, fikir çalışmaları ve din ilimlerinin olgunlaşma çağı olunca, Sünneti inkâr eden, Haber-i Vahidi delil almayanlar da ortaya çıktı. Böyleleri de bulundu. Acaba bunların İmam Ahmed üzerinde ne gibi tesiri oldu?

Çağların ve çevrenin kişiler üzerinde tesiri, ona yön veren düşünürün ve onu alan kişinin durumuna göre değişik olur. Meselâ İmam Ahmed'in yaşadığı çağda, Abbasi devrinin düşünce çevresinin tesiri değişiktir. Çünkü aslında fikir cereyanları muhtelif, bir kısmı haber-i vahidi delil almıyor, diğerleri onu delil olarak kabul ediyor, kıyası ondan önce tutuyor. Bunlar, sahabe fetvalarını sünnetten sayıyor, onlarla haber-i vahidi mukayese ediyor. Şunlar, sünnete şiddetle sarılıp ona hiç bir delili tercih etmiyorlar. Sünnetle Kur'an'ın âmm olan lafızlarını tahsis ediyorlar. Çünkü sünnet, Kur'an'ın beyanıdır, Amm'ın tahsisi, mutlak olanın takyidi de, beyandan sayılır.

İmam Ahmed, bu muhtelif renkli gıdalardan, kendi eğilimine muvafık olan, gençliğinden beri yönelmiş olduğu meslek ve micazına uygun düşenleri aldı ki, bunlar: Sünnete sarılmak, sahabe ve tabiîlerin fetvalarını öğrenmek, me'sur rivayetleri tanımak. Hattâ sahabe ve tabiînin asarını tanımağa aşırı düşkünlüğünden dolayı onu, tabiînden sayanlar bile olmuş, onu inceleyenlerden böyle diyenler var. Çünkü sahabe fetvalarına tâbi olmaya gösterdiği inayetten dolayı, onların talebesi gibi olmuştur. Zira onlarla buluşup gözle görüşmek nasip olmadıysa da haberleri ve eserleriyle görüşüp konuşuyor.

Çağdaşlarından büyük bir kısmı arasında münakaşa ve münazara pek yaygın ise de, yine bu devirde münakaşadan kaçan, ondan nefret edenler de var. Çünkü münakaşa, şüphe uyandırır, düşünceyi çeler, fikri karıştırır. İmam Mâlik, Süfyan Sevri, Abdullah İbni Mübârek ve diğer bazı âlimler özellikle din konusunda münakaşayı hiç hoş görmezlerdi. Mü'min olan kişinin, dinini münakaşa oklarına hedef yapması, fikir çekişmelerine maruz bırakması, onun kuvvetli dindarlığıyla bağdaşmaz, derlerdi. İmam Ahmed bu yolu seçti, münakaşadan ve münakaşacılar şiddetle kaçtı.

İSLAM FIRKALARI	1
123- O Çağda Siyasi Ve İnanç Firkaları:	1
124-Şia Ve Kolları:	1
125- Hariciler ve Kolları:	3
126-Başlıca İnanç Firkaları:	3
1- Mürcie:	4
2- Cebriyye veya Cehmîyye:	4
3- Kaderiyye: İtikad firkalarından biri de Kaderiyye'dir.	4

İSLAM FIRKALARI

123- O Çağda Siyasi Ve İnanç Firkaları:

İmam Ahmed (Allah ondan razı olsun) çağındaki bazı İslâm firkalarından ve onlarla mücadelesinden bahsetmektedir. Bu bakımdan biz, O firkaları birazcık tanıtalım ki, okuyucu onları ve içyüzlerini tanımış olsun. İmam Ahmed'in yaşadığı bu çağda bu firkalara mensup kimseler, müslümanlar arasında kendi sapık fikirlerini yaymağa çalışıyorlar, fakih ve Hadis âlimlerine aykırı görüşler ortaya atıyorlardı. Bazıları bu fikirlerini kuvvet zoru ile kabul ettirme yolunu bile denediler. Yukarıda Kur'an mahlûk mu mes'elesinde anlatıldığı üzere, bu yola sapıldı. Sonra Halife Vâsık da, ahirette Allah'ı görmek mes'elesinde Hadis ye fıkıh âlimlerini kendi görüşünü, yani Mu'tezile mezhebinde olduğu gibi görülemeyeceği inancını kabule zorladı.

İmam Ahmed'in yaşadığı çağdaki bu firkalar hakkında kısaca bilgi vermeği gerekli gördük. Evet, İmam Ahmed bunları tanıyordu ve hattâ onlardan bazıları yüzünden başı büyük dertlere girdi. Kur'an

mahlûk mu mes'elesinde başına neler geldi. İleride' İmam Ahmed'in Usulü, itikad hakkındaki görüşlerinden bahsederken, onun bu mezheb-ler, fırkalar hakkındaki görüşlerinden bahsederken, onun bu mezheb-ler, fırkalar hakkındaki görüşüne temas olunacağından, bu fırkalara dair bilgimiz olmak gerek. Çünkü bu fırkalar etrafında gürültüler kopmuştur. Onun tanıdığı bu fırkalar şunlardır: Şia, Hariciler, Kaderiyye, Cehmîyye, Mürcie. Şimdi bunları görelim.

124-Şia Ve Kolları:

Şia en eski İslâm fırkalarından sayılır. Hz. Osman (Allah ondan razı olsun) devrinin sonlarında meydana çıktılar. Sonra Hz. Ali (Allah ondan razı olsun) devrinde daha türediler, daha sonra sayıları çoğaldı. Emeviler devrinde Âl-i Beyte ve Hâşimiler'e karşı zulüm ve baskı arttıkça, onların sayısı da arttı.

Şia'nın asıl davası şudur: Hilâfet Hz. Ali'nin hakkıdır, Hz. Peygamberin damadı olan Ali İbni Ebû Talib'in, Hz. Peygamberin yerine geçmek hakkıdır, derler. Onlar da birkaç kola ayrılır: Bir kısmı Hz. Aliyi takdis etmekte çok ileri giderler, din hududunu aşarlar, bir kısmı daha mutedil olup din sınırını aşmazlar, sahabeden hiç birini kâfir veya günahkâr saymazlar. Bu orta görüşlülere Zeydiyye denir, bunlar Zeyd b. Ali Zeynel Abidin'in mezhebinde olanlardır. Bunlar Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in (Allah ikisinden de razı olsun) halifeliklerini sahih bulurlar ve kendisinden daha lâıyk biri varken halife olanı da tanırırlar, Buna Şeyhaynin ve Mevdûl'ün imameti denir. Hattâ aynı zamanda iki halifenin ve imamın bulunmasını caiz görürler. Bunlardan her biri kendi ülkesinde imam: Başkan olmuş olurlar. Zeydiyye'ye göre, mürtekeb-i kebîre yani büyük günah işleyen kimse cehennemde ebedi kalır, o mü'min ile kâfir arasındadır, Mu'tezile'nin görüşü de böyledir. İmam Zeyd, Hişâm b. Abdülmelik zamanında 122 H. yılında öldürüldü!

Şia'nın bir kolu da Keysâniyye olup, bunlar İslâmdan çıkmış değilseler de aşırı görüşleri, sapık fikirleri var. Bunlar Muhtar b. Ubeyd Sakaffî'yetâbi olanlardır. Onlara göre hilâfet Evlâd-ı Ali'nin hakkıdır. Hz. Ali'den sonra sırayla Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed b. Hanefiye gelir. Onlar ruhların tenâsühuna yani birinin ruhunun başka bir şeye geçtiğine kanarlar. Herşeyin bir zahiri, bir batını, içi dışı olduğuna inanırlar. İmam, batini ilimleri bilir, derler.

Şia'nın bir kolu da İsnâ Aşeriyye yani on iki imamcılardır. Onların inancına göre son imam olan onikinci imam Serramenraâ'da kayboldu, o zamandan beri, bugünedek onun çıkmasını beklerler, son zamanda çıkacak, yeryüzünü adaletle dolduracak. Onların inancına göre imam, ismiyle bildirilmiştir, Zeydiyye'nin dediği gibi vasfiyle değil, İsmiyle belirtilen imamlar Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onlardan sonra da Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Muhammed Cevad, Ali Hadi, Hasan Askeri ve Muhammed Mehdi. On ikinci imam kayboldu, gelişi bekleniyor. Bunlar İran'da sakindirler.

Bunlardan bir bölümü de İmamiyye, İsmailiyye denen fırkadır. Bunlar da, oniki imamcılar gibi, İmamın, Halifenin ismiyle tayin edildiğine inanırlar. Muhammed Bakır'dan sonra İmam Cafer Sadık'dır. Buraya kadar onlarla birleşirler, ancak Cafer Sadık'tan sonra onlara göre İmam, oğlu İsmail'dir, Musa Kâzım değil. Onlara göre imamın yani halifenin gizli, saklı olması caizdir. Onun için onlara Bâtiniyye denir. Bu İsmaililerden bir kısmı vaktiyle Mısır'da hükümet kurdular, Fatimiler Devleti bunlardır. (Bugün de İsmaililer Hindistan ve Afrika'da yaşarlar, Ağahan başlandı.) Tarihte olaylar yaratan Hasan Sabbah bunlardandır.

İslâm dışı sayılan kolları da vardır ki, onlardan biri Sebeîyyedir. Bunlar Yahudi dönmesi Abdullah İbni Sebe denen kara oğlu mel'unun fırkastır. Bunlar Hz. Ali'yi Tanrı tanıdılar. İslamda ilk en sapık fitne bunlardan geldi. Hz. Ali bazılarını yakarak öldürttü.

Bu sapık fırkalardan biri Gurabiyye adını taşır. Bunların inancına göre Peygamberlik Hz. Ali'nin hakkıdır, ona gelecekti, fakat Cebrail Aieyhisselâm yanlışlıkla Hz. Muhammed'e getirdi, Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'ye benzetti, yanılıp ona verdi, karga kargaya nasıl benzerse, insan insana benzer, onun için bunlara Gurabiyye: Kargacı denir.

125- Hariciler ve Kolları:

Hariciler: Karşı gelenler demektir , bunlar siyasi fırkadır. Hz. Ali, Sıffin Harbinde, müslüman kanı dökülmesin diye hakem usulünü kabul edince. Hz. Ali'nin ordusundan ayrılıp ona karşı çıktılar, bundan dolayı Harici adını aldılar. Hz. Ali, iyi niyetle hakem usulünü kabul ettiği halde, bundan dolayı onu günahkâr, hattâ kâfir saydılar, meşhur sözleri hüküm ancak Allah'a aittir, sloganıdır. Hz. Ali'yi tevbeyle davet ettiler. Ona isyan edip aralarında nice savaşlar oldu. Nice boşyere müslüman kanı aktı. Hz. Ali onlarla uğraşırken kuvvetlerini kaybetti, Muaviyeyle uğraşmaya gücü kalmadı. Emeviler hükümet kurunca, onlarla da uğraşılar, devlete karşı isyanları devam etti.

Onların inancına göre hilâfete hiç bir Hanedan, diğer Hane-dan'dan daha lâıyk olamaz, hilafet

kimsenin hakkı değildir. Hilâfete lâıyk olan, hak kazanır. Halife bütün müslümanlar arasından hür bir seçimle ihtiyar olunur. En münasip olan da, halife olanın çok kuvvetli, kalabalık taraftan bulunmamasıdır, böylece icabında azli kolay olur. Günah işleyeni, kâfir sayarlar.

Hariciler de bir çok kollara ayrılmıştır. Kimisi biraz mu'tedil, kimisi çok aşındır. Hem amel, hem düşünce bakımından farklıdır. En aşırı gidenleri Azârka'dır Bunlar Nafi' b. Ezrak'ın mensuplarıdır. İslâm cemaatine en yakın olanlar da İbaziyye olup Abdullah b. İbaza mensupturlar. Onlar, kendilerine muhalif olanları kafir ve müşrik saymazlar, onların küfrü, Küfran-ı nimet kabilindendir. Muhaliflerinin kanı haramdır, öldürmek caiz olamaz, şahidlik leh kabui olunur. Afrika'nın kuzeyinde bugün İbâzîler[^]yaşamaktadırlar.

İbâzîler ile Azârka arasında daha nice Harici fırkaları vardır. Yemen'de, Beni Hanife kabilesinden olan Necdî b. Uveymire mensup Necdât fırkası, Ziyâd b. Esfara mensup Sufriyye fırkası Abdulkerim b. Acrede mensup Acâride bunlardandır.

Bazı pek sapık görüşleri yüzünden rnüslümantıktan çıkmış olan Hariciler de vardır ki, onlar da iki fırka halindedir:

1- Yezidiyye fırkası: Yezid b. üneyse'ye mensupturlar. Ona göre Allah Teâlâ, Acemden bir peygamber gönderecek, ona İslâm şeriatını ortadan kaldıracak bir kitap nazı! olacak.

2- Meymune fırkası: Meymûn Acredi'ye mensupturlar. Öyle sapıklardır ki, öz oğlunun, kızının kızıyla, kız ve erkek kardeşlerin çocuklarıyla evlenmeyi caiz görür. Bunlar Kur'an'da sayılan Muharremât arasında yokmuş, bunlar Kur'an'daki Yusuf suresini inkâr ederler, önu Kur'an'dan saymazlarmış.

126-Başlıca İnanç Fırkaları:

Böylece başlıca siyasi fırkalara kısaca temas etmiş oluyoruz. İnanç meselelerinden doğan ayrılıklar yüzünden meydana gelen fırkalar ise şunlardır:

1- Mürcie:

Bunlar siyasetle usul-ü dini karıştıran bir fırkadır; Bunların ortaya attıkları ana mes'ele günah mes'elesidir ve bunda Haricilerin tam zıddı bir tutumları vardır. Günah işleyen cehennemde ebedi mi kalıcı, yoksa günahı miktarı yandıktan sonra oradan çıkar mı? İhtilâf bunda. Mür-cie'ye göre iman olduktan sonra ma'siyet zarar vermez, nasıl ki küfrün yanında taatın faydası olmaz. Mu'tezile.fırkası. Mürcie sözünü, büyük günah işleyen cehennemde ebedi kalacağına hükmetmeyen herkes hakkında kullanırlar, o yüzden İmam Ebü Hanife'ye de Mürciî dediler, onun için El-milel sahibi Şehristânı, onu Sünni Mürcie'den saydı ki. onlar günahkârlar için Allah'ın bağışını umarlar, yoksa kötülükleri mubah sayıp önemsiz göstermezler.

2- Cebriyye veya Cehmîyye:

Bunlar insanın cüzi iradesini inkâr ederler, yaptığı işle insanın iradesi yoktur, insan; hayır, şer her ne yaparsa olup biten herşeyin faili Allah Teâlâ'dır. İnsanın fiilleri, işleyip yaptıkları, havadaki bir tüy gibidir, rüzgarın üflediği yöne gider. İnsan işlediğini güya cebir altında yapıyormuş dediklerinden, bunlara Cebriyye denildi. Cebriyye'nin bu sözü Emeviler devrinde ortaya çıktı. Bunu ilk ortaya atan Cehm b. Safvan'dır. Ondandır Cehmîyye de denir. Kur'an'ın mahlûk olduğunu ilk söyleyen do bu Cehm'dir. Onun için İmam A h m e d bu mes'eleden bahsederken Kur'an mahlûktur diyenler Cehmîyye'dir diye onlarataş atmaktadır. Mu'teziie Ef âli ibâd - kulların fiilleri meselesinde Cehmîyye'ye tamamiyle muhalif iseler de. Kur'an mahlûktur sözünde onlarınkini alıyorlar.

3- Kaderiyye: İtikad fırkalarından biri de Kaderiyye'dir.

Onlara göre insan ihtiyari fiillerini kendi yaratır. İnsanın iradesi vardır. İslâm tarihinde Mu'teziie namıyla anılan mezheb bunlardandır. Abbasiler devrinde İslâm'da fikir cereyanlarında, İslâm kültüründe bunların önemli yeri vardır. Yeni türeyen zındıklara karşı cevap verip İslâmı savunan ilk Mu'teziie olmuştur. Onların inançtaki prensipleri beş ilkede toplanır ki, onlara Usul-ü hamse de denir.

1- Tevhid: Başta gelen ilkeleri budur. Allah Teâlâ zatında ve sıfatında birdir, mahlûkatından hiçbirini ona şerik olamaz, sıfatlarında onun benzen yoktur. Onun için ahirette Allah'ı görmeyi inkâr ettiler.

2- Adi: Allah Teâlâ'nın en büyük sıfatı adl'dir, o asla zulmetmez, onun için hikmeti icabı: Kul kendi fi'ilini kendi yaratır. Tâ ki teklif yerinde olsun. Kul yaptığına göre sevap veya kâba hak etsin.

3- Va'd ve va'id: Allah Teâlâ iyilik yapana ihsanda bulunmak, kötülük işleyene cezasını vermek

adli gereğidir. Kimsenin yaptığı yanına kalamaz. Büyük günah işleyeni affetmez, cehennemde kalır.

4- Mürtebib-i Kebire: Büyük günah işleyen kimse mü'min ile kâfir arasında bir yeredir. Ona fasık müslüman denir, fakat mü'min asla denemez. O cehennemde ebedi kalır.

5- İyiliği emir, kötülükten meni': Bu müslümanların vazifesidir. İslâmı yaymak; sapıkları yola getirmek bununla olur. Herkes elinden geleni yapar: Kılıç sahibi kılıçla, kalem sahibi kalemle, kimi de dille.

Bizden çalışmak, tevfik ve hidayet Allah'dandır.

(Hanefilerin usul-ü fıkhıta muteber tuttukları beş usul kitabına da Usul-ü Hamse denir. Hadiste Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Neseî ve Tirmizi için bu tabir kullanılır. Bu firkalara dair yazarın; Ebu Hanife ve İmam Safî eserlerinde geniş bilgi vardır.)

AKAİD'DE GORÜSLERİ	1
1- İmam Ahmed Münakaşadan Uzak Selef Yolunu Tuttu:.....	1
2- Hadis Uleması Ve Ashab Hakkında Görüşleri:.....	2
3- İhtilâf Konusu Olan Mes'eleler:.....	3
A- İman	4
4- İmanın Hakikati Nedir?.....	4
5- Onun İman Hakkında Görüşleri:	4
B- Büyük Günah İşlemenin Hükmü	5
6- Günah İşleyenler Hakkındaki Görüşleri:	5
7- Namaz ve Terki Mes'eleleri:	6
C Kader Ve Kullar'ın Tüleri! (El 'Al-İ Bad).....	7
8- Kadere İman Hakkındaki Görüşleri:	7
9- Kaderiyyenin Görüşüne Karşıdır:.....	8
D- Allah'ın Sıfatları! Ve Kur'an Mahlukmu Mes'eleleri.....	9
10- Allah'ın Sıfatları, Kur'an ve Hadiste Olanlardır:	9
11- Okumak Manasına Olan Kur'an Kadim Değildir:.....	9
12- Kur'an Mahlûk mu Konusundaki Görüş:	10
13- Çekimser Kaldığını Kabul Etmeyenler:.....	11
14- Çekimser mi Kalıyordu?	12
15- İki Görüşün Arasını Bulmak:.....	12
16- Mutevekkil'e Yazdığı Mektup, Son Görüşlerini Yansıtır:.....	12
Bismillâhırahmanırahîm.	13
17- Bu Mektuptan Çıkan İki Sonuç:	15
18- Kur'an İle Kıraat Arasındaki Fark:.....	16
19- Allah'ın Sıfatları Hakkında Üç Görüş:.....	16
20- Kur'an Mahlûk Değildir Demek, Kadim Demek Değildir:	17
21- Bu konuda Abduh'un Dedikleri:	18
22- Allah'ın Sıfatları Kur'an ve Sünnette Olanlardır:	19
E- Ahiret'te Allah'ı Görmek 23- Ahirette Allah'ı Görmek Mes'eleleri:.....	19
23- Ahirette Allah'ı Görmek Mes'eleleri:	19
24- İki Ayeti Yorumlamak:.....	20
25- Onun Görüşlerinin Dayanağı:.....	21

AKAİD'DE GORÜSLERİ

1- İmam Ahmed Münakaşadan Uzak Selef Yolunu Tuttu:

Ahmed b. Hanbel, eskilerin Mîlel ve Nihal dedikleri, çeşitli milletlerin dinlerini, muhtelif firkaları araştırma ile meşgul olan kimselerden değildi. Strf aklî ilimlere dayanan çalışmalara da o kadar önem vermezdi. O kitap ve sünnete, Kur'an ve Hadise dayanan ilimlerle meşguldü. Hiç bir suretle münakaşa ve niza1 ile meşgul olmayı asla kendine yakıştıramazdı. Ona göre, cedel ve münakaşa hakikati gölgeler, siler. Gerçekler, söz çekişmeleri, beyan kavgaları içinde erir gider, O, ilmî hakikati öğrenmek, gerçeği anlamak, âsâr ilmini araştırmak için öğrendi. Üstün gelip başa yumruk atmak, askerlerin kılıç ve süngüyle çatıştıkları gibi, sözle çatışmak için tahsil yapmadı. Kim bu din ilimlerini münakaşa için elde ederse, dinini düşmanlıklara hedef yapmış olursa, yaralayıcı oklara maruz bırakır. Sünnet İmamı Ahmed, (Allah ondan razı olsun) bu gibi şeylerden çok uzaktır.

İmam Ahmed, sünnet çalışmalarına başladığı, Hz. Peygamber aleyhisselâmdan naklolunan eserler yoluyla din ilimlerine ve fıkha vâkıf olduğu zamanlar, etra/ında inanca dair kelim münakaşaları yapılıyor, hilâfet işlerine ve geçmiş halifeler ile ashabdan hangisinin daha faziletli olduğuna dair

mübahaseler, cedeller oluyordu. İmam Ahmed bu münakaşalara katılmaktan çekiniyor, bu işe dalanları, daldıkları şeyde bırakıyordu. Herkes kendi yaradılışına göre iş görür. Bu münakaşacıları her biri aklısıra İslama bir iş görüyor. Bakarsın sonu güzeli çıkar, iyi meyve verir. Bakarsın sonu kısır çıkar, bir hayır getirmez. Bazısının günahı faydasından daha çok, şerri, hayrından daha büyük olur!..

Fakat zaman ve şartlar İmam Ahmed'i daldığı bu din ilimleri dünyasında kendi halinde, ihtilâf çalkantılarından uzak, pis arzuların çekişmesinden azada, fikir sürtüşmelerinden vareste, sakın âleminde bırakmadı. Muhtelif âmillerin akıntısı, onu da başkalarının daldığı yere sürükledi. Bu âmillere edebi ve manevî idi, sonra maddî oldu, meselâ Halife Me'mun, diğer fukaha ve Hadis âlimleriyle birlikte onu da kuvvet zoru ile, Kur'an Mahlûktur demeye, ister istemez bunu söylemeye zorladı. Me'mun'un zannına göre, bu söz söylemek din icabıdır, Me'mun'un bunu kabullenmesi gerekir. Sonra mü'minlerin emri olanın hak bildiği bir şeyi ister istemez söylemeye zorlaması da onun vazifesidir,

- İmam; Ahmed, Me'mun'un bu sözünü söylemeyi reddetti. Ondan sonra gelen' iki halife, Mu'tasım ve Vâsık devirlerinde de bunu söylemeye yanaşmadı. Bu yüzden yukarıda anlattığımız gibi, o acıklı ve felâketler, belâlar başına geldi. Ondan sonra sünnet imamı oldu, bütün ehl-i sünnet cemaatları için bir sığınak, bir merci' sayıldı herkes ona başvurarak Selef-i Salih'in ahvalini, onların sağlam akidelerini, iman edilmesi farz olan şeyleri ondan öğreniyorlardı. Böylece Selef-i Salih'in görüşleri çerçevesinde kalarak, çağdaşlarının kendilerine aşılacak istedikleri sapık inançlardan, kötü şeylerden korunmuş ve kurtulmuş oluyorlardı. İmam Ahmed, Selef-i Salih'in temiz âkidesini, münakaşalara karışmadan beyan etmeye başladı. Onun vazifesi irşaddı. Doğru inancı beyan ediyor, ortaya çıkarılan sapık fikirlerin batıl olduğunu söylüyordu. Bunları bid'at sayıyor, onları reddedip kabul etmemeyi öğütüyordu.

İşte bu sebeplerle onun inanca dair görüşleri ortaya çıktı ve onlar naklolundu. Fıkıhında selef yolunu tuttuğu gibi, bunlarda da selef yolunu tuttu, Ayet-i Kerime'de geçtiği üzere fitneye kapılarak veya te'vil sevdasına düşerek Müteşâbih olanlara tâbi' olmuyor. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şerifte beyan bulunduğu üzere, o gibi hallerde «onlara iman ettik-hepsi Rabbimiz indindedir» diyordu. (Al-i İmran Suresi)

2- Hadis Uleması Ve Ashab Hakkında Görüşleri:

İmam Ahmed de, sünnet ulemasının ekserisi gibi, Ashab-ı Ki-ram'a layık oldukları mevkii veriyor, onlardan hiçbirine dil uzatmıyor, kötülemiyordu. Çünkü onların her birinin Hz. Peygamberin huzurunda bulunma şerefi vardı, onun meclisinde oturmuşlar, onun güzel hidayet ve irşatlarından istifade etmişlerdi. Sonra bu sahabenin ilmini alıp onlara uyan tabiinin yolunu tutardı. Siyasete dalmazdı. Hükümdarlara bağlanmazdı. Tabiin gibi ilme sarılmıştı. Nasıl ki, tabiin, Hulefai Râşi-din'den sonra gelen hükümdarların idaresinden hoşnut olsunlar, olmasınlar ona bakmaksızın, ilimle meşgul oldular. Hasan Basri, Sa'id b. Müseyyeb ve diğer bazı âlimler, Emevî idaresinden memnun olmadıkları halde, yine onlara itaat ettiler, sükûn içinde yaşadılar, cemaatten ayrılmadılar, ilimle meşgul oldular, insanları irşad ettiler.

İşte İmam Ahmed'in tuttuğu yol böyledir. Siyasete karışmamak, devlete karşı gelmeye teşvik şöyle dursun, böyle yanlış bir ayaklanmaktan halkı sakındırmak. Fakat o zaman ortada birşey dolaşıyordu, hattâ bu, günün konusu olmuştu: Ashab arasında hangisinin daha faziletli olduğunu çekiştirmek. Her yerde, her toplantıda bu konuşuluyordu. Hattâ Halife Me'mun kendisi bile münazara meclislerinde bunu ortaya atıyor, Hz. Ali'nin (Allah ondan razı olsun) diğer ashabdan daha faziletli olduğunu beyan ediyor, buna karşı gelenlerle münakaşa yapıyor, tartışıyordu. Hz. Ali'ye bağlılığını fiilen de gösterdi. Nasıl ki, kendisinden sonra hilâfeti Hz. Ali evlâdından birine bırakmak üzere onu veliahd gösterdi. Ancak veliahd gösterdiği zatın,, kendisinden önce ölmesiyle bu iş kapandı. Belki de bu eğiliminden dönmüş olacak ki, hilâfeti kendisinden sonra kardeşi Mu'tasım'a bıraktı.

İmam Ahmed, Hadis ilminde imam olunca, ashab hakkında Selef-i Salih'in yolunu tuttu ve ashabın hangisi daha faziletlidir? suali ortada dolaştığından, buna dolaylı cevap olsun diye, ashabın derecelerini ve mevkilerini beyan etti. Hilâfete geçme yollarını, onlara itaatın lüzumunu, halifelere karşı ayaklanmanın caiz olmadığını, isyanın ve fitnelerin zararlarını anlattı. Böylece onun inanca ait görüşlerini, siyasete ait görüşlerini bunlarda görüyoruz. Öyleyse onları kısaca beyan edelim:

3- İhtilâf Konusu Olan Mes'eleler:

Bu çağda İslâm inancıyla ilgili bazı mes'eleler ortaya atılıyordu. Bunu yayan büyük İslâm fırkalarıydı, bunları İslâm cemaatları arasında yayıyorlardı. Halk ise yalnız fıkıh ve Hadis âlimlerine itimad ederdi, onlardan başkalarına sormazlar ve inanmazlardı. Başkalarının o gibi şüpheleri çezeceklerine güvenleri yoktu. Ortadaki mes'eleler şunlardı: İmanın hakikati nedir? Kudret ve irade, insanların fiilleri, Allah'ın iradesi yanında kulun iradesi yani külli ve cüz'î iradeler, günahın iman

yanında yeri ve tesiri,büyük günah işleyen kimse ehli kıbleden midir? Cennet'e mi, yoksa cehenneme mi girecek, Allah'ın sıfatları,, başlıcaları bunlar. Bir de mes'eleler mes'elesi yani asıl asrın baş mes'elesi olan ve İmam Ahmed'i acılara boğan Kur'an mahlûk mu mes'elesi, ondan sonra ahirette Allah'ı görmek mes'elesi ki, bunları beş mes'ele halinde özetlemek mümkün. Şimdi onları sıra ile ele alalım ve İmam Ahmed'in bunlar hakkındaki görüşünü açıklamaya çalışalım:

A- İman

4- İmanın Hakikati Nedir?

Bu mes'eleyi öne aldık. Çünkü bu etrafında münakaşalar yapılan, bir mes'ele halini aldı. Muhtelif fırkalar onu ortaya attı. Cehmiyye'ye göre iman: marifettir, Allah'ı tanımaktır, amel bulunsa da olur. Amel imanda dahil değildir. İz'anın vücubunu tasrih etmezler. Mu'tezile'ye göre imandan bir cüzdür, öyleyse büyük günah işleyen kimse mü'min' değildir, Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu tamsa bile mü'min sayılmaz, fakat, kâfir de değildir, iman ile küfür arasında bir menzile de, ara duraktadır. Haricilere göre amel imandan bir cüzdür, öyleyse günah işleyen kimse mü'min değildir, o kâfirdir.

Durum böyle olunca, fıkıh. Hadis âlimleri de bu mes'eleler hakkında kendi usullerine göre elbette konuşacaklardır. Onların yolu belli, mücerred akla dayanmaksızın kitap ve sünnete itimad etmek, Onlar da aralarında pek büyük fark olmamakla beraber, ihtilâf ettiler. Ebû Hani-fe'ye göre iman: Kesin itikat ve iz'an, kalbleşhadeti dil ile söylemektir.

Yani kalble tasdik, dil ile ikrardır. Amel imandan cüz değildir. İman bir bütündür, mücerred bir hakikattir, varsa tam olarak bulunur, ziyade ve noksanlığı kabul etmez, ne artar, ne eksilir. Hz. Ebû Bekir'in imanı da diğer insanların imanı gibidir. Fakat o amel ile diğer insanlardan üstündür, faziletlidir. Diğer aşerei mübeşşere ile birlikte Hz. peygamber onu cennetle müjdelemiştir. Mü'minlerin dereceleri birbirinden farklıdır, bu da amel ile, Allah'ın emirlerine uyup, yasaklarından sakınmakla olur. İmam Mâlik ise şöyle demektedir: İman tasdik ve iz'andır. Fakat artar. Çünkü Kur'an-ı Kerim, iman eden kullardan bazısının imanının arttığını haber Veriyor. O baştan imanın azaldığını da söylüyordu. Fakat baktı ki, Kur'an imanının sadece arttığını haber veriyor, imanının azaldığını haber vermiyor. Onun için sadece artar, dedi. Ve başka birşey söylemedi.

5- Onun İman Hakkında Görüşleri:

Ahmed b. Hanbel (Allah ondan razı olsun) bir çok yerlerde tasrih etmiştir ki: İman ikrar ve ameldir. Artar ve eksilir. İbnî Cevzi, Menâkıb'de İmam Ahmed'in şöyle dediğini nakleder: «İman kavil ve ameldir, artar ve azalır. Hayırların hepsi imandandır. Günahlar imanı azaltır. Ehli sünnet ve cemaattan olan mü'minin vasıfları şöyledir.: Allah'tan başka hiçbir Tanrı olmadığına, Onun ortağı bulunmadığına şehâdet etmek, Hz. Muhammed'in Onun kulu ve peygamberi olduğuna inanmak, bütün peygamberlerin getirdiklerini kabul etmek, diliyle söylediği bunların hepsini kalbiyle de tasdik etmek ve bu imanına asla şüphe karıştırmamak.»^{70[1]}

Başka yerde şöyle der: «İman kavil ve ameldir, artar ve eksilir. Artması iyilik yapmaktır, kötülükle de eksilir. Kişi imandan çıkınca İslamda kalır. Eğer tevbe ederse yine İmana döner: Kişiyi, İslamdan ancak Allah'a şirk koşturmak çıkarır veya Allah'ın farzlarından birini inkar ve reddetmek çıkarır. Eğer farzlardan birini ihmalinden veya üşenerek terk ederse , o Allah'ın dilemesine kalmıştır, dilerse azab eder, dilerse bağışlar.»^{71[2]}

Bu sözden çıkan netice şudur ki, ortada üç şey vardır: İman. İslâm, küfür. İslâm, iman ile küfür arasında kalmaktadır. Ve bu iman ile isyanın bir arada bulunamayacağına işarettir.

Buna göre bir kimse isyan eder, günah işlerse, müslümandır, fakat ona mü'min denemez. Bu konuda o, Mu'tezile'ye biraz yaklaşıyor, fakat derhal de uzaklaşıyor, zira Mu'tezile'ye göre âsi ve günahkâr olarak ölen bir kimse, ebedi surette cehennemde kalıcıdır. İmam Ahmed ise, günahkâr olarak ölen müslümanın işini Allah'a bırakıyor, Allah dilerse affeder, dilerse azap eder, onun işine karışılmaz. Böylece Mu'tezile'den ve onların görüşünde olanlardan uzaklaşmış oluyor, doğrusu da budur.

İmam Ahmed, herşeyde olduğu gibi, bu konuda da nasslara, Kur'an ve Hadisin metinlerine dayanmaktadır. O bu iki esastan başka birşeye itimad etmez, onların gösterdiği yönde yürür ve onlar nereye götürürse, o, oraya varıp durur.

^{70[1]} İbni Cevzi, Menâkıb.

^{71[2]} Aynı kaynak s. 168.

B- Büyük Günah İşlemenin Hükmü

6- Günah İşleyenler Hakkındaki Görüşleri:

Büyük günah işleyen bir müslümanın durumu, âlimler arasında, ihtilaflı bir mes'eledir. Hariciler günah işleyeni kâfir sayarlar. Tabiinden olan Hasan Basri onu münafık addeder. Mu'tezile'ye göre o kimse imandan çıkmış, küfre de girmemiş, bu ikisi arasındadır, buna Menzile beyne Menzileteyn derler, onu müslüman sayarlar, mü'min demezler. O kimse ebedi cehennemdedir. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şafiî onu mü'min sayarlar ve işini Allah'a bırakırlar, dilerse bağışlar, dilerse azap eder.

Mürcie şöyle der: İman olduktan sonra ma'siyet ve günah zarar vermez. Nasıl ki, küfür olunca taat ve sevap fayda vermez. Allah'ın rahmeti her şeyi kapsamıştır. Böylece Mürcie, facirler, günahkârlar için kapıları ardına kadar açmış oluyorlar. Milal yazan Şehristânî bunlar ehli sünnet Mürciesi, diyor. Bunların görüşü biraz, Ebû Hanife, İmam Mâlik, İmam Şafiî (Allah onlardan razı olsun) görüşlerine benziyor. Onlarca da günahkârın işi Allah'a havaledir, ona kalmıştır. Dilerse bağışlar, dilerse azap eder.

İmam Ahmed {Allah ondan razı olsun} geçmiş fukaha ile beraberdir, yolu onlardan ayrılmış değildir. Bu hususta ondan naklolan sözler çoktur. O mü'minin vasıflarını sayarken şöyle diyor: «O bilir ki; gizli işler Allah'a aiddir, emri Allah'a havaledir. Günah işlemekle Allah'ın indinde masum olmaktan kopmuş değildir. Her şey Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Hayır, şer hepsi Allah'dandır. Ümmeti Muhammed'den iyiler için Allah'dan ümit kesilmez. Kötülük işleyenler de Allah'ın azabından emin olamaz. Mü'min ümit ile korku arasında bulunur. Allah cennetine koyarsa bu onun ihsanıdır, azap ta günah işlemesiyle değil. Allah dilediğini dilediği yere koyar.»^{72[3]}

Başka bir yerde şöyle demektedir: «Ehli kıbleden hiçbir kimsenin işlediği amel dolayısıyla cennete veya cehenneme gireceğini söyleyemeyiz. Salih olanlar için iyilik umarız, kötülük yapan günahkârın sonundan korkarız, onlar için Allah'ın rahmetini dileriz. Bir kimse, günahı ısrar etmeyerek tevbe etmiş olduğu halde günah ile Allah'ın huzuruna giderse, Allah onun tevbesini kabul eder, çünkü Allah kullarının tevbe-sini kabul edici, günahlarında bağışlayıcıdır. Bir kimse dünyada iken işlediği kabahattan, günahı dolay hak ettiği için had cezası vurulmuş olduğu halde Allah'ın huzuruna giderse, onun işi Allah'a kalmıştır. Dilerse azap eder, dilerse bağışlar.»^{73[4]}

Düstur'ül-İman'da şöyle der: «Ehli tevhidden hiçbir kimse kâfir sayılamaz, büyük günah işleseler bile!»^{74[5]}

Ondaki müsamahaya bakın ki, bu konuda şu akılcı geçinen Mu'tezile'ye çıkışıyor, onların günah işleyenleri kâfir saydıklarını naklederek diyor ki:

«Şu Mu'tezile'ye gelince, ehli ilimden gördüklerimizin hepsi ittifak ediyor ki, onlar günahı dolay kâfir sayıyorlar, tekfir ediyorlarmış. Onlardan böyle düşünenlerin zannına göre: Hz. Adem kâfir, babalarına yalancaktan yalan söyledikleri için Hz. Yusuf'un kardeşleri kâfir oluyorlar demektir. Mu'tezile ittifak ediyor ki, bir habbe-tane çalan cehennemdedir, karısı ondan boş düşer, eğer hac etmiş ise yeniden hac'a gitmesi gerekir...»^{75[6]}

İmam Ahmed'in, Mu'tezile hakkındaki görüşlerini araştırma durumunda değiliz. Mu'tezile'yi bu kitaptan başka bir yerde kısaca anlatmış bulunuyoruz.^{76[7]} Bu görüşün gerçeği ne olursa olsun, gerçek olan birşey varsa, o da İmam Ahmefin ehli kıbleden hiç bir kimsenin günahı sebebiyle cehennemde ebedi olarak kalmıyacağı görüşüdür. İmam Ahmed (Allah ondan razı olsun) günahkârların işi Allah'a kalmıştır, der.

Dilerse günahlarından vazgeçip affeder, bu da onun lütuf ve rahmetidir, yoksa mecbur değil. Dilerse azap eder.

7- Namaz ve Terki Mes'elesi:

Bazı nakillerde onun namazı terkedenin inkarcı olduğunu söylediği (geçiyor. Günahların içinden bu günaha böyle bir hüküm getiriyor ve şöyle diyor:

«Ameller içinde terki küfür olan namazdan başka birşey yoktur. Onu terkeden münkir olur. Allah onun kanını helâl kılmıştır.»^{77[8]}

Bu sözde birşarabet var. Yalnız namazı seçiyor, bu naklolanı, fakat senedi yok. Belki de

^{72[3]} İbni Cevzi, Menâkıb, s.165,

^{73[4]} Aynı kaynak, s. 176.

^{74[5]} Aynı kaynak, s.174.

^{75[6]} İbni Cevzi, Menâkıb, 168.

^{76[7]} Ebû Hanife adlı kitapta Mu'tezile bölümü (Bu kitap tarafımdan tercüme olunup Diyanet İşleri Başkanlığında basılmıştır.)

^{77[8]} İbni Cevzi, Menâkıb, 173. 158

bundan maksat, inkar sezgisi veren sürekli terketmektir. Kesin surette sabit dini rükünlerden birini terkeden kimse müslümanların icmaile kâfirdir. Çünkü Hz. Peygamberin getirdiği birşeyi inkâr ediyor demektir. Bu sözünü umumi olarak alırsak o zaman bu ayrıcalığın sebebi şudur: Namazın farz olması umumîdir, asla sukutu kabul etmez. Akşam, sabah, gündüz, gece yapılan bir ameldir. İslâmın şiarıdır, ilân edilmesi, açıklanması gereken bir din şiarıdır. Müstümanı kâfirden ayırt eden bir belirtidir. Camiye gelmeyen, namaz kılmayan, onu umursamayan kimse, İmam Ahmed'e göre müslüman zümresinden sayılmaz. Görüşünü sununla destekliyor: Riddet zamanında ezan, mürtedlerin tövbe ettikleri alâmeti sayılmıştır, ezanın duyulmaması inkar alâmeti idi. Ezan namazı ilân ve ona davettir. Namaz İslâmın belirtisidir, İslama delâlet eden bir alâmet bulunmayan yerde o İslâmın unvanıdır.

Bizim, İmam Ahmed'den naklolunan bu sözü yorumumuz böyle. Onu biraz anlayışa yaklaştırmak istedik, aslında bu nakil zaten biraz gariptir.

C Kader Ve Kullar'ın Tüller! (El 'Al-İ Bad)

8- Kadere İman Hakkındaki Görüşleri:

İmam Ahmedin hayatında en seçkin olan şey. Allah'ın hükmüne mutlak surette teslim olup bağlanmasıdır. O Cenab-ı Hak'kın kaza ve kaderine tamamiyle boyun eğmiştir. Gâib ve hâzırda, geçmiş, gelecek her işde umurunu Yüce Rabbına tevekküle tefviz etmiştir. Fakat, bu hususta tedbiri de elden bırakmaz, her işde gereken hazırlığı yapar. O kuru ümidlere bel bağlayıp çalışmadan hazır bekleyenlerden değildir. Çalışır, elinden geleni yapar ve rabbına tevekkül eder. Kadere inanan bir mü'mindir. Hayır ve şer. kaderle olduğunu bilir. Kadere, hayır ve şerrin, kaderle olduğuna mutlak surette imanı olduğunu gösteren sözleri çoktur. Bu bir mü'minin kalbinde kök salıp yerleşen ve onu amelden asla uzaklaştırmaksızın tevekküle götüren derin ve kuvvetli bir imanın en üstün derecesidir.

Menâkıb n naklinde şöyle dediği kayıtlı:

«Tabiinden, müslümanların imamlarından ve büyük şehirler fuka-hasından yetmiş zat icm'a etmiştir ki, Hz. Peygamber Aleyhisselâmın bu âlemden irtihal ettikleri sırada, üzerinde ısrarla durduğu sünneti şudur: Başta Allah'ın kazasına razı olmak gelir. Onun emrine teslim olmaktır, onun hükmüne sabır etmektir. Allah'ın buyruklarını tutmak, onun yasaklarından kaçınmaktır. Amelde Allah'a ihlas göstermektir. Hayır ve şer kadere imandır. Çekişmeyi, münakaşayı ve dinde düşmanlığı terketmektir.»^{78[9]}

Bu söz de gösteriyor ki. İmam Ahmod (Allah ondan razı olsun) kaza ve kadere, hayır ve şerre, tam inanırdı. Bütün umurda Cenab-ı Hakka teslimiyetle bağlıydı.

Yine anlıyoruz ki. o nizaı, münakaşayı, din mes'elelerinde tartışmayı caiz ve hoş görmezdi. Bütün din mes'elelerinde olduğu gibi özellikle kaza ve kader mes'elesini çekiştirmeyi hiç hoş görmez, bundan hiç hoşlanmazdı. Çünkü bunu münakaşa etmek, mes'eleyi çözmez, bir sonuca götürmez, aksine bunun etrafında münakaşa arttıkça, mes'ele daha düğümlenir, çözülmez hal alır. Bu hususta İmam-ı A'zam Ebû Hanife de (Allah ondan razı olsun) aynı görüştedir. Kaza ve kader mes'eleleri hakkında onun sözü de aynen şöyledir:

«Bu mes'ele güç bir mes'eledir, insanlar onu nerede çözecekler, ona nasıl güçlen yetecek. Bu kapalı ve kilitli bir mes'eledir, anahtarı kayboldu. Eğer anahtar bulunursa içerideki, o zaman bilinecek. Bunu Allah'tan gelen bir haberci açar, Allah indinde olanı o haber verir, delil ve burhanla beyan eder.»

Kaza ve kader mes'elesini münakaşa etmek üzere kendisine gelenlere şöyle demiştir: »Bilmez misiniz, kader mes'elesinde münazara yapan kimse, güneş ışınlarına bakan kimseye benzer, baktıkça gözü kamaşır, hayreti artır».

İmam Ebû Hanife gibi kuvvetli bir zihin ve hadis sahibi münazaracı böyle söylerse! kader mes'elesini münakaşa etmenin mes'eleyi daha güçleştirip kördüğüm haline getireceğini görürse, onu münakaşadan bir fayda ummazsa. Sünnet ve Hadis imamı olup Selef-ı Salih yolunda giden İmam Ahmed'in, bunu münakaşadan kaçınması, elbette daha uygun olur. Ona göre bunu münakaşadan kaçınmak sünnettendir. Şöyle der: «Uyulması gereken sünnettendir: Hayır ve şer kadere iman etmek gerekir, buna dair Hadisleri tasdik etmelidir. Kadere kurcalayıp bu nasıl vq niçin böyle denilmemeli. Buna inanılır ve tasdik edilir.»

9- Kaderiyyenin Görüşüne Karşıdır:

İmam Ahmed, hayır, şer her ne olursa olsun, kaza ve kadere inanır. Herşeyi Allah'ın bildiğini ve takdir ettiğini ikrar eder. İnsanlar yaptıkları şeyleri Allah'ın kudret ve iradesiyle yaparlar. Bu bakımdan Kaderiye fırkasına karşıdır. Onlara göre: İnsanlar, yaptıkları işleri kendi kudretleriyle yaparlar, Allah'ın kudretiyle değil. Allah Teâlâ günahları murad etmez, çünkü onları emir etmemiştir, Allah murad

^{78[9]} Ibnî Cevzi, Menâkıb, 176

etmediği bir şeyi buyurmaz. Nehyettiği bir şeyi de murad etmez. Onlarca irade ve emir ikisi birdir. Biri bulunmadan diğeri olmaz, birbirinin lâzımıdır. İmam Ahmed. bu görüşte değildir. O cumhur müsliminin ve fukahânın görüşündedir ki: «Allah'ın murad etmediği birşey bu varlıkta asla olmaz, herşey onun irade ve kudretiyle olur, onun iradesi dışında bir şey vukubuiamaz. Onun için Kaderiyeyi zem etmiştir. Oğlu Salih bir defa ona

Kaderiyeci birinin ardında namaz kılmayı sordu. Şu cevabı verdi: Ontar: kullar işlediklerini yapmadıkça Allah onları bilmez, diyorlar. Onun ardında namaz kılma!»^{79[10]}

Ahmed b. Hanbel, Kaderiye'yi böyle zem ettiği, onların yolunu kötü bulduğu halde, onlarla mücadele ve münakaşa yapmadı, onların bu kanışlarının yanlış olduğuna akli delil getirmeye kalkışmadı. Çünkü ona göre Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifle sabit olan herşey, başka delile muhtaç değildir. Hadisi şerifler, hayır ve şer kadere imanı bildirmektedir. Buna aykırı olan herşey batıldır. Ona göre bu işlerin tafsilâtına dalmak, kelâm ulemasının çıkardığı bir bid'attır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'in ve sünneti seniyyenin haber verdikleri yeter. Arkadaşlarından birine yazdığı mektupta şöyle demektedir:

«Ben kelâm sahibi değilim. Ve kelâm ilminin bunu çözeceğini sanmam. Bu, kitapta ve Hadiste; bir de ashabdan nakil olunanlarda ne varsa onun gibidir. Bunların dışında bu hususta söz söylemek iyi olma-yan bir şeydir.»^{80[11]}

D- Allah'ın Sıfatlar! Ve Kur'an Mahlukmu Mes'elesi

10- Allah'ın Sıfatları, Kur'an ve Hadîste Olanlardır:

Ahmed b. Hanbel, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de zikir olu-nan bütün sıfatları ile, Hadis-i şeriflerde zikir olunan sıfatlarının tamamına Allah'ın sıfatları olarak kabul eder, bunlarla Cenab-ı Hak'kı tavsif eylerdi. Bu hususta da, bütün işlerinde olduğu gibi Kur'an ve Hadisin nasslarından ayrılmaz, onların ötesine geçmez, başka birşey aramazdı. O Cenab-ı Hak'ı: İştir, görür, söyler, kaadir, irade eder, bilir, haberdardır, hakimdir, azizdir, onun misli yoktur, gibi Kur'an-ı Kerim'de zikir olunan bütün sıfatlarıyla tanır ve tanımlar. Oğlu Abdullah, ondan şöyle rivayet eder, Allah'ın sıfatlarını bildiren Hadisler için şöyle demiştir: «Bu Hadisleri olduğu gibi rivayet ederiz.»

O, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının künhün'den, mahiyetinden bahsetmez, hakikati nedir, aramaz. Onları te'vil etmeyi de sünnetin dışına çıkmak sayar, eğer sünnetten faydalanarak yapılmıyorsa, sünnetten ayrılmaktır. Ona göre, ayette işaret olunduğu üzere, müteşâbih olanları kurcalayıp eşelemek, bir nevi' fitne çıkarmaktır, sözde bid'at yapmaktır. Onun için ehli sünnetten olan mü'minlerin vasıflarını beyan ederken: gaypta olan umuru Allah'a havale ederler, diyor. Nasıl ki Hadis-i şerifte beyan buyrulduğu üzere: Cennet ehli, Rablânı görürler, bunu tasdik ediyor, ona misâl aramıyor.

O inanıyor ki Hak Sübhanehu ve Teâlâ kadirdir, evveli yoktur, sıfatları da böyledir, kelâm sıfatı da onlardandır.

11- Okumak Manasına Olan Kur'an Kadim Değildir:

Kelâm sıfatı kadîm olduğundan, işte bundan, Ahmed'in görüşüne göre, Kur'an'ın kadîm olması, netice itibariyle mahlûk olmaması lazım geliyor. Bu yüzden hayatında başına neler geldi, onları yukarıda anlattık. Ancak onun görüşünün ne olduğunu incelemeyi bu bahse bırakmıştık. Orada öğrendik ki, Ahmed, Kur'an mahlûktur demedi, Abbasi Halifeleri buna davet ediyorlardı, fakat o bunu bir türlü söylemedi. Eğer bunu kabul edip söylemiş olsaydı, istemiyerek de olsa onların dediğini deseydi, başına onca belâlar gelmez, o işkenceleri çekmezdi. Acaba onun görüşü nasıldı? Acaba ona göre okunan, mushafa yazılan, okurken okuyanın ağzından çıkan sözler mushafalarda yazılı olan kelimeler de, kelâm sıfatının kadîm olduğu gibi, kadim midirler. Yoksa Kur'an mahlûktur demek sözü, bid'at olduğundan, bu gibi bid'atlart söylemek juyyun olmadığından mı bunu demiyor?

Bu hususta onun kendisinden nakil olunanlar muhtelifdir. Onun (görüşünü beyana dalmadan önce şunu diyelim ki: Kur'an, tilâveti, okunması bakımından muhdestir, kadîm değildir. Okunması itibariyle: Kur'an muhdestir, mahlûktur diyen kimsenin sözü şüphesiz yerindedir, doğrudur. Çünkü okumak, okuyanın vasfıdır, Allah Teâlâ'nın vasfı değil. Kur'an'ın okumak manasına da geldiği Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: «Fecir Kur'ant. fecir okuyuşuna melekler hazır olur.» Buradaki Kur'an el-fecir sabah tanyeri okuyuşu demektir. Bu açık birşey, bedîhi bir emirdir, bu ince görüşe, derin araştırmaya muhtaç değildir.

Böyle açık ve bedîhi olduğu halde, İbni Kuteybe, bazı kimselerin Kur'an'ın okuyuşu da kadîmdir,

^{79[10]} İbni Cevzi, Menâkıb, 109.

^{80[11]} Aynı kaynak, 156.

dediklerini söyler ve onların bu sözünü şöyle yorumlamaya çalışır: «Okuyuş mahlûk değildir, demek kulların amelleri mahlûk değil demek olur.» Bu daha garip, kulların amelleri mahlûk değildir, bunu kim söyleyebilir? Kulların kendileri zaten mahlûk. Bütün amelleri mahlûktur. Bu söz kaale alınmaz, hikâye ve rivayet de.

12- Kur'an Mahlûk mu Konusundaki Görüş:

Bu sözleri buraya aldık, tâ ki, İmam Ahmed'in çağında insanların ne kadar şaşkınlık içine düştükleri, nasıl saptıkları görülsün, öyle ki, mahsûs olan, elle tutulacak derecede olan bir işde bile nasıl yanılıyorlar. Bir kısım insanlar, Kur'an mahlûktur sözünü söylemekten çekiniyorlar, çünkü bu sözü söylemek, ağıza almak bid'atmış! Zira her bid'at dalalettir, her dalalet de cehennemdedir, Hadisi şerif böyle.

Kur'an okumada böyle ihtilâf olunca, Kur'an'ın kendisindeki ihtilâf nasıl olur. Kur'an-ı Kerim'e iki açıdan bakmak gerek: Biri kaynağı itibariyle o Allah'tandır. Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatı var. Kelâm sıfatı Cenab-ı Hak'kın kadîm olması itibariyle kadîmdir, zira o, sonradan olan bir sıfatla tavsif olunmaz, O, Havadise : Sonradan olmaya muhalif sıfatları taşır.

İkincisi: Kur'an kelimelerden oluşmuştur, kelimeler de harflerden, bu kelimelerin delâlet ettiği manalar var, bu manaları ibarelerden anlıyoruz. İşte odak noktası burası, bu kelimeler yazılır, okunur! İltıam Ahmed'in bunlar hakkındaki görüşü nedir?

Bir kısım tarihçiler diyor ki, o bu hususta birşey söylemez, çekimser kalırdı. Bunu çekiştirmeyi bid'at sayar, bu hususta susmak gerek derdi. Bu mes'eieyi ortaya atanlarla bu konuya dalmaktan çekindiği, bid'atçı-lann sürüklendiği bu duruma girmek istemediğini ortaya atıyorlar. Bu konuda Halife Mu'tasım ile olan konuşmasını ileri sürüyorlar. Onunla münakaşa için getirildiği zaman aralarında şu konuşma geçiyor; Ahmed bunu şöyle anlatıyor:

«Oturdum. Bağlı bulunduğum zincirler, kelepçe beni yormuştu. Biraz oturup dinlendim. Sonra şöyle konuşma yaptık:

— Konuşmama müsaade eder misin?

— Buyur, konuş.

— Hz. Peygamber Aleyhisselâm, insanları neye davet etti?

— Allah'tan başka Tanrı olmadığına şehâdet etmeye.

— Ben de işte: Allah'tan başka Tanrı yok, diye şehâdet ediyorum, dedim. Ve sonra devamla: Atan, Abdullah İbni Abbas şöyle rivayet eder: Abdulkays heyeti, Hz, Peygambere (ona salft ve selâm olsun) geldikleri zaman imana davet etti ve Allah'a iman etmelerini emir buyurdu ve onlara sordu: «İman nedir bilir misiniz?» Onlar da: «Allah ve Resulü doğrusunu bilir,» dediler. Bunun üzerine Resul-ü Ekrem şunları söyledi: İman, Allah'tan başka Tanrı olmadığına, Muhammed O'nun Peygamberi olduğuna iman etmek, namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan orucunu tutmak ve bir de ganimetten beşte birini vermektir.»

Ona mensub bulunan bu sözde, bu konuda kesin birşey yok. Harf ve kelimelerden oluşan ve okunan Kur'an kadîmdir, demiyor. Bu konuda Me'mun'a verdiği cevap daha açık, Me'mun ona şu soruyu sordu:

— Kur'an hakkında ne dersin? Cevap verdi:

— O Allah kelâmıdır. Kendisine o mahlûk mudur denince:

— O Allah kelâmıdır, bundan fazla birşey söyleyemem. Ona:

— Allah Teâlâ mahlûkatından hiç birine, hiç bir suretle benzemez denince:

— O'nun misli hiçbir şey yoktur, O semî'dir, Basîrdir, işitir, görür, dedi.»^{81[12]}

Bu sözler onun bu hususta tevakkuf ettiği, birşey söylemediğini göstermede açıktır. Bunda belli birşey için kesin bir hüküm yok. Ne İmahlûk diyor, ne de mahlûk değil.

13- Çekimser Kaldığını Kabul Etmeyenler:

Ahmed'in çağdaşı bulunan Abdurrahman Mehdi'nin talebesi olan İbni Kuteybe, Ahmed'den yapılan bu rivayeti kesinlikle reddediyor, Ahmed'in bu mes'ele hakkında hüküm vermeyip sükût ettiğini kabul etmiyor. Ona göre hakkı söylemeyip susanların durumu kötüdür, Ebû Abdullah Ahmed gibi bir zat bu durumda kalmaz. Dinleyelim:

«Bu fırkalar, kopan bu fitneden sonra bu mes'ele hakkında sükûtu ve tecahülü emretmeyenlerden daha az özürlü göremem. Ancak iş buraya gelmeden sükûtle emir olunabilirdi. İş bu kadar yayıldıktan, bu kadar meydana çıktıktan sonra, dini emir hususunda çekimser kalmak, susmak insan tabiatına aykırıdır. Akıllıları sussa bile, cahilleri ağzını

kapamaz, cahilin çenesi durmaz. İnsanların dilleri sussa bile, kalbleri susmaz. Bundan önce

^{81[12]} Bak: Ahban Mihneh.

Kur'an hakkında Cehm ve Ebü Hanife^{82[13]} konuştuklarından bunlar için ulemadan örnekler de var. Halbuki ondan önce insanlar arasında bu geçmemişti, insanların konuştuğu birşey değildi. İnsanlar bundan ürküp âlimlere başvurdıkları zaman, onlar bu, bid'attir, insanlar bunu konuşmadı, bununla memur da değildir, demediler. Yakın ile şekki giydirdiler, şaşkınlığı kaldırdılar, sisi dağıttılar ve görüşlerini: Kur'an mahlûk değildir, hükmünde topladılar. Ve bunu insanlara bildirdiler.^{83[14]}

14- Çekimser mî Kalıyordu?

İmam Ahmed'in şöyle dediği rivayet olunuyor: «Kim ki Kur'an Mahlûktur derse, o CehmVdir, Cehmî ise kâfirdir. Kim de Kur'an mahlûk değildir, derse, o da bid'atcıdır.»

Fakat İbni Kuteybe ondan yapılan bu rivayeti de inkâr ediyor ve bunu acayıpler acayibi, yani İTcube sayıyor. Sonra da şöyle diyor: «Ebû Abdullah Ahmed gibisi için bu söz nasıl düşünüldü? Sen de bilirsin ki, hak iki şeyden birinde olmakdan hali olamaz.»

15- İki Görüşün Arasını Bulmak:

Diğer bir grup der ki: İmam Ahmed'in görüşü şöyledir: «Ona göre Kur'an harfleriyle, kelimeleriyle, ibare ve manalarıyla mahlûk değildir. Onun mektupları, ondan nakil ve rivayet olunan bir çok sözleri bunu göstermektedir. Bunlardan biri de. Mütevekkil ondan bu konuda gerçek görüşünü, Kur'an mahlûk mu mes'elesinde gönüle şifa verecek sözleri yazmasını istediği zaman ona gönderdiği mektuptur.

Bu mektupdakilerle, daha önce. Me'mun'un elçilerine ve Mu'ta-sım'a verdiği cevapların arasını bulmak şöyledir: O, önceleri bu işde sükût ediyordu. Sünnet ve Hadis uyarınca buna dalmaktan çekiniyordu. Bu konuda görüşünü açıklamıyordu, belki de bu konuda henüz kesin bir görüşe varamamıştı. Fakat sonraları ilim nehri coşkun hale gelip elinin altındaki âsâra, sahabe ve tabiinin haberlerine müracaat ederek mes'ele olgunlaşınca, görüşünü ilân etti. Böyle şeylere dalma-mağa olan şiddetli arzusuna ve Allah'ın kitabından çekişmeyi caiz görmemesine rağmen, bunu yaptı.

16- Mütevekkil'e Yazdığı Mektup, Son Görüşlerini Yansıtır:

İmam Ahmed'in, Halife Mütevekkilin isteği üzerine ona yazmış olduğu mektup bu konuya biraz ışık tuttuğundan onu buraya alıyoruz. Mektup oğlu Abdullah'tan rivayet olunmuş olup Hılyet'ül-Evliya e Zehebî Tarihinden alınmıştır. Abdullah diyor ki:

«Ubeydullah b. Yahya, babam Ahmed'e mektup yazarak unu söyledi: «Emir'ül-Mü'minin mektup yazıp ondan Kur'an mahlûk mu mes'elesini sormasını emir buyurmuşlar, o münasebetle olan sınama mes'elesi değil.. Bunun üzerine babam (Allah ondan razı olsun) beydullah b. Yahya'ya gönderilmek üzere bana şu mektubu yazdırdı, söyledi, ben yazdım.»

Bismillâhirrahmanirrahîm.

«Ey Ebû Hasan, Allah bütün umurda sana hayırlı neticeler nasip ilsin. Rahmetiyle senden dünya ve ahiret kötülüklerini defetsin. Allah enden razı olsun, Emir'ül-Mü'minin'in Kur'an hakkında sordukları şey-erden bildiklerimi sana yazıyorum. Allah'tan dileğim o dur ki, Emîr'ül-ü'minin'in tevfikini devamlı kılsın. İnsanlar batıl içine dalmışlardı, ihtilâf içinde yuvarlanıyorlardı. Nihayet Hilâfet, Emîr'ül-Mü'minin'e nasip oldu. Allah Teâlâ Emîr'ül-Mü'minin sayesinde her bid'atı ortadan kal-jdırdı, yok etti. İnsanlar içine düştükleri zilletten, hapis sıkıntılarından ikurtuldular. Allah bunların hepsini defetti. Emîr'ül-Mü'minin sayesinde bu belâlar kalktı. Müslümanlar buna çok sevindi. Onların gönlünü kazandı. Emîr'ül-Mü'minin iyi niyetini arttırması, ona hayırlı işlerde yardım etmesi için Allah'a dua ediyorlar.

«Abdullah İbni Abbas'tan rivayet olunuyor, o şöyle demiştir: «Allah'ın kitabının bazısını bazısıyla tartıştırmayın, çünkü bu kalbinizde şüphe uzandırır.»

Abdullah İbni Ömer'de şunu anlatır: «Bir grup, Hz. Peygamberin kapısı yanında oturmuşlar, konuşuyorlardı. Bir kısmı: «Allah şöyle demedi mi dedi, diğer kısmı: Allah şöyle buyurmadı mı? dedi. Hz. Peygamber bunları duyunca heyecanla onların yanına geldi ve: «Siz bununla mı emir olundunuz, ne bu, Allah'ın kitabının bazısını bazısıyla tartıştıyorsunuz. Sizden önceki milletler de böyle şeylerle saptılar. Siz burada bşuna uğraşıyorsunuz. Siz emir olunduğunuz şeye bakın ve

onları işleyin. Nehyolunduğunuz yasaklara bakın ve onları yapmayın» dedi. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber Aleyhisselâmdan şunu rivayet eder: «Kur'an'da niza' etmek küfürdür» Ebu Cehm, Hazret-i Peygamberden şöyle nakleder: «Kur'an hakkında tartışmayın, çünkü onda münakaşa yapmak

^{82[13]} Doğrusu, Ebû Hanife bu konuya dalmadı, onun çağında bu mes'ele yayılmamıştı.

^{83[14]} İhtilafu'l-Lâfz s.59.

küfürdür.» İbni Abbas demiştir ki: «Hz. Ömer b. Hattab'ın yanına bir adam geldi, Hz. Ömer ona İnsanların ahvalini sordu. O da, ya Emîr'ül-Mü'minin, onlar Kur'an-ı şöyle şöyle okuyorlar,» dedi. İbni Abbas diyor ki, ben de söze karışarak: Bugün Kur'an hakkında bu kadar hızlı ileri gitmelerini sevmem, dedim. Hz. Ömer benim sözümü kesti ve: «Sus», dedi. Ben de üzüntülü olarak evime döndüm. Ben bu halde iken bir adam gelerek bana: Emîr'ül-Mü'minin sizi istiyor, dedi. Ben de gittim, vardım, kapıda beni bekliyordu, elimi tuttu, içeri girdik. Bana: Senin hoşuna gitmeyen nedir? dedi. DedimJcu «Emir'ül-Mü'minin, eğer., böyle hızlı giderlerse, birbirlerine kızarlar, kızınca da düşmanlık başlar, ihtilâfa düşerler, ihtilâf da vuruşmaya götürür.» Bunun üzerine Hz. Ömer: Babana rahmet, vallah bence de böyle, sen doğru söylersin, dedi.

Câbirden rivayet olunur, demiştir ki: «Hz. Ömer, İslama davet ederken bazı kimselere: Beni kendi kavmine götürün yok mu? Kureys, Rabbımın kelâmını tebliğ etmeme mani oluyor,» dedi. Cübeyr b. Nü-feyr'den rivayet olunur: «Hz. Ömer Aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: Siz Kur'an'dan daha faziletli birşeyle bana rücu' edemezsiniz.» Abdullah İbni Mes'ud şöyle demiştir: «Kur'an'a başka şey karıştırmayın, ona Allah kelâmından başka birşey yazmayın». Ömer b. Hattab'tan şöyle dediği rivayet olunur: «Bu Kur'an Allah kelâmıdır, ona gerekli hürmeti, gösterin.» Bir adam Hasan Basri'ye : Ey Ebû Said, ben Allah'ın kitabını okudum, onu tetkik ettim, neredeyse ümidim kesilecek, ye'se düşeceğim,» dedi. Hasan Basri ona: «Kur'an Allah kelâmıdır, âdemoğlunun amelleri zayıftır, kusurludur, sen elinden geldiği kadar amel et, ve müjde bekle,» dedi. Ferva b. Nevfel Eşcal demiştir ki, ashabdan Hu-baba komşu idim. Birgün mescidden onunla beraber çıktım. Elimden tuttu: Gücünün yettiği kadar Allah'a yaklaşmaya çalış, sen ona onun kelâmı olan Kur'an'dan daha sevdiği bir şeyle yaklaşmış olamazsın», dedi. Bir adam Hakem b. Uteybe'ye: Dalâlet ehlini bu işe ne şey şevketti?» dedi. O da: «Düşmanlıkları.» dedi. Muaviye b. Kurra dedi ki: «Babası Hz. Peygamber Aleyhisselâma gelmiş, Hz. Peygamber ona şöyle demiş: «Sakının, asla düşmanlık yapmayın, çünkü o amelleri bozar.» Ebû Kilabe ki ashaba yetişmiş, onlarla görüşmüş bir zattır, şöyle demiştir: «Nefisleri arzularına uyanlarla veya düşmanlık besleyenlerle oturmayın. Çünkü onların sizi de kendi dalâletlerine sokmaya-caklarından emin olamam, bildikleri bazı şeyleri size de yuttururlar, aşılırlar.» Sapık görüşlülerden iki kişi, Muhammed b. Sirin'in yanına geldiler. Ona:

- Ey Ebû Bekir, seninle konuşmak istiyoruz, dediler. O da:
- Olmaz, dedi.
- Sana biraz Kur'an okuyalım, dediler.
- Hayır, ya siz buradan gidin, ya ben kalkıp gideyim, dedi. Onlar da dönüp gittiler. Oradakiler:
- Ne olurdu, sana bir ayet okusatar? dediler. Şöyle cevap verdi:
- Ben şundan korktum, bana bir ayeti tahrif ederek okurlar, o da benim kalbime işler, ben şimdiki halimde kalacağımı bilsem, onlara izin verirdim.»

Bid'atçılardan biri Eyüp Sehtiyani'ye: Sana bir kelime soracağım dedi. O da: Yarım kelime bile olmaz, dedi ve döndü gitti, İbni Tavus, ehli bid'attan biriyle konuşan oğluna şöyle dedi: «Oğlum, parmaklarınla kulaklarını tıka, onun ne söylediğini dinleme, duyma.» dedi, Ömer b. Abdulaziz şöyle demiştir: «Dinini tartışmalara maruz bırakan, hedef yapan kimse bir yerde duramaz.» İbrahim Nahal dedi ki: «Bid'at ehli sizin iyiliğinizi istemezler, gizli gizli tuzak kurarlar.» Hasan Basri dedi ki: «Derdin en kötüsü kalbde olandır, sapık arzulardır.» Huzeyfe b. Yemân şöyle dedi: «Allah'tan korkun, sizden öncekilerin yolundan gidin. Allah'a and içerim ki, eğer doğru yolu tutarsanız, çok yol alır, çok ileri gidersiniz. Şayet sağa, sola saparak doğru yoldan ayrılırsanız, çok dalâlete düşmüş olursunuz.

«Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: «Eğer Allah'a şirk koşanlardan biri aman dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın kelâmını işitsin» (Tevbe: 6)

Yine buyurmuştur: Bilmiş olun ki, halk ve emir onundur» Önce halk - yaratmak dedi, sonra emir - iş dedi. Demek emir, halktan başkadır. (Böylece Allah halk ile emrin ayrı olduğunu haber veriyor. Kur'an Allah'ın emrindendir, halkından değil. Böylece o mahlûk değil demek olur).

Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: «Çok merhametli olan Allah, Kur'an'ı öğretti, insan yarattı, ona beyanı öğretti. >» (Rahman Suresi: 1-4) Bu ayetlerle Kur'an'ın onun ilminden olduğu haber veriliyor. Yine Cenab-ı Hak buyurmuştur: «Sen onların kendi dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler, ne Hristiyanlar senden asla razı olmazlar. Sen asıl doğru yol, Allah'ın yolu olduğunu söyle. Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzularına uyacak olursan, and olsun ki, Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olmaz.» (Bakara - 120)

Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Sen kitap verilenlere her türlü ayeti, mu'cizeyi getirsen, yine onlar senin kiblene uymazlar, sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine uymazlar. Sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, o takdirde sen zulüm edenlerden olursun. »(Bakara-145)

Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: «İşte biz onu, Arapça bir hüküm olarak indirdik. Eğer sana

gelen bu ilimden sonra onların arzularına uyarsan artık senin için Allah'dan ne bir dost, ne de bir koruyucu, olmaz.» (Ra'd - 37) Kur'an, Allah'ın ilmindendir...

«Bu ayetler göstermektedir ki, Hz. Peygambere gelen Kur'an'dır. O, Allah'ın ilmidir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle diyor: «Sana gelen bu ilimden sonra onların arzularına uyarsan.» Seleften şimdiye kadar gelip geçenlerin pek çoğundan rivayet olunur ki, onlar şöyle derlerdi: «Kur'an Allah kelâmıdır. O mahlûk değildir. Ben de onların görüşüne katılıyorum. Ben kelâm ehli değilim. Ve kelâm ilmi bu konuda birşey yapamaz. Bu hususta Allah'ın kitabı ve Peygamber Aleyhisselâmın sünnetinde ne varsa p yeter. Ashabın ve tabiinin âsârı da var. Bunlardan başkaları. Onlardan söz etmek öğünülecek birşey değil.»

Zehebi bu mektubu nakil ettikten sonra şöyle diyor: «Bu mektubu Ahmed'den rivayet edenler hepsi mevsuk âlimlerdir. Ben de Allah adına şahidim ki, o bunu oğluna yazdırdı. Bundan başka ona nisbet olunan mektuplar, risaleler, üzerinde düşünülecek bir şeydir.

17- Bu Mektuptan Çıkan İki Sonuç:

Bu mektubun senedi sahihtir. Onun olduğu sabittir. Kur'an mahlûk mu tartışması bittikten sonra İmam Ahmed'in ihtiyarlığında yazılmıştır. O zaman o ilmi olgunluğunun doruğundaydı ve bu onun karar kıldığı görüşünü göstermektedir.

Herşeyden önce bu mektup, bu gibi konulara dalmayı, onları incelemeyi onun hoş görmediğini, bunlara rızası olmadığını göstermektedir. Bu konulardan bahsederken bunu istemeyerek, zoraki yapmaktadır. Maksudı, dinde tartışma çıkaranların iddialarına aldanmasınlar diye halkı onlardan korumaktır. Onun için mektubun baş tarafında konuya ışık tutan haberleri sıraladı, sonra sözünü; ben kelâm sahibi değilim diyerek bitirdi. İkinci olarak gösteriyor ki, ona göre Kur'an mahlûk değildir. Bunu o kendisinden önceki sefeye uyarak onların dediği gibi söylüyor. O bunu kendisi ortaya atmıyor, eğer tabiinden mahlûktur, diyen olduğunu hesap etse, böyle demezdi. Ve görüşünü şöyle destekliyor: Kur'an Allah kelâmıdır, Allah kelâmı, Allah'ın halkı değil, emridir, emir başka, halk başkadır. Bu görüşlerin hepsini Kur'an-ı Kerim'in nassföridan, Hadisj Şeriflerden, sahabe ve tabiilerin kavillerinden almaktadır. Bu hususta ne akla, ne de nakle itimat etmeyen mücerret nazara asla itibar etmez.

18- Kur'an İle Kıraat Arasındaki Fark:

Bütün bunlardan şu sonuca varıyoruz: Ona göre Kur'an mahlûk değildir. Kitap ve sünnet çalışma ve araştırmaları onu bu sonuca götürmüştür. Bu hususta o Kur'an-ı Kerim'e ve âsâra dayanmaktadır. Bir de Selef-i Salih'in izine uymaktadır. Fakat bunu yaparken, onu fikirler kavrasın diye akla uygun gelecek kalıba sokmaya çalışmadı. Çünkü bunu kendi işi saymadı. Çünkü kendisi kelâm ehlinden değil. Böyle akli deliller getirme, kelâm âlimlerinin işidir. Onlar tartışmayı yaparken görüşlerini akla dayarlar, nakille mukayyed olmazlar.

İmam Ahmed, görüşlerini akli delillerle pekiştirmeye çalışma-dıysa da, kendisinden sonra gelen âlimlerden, bunu akli delillerle izaha çalışanlar, fikir yönünden bu görüşün temelini takviye edenler bulundu ki, onlar da İbni Kuteybe ve İbni Teymiye'dir. Onlar Kur'an ile kıraat arasındaki farkı açıkladılar. Kur'an-ı Kerim, Allah kelâmıdır. Kıraat ise okuyanın sesidir. Nasıl ki ayeti kerime de bunu gösterir:

«Eğer şirk koşanlardan biri aman dileyip yanma gelmek isterse, onu kabul et ki, Allah'ın kelâmını işitsin.» (Tevbe- 7). Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: «Sesinizle Kur'an-ı güzelleştirin».. Hz. Peygamber Efendimiz, Ebû Musa El-Eş'arî, Kur'an okurken dinledi. Ebû Musa ona: Eğer senin dinlediğini bilseydim, daha güzel okumaya gayret ederdim, dedi.

Okumak, kulun sesiyle olunca, o mahlûktur, nasıl ki kul kendisi zaten mahlûktur. Mushaflara Kur'an'ın yazıldığı mürekkep nasıl mah-lûksa, ses de öyle; Ancak yazılan Allah kelâmıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: «De ki, eğer denizler Rabbimin kelimeleri için mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden önce, denizler tükenir.» Böylece Cenab-ı Hak, kelimeleri ile o kelimelerin yazıldığı mürekkep arasında fark olduğunu göstermiştir. ^{84[15]}

19- Allah'ın Sıfatları Hakkında Üç Görüş:

Okunan Kur'an'ın, mushaf sahifelerine yazılan kelimelerin mahlûk olduğunu kimse tartışamaz, bunda şüphe edecek birşey asla yok. İmam Ahmed'den menkul olan da odur. Cebrail aleyhisselâmın Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a indirdiği Kur'an şüphesiz Allah kelâmıdır. «Uyarıcılardan olasin diye onu Cebrail senin kalbine indirdi.» Kur'an-ı Kerim kelimeleri, manaları ve ibaresi itibariyle Allah'ın sıfatları ile ilgilidir. Bu münasebetle Allah'ın sıfatlarından bahsetmenin yeridir.

^{84[15]} İbn Teymiyye Mecmuatür-Resail ,c,III,s.21-22,Tab'i Menar.

Allah'ın sıfatları hakkında ulema üç görüşe ayrılmıştır:

1- Kudret, irade, ilim, kelâm, işitmek, görmek gibi mâna sıfatlarıyla Allah'ın vasıflanmasını caiz görmeyen bir grup vardır. Zira Allah'ın Zat-ı İlâhisi kadîm olduğundan, bu sıfatların da kadim olması gerekir, o zaman da kadîmlerin çok olması icabeder. Mu'tezile fırkası bunlardandır. Kur'an-ı Kerim'de zikir olunan bu sıfatları, Allah'ın isimlerinden sayarlar, sıfat değil, Allah Teâlâ bu mâna sıfatlarından biriyle vasıfla-namadığından, Allah kelâmı olan Kur'an-ı Kerim onun yarattığı bir şeydir. Onu o meydana getirdi. Onu Hz. Muhammed'in Peygamberli- ğıne delil kıldı. Araplar onun mislini getirmekten âciz kaldı. Ondaki beyanın üstünlüğü Arapların elinden gelemmez. Kur'an mucizdir...

2- Diğer bir grup Allah'ın bu sıfatlarla vasıflanmasını caiz görürler, fakat Allah'ın kadîm kudreti ile olan fiilleri, mahlûk sayarlar. Allah'ın kelâm sıfatı var, kelime ve mânaları yaratır. Bu bakımdan Kur'an mahlûktur. Nasıl ki, kudretiyle yarattığı diğer şeyler onun mahlûkudur.

3- Üçüncü sınıf selefiyyeci olup bunlara göre Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de Zat-ı İlâhisini tavsif ettiği sıfatlarla vasıflanır. O: kudret, irade, ilim, kelâm, işitmek, görmek ve Hadislerde zikrolunan diğer sıfatlarla vasıflanır. Allah Teâlâ'nın kudret ve iradesiyle olan fiillerin mahlûk olduğuna hükmetmezler, öyleyse Kur'an mahlûktur denemez. Çünkü o, Allah'ın zatile kaimdir. İbnî Teymiyye şöyle demektedir: «Selef dedi ki: Kelam sahibi olmakta devam etmektedir, kelâm, kemal sıfatıdır. Söyleyen, söylemeyenden daha kâimdir. Allah dileyince Arapça söyler, nasıl ki Kur'an-ı Kerim Arapçadır. Onun söylediği onunla kâimdir, ondan ayrılmaz, mahlûk olamaz. Ondaki gelen kelimeler ve indirdiği kitaplar mahlûk değildir.»^{85[16]}

20- Kur'an Mahlûk Değildir Demek, Kadîm Demek Değildir:

Bu anlatışa göre Kur'an mahlûk olmayınca, acaba o Allah'ın kadim olması gibi kadîm midir? Çünkü kadîm olan Allah'a kâim. İbnî Teymiyye, İmam Ahmed'e göre Kur'an'ın kadim olmadığını söylüyor. Çünkü o, Allah kadîm diye Zat-ı İlâhisiyle kâim olan her şeyi kadîm saymıyor. Zira, Allah'ın iradesiyle meydana gelen her fiil, onunla kâim diye kadîm olmaz, onlar hadistir, hepsi sonradan meydana gelmiştir. Bunun dışındaki görüşler Feylezofların görüşleridir. Onlar Müslümanları bağlamaz. Onlar zanna dayanan şeylerdir.

İbnî Teymiyye, sefelin ve Ahmed'in görüşünün: Kur'an kadimdir, diye olmasını kabul etmiyor ve şöyle diyor: «Selef ittifak etmiştir ki, nazil olan Allah kelâmı mahlûk değildir. Bazı insanlar bundan onların muradının kadîm olmasını zannettiler. Sonra bir grup bu aynı manaya gelir dedi. Bu her emir olunanı emir, her yasaklananı nehiydir. Allah Teâlâ Arapça beyan ederse Kur'an olur, İbrance beyan ederse Tevrat, Sür-yanice beyan ederse İncil olur, sandılar. Bu söz şeriata ve akla muhaliftir.»^{86[17]}

İbnî Teymiyye, Allah Teâlâ'nın kadîm kelamla vasıflanmasının onun söylediklerinin kadim olmasına aykırı olmadığını şöyle açıklar: «Allah'ın kelâmı kadîmdir, iradesiyle ve kudretiyle söyler. Denebilir ki: O savtla söyler. bundan savtın kadîm olması gerekmez. O irade ve kudretiyle Kur'an'ı, Tevrat ve İncil'i söylemiştir...»^{87[18]}

21- Bu konuda Abduh'un Dedikleri:

Bütün bunların özeti şudur: «Ahmed b. Hanbelle- onun yolunda olanlara göre Kur'an, mahlûk değildir. Fakat kadimdir diyemiyorlar. O Allah Teâlâ'nın irade ve kudretiyle hasıl olan kelimelerle hadis olmuştur. Kelâm olan Kur'an'ı Resulüne Cibrail vasıtasıyla indirmiştir.

İş böyle olunca, mânalar ve hakikatler ihtilâf mevzuu değil. İhtilâf mahlûk kelimesinin Kur'an'a denilip denilmeyeceğidir. Onun için Mısır Müftüsü üstâd İmam Muhammed Abduh bu konuda şunu yazmıştır: «Allah Teâlâ Peygamberlerden bazısıyla söylemiştir. Kur'an Allah kelâmıdır, bu duyulan kelâmın sadır olduğu yer, onun bir hali olup kadîmdir. Fakat kadîm olan sıfatından ifade olunan ve işitilen sözün hadis olduğunda ihtilâf yoktur. Ve onun yaratmasıyla olmuştur. O halkına iblâğını irade ettiği şeyin önemine binaen onu böyle isnat buyurmuştur. O zahir ve batın itibarıyla sırf onun kudretinden sadır olmuştur. Diğer bir varlığın hiç bir suretle onda madhali yoktur. Peygamberin lisanile getirdiği, ondan sadır olduğunu beyandır. Bunun hilâfına olan söz, bedihî olan şeye karşı gelmektir, kutsal kıdem makamına karşı cür'eUir. Bir kimsenin okuduğu ayetler, onun sesiyle hadis oluyor. O susunca duruyor. Lisanla okunan Kur'an'ın, kıraatin kadim olduğunu söyleyen kimsenin hali kötüdür, o bizzat Kur'an'ın dalâlette olduğunu bildirdiği ve muhalefete davet ettiği, her milletten itikadça daha çok dalâlettendir. Allah Teâlâ'nın, insanın hiç bir dahli olmaksızın, Kur'an'ı onun lisanında meydana getirdiğini söylemekte, Kur'an'ın nisbeti şerefine dokunur hiç birşey yoktur. Dinin itikade çağırdığı şey, sünnettir, Hz. Peygamberin ve ashabının yaptığı budur. Buna aykırı olan herşey

^{85[16]} İbnî Teymiyye, Resaii, c.III, s.45.

^{86[17]} Aynı Kaynak, s.165.

^{87[18]} Aynı Kaynak, s.106.

bid'attır, dairenenir.»

«Tarihçilerin bize naklettiği o, milleti fırkalara bölen, özellikle hicretin üçüncü asrı başlarında olaylar meydana getiren o ihtilâf nedir? Bazı imamların Kur'an mahlûktur, demeden çekinmeleri, bunun sebebi, bazılarının sırf şüpheden sakınmaları ve edepte mübalâğa göstermeleridir. Yoksa İmam Ahmed İbnî Hanbel gibi bir zatın, Okunan Kur'an kadimdir, inancında olması, ondan uzaktır. O ki, her gece Kur'an okumakta ve ona sesiyle suret vermekte...»^{88[19]}

İmam Abduh'un bu son sözü, şüphesiz ki çok doğrudur. İmam Ahmed asla kıraat kadîmdir, mahlûk değildir, dememiştir. Kur'an kadimdir, diye de bir sözü yoktur. O: Kur'an mahlûk değildir, demiştir, Ujlema bundan şunu çıkarmıştır: O Allah Teâlâ'dan sadır olan keiâme mahlûk, demekten, bu tabiri kullanmaktan çekinmiştir.

İmam Ahmed'in Kur'an kadimdir, dediği iddiası, IV. asırda meçhul bir rivayetle ortaya atılmıştır. Zehebî de Tarihinde, bu rivayetin ona nisbetini inkâr etmiştir.

22- Allah'ın Sıfatları Kur'an ve Sünnette Olanlardır:

İşte Kur'an mahlûk mu, mes'elesi bu, ulemanın tahkik ve beyanına göre İmam Ahmed'in görüşü de böyle. Bu mes'ele, dediğimiz gibi, Allah'ın sıfatları bahsine dayanmaktadır.

İmam Ahmed'in ,sıfatlar hakkındaki, te'vil ve şüphe götürmez görüşü de şöyledir «Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de geçen ve sahih sünnetle sabit olan her sıfatla vasıflanır. İşitmek, görmek, hayat, ilim, ijtelâm, irade, kudret, tekvin sıfatları onun sıfatıdır. Bunlarla ve diğer kur'an ve sünnetle sabit bütün sıfatlarla vasıflanır. Ancak bunların keyfiyetinden bahs olunmaz. Fakat bu sıfatlardan hiç birine hadis olanlar ona asla benzemez, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Onun zatına benzer hiçbir şey yoktur. O, işitir, görendir.» (Şûra : 11)

Böylece o, bu görüşüyle Allah'ın sıfatlarını tanımayan tatil ehlinde ve teşbihten çekinerek, Allah'a her sıfatı yakıştıran Mücessime, Müşşebbiheden ayrılıp orta bir yol tutuyor. Haşviyye denen aşırı bir grup Allah'a insanlara yakışan her sıfatı yakıştırmaktadırlar. Allah onların dediklerinden ne yücedir. Müşşebbiheden bazıları, kendilerinin İmam Ahmed'e mensup olduğu iddiasındadır, o ise bunlardan ne uzaktır, çünkü o kesin nassda geldiği üzere Allah'ın benzeri olmadığını söyler: «Onun zatının hiç bir benzeri yoktur. O işitir ve görür.» (Kur'an-ı Kerim)

E- Ahiret'te Allah'ı Görmek 23- Ahirette Allah'ı Görmek Mes'elesi:

23- Ahirette Allah'ı Görmek Mes'elesi:

Ahirette Allah'ı görmek mes'elesi, İmam Ahmed (Allah ondan ; razı olsun) çağında ortaya çıktı. Mu'tezile, ahirette Allah'ın görülmesini inkâr ettiler. Çünkü onlarca, görmek için cisim olmayı, cisim de havâdise benzemeyi gerektirir. Halbuki Allah'ın bir benzeri olamaz. Görmeye delâlet eden Kur'an ayetlerini te'vil ettiler. «Bazı yüzler o gün ışıltılı parlar, Rabbına bakar.» Bu gibi zahiri, görmeyi işaret eden ayetleri münasip bir yorumda anladılar.

Halife Me'mun, hayatının sonuna doğru halkı, Kur'an mahlûktur demeye zorladığı gibi, ahirette görülmez inanandaydı. Ondan sonra halife olan Vâsık, Kur'an mahlûktur, demeye zorladığı gibi bir de görülmez zorlamasını buna kattı. Bu iki tatsız tutum, Mütevekkil halife oluncaya kadar sürdü, onun gelmesiyle kara sisler dağıldı, belâlar defoldu.

İmam Ahmed nasslara bakar ve te'vile gitmezdi. Onun için Allah'ın görüleceğine tam imanı vardır, onun için Ehli sünnet ve cemaat inancını beyan eden mektuplarından birinde, kıyamette Allah'ın görüleceğine imanı, imandan bir cüz sayar ve şöyle der:

«Ahirette Allah'ı görmeye inanmak gerekir. Bu, Hadis-i şeriflerle sabittir. Hz. Peygamber Aleyhissetâm, Rabbini görmüştür, bu sahih Hadisle sabittir, bunu ikime'den Katâde, o da İbni Abbas'tan rivayet ettiği gibi Hakem de İbni Abbas'tan rivayet eder. Ali b. Zeyd, Yusuf b. Mihran'dan, o da İbni Abbas'tan rivayet eder. Hadis bizce Hz. Peygamberden geldiği üzere zahiri üzeredir. Bundan söz etmek bid'attır. Biz buna zahiri üzere inanırız, onda kimseyle tartışmayız.»^{89[20]}

Görüyoruz ki, İmam Ahmed, ahirette Allah'ı görmeye inanıyor. Çünkü bir hususta Nasslar var ve Hz. Peygamber Rabbini görmüştür. Ancak bu görmenin nasıl olacağını araştırmıyor, görmek cismi gerektirir, cisim olmadan nasıl olur? Bu konuda tartışmayı bid'at sayıyor ve buna dalmıyor. Yalnız şuna inanıyor ki, bu görme, hadis olanlara, benzer bir şekilde olmayacaktır. Çünkü Allah Teâlâ'nın hiçbir benzeri yoktur, bu görmenin hakikati, nasıl olacağı konusu, yasak bölgedir, düşünce oraya dalamaz. Bu konuda İmam Ahmed'in görüşü, inkarcılarla aşınalar arasındadır; Kıyamette görmeyi haber veren Hadis, Haber-i Vahit olduğundan, inanç bahsinde onu kabul etmeyen bir kısım, görmeyi inkar ederler,

^{88[19]} Muhammed Abduh, Tevhîd Risalesi.

^{89[20]} İbni Cevzi, s.173.

Haşviyye ve Mücessime ise ahirette Allah'ı görmeyi, şahısları ve eşyayı nasıl görüyorsak, cisim halinde öyle göreceklərini iddia ederler. O, bu iki görüş ortasında doğru yol tutmuştur. Cumhur Müslimin onun görüşünü almıştır.

24- İki Ayeti Yorumlamak:

Görüyoruz ki, İmam Ahmed, bu hususta yalnız Kur'an'a değil, Hadise de dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu konuda, zahirde birbirine aykırı gibi görünen, iki ayet vardır. Biri: «Yüzler var ki, o gün şen şen parlar, Rabbına bakar.» (Kıyâme: 22-23) Diğer de: «Gözler onu göremez, kavrayamaz, o ise gözleri görür, o latif ve herşeyi haber alandır.» (En'am: 103) İmam Ahmed'in tutumu, Kur'an'ı bölük bölük edenlerden, onu parça parça yapıp birbiriyle çarpıştıranlardan olmak değildi. Onun için bu konuda sünnetin yardımına koştu. Sünnet Kur'an'ın beyanıdır. Böylece ahirette görmeyi isbat etti. Belki de ikinci ayetteki görmemeyi dünyada görmezler anlamına aldı. İbni Kuteybe de, «İhtilâfı Lafz'da» bu yolu tutmuştur. Bu iki ayeti ve Musa'ya (beni göremezsin) hitabını alarak şöyle der:

«Allah'ın muradı, dünyada göremezlerdir. Musa'ya hitabında da dünyada göremezsin, demektir. Çünkü Cenab-ı Hak, bu dünyada bütün mahlûkatının gözünden gizlidir. Ahirette onlara tecelli edecektir. O zaman görürler, hem de, ayı bedir halinde gördükleri gibi. Ayı görmede ihtilâf etmedikleri gibi, açık görürler. Hz. Peygamberin Hadisi Kur'an'ı açıklamaktadır. Görmeyi haber veren Hadisler o kadar çok ki, bunları ancak cahil ve inatçı zalim reddedebilir. Çünkü mevsuk kimselerden birbirini te'kit eden rivayetler var. Allah Teâlâ «onu gözler göremez» demişken, Hz. Peygamber'in: Siz Allah'ı kıyamette göreceksiniz» demesi, düşüncesi yerinde olana gizli değil ki, bu başka başka zamanlarda olacaktır.»^{90[21]}

25- Onun Görüşlerinin Dayanağı:

Kelâm âlimlerinin ele aldıkları ve o çağda etrafında tartışmalar yapılan mes'eleler hakkında İmam Ahmed'in görüşlerinin bir kısmı işte bunlardır. Görüyorsun ki, o bu konuda da, fıkihtaki tutumunu sürdür-

mekte, aşırılıktan, haddi tecavüz etmekten korunmaktadır. Şöyle ki:

1- O, nasslara dayanmakta, onları ne aşar, ne de te'vil eder, zahirinden başka türlü yorumlamaz. Nassları anlamakta bir yardıma ihtiyaç hasil olursa, o zaman sırf akıldan medet ummaz, sünnete başvurur, Kur'an'ı sünnetle tefsir eder, çağında müşkil mes'eleler ortaya atıp tartışanlarla böyle uğraşmıştır.

2- O, Allah'ın sıfatları bahsinde kitap ve sünnette olanlara dayandı. Allah ile mahlûkat arasında benzerliği reddetmeğe çok dikkat etti «Onun benzeri hiç birşey yoktur» ayeti rehberdir. Sıfatları ve görmeyi isbat ederken, Allah ile mahlûkattan biri arasında bir benzerlik zannı uyandırmaktan son derece kaçındı.

SIYASETE DAİR GÖRÜŞLERİ

26- İsyana Cevaz Vermezdi:

İmam Ahmed, bazı siyasetle ilgili çalışmalarında esere uyan, itidal mesleğinden ayrılmıyan bir tutum içindedir. Aşhab ile ilgili görüşlerinde menkul eserlere bakar, sahabe ve Tabiinin (Allah onlardan razı olsun) ekserisinin sözüne uyardı. Her çalışmasında olduğu gibi bu hususta da âsâra uyar.

Hilâfet ve Halife mes'elesinde, kim seçildi ve nasıl seçtiler, bunlarda fitneden kaçınan olumlu bir tutumu vardı. Müslümanların birliğini korumaya gayret ederdi. Müttegallibeden olan bir İmam-Halife zalim dahi olsa- ona karşı isyan etmektense, itaat etmeği tercih ederdi. Çünkü isyan, milleti parçalar.

Siyaset mes'elesinde İmam Ahmed'in görüşü ile İmam Mâ'lik'in görüşü birbirine benzer. Aşhabın mertebelerini sıralamada birleşirler, Halife intihabında birleşirler, ikisi de, zâlim dahi olsa, Halifeye karşı isyanı caiz görmezler. Çünkü zulüm dolayısıyla çıkacak isyandaki fitnelerde, müstebit hükümdarın yapacağı kötülüklerden, daha çok zulüm işlenir.

Bu konuda, bu iki imam arasında bir fark varsa, oda: İmam Malik Haricilerin isyan fitneleri içinde yaşadı, inkılablar zamanındaki çalkantıları gözleriyle gördü. Çağı fitneler çağıydı. İmam Ahmed ise, böyle çok fitneler görmedi, isyanlar zamanı geride kalmıştı. Sadece Emin ile Me'mun, bu iki kardeş

^{90[21]} İbniCevzi, Menâkıb, s. 165.

arasındaki isyanı gördü. Onun da hayırla değil, şerle bittiğine şahit oldu. Çünkü, İran nüfuzu hâkim oldu, muhtelif dini cereyanlar baş gösterdi, dinde bid'atlar türedi.

Hükümdarlar kendini bid'atlara kaptırdı. O kendisi böyle bir zalim hükmün kurbanı oldu. Bu yüzden dayak yedi, hapse atıldı, şiddetli baskıya uğradı. Öyle ki, bu, her aklıbaşında olanı gayrete getirir, kalb-lere kin tohumu eker, intikam hissi doğurur, bu bakımdan onun zalime karşı isyanı destekleme yanlısı olması gerekirken, o, duygularına kapılmadı. Hal böyle iken nefsinin hevesinin esiri olmadı. Çağındaki hükümdarlara karşı olanlara katılmadı, hilâfet ve zalim olana karşı isyanda görüşünü, sefelin amellerinden ve cemiyetin umumunun maslahatını düşünerek ona göre belirledi, bunları gözönünde tutardı. Devlete isyandan nehyetti, Başta kinin hali ne olursa olsun, ona karşı isyanı Bagıy saydı, haksız yere ayaklanma addetti, baştaki onu öldürse, üzerine azap ateşi dökse, işkence yağmuru yağdırsa da, isyana cevaz vermedi.

27- Türlü Konularda Görüşleri:

Onun bu görüşünü biraz açıklamak istiyoruz: Hz. Peygamberin ashabı? onların derecelerine göre sıralanması, hangisinin daha üstün olduğu, bunları beyan edeceğiz. Sonra ashabdan birine dil uzatan hakkında-hükmü nedir? Halifenin seçimi nasıl olacak, ona karşı isyan etmek, onu halife tanıyıp tanımamak, bunlar hakkındaki görüşlerini öğrenelim.

28- Ashab-ı Kiram'a Saygılı Olmayanlar:

O, bütün ashaba son derece saygılıdır, Ashabdan birine dil uzatan; söven kimsenin İslâmından şüphelidir veya onu ehli İslâm'dan saymaz. Oğlu Abdullah diyor ki: «Babama Rafızı kimdir? dedim. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e şovendir, dedi. Ona ashabdan birine söven hakkında ne dersin? diye sordum. Onu müslüman saymam, cevabını verdi.»^{91[1]} onun şöyle dediği rivayet olunur: «Ashabdan birini kötülükle anan bir kimse görürsen, onun müslümanlığı töhmet altındadır.»^{92[2]} Ona göre, sahabilere söven kimsenin dini töhmet altındadır. Sa-habının mânasını geniş tutar: Bir yıl, bir ay, bir gün, bir saat Hz. Peygamberle görüşen kimse sahabidir. Onunla ne kadar görüşüp ondan ne dinlerse, onu bir defa görse yine sahabidir. Şahabının en ednası, ondan sonra gelenlerin en sevaplısından daha faziletlidir. Hz. Peygamberin sohbetinde bulunanlar, bütün hayırları işlemiş olan tabiinden daha efdaldırlar. Ashabdan birini kusurlu gören, bir sebepten dolayı ona kin besleyen, veya onu kötülükle anan kimse, bid'atçıdır, Bütün ashabı, rahmetle anmak gerekir, kalbi onlara karşı saygılı olmalı.»^{93[3]} Görülüyor ki, ona göre ashaba karşı kalbinde ihlas bulunmayan, onlara dil uzatan kimse bid'atçıdır, bid'atçı ise dininde töhmet içindedir.

29- Ashabın Dereceleri, Ulemaya Bağlılığı:

Ashab-ı Kiram'ın faziletlerine göre derecelerine gelince, bu hususta yine selefe uymakta, sahabe ve tabiinin görüşlerini almaktadır. Fazilet derecelerine göre sıra şöyledir: Hz. Peygamber Aleyhisselâm'dan sonra bu ümmetin efdalı, Hz. Ebu Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman'dır. Bu üçten sonra gelenler şûraya ayrılan beş sahabidir: Hz. Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahman b. Avf ve Sa' d. bunların hepsi de Halife ve İmam olmaya lâyıktırlar.»

Onun bu sözüne İbni Cevzi şunu ekliyor: «O, bu hususta İbni Ömer'in sözüne uymuş, o der ki: Hz. Peygamber sağken biz efdal olarak Ebû Bekir'i ve Osman'ı sayardık, sonra susardık .»^{94[4]}

Şuraya ayrılan beş sahabeden sonra: Bedir harbinde bulunan Muhacirleri, sonra Ensar'ı, İslama ilk önce girenleri, hicretteki derecelerine göre mertebelere ayırırdı.

Bunları, onun esere, selefe uymadaki tutumunu göstermek için yazdık, bunların amelî bir faydası yok, ancak tarihi bir araştırma niteliğindedir.

Bu hususta o, Hulefâyi Raşid'in dereceleri hakkında iki imamın görüşü arasında orta bir görüştedir. Ebû Hanife, sağlam rivayete göre, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'dan üstün tutmaktadır. Bunu, onun hakkındaki Ebû Hanife kitabımızda açıkladık. İmam Mâlik ise: Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı (Allah onlardan razı olsun) ilk başta sayar ve bundan sonrakiler müsavidir, der. imam Ahmed ise, geri kalanları İslama hizmette müsavi tutmuyor, Hz. Osman'dan sonra şûra ehli olan beş saha-biyi faziletli sayıyor, onlardan sonra gelenler de derecelerine göre yer alıyor.

59) 60) 180

^{91[1]} İbni Cevzi, Menâkıb s. 165.

^{92[2]} Aynı kaynak, s. 160.

^{93[3]} Aynı kaynak, s. 161.

^{94[4]} İbni Cevzi, Menâkıb, 161.

Sonra görüyoruz ki, İmam Ahmed, Hz. Ali Efendimizi Hilâfete daha lâıyk görüyor, bunu açıkça söylüyor: «Her kim ki, Hilâfeti Ali'ye lâıyk görmezse, o eşekten daha sapıktır... Sübhanallah, o şer'i hadleri tatbik ediyor, sadaka ve zekâtı topluyor... Onları haksız surette mi dağıtıyor, bu sözden Allah'a sığınırız. Evet o hak Halifedir. Hz. Peygamber Aley-hisselâmın ashâbı onun halifeliğine razı oldular, arkasında namaz kıldılar, onunla gazaya gittiler, cihad yaptılar, hacı ifa ettiler, ona Emîr'ül-Mü'minin dediler, hepsi ondan razı idiler, hiçbir şeyi inkâr etmediler. Biz onlara tâbi olmaktadır.» (61)

Böylece onu savunmaktadır. Bir kimse Hz. Ali'ye veya onun Halifeliği aleyhinde birşey söyleyecek olursa, o zaman daha şiddetle müdafaa etmektedir. Mütevekkil'in devrinde, İslâmın kılıcı ve arslanı olan bu âdil Halifeye dil uzatanlar çoğaldı. Çünkü Mütevekkil Ali'ye düşmanlık besleyen Nâsibi'ler dendi. İmam Ahmed onların sözlerini reddeder, Hz. Ali'yi ve onun hilâfetini överdi. Şöyle derdi: «Hilâfet Ali'ye şeref vermedi, Ali Hilâfete şeref verdi. Hz. Ali Ehli Beyttendir, onlarla hiç kimse mukayese olunamaz. Hz. Ali'nin fazileti hakkında olduğu kadar, hiç bir sahâbi için sahih senetle öyle rivayet yoktur.» (62)

Görüldüğü üzere o, Hz. Ali'nin faziletini çok iyi biliyor. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı anmakla beraber, Ali'nin fazileti hakkında sahih rivayetleri naklediyor. Tertibe gelince, bu hususta sahâbenin koyduğu sıraya uyuyor, onu aşmıyor. Bu hususta üstadı İmam Şafî gibi davranıyor. O da Hz. Ali'nin faziletlerini, menkıbelerini nakleder, onu sever. Fazilet derecesine gelince Ebû Bekir'i başa geçirir ve şöyle der: «İş sevgiye göre değil.»

Hz. Ali'ye bunca bağlı olduğu halde, sahâbeden Hz. Ali'ye düşman olanlara dil uzatmaz, Hz. Ali'nin haklı olduğu inancındadır, fakat sahâbi diye kimsenin aleyhinde bulunmaz, bir defa Hz. Ali ile Muaviye arasında olanlar soruldu. «Ben onlar hakkında iyilik söylerim... Allah cümlesine rahmet eylesin. Muâviye, Amr b. As, Ebû Musa El-Eş'ari. Hepsî sahâbi. Allah onları Kur'an'da şöyle vâsfeder: «onların yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır.» (Fetih: 29)

Hangisinin daha haklı olduğunu tartışmaya müsaade etmezdi. Hâşimîlerden biri onajıngisinin hak üzere olduğunu sordu, cevap vermedi, onun Hâşimîlerden olduğunu anlayınca, ona döndü ve şu ayeti

61) İbni Cevzi, Menâkıb, 161.

62) Aynı kaynak, 162.

181

oku dedi. «Onlar bir ümmetti, gelip geçti, onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.» (Bakara: 134)

Bu da gösteriyor ki, o, Ali'yi seviyor, büyük tanıyor, fakat Muaviye'ye de dil uzatmıyor, Fakat fıkhi yönden hüküm gereğince, Hz. Ali'nin Maklı olduğunu söylüyor. İmam Şafî, devlete karşı gelenler hakkında ki hükümleri, Muaviye ile Haricilerin, Hz. Ali ile olan savaşlarından aldı. Onları, bağı saymış oluyor diye Şafî'ye Şif dediler, bu hususta İmam Ahmed şunları söyler: Hz. Ali kendisine karşı ilk isyan edilen sahâbi Halifedir.» Demek ona karşı gelenler âsi olmuş oluyor. Asiler hükmünü, Muâviye'nin âsi olduğu hükmü yatıyor. Hz. Peygamber Efendimiz Ammar b. Yasire, «Seni âsi bir taife öldürecek!» demiştir. Gerçekten onu, Muâviye táfesi öldürdü. Hz. Peygamberin Hadisi ile âsi taraf belli olmuştur.

Onun inancı böyle olmakla beraber, baktı ki, ashâbdan bir kısmı, Muâviye taraftındadır. Onun için ona dair konuşmadı ve münakaşadan kaçındı. Çünkü daima ashâbın yolundan gitti, başka yöne sapmadı.

30- Halife Seçimine Dair Görüşleri:

Ashâbın dereceleri ve tertibi hakkında İmam Ahmed'in görüşleri işte bunlardır. Görüyoruz ki, o her şeyde olduğu gibi bu hususta da esere ve nakle dayanıyor, ashâbın yolunu tutuyor. Şimdi de Halife seçimi hakkındaki görüşünü görelim.

Bu hususta Halife seçimi nasıl olacak, Halife kimlerden olacak? Bu konuda onun açık bir beyanını bulamıyoruz. Bizim zannımızca o, Halife seçimini kendisinden sonra en iyi nizamı kuracak kimseyi seçmeye bırakmıştır. Bunun böyle olmasına işaret eden eserler de var. Hz. Peygamber hastalığında, namaz için Ebû Bekir'i seçmekle, ibareyle değilse de, işaret yoluyla onu Halife seçmeye işaret etmiştir. Ebû Bekir de kendisinden sonra yerine geçmek üzere Hz. Ömer'i seçmiştir. Hz. Ömer'de Halife seçimini 6 kişilik şûraya bırakmıştır. Onlar içlerinden birini seçti. İmam Ahmed ashâbın yoluna uyduğundan onun görüşü de böyle olacaktır. Çünkü o ashâba uymaktadır.

Baştağinin yerine geçecek kimseyi seçmesinden sonra Cumhur-u Müslimîn ona itaat etmek için bi'at edecektir. Sabık halifenin seçtiği kimse, makamına oturmadan, idareyi eline almadan önce halktan bi'at almak lâzımdır. Çünkü idareye başlaması için bi'at, halkın tasvibini almak şarttır. Sabık Halifenin yerine geçecek kimseyi seçmesi bağlayıcı değildir, kesin değildir. O İslama ve Müslümanlara ihlas üzere hizmet için bir nevi tekliftir. O aday göstermek kabilinden bir öneridir. Müslümanlar o öneriyi

kabul veya ret etmekte serbesttir. Bu önerinin faydası, aralarında ayrılığa düşmeden onlara ışık tutmak ve yol göstermektir. İmam Ahmed'de, diğer fukaha gibi bu görüşteydi, hattâ bunu, ashabın yolu olduğundan diğerlerine tercih ederdi, başka yollar da caiz görürdü. İbniHazm, bu usulü çok beğendi ve bunun doğruluğunda fukaha birleşti, diyerek şunu anlatır:

«Ümmet için iyilik dileyerek iyi seçer ve kötü bir maksat gözetmezse, ölen halifenin yerine birini veliahd göstermesinin caiz olduğunda ihtilâf yoktur.» Çeşitli usulleri saydıktan sonra bu usulü beğendiğini söyleyerek devam eder: «en iyi ve doğru yol şudur: «Halife ölümünden sonra yerine geçecek birini veliahd tayin eder, ister bunu sağlamken, isterse hastalığında yapar, çünkü bunları yasaklayan bir nass veya icma' yok. Nasıl ki Hz. Peygamber Aleyhisselâm Ebu Bekir'i, Ebû Bekir de Ömer'i gösterdi. Süleyman b. Abdülmelik de Ömer b. Abdülaziz'i , yerine seçti. Biz bu usulü beğeniyoruz, başkasını beğenmiyoruz... Halife ölürse yerine birini de aday göstermediyse, o zaman başkanlığa lâyık olan biri kendisi aday olarak ortaya çıkar ve kendisine bi'ata davet eder. Nasıl ki, Hz. Osman şehit olunca, Hz. Ali böyle yaptı, Abdullah İbni Zübeyr'de böyle yaptı.»

31- İyiye de, Kötüye de İtaat İster

İmam Ahmed, Hz. Ebû Bekir'in yaptığı usulü, keyfine uymaksızın veliaht tayin etme yolunu beğenmekle beraber, halk kabul edip itaat ederse, zorbalıkla hilâfet makamına geçip oturacağı da kabul etmektedir. Bu hususta üstadı İmam Şafii'ye uymaktadır, çünkü ona göre kuvvet sayesinde zorla o makama geçen başkanlığı caizdir, İmam Malik de: Daha lâyık varken Mefdulün yani üstün olmıyan kimsenin halifeliğini caiz görür. Bu konudaki sözlerini görelim:

«Emir-i Mü'minin, iyi olsun, fâcir olsun ona itaat gerekir. Hilâfet makamına geçmiş, halk ona razı olmuş, hattâ kılıçla o makama oturmuş, Emîr'ül-Müminin admt almış, emrine uyulur. Hayırlı olsun, facir olsun, gaza onunla yapılır. Ganimeyi taksim eder, hududu o tayin eder, onlara dil uzatılmaz. Onlarla niza' yapılmaz, zekatları onlar toplar, onlara zekatını veren borçtan kurtulur, iyi olsun, facir olsun, arkasında Cuma namazı caizdir. Onun tayin ettiğinin imamlığı caizdir. Caiz görmeyip iade eden kimse bid'atçıdır, âsâra uymuyor demektir. Sünnete aykırıdır, iyi, facir imamların arkasında namazı caiz görmeyen kimsenin cumanın faziletinden nasibi yoktur, sevap alamaz. İki rek'at farzı onlarla kılmak sünnettir, o namaz tamdır, gönlünde şüphelen olmasın. İster isteyerek, ister zorla, her ne suretle olursa olsun Hilâfet makamına geçmiş olup, Müslümanların kabul ettiği, baş tanıdığı bir Müslüman başkana karşı isyan eden kimse, isyan esasını kaldırmış, Müslümanlara isyan etmiş olur. Hz. Peygamberin asarına muhalefet etmiştir, eğer âsi olarak ölürse, cahiliyet üzere ölmüştür.»^{95[5]}

32- İsyanı Asla Caiz Görmezdi:

İmam Ahmed'in bu sözleri açık olarak gösteriyor ki, ona göre İmamet halkın rızasıyla seçilmekle olur, onun velayet vermesiyle veliaht tayin etmesiyle olur, hattâ kılıçla o makama zorla geçmesiyle de olur. Müslümanların umurunu idare eder, onlar da ona itaat ederler. Müslüman cemaatının iyiliği, ona karşı isyan etmemektir. Onun kusurlarını, iyilikle emir, kötülükten nehy suretiyle ıslaha çalışırlar. Hayırlı, facir hepsine itaat lâzımdır. Gizli, aşikâre ona bağlılık gösterilir. Ona karşı ayaklanmak Bagıy'dır, topluluğun birliğini bozmaktır. Sünnete karşı gelmektir, bid'ata uymaktır.

İmam Ahmed ma'siyet: Günah olan bir işde baştakine itaati uygun görmüyordu. Bu onun sözlerinden değil, işlerinden, yaptıklarından anlaşılıyor. Halife Mutasım ve Vâsık, onlardan önce Halife Me'mun'un adamları, Kur'an hakkında, onun inancına uymayan sözleri söylemesi için onu zorladılar. Onlara uymadı, itaat etmedi. Bu uğurda, onların dediklerini kabul etmektense, en kötü işkencelere razı oldu. Bu tarzda pasif davranması, devlete isyan veya isyana davet sayılmaz. Çünkü isyan, bunu açıkça söylemek ve silaha sarılmakla olur. İsyana davet ise insanları başkaldırmaya, silaha sarılmaya davetle olur, inatçılık ruhunu kalblere üflemekle yapılır. İmam Ahmed'in Kur'an, hakkındaki sözü dememesinde bunların hiç biri yok. Bu konuda o, kendisine doğru gördüğü sağlam ipe sarılıyor ve bu uğurda meşakkat-lara katlanıyor. Sultan böyle zulüm yapsa da, ona itaat yine vacip, isyana izin yok. Sünnetin davet ettiği yol budur deyip bunu gösteriyor. Ve sultanın sancağı altında sabır gerek, haksızlık yapsalar da onlara karşı kılıç kullanmak olmaz, diyor.^{96[6]}

İmam Ahmed'in yasakladığı şey devlete karşı kılıç kullanmaktır, bu gibi şeylere teşviktir. Taat demek, Halifenin hoşuna gitsin diye hak, batıl her dediğine evet demek de değildir. Bu riya ve nifak olur.

33- Halk İslah Olursa, Bütün işler Düzeler:

^{95[5]} İbni Cevzi, Menâkıb, 176.

^{96[6]} İbni Cevzi, Menâkıb, 176.

İmam Ahmed, taate ve cemaatten ayrılmaya teşvik edip silahlı isyandan ve ona benzer şeylerden nehyediyor. Acaba baştakileri adalete sevk için nasıl bir çare düşünüyor? Zulmü kaldırmamanın yolu ne? İmam Mâlik de İmam Ahmed gibi düşünürdü. Müslümanların başlarına nasihat ederek onları adalete, sünnete sevk etmek en güzel yoldur, diyordu. Ve onun için o dan onlarla münasebet kurup görüşür, öğüt verir, iyiliği emir, kötülükten nehy görevini yapardı. Bunda hiyleden, aşırılıktan sakınırdı. Şüphesiz ki, emir sahibi ıhlâslı kimselere kapılarını açar, onların hak sözlerine kulak verirse, onları kalbine yerleştirirse, bu yol çok faydalı olur, güzel meyveler verir. Zira sürekli nasihat ve irşat, idareyi düzeltir, kemâlât merdivenlerinde yükseltir. En mükemmel amaca ulaşmak için, sadece öğüt kâfi değilse de, faydası olur.

Bakınız İmam Ahmed, İmam Mâlik gibi idarecilerle görüşüp temas etmedi. Onları zulümden sakındırmaya, sünnete uymaya davet ettiğine dair bir rivayete rastlamıyoruz. O pasif bir tavır aldı, ne onlarla temasa geçti, ne de onları başka türlü harekete davet etti. Acaba bu tarzdaki hareketi, siyasete karışmamak için midir? Siyaset işlerini çok karışık . bulduğundan, ondan j<açınmak ve bu işi siyasetten anlayanlara bırakmak için mi böyle yaptı? Onu buna sevkeden şeyin bu düşünce olduğu anlaşılıyor. Belki de nasihata kulak veren olmadığını gördü. Sonra o zaman Mutezile üstün mevki'de idi, Halife üzerinde tesirleri çoktu. Onun sözleri kuru bir karşılık görecekti. Fakat milletin işini ihmal edip meydanı nasihatsız ve irşatsız mı bırakacaklardı? Onun bu konuda Hasan Basrî gibi düşündüğü anlaşılıyor ki, o da şudur: Halkın ıslahı idarecilerin de ıslahını doğurur. Baştakiler, halkın âyinesidir. Halk iyi olursa onlar da iyi olur. Halk , dinin buyruklarına sarılır, sünnete uyar, doğru yoldan giderse, baştakiler de sâlih kimseler olur. Onun için Ahmed, sünneti ihya ederek halkı ıslâh yolunu tuttu. Selef yolunu tutması bundandı, onun sözleri, işleri, ahlâkı hep bu yolda ıslaha dönüktü.

34-Hilâfette Araplığı ve Kureyş'ten Olmayı Aramaz.

İtaat hususunda İmam Ahmed in görüşü böyle. Halife'nin seçimi ve seçim usulü hakkındaki görüşünü, daha önce beyan ettik. O, Hilâfetin Arap Hanedanından birine veya herhangi bir Arap kabilesine mahsus olduğunu tasrih etmiş değildir. Onun sözlerinden çıkan netice şudur: Halk, herhangi bir adama bi'at ederse, o kimse halife olur, isterse Arap veya Kureyş kabilesinden olmasın. Kureyş olmak şartını aramıyor. Ona itaat vâcib olur. O cihadı emreder, Cuma ve Bayram namazlarını, diğer namazları kıldırır, dinî hadleri tatbik eder. Din umuru yolunda yürür. Zira kendisinden daha lâyetki varken, ondan daha aşağı iercede olanın hilâfeti caizdir, buna Mevdûlün imametı denir.

Fakat o, Hadisin, hilâfeti bir hanedana tahsis ettiğı konusunda acaba ne diyor. «Kureyş'i başa geçirin, onun önüne geçmeyin!» Bu Hadisteki başa geçirmek'den murat,hilâfettir,devlet başkanlığı değil. Talebesinden İbrahim Harbi ona buradaki takaddümü: Başa geçmenin mânasını sordu, o da bu hilâfettir, dedi. (65)

Sünnet İmamı, Hadis âlimi, madem ki bu Hadisi biliyor, elbette onunla amel edecektir. Ona göre Kureyş, hilâfete diğerlerinden daha lâyetki. Çünkü insanlar, onların önüne geçmekten nehyolundular. Bu umumî bir nehiydir, hususi değildir. Fakat fitneleri önlemek için mevdûlün, daha lâyetkindan başkasının imametı, başkan olmasını caiz görüyor, zaten Muâviye'nin devlet başkanı olmasını ashab kabul etmiştir, onlara da uymuş oluyor. Böylece sünnet ile amel arasını birleştiriyor. (Allah ona rahmet etsin.)

HADİSTEKİ YERİ VE MÜSNEDİ

35- Hadis'e Dayalı Bir Fıkıh Alimi:

Bizim çalışmalarımızın asıl maksadı, onun Hadis'teki yerini belirtmektir. Siyaset ve inanç hakkındaki görüşlerini bir giriş olarak anlattık. Çünkü o, bu gibi konulara girmek istememesine rağmen, çağındaki fikir cereyanları, zamanın icapları ve Mutezile nin ortaya attığı ve onları destekleyen halifelerin tutumları tesiriyle bu konuda konuşmak zorunda kaldı. Bununla beraber, konuşurken yine sapık fırkalarla tartışmaya girmekten kaçındı. Yalnız herhangi bir kişi, irşad maksadıyla bir soru sorarsa, o zaman görüşünü açıkladı, çünkü o rehber tutulan bir mürşitti, kendisinden sorulunca, hidayet yoluna daveti vazife bilirdi. Yalnız söyler, fakat uzatmazdı, görüşünü açıklar, tartışmaya girmezdi. Görüşünde ısrar eder, bu uğurda belâya sabreder, fakat kavgaya girmezdi. Fazilet ve takva yolundan ayrılmazdı.

Onun asıl yeri fıkıh ve Hadis sahasıydı. Kendini bunlara adamıştı. Bütün kuvvetini onlara

vermişti. Hadisleri, sahabenin âsâr ve fetvalarını, onların verdikleri hükümleri öğrenmeye çalıştı, onların âsâr ve fetvalarından fıkhnı aldı. Bu doğru yolayönelidi. Böylece onun fıkhnı, Hadis ve âsâr fıkhnı halini aldı. İlk zamanlarda İmam Şafii ile görüşmelerinde ondan: Kitabı doğru anlama kaidelerini, usûl arasında mukayese yapmayı, nâsih ve mensûhu belledi. Böylece nassdan hüküm çıkarma, istinbat yapma, fer'i hükümlerin şer'in asıl kaynaklarından, kitap ve sünnetten nasıl alındığını öğrendi.

İşte İmam Şafii'den bunları öğrendi. Ve gördü ki, o akıllı, çalışan büyük bir âlimdir, kitap ve sünneti öğrenmek isteyen ilim talibinin ondan istifade etmesi gerek. O Ümi tam manâsiyle kavramış bir zat. Alim, ilmi muhtelif kaynaklardan alır, onu hazmeder, faydalı bir gıda haline getirir, sonra o ilim, güzel meyvelerini verir. Kendi şahsiyetine göre olgunlaşır. Onun için Ahmed, Şafii'nin ilmîni âldı, onda okudu. Nasslardan hüküm alma, istinbat usulünü öğrendi. Böylece sünnet ve âsârı en güzel şekilde öğrenip Hadîs fıkhnı yolunu tuttu. Sorulan mes'elelerde sahabe ve tabiin fetvalarına yakın bir yol izledi, onlardan uzaklaşmadı. Böylece onun fıkhnı asar fıkhnı halinde oldu. Hem hakikati, hem görünüşü, hem de maksat ve gayesi itibariyle Hadis'e dayalı bir fıkhtı.

36- Onu Fakih Saymayanlar:

Bütün bunları gözönüne alarak biz: Ahmed Hadis'te imamdır, diyoruz. Hadis'te imam olduğu gibi, bir fıkhnı imamıdır da. Onun fıkhnı, hakikati, mantığı, kaideleri, rengi ve görünüşü bakımından bir âsâr fıkhtıdır. Onun için, İbni Cerîr Ta beri, onun fakîh olduğunu inkâr etti, (O fakih değil, Hadis âlimidir dediği için mutaassıplar evini taşıladı) İbni Kuteybe de onu Hadisciler arasında saydı. Bir çokları buna yakın sözler ; söyledi. Fakat, onun fetvalarını, muhtelif mes'elelere dair sözlerini dikkatle inceleyince, onun , Hadis yönü galip bir fakih olduğuna hükmetmemiz gerekir.

İmam Ahmed'in Fakih olup olmadığına dair ulemanın hükmü ne olursa olsun, bizim elimizde ona nisbet olunan bir fakih külliyesi var. Bu, muhtelif senetlerle ondan naklolanmıştır, ulemâ bunu böylece kabul etmiştir. Vakıa eskiden beri bazıları, bunun etrafında bazı şüpheli sisleri uyandırmak istememişlerse de, bunlar gerçeği örtememiş, inceleyen göz, onun ardındaki gerçeği görmüştür.

37- Hadis'ten Başkasının Yazılmasını Hoş Görmezdi:

Ulemanın kabul ettiği bu mes'ele etrafında neden bu itiraz tozları kaldırıldı? Bunun Ahmed'e nisbeti yerinde midir?

Buna cevabımız şöyledir: İmam Ahmed, talebesini ve dinleyicilerini, kendisinden Hadis'ten başka birşey yazmaktan menederdi. İlk zamanda Hadis'ten başka bir şeyi yazmayı bid'at sayardı. Hz. Peygamberin sözleri gibi, insanların sözü de nasıl kâğıt üzerinde toplanır, derdi. İnsanların Hadis'i bırakıp fukahânın sözleriyle uğraşmaya başlamalarından korkardı. Onların fûru'a dair icthad ettikleri sözlerle dalarlar, Hadis'e, rivayet ilmine bakmazlar, korkusu vardı; nasıl ki bu korktuğu sonraları aynen oldu. Çünkü sonraları, fukahadan bir çokları imamların furu' mes'elelere dair görüşleri üzerinde çalışmaya kendilerini kaptırdılar, Hadis ve Asarı rivayet yerine, onlarla uğraştılar.

Diğer yandan baktı ki, fukaha icthad ettikleri mes'elelerde ihtilaf halindedirler, onların bu birbirine uymıyan aykırı görüşleri eğer yazılırsa, insanlar şaşırıp kalacaklar, ona göre, bu ilim, dindir. Allah'ın dini böyle parça parça olamaz, dağınık sözler, zıt görüşler haline gelemes.

İşte bunlardan dolayı, o, kendisinin fıkha ait fer'i mes'elelerinin yazılmasını menetti, başkalarının yazdığı kitapları okumağı da hoş görmezdi. «İshak'tn, Süfyan Sevrî'nin, Şafii'nin, Mâlik'in yazdıklarına bakmayın, asla - (temel olan nassa) bakın» derdi. Hadis âlimlerinden bazıının, İmam Şafii'nin kitapları soruldu: Bu kitaplar bid'attır, siz de hadis'e sarılın» dedi.

Öyle anlaşıyor ki o, ilk Hadis okumaya başladığı sırada, yalnız İmam Mâlik'in Muvatta'ının naklini caiz görürdü. Çünkü o, içinde fıkhnı varsa da, yine Hadis kitabıdır.

Fetvalarının kitap halinde toplanmasını istemediği gibi ağızdan nakledilmesini de istemezdi. Rivayet olunduğuna göre kendisinden ders okuyanlardan birinin Horasan'da ondan bazı mes'elelere dair fetvalar naklettiği ulaştı. Bunu duyunca talebelerine şöyle bağırdı: «Şahit olun ki, ben o fetvaların hepsinden rücu' ettim.»^{97[1]}

38- Sonradan Fetvaların, Fıkhnın Yazılmasını Kabul Etti.

Yalnız Hadis yazmaya müsaade edip fetvalarının yazılmasını yasakladığına dair olan bu haberler doğru olmakla beraber, diğer yandan bazı haberler görüyoruz ki, hem yazma, hem sözle nakletmeye müsaade ettiğini göstermektedir. Hattâ bazen yazılı olanlara müracaat etmiş.

Bu iki nakil arasını bulmak için şöyle deriz: O, ilk zamanlarda Hadis'ten başka şeylerin

^{97[1]} Bu ve emsali için bak: İbni Cevzi, Menakıb. Bu ravi ise İshak b. Mansur Mervezî'dir. Ahmed bu rivayetleri sonra ikrar etmiştir. İleride gelecek. Bak bend: 39 sonu.

yazılmasını yasaklamıştır. Çünkü kendisinin fetvalarının yayılmasını istemezdi. Zira fetva zor bir iştir, fakih bununla imtihana çekilir gibidir. Bazen Hz. Peygamberden sarıh bir nass. as-habdan açık bir fetva bulunmayan bir mes'eleye dair hüküm vermek zorunda kalır. Bu, böyle mes'eledede hüküm vermek zaruret icabıdır. Zarurethalinde verilen bir hükmün yayılmasını istemezdi. Bu bir nev'i ibtilâdır, o kadarla kalsın isterdi. Eğer bu konuda Hadis veya eser varsa, o zaman ona tâbi olunur, ona dayalı fetvayı yaymak, Hadis'i yaymak sayılır. Onun için onlar nakil olunur, diğerleri nakil olunmaz. İşte ilk zamanlarda fetva ve Hadis'e başladığı sırada görüşü buydu. Fakat, ömrünün sonuna doğru, yazmaya ve nakline müsaade etti. Talebesinden Abdülmelik b. Abdülhamid M ey mü m (Ölümü: 274 H.) diyor ki: «Ebû Abdullah Ahmed'e, bazı mes'elevleri sorup yazmak istedim, Ey Ebû Hasan, neleri yazacaksın? Eğer senden haya etmesem, onları yazmana izin vermem. Çünkü bu bana ağır geliyor. Hadis bana daha sevimli, dedi. Ben de: Senden rivayeti gönlüm çok istiyor. Biliyorsunuz Hz. Peygamberin ashabı öldü, onun ashabının talebeleri öldü. Onlardan duyduklarını yazarlardı, dedim. Kim yazdı, dedi. Ben de Ebû Hü-reyre yazdı, Abdullah İbni Ömer yazardı, dedim. Bana, getir o Hadis'i, dedi. Ben de bütün mes'elevler Hadis'ten çıkma değil mi, dedim.^{98[2]}

Bu sözler iki şeyi gösterir:

1- Ahrhed ondan mes'elevlerin naklini hoş görmezdi, fakat yazmak isteyeniyi menetmekten de utanırdı, bununla beraber yazarlar oldu.

2- Talebesi ısrarla onu ikna etti, o da sonunda hoş gördü.

Yine El-Minhecül-Ahmed kitabının nakline göre, İshak b. Munsur Kevsec (Ölümü: H. 251) diyor ki, İmam Ahmed, kendisinden naklolan bu mes'elevlerden rücu' etmiş. O da (Yani İshak) bu mes'elevleri toplayıp bir torbaya doldurmuş, onu sırtına alıp yaya olarak Bağdad'a gelmiş. Ahmed'den yazdığı mes'elevleri birbir ona arzetmiş, Ahmed ikinci defa bunları ikrar etmiş ve bu yaptığını beğenmiş.^{99[3]}

39- Onun Fıkhi, Hadis'e Dayalı Bir Fıkıhdır:

Bütün bunlardan aldığımız netice şudur: «İmam Ahmed, her-şeyden önce kendisini, Hadis âlimi sayardı. Fetvalarının hepsinin kaynağının Hadis ve eser olmasına dikkat ederdi. Ancak onlara göre fetva verirdi. Ashabın fetvalarında bulamadığı bir mes'elev hakkında sorulursa, o zaman icthad ve reyle fetva vermek zorunda kalırdı. Bunu bir zaruret sayar, onun nakline cevaz vermezdi. Çünkü bu bir zarurettir, zaruretlar yerinde kalır, bir başkasına geçmez, onunla kıyas yapılamaz. Fakat talebesi ısrar edince, onların da yazılmasına ve halk arasında yayılmasına izin verdi. Çünkü bunlar Hadislerden çıkma sayılır, Hadisle sıkı bağlantısı olmayan fıkıh mes'elevleri yerine, Hadis'e bağlı olan onun fetvalarını almak Hadis ve esere bağlı olmak demektir, bu daha makbuldür, çünkü Hadis'e dayanmayan fıkıh mes'elevleri sahiplerinin, Ahmed kadar Hadis bilgileri yok.

İmam Ahmed'in yazmaya izin vermesi ve yasaklaması etrafında kaynaklar birbiriyle çelişkili, rivayetler çok, hattâ bu konuda kalın ciltler toplanmış. Nice tozlar kaldırılmış, fakat bu tozlar, sağduyu sahibi kimselerin gözlerini, gerçeği görmekten menetmemiştir.

İmam Ahmed'den naklolan Hanbeli fıkhi etrafında da bazı tozlar kaldırılmak istenmişse de, ona nisbet olunan bu fıkıh külliyyatını, bu fıkıh servetini, bütün nesiller kabul etmiş, çağlar boyu onu okumuşlar, ortada büyük bir Hanbeli fıkhi var. Onun kaideleri, usulü, tesbit olunmuş ortaya, Hadv'ü dayalı bir fıkıh doğmuştur. Bu Hadis'ten çıkmıştır, yönü onadır.

40- Hem Fakih, Hem Hadis Alimi:

İmam Ahmed, bir Hadis Alimidir. O Müsned adlı büyük Hadis kitabını toplamıştır. Kendisinden sonra gelenlere hediye ettiği bu kitabın, onun eseri olduğunda asla şüphe yoktur. Onu bizzat kendisi yazmış, talebelerine yazdırmış, mevsuk kimseler ondan nakil ve rivayet etmişlerdir. Onu yazmaya çok hevesli idi. Kendisinin dediği gibi, onu insanlara Hadis'de imam olsun diye yazdı.

Fakih Ahmed'e gelince, fıkha dair yazılı bir kitab bırakmadı, başkalarına da yazdırmadı. Hatta baştan fetvalarının yazılmasını istemiyordu. Sonra talebelerinin ısrarı üzerine, yazmaya izin verdi. Bazen verdiği fetvayı, ona nisbetini tasdik için, imzaladığı da olmuştur. Şimdi onun asıl büyük eseri olan Müsned'den bahsedelim.

^{98[2]} El Minhecül-Ahmed fi Tercümei Ashabi, (İmam Ahmed, c.I, s.200. Yazma, Mısır Kütüphanesi, No. 4323, tarih kısmı.

^{99[3]} Adı geçen Eser, s. 149.

MÜSNED KİTABI

41- Müsned'i Yazması:

En büyük Hadis kitabı olan Müsned onun rivayet ettiği, topladığı Hadisler Mecmuasıdır (40 bin kadar Hadis var) Onları toplamak için yeryüzünün sırtına binerek nice yerler dolaştı. Bu kitap, toplamış olduğu Hadislerin bir hulasasıdır, Hadis alimleri, Hadis okumağa 180 hicri yılında başladığını söylerler ki, bu da Müsned'i toplamağa başladığı yıldır. Hayatını anlatırken bunları söyledik. Minheci Ahmed kitabında buna 180 yılında başladı der.^{100[1]}

Yukarıda, Ahmed'in yazmayı hoş görmediğini söyledik. Fakat Hadisleri yazardı. Müsned'i yazmaya daha gençliğinde başladı. Bunun sebebinin, oğlu Abdullah'ın bir sorusu üzerine şöyle açıkladı. Abdullah'tan şöyle rivayet olunur: «Babama neden kitap yazmağı hoş görmüyorsun, halbuki Müsned'i yazdın? dedim.

«Bu kitaba Hadiste imam olsun diye yazdım. İnsanlar Hz. Peygamber Aleyhisselamın Hadislerinde ihtilaf edince ona müracaat ederler.

42- Müsned'dekilerin Hepsini Onun değil, Abdullah'ın İlaveleri Var.

İmam Ahmed, Hadis okumaya başladığı zaman daha mevsuk kimselerden Hadisleri toplayıp onlardan yaptığı rivayetlere göre bir kitap yazmayı kendine amaç edinmişti. Mesafe ne kadar uzak, zahmet ne kadar çok olursa olsun, bu hususta durmadan çalıştı, gayesine erişmek için diyar diyar dolaştı, bu Müsned'i toplamak için hayatı boyunca uzun yıllar uğraştı. Tertip, tanzim edip bablara ayırmaya değil de, sade toplayıp yazmaya gayret etti. Kağıtlara yazdı, bunlar dağınık, müsvedde halinde idi. Ecelinin yaklaştığını hissedince, oğullarını ve dostlarını çağırdı, onlara dikte edip yazdırdı. Onlara toplu halde dinletti, yalnız bablara ayrılmış, sıralanmış halde değildi. Şemseddin Cezeri bu konuda şöyle demektedir:

«İmam Ahmed Müsnedi toplamaya başladı, onu tek kağıtlara yazdı, dağınık cüzler müsvedde halindeydi. Emeli hasıl olmadan ecel yaklaştı, onları evlatlarına ve hane halkına dinletti, onları temize çekip düzeltmeden vefat etti. öyle hali üzere kaldı, sonra oğlu Abdullah, ona benzeyen şeyler ekledi, kendi işittiklerinden ona benzeyen, onun gibi olanları ilave etti.»^{101[2]}

Bundan anlıyoruz ki, İmam Ahmed, Müsnedi ancak kendi çocuklarına ve hane halkına dinletmiştir. Bu, kendisine bir Hadis sorulduğu zaman onu, topladığı yazılarına dayanarak soran kimseye yazdırdığı yolundaki yaygın rivayete aykırı gibi görülüyorsa da, gerçekte aykırı bir cihet yoktur. Çünkü talebesine Hadis okuturken onlara yazdıklarından, istediklerini yazdırırdı. Bunlar muhtelif ülkelerden bir çok üstadlardan toplayıp kitap haline getirilmiş bütün Hadisleri ihtiva eden bir kitap değildi. Soranlara cevap olarak yazdırdığı şeylerdi. Ecelinin yaklaştığını hissedince, topladıklarının hepsini onlara dinletti, topladıkları zayı olmasın, insanlara Hadiste bir İmam olsun diye Müsnedi yazdırdı.»

İbni Cezeri'den naklettiğimiz sözler, diğer bir şeyi de ortaya koyuyor ki, o da eldeki Müsned'in, oğullarına dinlettiği Müsned'in aynı olmadığıdır. Çünkü oğlu Abdullah ki, Müsned'in ravisi odur, ona Müs-ned'dekilere benzeyen, onlar gibi olan bazı ilaveler yapmıştır. Öyleyse oğlu Abdullah'ın rivayet ettiği Müsned'deki Hadislerin hepsi İmam Ahmed'in değil mi? Bunun cevabı şöyledir: Abdullah'ın ona ilave ettikleri babasından dinledikleri Hadislerdir, başkasından dinledikleri değil. Böylece onlar da İmam Ahmed'in sayılır. Yalnız onları, oğullarına Müsned'i yazdırırken yazdırmış değil. Ancak onlar da Abdullah'ın babasından rivayetleridir. Fakat babasının Müsned'inden olarak dinlemiş değil. Bununla beraber, bazılarının dediği gibi, babasından başkasından dinlemiş olduğu Hadisleri de ilave etmiş olabilir.

43- Müsned'in Râvisi Oğlu Abdullah:

Bu gün, Hadis tarihlerinin ve okuyucularının elindeki Müsned kitabının ravisi Ahmed'in oğlu Abdullah'tır. Öyleyse rivayet ettiği Müsned'i daha iyi anlamak için Abdullah'ı tanıyalım. Çünkü nakilli tanımak, menkule itimadı artırır.

Abdullah daha küçüklüğünden Hadis öğrenmeğe meraklıydı. Önce babasından, başkalarından okudu. Babası sağken rivayetlerinin çoğu babasındandır. Şöyle der: «Hadisi babama (Allah ondan razı olsun) arz ederim, yüzünde bir değişiklik olur ve : «Sanki sen benim duymadığım Hadisleri buluyorsun»

^{100[1]} Minheci Ahmed, c.1, s.31, yazma nüsha.

^{101[2]} Müsned Mukaddimesi, Ahmed Şakir ElOdiyle, Maarif Tab'ı.

derdi.^{102[3]} Babası onun Hadis çalışmalarını beğenirdi. «Oğlum Abdullah, Hadis ilminden çok memnun, inasibini alıyor. Benim Denemediklerimi bana öğretecek.» derdi.^{103[4]} Babasının nezdinde o mertebeye ulaştı ki, babası ondan Hadis rivayet eder oldu. Nasıl ki yukarıdaki sözden bunu anlıyoruz. «Benim ezberimde olmayan Hadisi bana anlatıyor,» diyor. Şüphesiz ki, ondan duyduğu Hadisi kabul ediyor, demektir.

Abdullah, babasının hayatında başkalarından Hadis okudu. Şüphesiz ki bu onun irşadiyle olmuştur. Çünkü çağındaki alimlerin mertebelerini, üstünlüğünü ona öğreten odur. İbni Adiy der ki: «Abdullah babası sayesinde yetişti, yükseldi. İlimde ilerledi. Babasının ilmini Müs-nediyle ihya etti. Babası onu ona okudu, başka birinden yazmadı, ancak babasının emir ettiklerinden yazdı.» Ulema, Abdullah'ın babasından en çok Hadis rivayet edenlerden olduğunda ittifak halindedirler. İbni Ebu Ya'lâ Tabakât'ında der ki: «Ebu Huseyn b. Münâdi'nin kitabında okudum, Ahmedin oğulları Abdullah ile Salih'i anlatırken şöyle der: «Salih babasından az yazdı. Abdullah'a gelince dünyada babasından ondan daha çok rivayet eden yoktur. 30 bin Hadisiik Müs-ned'i ondan dinledi, 120 binlik tefsirin 80 binini okudu, nasih, mensûh, Şo'be Hadisi, kitabta Mukaddem, Muahher olanlar, Kur'an'dan cevaplar, büyük, küçük Menasik ve diğer bir çok kitapları okudu. Hala, büyük üstadlarımız Hadis âlimlerini tanıma ve Hadislerin illetlerini bilme hususunda, onun ilmine şehadet etmektedirler ve geçmişlerin de bunu ikrar ettiklerini söylemektedirler.^{104[5]} Halk, özellikle ulema, babasının onun üzerinde büyük himmeti olduğunu söyler, Hadis öğrenmedeki gayretini överlerdi. O bu övgülerden hoşlanmaz, dinlemek istemezdi.

44- Müsned'in Tertibi:

Abdullah babasının Müsned'ini rivayet etti, onun ilmini insanlar arasında yaydı. Ondan sonra mevsuk kimseler onu rivayet ettiler, böylece nesilden nesife Müsned ezberlendi, büyük bir ilim ve din hazinesini ulema kabul edip okudu.

Müsned i bugün gördüğümüz şekilde tertip eden Abdullah olduğu anlaşıyor. Onu bu tertibini değiştirmek, başka bir tarzda yaymak isteyen bazı Hadis palimleri de çıkmış. Abdullah babasının topladıklarını dağınık halden kurtarıp bir yere getirmeye gayret etmiş, bazı ilaveler de yapmış. Her sahabinin senediyle gelen Hadisi bir yere yazmış. Böylece bir sahabinin rivayetleri bir araya gelmiş. Zehebi bu tertibi tenkit ederek şöyle diyor: «Eğer Müsned'in tertibinde konuları birbirine ben-zeselerdi, bir yere getirip, tehzip etseydi, büyük bir hizmet olurdu. İn-şaaallah bu güzel eseri bablara göre sıralayıp, rivayetlerini beyan şeklini tertip, eden biri çıkar. Çünkü bu eser, Hadis-i şeriflerin çoğunu ihtiva eder. Onda bulunmayan Hadis gayet azdır...»

Hasen olan Hadislerin umumu ondadır. Garip namı verilen Hadislerin ekserisi ondadır. Geri kalanlar Dört sünen kitabında, Taberâninin Ekber ve Evsat Mu'cemlerindedir.

İbni Cezeri, Müsned'in tertibi ve daha kolay şekle konması hususunda şöyle der: Bu Müsned'in yeni bir tertibi için üstadımız allâme imam Muttaki Hafız Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhib Sâmit (Allah ona rahmet etsin) gayret gösterdi, onu sahabe isimlerine göre tertip etti. Üstadımız İslam Tarihçisi, Şam'ın Hafızı imadettin Ebu Fıda İsmail b. Ömer ibni Kesir, tertip olunan bu kitabı müellifinden aldı, ona altı kitabın: (Buhâri, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesei, İbni Mace) Hadislerini ve Taberâninin mucemi, Bezzarın Müsnedi, Ebu Ya'lânın Müsnedi Hadislerini kattı, bu hususta büyük gayret gösterdi, çok yoruldu, dünyada benzeri olmayan, eser oldu. Onu tamamladı, ancak Ebû Hüreyre'nin bazı Hadisleri kaldı, tamamlamadan öldü, gözleri görmez olmuştu. Rahmetli bana şöyle dedi: Gecelere kadar onu yazmakla meşgulüm, bunun uğruna gözlerimi kaybettim. İnşaatlah onu bir ikmal eden bulunur.»

45- Diğer Hadis Kitaplarının Tertibine Uymaz:

Müsned'in, oğlu Abdullah tarafından yapılan tertibini, Hadis âlimleri müracaat bakımından elverişli bulmadılar. Usul ve tertibi, ondan önceki ve sonraki Hadis kitapları gibi değildi. Onda, önce Muvatta, ondan sonra yazılan Sahih cami'ler bunların hepsindeki Hadisler fıkıh mevzularına göre tertip olunmuştur. Bir konuya dair Hadisler, bir bölümde toplanmıştır, takriben fıkıh kitaplarındaki gibi tertip edilmiştir. Meselâ İmam Malik'in Muvatta ı böyledir. Böylece onlara müracaat etmek, faydalanaş kolay olur. Dini bir konuda bir Hadis arayan kimse elindeki Hadis kitabında onu o bölümde kolayca bulur.

İmam Ahmed'in Müsned'ine gelince, O, Hadis'in Hz. Peyg-maberden ilk ravisi olan sahabinin adına göre tertip ve tanzim olunmuştur. Eğer Hadis Mürsel, yani sahabe atlanmış ise, o zaman tabiinin adına göredir. Önce Aşarei Mübeşşere'nin- Cennetle müjdelenen on sahabenin: Ebu Bekir, Ömer,

^{102[3]} İbni Ebu Ya'lâ, Tabakat-ı Hanâbile, s. 132.

^{103[4]} Bak, Müsned Mukaddimesi, s.28.

^{104[5]} Muhtasar Tabakat-ı Hanâbile, s.132. Dımışk Tâb'ı.

Osman, Ali ve diğerlerinin (Allah cümlesinden razı olsun) rivayet ettiği Hadislerle başladı. Sonra, onlardan sonra gelenlere geçti. Tabiine gelince onlarda da aynı usulü takip etti. Bunun için onda Hadis bulmak zor. Ondan ancak Hadis hafızı olanlar, Hadis ve hadis ilmini iyi bilenler faydalanmaktadır.

46- Zayıf Hadisi, Kuvvetli İle Reddeder:

İmam Ahmed (Allah razı olsun) mevsuk kimselerden Hadis rivayet eder. Zayıf, iyi bellemez, iyi anlamaz sandığı kimselerden rivayet yapmaz. Mevsuk, emin olduğunu bildiği kimsenin Hadisini yazar, kaydeder, talebesine onu dinletir ve yazdırır. Fakat sonradan kendisinden rivayet ettiği kimse de aldandığını, veya senedde mevsuk olmayan bir kimse bulunduğunu anlarsa, o Hadisi terkeder, almaz. Onun için yazdıklarında daima değişiklik yapar ve hafız ederdi. Hatta Müsned'i çocuklarına yazdırdıktan sonra bile bunu yapardı. Bu, dinde ihtiyatlı, halka sunulan ilminde dikkatli olmak için yapılan birşeydi.

Müsned'inHasâisiadlı kitapta şöyle denir:

«İmam Ahmed'in Müsned'ine aldıklarında hem sened, hem metin bakımından ne kadar ihtiyatlı olduğuna ve ona ancak sahih olanlar aldığına bir delil de şudur: Ebu Hüreyre'den muttasıl senedle rivayet olunana göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «Ümmetimin helaki Kureyş'in şu mahallesinden olacak. «Öyleyse bize ne buyurursun ya Resûlullah, dediler. O da: «İnsanlar onlardan ayrılırsalar» dedi. Oğlu Abdullah diyor ki, Babam ölüm hastalığında iken bana bu Hadisi çiz, çıkar, çünkü bu Hz. Peygamberden gelen Hadislere aykırı, dedi.»

Bu söz bize iki şey gösteriyor: 2- İmam Ahmed, Müsned'de devamlı tashih ve düzeltme yapmaktadır. Sahih ve meşhur Hadislere aykırı bulduklarını hazfeder, ölüm hastalığına kadar bu sürdü. 2- o, metinleri tenkide dikkatli idi, senedlerde olduğu gibi onları da ince arardı. Ancak onun metin tenkidi. Ebu Hanife ve Mâlik de (Allah

onlardan razı olsun) olduğu kadar geniş değildi. Hadisin metni eğer meşhur Hadis'e muhalif ise, o zaman reddederdi. Bu gerçekten bir rivayeti diğerine tercih demektir, bunu fıkıhından bahsederken açıklayacağız. Ve imam Mâlik ile onu mukayese edeceğiz, her ikisi de Hadis ve fıkhıta imamdırlar, ancak imam Mâlik'in fıkıh yönü daha ağır basar,

47- Müsned'deki Hadislerin Nev'ileri:

Zehebi, Tarih'inde kaydeder ki, İmam Ahmed yalnız kavi Hadisleri rivayet etmez, garip Hadisleri de rivayet ederdi. Çağdaşlarından mevsuk kimselerin rivayetleri, meşhur muhalifi mi, ona bakmaksızın aldığını kendisi söylemiştir. Oğlu Abdullah şöyle demiştir.

«Maksadım bu Müsned'de meşhur olanları toplamak. Her ne kadar sahih olanları kasdettimse de, insanların ayıplarını, kusurunu araştırmadım, bu Müsned'i azar azar yaptım. Oğlum, Hadiste benim yolu bilirsın. Bu hususta onu reddeden yoksa, zayıf olana da muhalif değilim.» Demek Müsned'de zayıf Hadisi reddetmiyor, ancak sahih bir senedi olan Hadis ona aykırıysa, reddediyor. Nasıl ki az yukarıda Ebu Hüreyre Hadisini reddettiğim gördük. Çünkü daha meşhur olan Hadislere aykırıdır. O sünneti, ancak sünnetle reddeder.

Buna göre Müsned'de kavi olan, olmiyan Hadisler var demektir. Ulema onda: Sahih, hasen ve garip Hadisler bulunduğu ittifak etmiştir. Sahih Hadis: Adil kimselerin muttasıl senedle Hz. Peygamberden rivayet ettikleridir. Bunun meşhur hadise muhalif olmaması, metinde bir illet bulunmaması şarttır. Hasen Hadis: Rivayette mevsuk kimselerin derecesine yakın kimselerin Hadisi, veyahut mevsuk kimselerin Mürsel, yani kopuk senedle rivayetleridir. Bunun da şaz olmaktan, illetten hali olması şarttır. Garip Hadis: Bir kişinin bir kişiden rivayetidir. Buna garip denilmesi, ravilerin yalnız olmasındandır. Nasıl ki vatanından uzak olan kimse, yalnız olduğundan ona garip denir. Hadis alimleri garip hadislerin çoğunu sahih saymazlar. Zehebi diyor ki: Ahmed, Hadis ehlinin rivayet ettiği garip Hadisleri alır, bilmediği kimselerin rivayet ettiklerini almazdı. İş ne durumda olursa olsun, ulema ittifak etmiştir ki, Müsned'de bu türlü Hadisler bulunmaktadır.

48- Müsned'de Zayıf Hadis Varmı?:

Ulema arasında ihtilaflı olan husus, Müsned'de zayıf Hadis olup olmadığıdır. İlim mantığı, bu tür Hadislerin onda bulunduğunu farz etmeği gerektirir. Bu mücerred faraziye dayanan bir ihtimal değil, ilmi delilden doğan bir ihtimaldir. Bu da iki yönden kaynaklanmakta:

1- İmam Ahmed (Allah razı olsun) Müsned'den bazılarını, örbrünün sonuna kadar çıkarıp atmıştır. Nasıl ki ölüm hastası iken, Kureyş'e dair Ebu Hüreyre Hadisini çıkardığı yukarıda geçti. Çünkü zayıf Hadis, onu meydana çıkaracak başka birini buluncaya kadar gizli kalabilir anlaşılınca reddolunur.

2- Yukarıda geçtiği üzere, oğluna açıkladığına göre onun kaidesi şöyle: Hadis alimlerinin rivayet

ettikleri sünnete mensup zayıf birşey, onu reddeden bir rivayet bulunmadıkça onu kabul ediyor. Mesela o, bir fıkıh kaidesine muhaliftir diye gizli illetlerden dolayı sünneti reddetmez. Onun yukarıdaki sözleri, Müsned'de bazı zayıf Hadis bulunduğuna işaret sayılabilir.

49- Müsned'de Mevzu Hadis Olup Olmadığı:

Yukarıda vardığımız netice: İlim mantığıyla bağdaştığı gibi, İmam Ahmed'den menkul olan onun tutumuna da uygundur. Diğer yandan Hadis alimlerinin Müsned'de mevzu'- uydurma, yalan Hadis olup olmadığına ihtilaf ettiklerini görüyoruz. Bir kısmı onda asla mevzu' Hadis yok der, bir kısmı da zayıf Hadis var, der. İbnî Teymiyye, Müsned'deki bazı Hadislerin zayıf olduğunu teslim eder. Fakat Ahmed'in rivayetiyle onda mevzu' Hadis bulunduğunu teslim etmez. Mevzu' olduğu anlaşılan Hadislerin, oğlu Abdullah'tan rivayet eden Katiî'nin ziyadeleri, ilaveleri olduğunu söyler. Minhacü-Sünne de şöyle der:

«İmam Ahmed: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer ashabın faziletlerine dair bir kitap yazdı. Bu kitabında, Müsned'de olmayan bazı şeyler rivayet etti. Onun Müsned'inde ve diğer yerlerde her rivayet ettikleri onun nezdinde hüccet değildir, o ehi-i ilmin rivayet ettiklerini rivayet eder. Müsned'deki şartı: Yalanla maruf olandan rivayet etmemektir, zayıf olmasına bakmaz. Onun Müsned'deki şartı, Ebu Davud'un sünnetindeki şartı gibidir. Fazail kitabında ise, sahih olsun.

zayıf olsun üstadlarından işittiklerini yazar. Sonraları oğlu Abdullah, Müsned'e bir takım ziyadeler yaptı. Ebu Bekir Katiî de bir çok mevzu' -uydurma Hadisler ilave etti. Cahiller, bunlar Ahmed'in Müs-' ned'de rivayetleridir sandılar. Bu, çirkin bir hatadır.» İrâkî buna muhaliftir. O, Müsned'de bir çok zayıf Hadisler, biraz da mevzu' Hadisler bulunduğunu söyler. Ve İbnî Teymiyye'nin: Mevzu'lar Katiî'nin ziyadeleridir, Ahmed'in veya oğlunun değildir, sözüne karşı çıkar. Bunu maddî misallerle pekiştirir. Bazı Hadisler sayarak örnek verir ki, bunlar Hadis alimlerine göre mevzu'dur. ve bunlar Ahmed'in veya oğlunun

rivayetleridir.

Sonra İbni Hacer geldi ve İmam Ahmed'in Müsned'ini müdafaa için Kavli Müsedded eserini yazdı, üstadı İrâkî'nin sözlerine cevap verdi... Mevzu olanların Ahmed ve oğlunun rivayetleri olduğunu kabul etmedi.

50- Müsned'de Zayıf Hadis Var mı Münakaşası:

Bunlardan çıkan sonuç şöyledir: Ulema yarı ittifak halinde eliyorlar ki, Müsned'de zayıf Hadis var. Çünkü Ahmed yalanla tanınmıyanlardan, ezberi zayıf olanlardan Hadis rivayet ederdi. Mevzu' Hadislere gelince: Bunlar Ahmed'in rivayetlerinden değildir. Fakat İbni Cevzi; dermiş ki: Müsned'de bazı yanlışlıkla naklonunan mevzu' Hadisler var. Allah esirgesin Ahmed bunları nakletmiş değil veya aldığı kimseler bilerek yalan söylemiş olamaz. Bu bir hatadır olmuş.

Sözün özetini şudur. Biz ulemaya göre Ahmed'in Müsned'inde, Ahmed'in rivayetiyle mevzu' Hadis yoktur. Bazıları ise onda onun rivayet ettiği bazı Hadisler mevzu'dur der. Ulemanın ittifakiyle onda zayıf Hadis vardır. Zayıf ile mevzu' arasındaki fark büyük: Mevzu'un yalan olduğu delille sabit, zayıf ise: Bunda sahih rivayet şartları tam olarak bulunmamış olandır, doğru da olabilir, çünkü yalan olduğuna delil yok. Bu bahsi, Müsned'de zayıf Hadis yok deyenlere, İbni Cevzi'nin verdiği cevapla kapatalım: Bana bazı Hadis ehli sordular:

— İmam Ahmed'in Müsnedinde sahih olmıyan Hadis var mı? Ben de evet, dedim. Bu söz bu mezhebe mensup cemaate ağır geldi, güçlerine gitti. Dedim ki, bunlar avamdır, üzerinde durmadım. Birde baktım ki, bu konuda fetva çıkarmışlar, Horasan halkından bir cemaat de yazmışlar, aralarında Ebu Alâ Hemedani de var. Bu sözü yanlış

buluyorlar, reddediyor, söyleyeni kınıyorlar. Bunu görünce şaşıtm, hayret içinde kaldım. Kendi kendime ne acayip şey, dedim. İlim sahibi geçinenler de avam gibi oldu. Bunun böyle oluşu: Onlar Hadisi işitiyorlar, fakat sahihini, sakatını araştırmıyorlar. Onlar benim söylediğim bu sözü söyleyen, İmam Ahmed'e ta'n ediyor sanıyorlar, halbuki öyle değil. İmam Ahmed: Meşhur, iyi kötü rivayet etti, sonra o kendisi bu rivayetlerinden bir kısmını reddetti, onları almadı. Onlara mezhebinde yer vermedi. «Nebîz Hadisinde meçhul bir ravi var» deyen o değil mi? Ebu Bekir Hallal'ın yazdığı ilel kitabına bakan kimse bir çok hadisler görür ki, bunların hepsi Müsned'dedir. Ahmed bile ona ta'n etti. Kadı Ebu Ya'la Muhammed b. Hüseyin Ferrâ Nebîz meselesinde nakleder der ki: «İmam Ahmed Müsned'inde meşhur, yaygın olanları rivayet etti, sadece sahih olanları rivayeti kastedmedi. Bunu şu da gösterir, oğlu Abdulfah anlatıyor: «Babama Rib'1 b. Hırasın Huzeyfeden rivayet ettiği Hadis'e ne dersin? dedim. «Abdulaziz b. Ruvâdın rivayet ettiğimi dedi? Evet, dedim. Hadisler ona aykırı, dedi. Sen onu Müsned'e aldın, dedim. Ben Müsned'de yaygın olanları toplamayı hedef aldım. Eğer bana göre sahih olanları kastedseydim, bu Müsned'de az birşey rivayet etmiş olurum. Fakat oğlum, sen Hadiste benim yolumu bilirsin. O hususta, onu reddeden bir şey yoksa, ben zayıf Hadise karşı değilim.» Kadı diyor ki,

böylece o kendisi Müsned'deki yolunu haber veriyor, onu sıhatta temel ve asıl tutan kimse, onun maksadını bırakıyor, demektir.» İbni Cevzi sözünü şöyle tamamlıyor: O kadar üzgünüm ki, bu zamanda ulema, avam gibi oldu, ilimde kusurları çok. Bir mevzu' Hadise rastladılar mı: Dediler, rivayet olundu, deyip duruyorlar. Himmetlerin sönüklüğüne ağlamak yakışır. Lahavle velâ kuvvete illâ billahi

51- İşte imam Ahmed'in Müsnedi Bu:

Ulemanın onun hakkındaki sözleri bunlar. Onun hakkında söylediklerimiz yeter sanırım. Sünneti delil olarak almasını ileride yeri gelince beyan edeceğiz. Bu da Hanbeli fıkhnın dayandığı usulü beyan yeridir.

Şimdi Hanbeli fıkhnın naklini, ve nakil edenleri görelim.

HANBELİ FIKHI VE ONU KAYDEDEENLER

52- Yazdığı Kitaplar:

Yukarıda söylediğimiz gibi, İmam Ahmed, mezhebine kaynak olacak, müracaat olunacak bir fıkıh kitabı yazmadı. O yalnız Hadisleri yazardı. Ulema, onun fıkıh mevzularına dair bazı kitapları olduğunu söylerler: Menasiki Kebir, Menasik-i Sağır, arkasında namaz kıldığı, fakat namazı yanlış kılan imam için yazdığı bir namaz risalesi var, ki bu basılmıştır. Bu kitaplarda da eser ve Hadis dolu. Onlarda kıyas, rey, fıkıh hüküm çıkarma gibi birşey yok. Nasslan anlatmak var. Namaz risalesi, Menasik-i Kebir ve Sagir, fetva itibariyle fıkıh ile ilgili ise Hadis Kitapları gibidirler. İbadete dair nasslan ete almış, amele dair rivayetlerle dolu. Yazdığı kitapların hepsi Hadis'e dair olup onların başında meşhur Müsned gelir. Tarih, Nasırı, Mensûh, Kitabullah'ta Mukaddem ve müahher, Ashabın Fezaili, iki Menasik ve Zühd kitabı. Bunlardan başka, Kur'an'daki meslekini beyan eden bir kitap, Cehmiyye'ye Red kitabı, Zındıklara Red kitabı da var ki, buna yukarıda işaret ettik ve İnanca dair görüşlerinden bahsederken bazı bölümleri aldık.

53- Fıkhnın Ona Nisbeti

İmam Ahmed, fıkha dair bir kitap yazmadı, görüşlerini yazmadı, Ebu Hanife'in yaptığı gibi talebesine görüşlerini de yazdırmadı, bu Kibarla onun fıkıhı hususunda tek dayanak: Talebesinin ondan yaptıkları nakillerdir. İşte burada, bu nakil hususunda, türlü bakımdan toz kaldırılmak isteniyor, gölgeler düşürülüyor.

a- İmam Ahmed hayatı boyunca fetvalarının yazılmasını, nakledilmesini, yayılmasını hoş görmemiştir. Türlü vesilelerle bunu söyledik. Bu konuda şu rivayet olunur: Ahmed b. Hüseyin b. Hassan diyor ki, Bir adam Ebu Abdullah Ahmed'e: Bu meseleleri yazmak istiyorum, çünkü unutmaktan korkuyorum, dedi. Ahmed b. Hanbel ona: Yazma, çünkü ben görüşlerimin yazılmasını istemem, hoş görmem, dedi. Bir defa birinin onun dediklerini yazdığını yeninin içinde yazılar olduğunu gördü: Bir şey yazma, ben şimdi bir mes'ele söylerim, yarın ondan bakarsın dönerim, dedi.»^{105[1]}

Madem ki İmam Ahmed, ondan mes'elelerin nakil olunmasını istemiyordu, öyleyse ondan yazılanlar, o istemediği halde veya gizlice yazılmış demektir. O zaman nakil olunanlar gayet azdır. Eğer çoksa oniarda da hata vardır. Ondan nakil ve rivayet olunanlar, Ebu Hanife ve Mâlik ten nakit olunanlardan hiç de az değil. Bu yasağa rağmen, bunların çokluğu hataya yol açar, şüphe uyandırır.

b- Ondan çok rivayet eden talebesinden bazıları, ki fıkhnın büyük bir kısmının kaynağı bunlardır, onların Ahmed'in görmediği bazı mes'eleleri ondan naklettiklerine dair sözler var. Mesela Harb Kirmanı ondan en çok rivayet yapanlardandır, Ahmed görmeden ondan dört bin mes'ele neşrettiğini söylüyor. Bu fıkıhı nakil eden bir zat olan Ebu Bekir Hallal diyor ki, Harb'in rivayet ettiği bu 4000 mes'eleyi Harb, Ahmed'den telakki etmeksizin, ondan almadan rivayet etmiştir. İşte HaMal'in sözünün metni:

«Bana dedi ki, ben eskiden tasavvufa dalmıştım. İlim dinlemekte ileri gidemedim. Bu mes'eleleri Ebu Abdullah Ahmed'e gelmeden önce ezberlemiştim. İshak b. Rahuy'e gelmeden önce bellemiştim. Bunlar dörtbin kadar, Ebu Abdullah'tan ve İshak b. Rahuy'den...»^{106[2]}

Hallal ki, Mâliki Mezhebinde Esed b. Fırat'ın ve Suhnûnun yeri ne ise, Hanbeli fıkhnın ravisi de o dur, İmam Ahmed'den almadığı mes'eleler onun fıkhnından gösteriyor. Bunlar az değil. Bu nakildeki

^{105[1]} İbni Ebu Ya'lâ, Muhiyasar Tabakât-ı Hanâbite, s.203.

^{106[2]} İbni Ebu Ya'lâ, Tabakât-1 Hanabile, s.203.

şüpheli gidermedikçe onların nakli zan içindedir.

c- Fetvadan çekinen, esere bağlı olan, nass ve eser bulunmayan yerde tavakkuf eden, rey'e ancak zaruret halinde başvuran bu Hadisci imamdan nakil edilen mes'ele çok ve birbirine karşı olanlar da var. Halbuki o çok fetva vermez, farazi mes'eleler kurmaz, çok defa; bilmem, derdi. Bu konuda İmam Mâlik e ve İbni Uyeyneye benzerdi. Bu mes'elelerin çokluğu onun az fetva vermesiyle nasıl bağdaşır? Onun: bilem, demesini sık sık kullanması ve ancak zaruret halinde fetva vermesi yanı sıra bir de fıkıh mes'elelerinin kendisinden nakli yasaklarıdır.

d- İmam Ahmed, Horasan'da onun namına yayılan bir çok mes'eleden rücu' etmiş ve onların kendisine nisbetini reddetmiştir. Reddettiği bu mes'elelerin ona nisbeti nasıl doğru olur? Bunların ondan nakli doğru olamaz.

İmam Ahmed'den naklolunan fıkıhta kaviller birbirine çok zıttır, bunların bir kişiye nisbetini akıl zor alır. Hanbeli fıkıhından bir kitabı aç, bir çok mes'elelerde: Evet veya hayır yani olumlu veya olumsuz cevaplarla karşılaşırın. Mesela bir kitabı açalım, gözümüz Zekat bahsine rastladı. Zekat toplayan memur zekat miktarından fazla zekat alırsa, bu ziyade gelecek yıl zekatına sayılır mı? Sayılmaz mı? Memura verilen hediye zekattan mıdır? Değil mi? İşte kitabın yazdıkları:

«Eğer zekat memuru, hakkından fazla alırsa, bu gelecek yıl zekatına sayılır, nass böyledir. Ahmed (Allah rahmet eylesin) memura verilen hediye ziyade hükmündedir, zekata sayılır. Yine ona göre sayılmaz rivayeti var, Eğer zekat miktarı fazla takdir edilirse, bu ziyade zekattan sayılır mı? İki rivayet var.»^{107[3]}

Kitabın sayfalarını karıştırdıkça, bu gibi ihtilaflar bulacaksınız. Bunların arasını bulmak, uzak, yakın birleştirmek için sarf olunan gayretlere rastlayacaksınız. Bunlar da, imama nisbeti dolayında şüphe uyandırabilir!

54- Onu Fakih Saymayanlar:

İşte Hanbeli fıkıhı etrafında kaldırılan tozlar bunlar. Buna şunu da ilave edelim ki, eskilerden bir kısmı, İmam Ahmed'Hukahadan saymamıştır. İbni Cerir Taberi onu fakih saymadı, İbni Kuteybe ki onun çağına çok yakındı, onu fakih değil, Hadis âlimi addetti. Eğer bu fıkıh külliyesi o zaman tanınmış ve meşhur olsaydı, sahibini fakih yapar, bu zatlarda onu fukaha listesinden çıkarıp hafz edemezlerdi. Çünkü bu fıkıh mecmuası ile o birinci sınıf bir fakih olmaya layıktır. Bu fıkıh mecmuasının ona nisbeti sahih ise, ondan rivayet olunan fakih mes'eleleri, riva yet ettiği Hadislerden az kalmaz, belki daha çok olur.

55- Fıkıhın Ona Nisbeti Hakkındaki Şüpheler Yersizdir:

İmam Ahmed'e nisbet olunan Hanbeli Fıkıhı üzerine düşürülmek istenen gölgeler bunlardır. Biz bu tozu ve gölgeyi söylerken şunu belirtelim ki, bazı gözler, toz perdesinin arkasındaki hakikatleri göremezler. Öyleyse hemen ilave edelim: Nesiller boyunca ulema bu fıkıhın imam Ahmed'e nisbetini kabul etmişlerdir. Biz tarihi mes'elelerin doğruluğunu incelerken, nesiller boyu ulemanın kabul edip benimsediği bir şeyi, onu reddeden bir delil bulunmadıkça, asla inkar edemeyiz. Zira ulemanın asırlardan beri onu kabul etmiş olması, zahiri, ona şahit kılar, zahirin şehadet ettiği şey sabittir ve kaimdir, hilâfına delil olmadıkça, durur. Yukarıda sıralanan beş nokta halindeki zanlar, ulema nezdinde sabit olan bir şeyi çürütecek bir delil sayılamaz. Ulemanın kabul ettiği kuşaktan kuşağa aktardığı bu mezhep, haktır.

ulemadan, Ahmed'i fakih saymayan varsa da, bu kendisini en fazla Hadise vakfetmesinden doğmuştur. Fetva ve mes'eilere verdiği cevaplar, daa ziyade fıkıhın fer'i mes'eleleriyle, tahririyle uğraşması ne-vindendir. İmam Mâlik gibi, fıkıhı bir metodu olup Hadis çalışmalarını onun ışığında yapıyor değildi. Yahut Ebu Hanife gibi rivayetleri, bir fakih gözü ile yorumlayıp hakkında nass bulunmayan mes'eleleri onlara tatbik etmiyordu. Veya Şafî gibi usul-ü fıkıh kaidelerini kurmuş, fıkıh çalışmalarına bir kolaylık sağlamış da değildi. O kıyasla hüküm vermiyor, fıkıh kaidelerini naslara tatbik etmiyorsa, bu onun fakih olmadan önce, Hadis alimi olmasındandır. O Hadis çalışmalarını, onlardan hüküm çıkarmak için yapmadı, belkide ondan Hadis çalışmalarını, bizzat maksut olan bir gayeydi ki, Hadise hizmet etmek, Resulün ilmini öğrenmek ve öğretmek. Sonraları insanlar onu İmam tanıyıp fetva sormaya başlayınca, mecburi bu işe girdi. Sahabe veya tabiinin büyüklerinden bu konuda bir fetva varsa, onu söyler, başka birşey aramazdı. Sahabe vğya tabiinin ulularından bir fetva ve eser yoksa, o zaman kendisinin bulduğu cevabı verirdi, ancak zaruret halinde kıyas yapardı. Onun fıkıhı esere dayanır. Onun için ona, önce de söylediğim gibi, Hadisci dediler.

İmam Ahmed, kendisinden mes'eleleri nakletmelerini talebesine yasaklamakla beraber, bazen nakil olunanları tasdik etmeğe mecbur kalır, hatta bazen naklolunanın sıhhatini sağlamak için kendi

^{107[3]} El-Furû, c.I, s.926.

yazısıyla yazdığı bile olurdu. O verdiği fetvaların, mes'elelerin bu kadar çok yayılacağını hesap etmemişti. O dinde reyle hüküm vermekten çekinirdi. Dinde o kadar ihtiyatlı davranırdı ki, zaruret dolayısıyla verdiği fetvaların sorumluluğu altında kalmasın diye, onlardan döndüğünü bile ilan etmiştir. Böylece zühd ve takva içindeydi. Rivayet ettiği mes'elelerden döndüğünü duyunca, Kevseç, yukanda geçtiği üzere, ona gelmiş ve mes'eleleri ona arz edip, tasvibini almıştır.^{108[4]}

56- Fetvaların Çokluğu ve Görmeden Naklin Sebepleri;

Henbeli fıkı etrafındaki şüpheleri dağıtmak için aydınlanmamız gereken iki mes'ele kaldı: Kendisinden nakli istemediği halde bu nakillerin çokluğu, bazı talebelerinin ondan almadıkları bir çok mes'eleleri

nakletmeleri...

kimam Ahmed'in, Kur'an mahlûk mu mes'elesinde gösterdiği ce-lâdetden, uğradığı felaketten sonra, bütün İslam ülkelerinde büyük bir din alimi olarak namı yayıldı. İnanç, Hadis ve fıkıh hususunda imam tanındı. Bu olaydan sonra 20 yıldan çok yaşadı, halk onu imam tanıdıklarından, mes'eleleri çözmek için ona başvururlardı. Bu konuda fetva işlerini, Kur'an mes'elesine dalıp aşın giden Bişr Merisi ve arkadaşları gibilerine mi bıraksın. Onları, sayıyordu. Öyleyse bildiği eserlere uyararak fetva vermesi, halkı irşad etmesi, en doğru yoldu. Hadiste bulamazsa o zaman reyile fetva verirdi. Bunlarda da sünneti gözü-nünde tutardı, zaten onun dayanağı, gözü gönlü başı, gayesi hep sünnet değil mi? Sorulara fetva verdi, bu yüzden fıkıh mes'eleleri de çoğalmış oldu. Zaten işkence olayından sonra İslam ülkelerinin her tarafında dalgalanan bir bayrak olmuştu. Her yerden müslümanlar ulam ulam geliyorlar, onu ziyaret ediyorlar, soruyorlar, Hadis öğreniyorlardı. Bu halde meselelerin çokluğu değil, azlığı garip olur! Çağında hiçbir atım tekbaşına onun kadar ünlü olmadı. Ebu Hanife zamanında İmam Malik, Leys ve Evzâ? vardı, bunlar da büyük fakıhdi. Sonra İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Ahmed geldi. İşkence olayından sonra İmam Ahmed tek kaldı, şöhreti yayıldı.

fetvaların çokluğu, isminin duyulmasına, şöhretinin yayılmasına bağlıdır.

İmam Ahmed'in fıkı, onun ve talebesinin deyimiyle mes'eleler onun şöhretine göre çok yayıldığından, onları Ahmed'den dinlememiş olan bazılarının da, o şöhrete binaen onları nakletmiş olmaları ihtimali var. Sonra, o mes'eleleri önceden bellemiş olanlardan bir kısmı, imamı görmek için sonradan gelmiş olabilir ve ondan nakletme yetkisi alırlar, Harbi Kirmanı gibi, tasavvufa dalmış bir adam, sonra İmam Ahmed'in fetvalarını görmüş, İshak b. Râhüye'de baştan onun fetvalarını nakletmiş, sonra Ahmed ile gelip görüşmüş ve ondan rivayet etmiştir. Bunda bu fıkıhın ona nisbeten ta'n edecek, onu red derecesine götürecek bir şey yoktur. Meşhur olanı red için kuvvetli delil, zahiri yıkacak aykırı şey gerektir. Burada bu yoktur.

57- İhtilaf Her Mezhebe Bulunur:

Rivayetlerin ve kavillerin ihtilafına gelince, bu her imam ve her : mezhebe böyledir. Az çok hepsinde ihtilafı mes'eleler vardır. Umumi-: yetle her mezhebe ihtilaf olmuş, her imamdan ihtilaf nakledilmiştir. Bunun başlıca sebebi hakkı aramadaki titizliktir. Çünkü bir imam, bir görüşe varır, sonra başka bir görüş ortaya çıkar, Hakkı ortaya koymak için, onu da söyler. Böylece görüşler iki olur. İmam Ahmed de böyle. Nakil yluyla olunca bu ihtilaf daha da çoğalır. Bir mes'eie hakkında bir ; hüküm verir, bunu ondan naklederler. Sonra ondan rücu' ederse, başka bir görüşü olur, ilk defa nakledenin o rücu'dan haberi olmaz, , boyleee ortaya iki rivayet çıkar.

Hattâ İmam Şafiî fıkıhının yazdığı ve dikte ettiği halde, onlarda bu j ihtilaflar var. Mesela şafiî'nin kitaplarının nakili olan Rabi b. Süleyman'da bunları görüyoruz. Bir mes'eie hakkında ondan iki görüş naklediyor. Sonra ondan, bunlardan başka bir görüş duyduğunu ilave t ediyor. Bu naklin sthhatında şüphe uyandırmaz, çünkü Şafiî bazen bir mes'eie hakkında iki görüş iki ihtimal beyan ederdi.

Hakikat aramada gösterilen bu dikkat ve ihlas, hiç bir zaman ta'n'a j yol açmaz, naklin sıhhatinde şüphe uyandırmaz, ihtilaf hakka ihlastan l doğmuştur. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir. İleride kavillerin ihtilafı beyan Solunacaktır.

HANBELİ FIKHİNİ NAKLEDENLER

58- Fıkıhını Nakil Edenlerin Başlıcaları:

^{108[4]} Bak, bend ,38

İmam Ahmed'in talebeleri çoktu. Bir kısmı ondan Hadis rivayet etti, bir kısmı da hem Hadis, hem fıkıh naklettiler. Bir kısmı da fıkıh rivayetiyle şöhret kazandılar. Minhecî Ahmed kitabı sahibi bunları sıralamış, fakat kesin bir sayı ve'rememiştir. Onların çoğunu zikrettikten sonra fıkhıdaki mertebelerini şöyle beyan eder:

«İçlerinden bir kısmı az, bir kısmı çok nakletmiş, onlar da aralarında derece derece, nakil hıfz bakımından Ahmed'e göre farklı. Çok nakil edenlerden bazıları: İbrahim Harbî, İbrahim b. Hâni, oğlu İshak, Ebû Talib Mişkâtî, Ebu Bekr Mervezi, Ebu Bekr Esrem, Ebu Haris Ahmed, İshak B. Mensur Kevseç, İsmail Salihî, Ahmed b. Muhammed Kehhâli, Ebû Muzaffer İsmail, Bişr b. Musa, Bekir b. Muhammed, Harbi Kirmâni, Hasan b. Sevvab, Hasan b. Ziyad, Ebu Davud Sicistâni, oğulları Abdullah, ve Salih, Abdullah Fevran, Abdülmelik Meymûnî, Fadî b. Ziyad, Ebû Bekr b. Muhammed b. İrakem, Ferec b. Sabbah, Muhammed b. İbrahim, Müsenna b. Cami, Muhemna b. Yahya, Harun Cemmîl, Yakub b. Bahtân, Ebû Sukr Yahya ve başkaları.»^{109[1]}

59- Bu fıkıhın Başlıca Nakili Hellâl'dır:

İşte kitapta yer alan başlıcaları bunlar. Biz bir veya birkaç mes'eie nakledeni zikredecek değiliz. Fıkıhını, Hanbelilerin tabiriyle mes'eleleri nakledenleri anlatacağız. Hadis ravilerini de almayacağız. İmam Ahmed'in ilmini toplayan, ikinci tabaka alimlerinden Ebû Bekr Hal-lâl olduğunu görmekteyiz. Hanefi fıkıhında İmam Muhammed b. Hasan, Mâliki fıkıhında Sahnûn, Şafiî fıkıhında Rabi'b. Süleyman ne ise Hanbeli fıkıhında da Hallâl'in mevkii o dur. Ancak şu var ki, İmam Muhammed, Üstadı Ebû Hanife'yi gördü ve ondan ders aldı. Her ne kadar naklinde daha çok Ebû Hanife'nin baş talebesi imam Yusuf'a ve başkalarına dayanıyorsa da, kendisi de talebesidir. Ancak talebeliği uzun değil. Çünkü İmam Muhammed 18 yaşındayken Ebû Hanife hakkın rahmetine kavuştu. Bu yaştaki bir gencin, bu büyük fıkıh servetinin hepsini üstadından nakletmesi olamaz. Rabi' b. Süleyman da öyle. O imam, Şafiî Mısır'da bulunduğu zaman onun talebesidir, daha önce Mısır'a gelmeden de onunla görüştü, böylece o da ilmini doğrudan Şafiî'den almıştır, arada vasıta yoktur.

HaMal'ın Sahnûne benzetmesine gelince, ikisi de naklettikleri imamlarla görüşmüş değillerdir. Ancak Saehnûn'un nakil kaynağı ve araştırmast açık. O, Esed b. Fırat'ın, İbni Kasım'dan naklettiği Esediyye kitabını aldı. Müdevvena sahibi Abdurrahman b. Kasım'a müracaat etti, öylece kitabı gayet dikkatli yazdı. Acaba Ebû Bekr Hallâl topladığı kitabı yazarken, bütün Hanbeli fıkıhını şamil bir kitap var mıydı? O böyle bir inceleme, araştırma yapabildi mi? Ulema, çağlardan beri bunu söylemektedirler. Bize düşen, onların bu dediklerinin doğruluğunu tasdik etmektir. Umulur ki, bu çalışmamızla onları temize çıkarıp gönül rahatlığı verecek bir neticeye varırız ve yolu aydınlatırız.

Biz bu çalışmamızda, Hallâl'in, İmam Ahmed'in fıkıhı aldığı bazı zatları zikredeceğiz. Çok mes'ele nakledenleri anlatmakla yetineceğiz. Çünkü onları tanımakla, Ahmed'in talebelerinin meşhurlarını, fıkıhını nesillere nakledenlerin çoğunu tanıyış olacağız.

İMAM AHMED'İN TALEBESİNDEN BAZILARI	1
60- Oğlu ve Talebesi Salih: 209 H./902 M.	1
61- Oğlu Abdullah: 213-290 H. 828-902 M.	2
62- Atımed b. Muhammed! b. Hâni Ebû Bekr Esrem: 273 H. 886 M.	2
63- Abdülmelik b. Abdülhamid Mihran Meymûnî (274 H. 887 M.)	3
64- Ahmed b. Muhammed b. Haccac ebû Bekr Mervezi: 275 H./888 M.	4
65- Harb b. İsmail Hanzali Kirmanî: 280 H./893 M.	4
66- İbrahim b. İshak Harbi: 311 H./923 M.	5
67- Ahmed b. Muhammed b. Harun Ebû Bekr Hallâl: 285 H./893 M.	5
68- Hatların Mezhebe Hizmetleri:	6
69- Hallâl Naklinde Dikkatli Davranmıştır:	6
70- El-Câmî-i Kebir Kitabı Mezhebde Mu'teber Tutuldu:	8
71- Hanbeli Fıkıhının Nakili olan Hallâl'in Cami-i Kebiri	8
72- Hallâl'dan Sonraki Nakiller:	8
73- Ömer b. Hüseyin Harakti: 334 H. 945 M.)	8
74- Muhtasarın Şerhleri:	9
75- Abdülaziz b. Cafer Gulamî Hallâl: 363 H./973 M.	10

^{109[1]} El-Minhecûl-Ahmed FiTeracimi Ashabı Ahmed, s.338, Kahire Kütüphanesi Yazma. No.4723.

İMAM AHMED'İN TALEBESİNDEN BAZILARI

60- Oğlu ve Talebesi Salih: 209 H./902 M.

İmam Ahmed'den ders alanlar pek çoktur. Hanbeliler belki bunların sayısında biraz mübalağa yapıyorlar, fakat mübalağa adedini in-dirsek bile, geri kalan yine az değil. Biz onun ilmini yaymada büyük gayret gösteren talebesinden bir kısmını seçip tanıtacağız:

1- Salih b. Ahmed b. Hanbel: İmam Ahmed'in büyük oğludur. Babası onun terbiyesine çok itina etti. Kendisi gibi zühd ve takva sahibi olmasına çalıştı. Onun terbiyesinde tuttuğu yol, güzel örnek olacak bir yoldur. Güzel ahlâk sahibi olmayı pratik, müşahede yoluyla sağlamayı, tatbikata önem vermediği aşılır. Şöyle ki, İmam Ahmed'i ziyarete, takva sahibi güzel ahlâklı bir zat geldiği zaman, oğlu Salih'i onu görsün diye yanına çağırırdı. Salih şöyle demektedir: «Zahid bir adam geldiği zaman, babam bana birini gönderir, onu göreyim diye beni çağırırdı.

Çünkü benim onun gibi olmamı isterdi. Beni onlar gibi görmeği arzu ederdi.»^{110[1]}

Salih'in ailesi kalabalıktı. Çok cömerdi. Geçimini sağlamak için Tarsus kadısı oldu. Vazifeye başladığı zaman ağladı. Çünkü o da babası gibi devlet vazifesi almak peşinde değildi, babasına muhalif hareket etti diye üzüldü. Fakat çaresizdi, borcu vardı, ailesi kalabalıktı. Kendisi şöyle mazeret göstermişti: «Allah biliyor, bu işe borcumdan ve ailemin kalabalık olmasından dolayı girdim. Allah'a şükürler olsun.»

Salih, fıkıh ve Hadisi, babasından ve diğer hocalardan okudu. Babasının fetva vermiş olduğu bir çok fıkıh mes'elelerini halka nakledip yaydı. Hanbeli fıkının nakili olan Ebû Bekr Hallal, onun hakkında şöyle der. «Babasından bir çok mes'eleler öğrendi, halk, tâ Horasan'dan yazıp ona mes'eleler sorardı. Yani bunları babasına sorup cevabını yazmasını isterlerdi, o da bunu yapardı. Böylece babasının hayatında ve daha sonra onun fıkını neşretmiş oldu.»

İhtiyaç sevkıyla, babasının yoluna aykırı olsa da, kadılığı kabul etmesi, onun hayrına oldu. Çünkü babasının fıkını ameli surette tatbik etmiş oldu, daha önce öğrendikleri nazari idi, şimdi kadılıkta tecrübe edildi, İmam Ahmed'in mezhebi sünnete dayalı olduğundan, sünnet fıkına dayalı kadılık tatbikata kondu.

Salih 366 H. 976 M. yılında vefat etti.

61- Oğlu Abdullah: 213-290 H. 828-902 M.

2- İmam Ahmed'in oğlu Abdullah 213 yılı Cemaziyevvel ayında doğdu. Babası, onun terbiyesine de kardeşi Salih gibi çok dikkat etti. Abdullah, Hadis ilmine çok meraklıydı. Babası onu, buna teşvik etti ve o da iyi yetişti. Daha önce de söylediğimiz gibi, şöyle derdi: «Oğlum Abdullah Hadisten nasibini aldı, benim ezberimde olmayanları benimle

müzakere ediyor.»

Abdullah babasından ve diğerlerinden Hadis rivayet etti. Başkalarından öğrendiklerini babasıyla müzakere ederdi. Kardeşi salih, babasının fıkını nakle önem verdiği, Ebû Bekr Hallâl'in dediği gibi, en iyi mes'eileri rivayet ettiği gibi, Abdullah da babasının Hadislerini rivayete itina gösterdi. Müsned'i tamamladı ve rivayet etti. Ona bazı ziyadeler yaptı. Müsned'den bahsederken onun Hadisteki yerini belirttik: Oraya bak. Abdullah 290 yılında¹¹¹ldü.

62- Atımed b. Muhammet! b. Hâni Ebû Bekr Esrem: 273 H. 886 M.

3- İmam Ahmed'in en değerli birtalebesidir. Daha önce fıkıh, tahric ve ihtilaf ilimleriyle meşguldü. Ahmed ile görüşükten sonra, Hadis eser ilmine döndü. Kendisi şöyle demiştir: Ben fıkıh ve ihtilafla meşguldüm. Ahmed b. Hanbel'e devamla başlayınca bunları bıraktım.»^{111[2]}

İmam Ahmed'den ders almağa devam etti. Ahmed'den yalnız ders değil, onun ahlakını, zühd ve takvasını da benimsedi. Ahmed'in talebelerini de takvaya davet eder ve şöyle derdi: «Ahmed İbni Hanbel, talebesinin üstüne himaye kanadını germiş bir zattır. Onun talebesinin Allah'tan korkmaları ve Allah'a karşı âsi olmamaları gerekir, tâ ki Ah-med'i küçük düşürmesinler, leke getirmesinler.»^{112[3]}

Mümine sükût yaraşır.derdî.Konuştugu zaman sözü nasihat ve irşad olmalıdır. Bir risalesinde şöyle der: «Sözün çoğu fitne çıkarır. İnsan gereği kadar söylemeli... Söz gümüş ise, sükût altındır,» demişler!

Bu risalesinde üstadı Ahmed hakkında şöyle der: «Üstadımız Ahmedî (AHah ondan razı olsun)

^{110[1]} İbni Ebû Ya'lâ, Tabakat-ı Hanâbile, s.126.

^{111[2]} Minheci Ahmed, s.174, yazma nüsha.

^{112[3]} İbni Ebû Ya'lâ, Tabakat-ı Hanâbile, s.39.

kaybetmekle ne kadar büyük bir musibete uğradığımızı ilim ehli bilir. Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel bizim imamımız, muallimimizdi, 60 yıldan beri, bizden öncekilerin de muallimiydi. Alimin ölümü öyle bir musibettir ki, dayanılmaz, o kapanmaz bir gediktir, doldurulmaz bir boşluktur. Alim alimden farklıdır, üstünlük dereceleri ayrı ayrıdır.»^{113[4]}

O da, İmam Ahmed'den bir çok mes'eie nakletti, Hadis de rivayet etti. Ondan naklettiği mes'elelerden biri Lahn ile Kur'an okumanın bid'at olduğudur. Diyor ki, Ebû Abdullah Ahmed'e, Lahn ile Kur'an okumağı sordum, her şey yeni çıkıyor, onu ben beğenmiyorum, hoşuma gitmiyor. Ancak adam sesinde tekellüfe kaçmazsa, başka dedi. Ondan sarık üzerine meshetmek caiz olduğunu da rivayet eder, bu başa mesh yerini tutarmış. Minheci Ahmed kitabında şöyle diyor:

«Ebû Abdullah Ahmed'den işittim. Ona sarık üzerine mesh soruldu, sen o görüşte misin, denildi. Evet, cevabını verdi, Hz. Peygamberden beş veçhile, dedi.»^{114[5]}

Yine bu kitabın yazdığına göre o, ağıza, burna su almak abdestin rükünlerinden diyormuş. «Ebû Abdullah Ahmed'e sordum: «Abdest alırken ağıza, burna su almayı unutan kimse, ne yapar? dedim. Namazı iade eder, dedi. Tekrar ağıza, burna su mu alır, yoksa bütün abdesti mi iade eder, dedim, hayır, ağıza, burna tekrar su alır, bütün abdesti iade etmez, dedi.

Bu metnin zahirine göre, ağıza, burna su almak abdestin rükünü oluyor, abdestte azanın tertiple yıkanması ve muvâlât yani birinin arkasından hemen diğerinin yıkanması da şart olmuyor. Çünkü namazı kıldıktan sonra ikisini tekrarlıyor, bütün abdesti iade etmiyor. Böylece Ahmed'den fıkıh mes'eleleri naklettiğini görüyoruz. Ondan bir çok Hadis de rivayet etmiştir.

Minheci Ahmed kitabının kaydına göre Esrem 260 H. 873 M. yılında öldü. Zehebi 60 yılından sonra öldü diyor. İbni Hacer 261 de diyor. İbni Ebû Ya'lâ ölüm tarihini bulamadığını söylüyor. İbni Kani ise 273 de öldüğünü iddia ediyor.

63- Abdulmelik b. Abdülhamid Mihran Meymûnî (274 H. 887 M.)

4- İmam Ahmed'den ve başkalarından ders aldı. Hallal onun İmam Ahmed'den naklillerinpek beğenirdi. Naklettiklerinin çoğunda itimadı onadır. İmam Ahmed'in bilgisi olarak mes'eleleri yazardı. Yukarıda geçtiği üzere, Ahmed onun yazmasına mani olmaktan utanırdı. Onun mes'elelerini yazmak, hoşuna giderdi, çünkü onlar sünete dayanmaktadır. 20 yıldan fazla ondan ders aldı. 205 yılından 227 yılına kadar öğrencisiydi.

Ebû Bekr Hallâl onun hakkında şöyle der. «İmam Ahmed'in değerli bir talebesi. Öldüğü zaman yaşı yüze yakındı. Ahmed, onu takdir ederdi. Başkasına yapmadığı muameleyi ona yapardı. Bana şunu söyledi: «Ebû Abdullah'ın dersine 205 den 227 ye kadar devam ettim. Bundan sonra da vakit vakit ona uğradım. Ebû Abdullah, çok soru sormakta beni İbni Cürey b. Ataya benzetirdi. Bana: Sana yaptığımı başka birine yapmam, derdi. Onda, İmam Ahmed'den 16 cüzde bir çok mes'eiler var. Kıymetli bir hatla yüz varakta yazılı iki büyük cüz'ü var. Bildiğime göre, benden başka kimse onları duymadı. Onun gibisini gören yok. En iyi mes'eiler, onların değeri ve kıymeti büyük.»^{115[6]}

Hallal'ın onun hakkındaki sözleri böyle. Demek o Ahmed'den bir çok mes'eiler nakletmiştir. Yukarıda onun Ahmed'den yazdığını da söyledik. O Ahmed'in fıkıhını gelecek kuşaklara nakleden talebesin-dendir ve onun rivayetine itimad olunmuştur. 274 yılında ölmüştür.

64- Ahmed b. Muhammed b. Haccac ebû Bekr Mervezi: 275 H./888 M.

5- İmam Ahmed'in en sevdiği, en yakın talebesidir. Öldüğü zaman cenazesini o yıkadı. İmam Ahmed'in Vera' kitabını o rivayet etti. Bu kitabın başkasından nakli yalan olduğunu Hatîb Bağdadî söyler. Bazıları ona ta'n ederler, Abdülvahab Varrak onların bu ta'anını reddederek şöyle der: «Ebû Bekr mevsuktur, doğrudur. Bundan şüphe edilemez. Onları ta'na sürükleyen şey haseddir.

İmam Ahmed ona çok güvenirdi. Onun hem nakline, hem de akıl ve takvasına itimadı tamdı. Hallal'ın söylediği gibi şöyle derdi: Dilimle her ne söylemişsem, ben onu demişimdir.

Ebû Bekr, İmam Ahmed'den bir çok mes'eleler rivayet etti, onları da Hallal nakletti. Bu, onu çok beğenirdi. Onun için şöyle derdi: «Allah'ın dinini onun kadar savunan başka birini bilmem. «Fıkha dair bir çok mes'eleleri o rivayet etti. Hadise dair rivayetleri fıkıhta daha azdır. 275 H. 888 M. yılında vefat etti.»^{116[7]}

65- Harb b. İsmail Hanzali Kirmanî: 280 H./893 M.

^{113[4]} Aynı kaynak, s.37/38.

^{114[5]} Minhec-i Ahmed, s. 173, yazma nüsha.

^{115[6]} Minhec-i Ahmed, s.199, yazma.

^{116[7]} Hatîb, Tarih Bağdad, c.IV, s.424.

6- Hayatının ilk yıllarında, o çağda pek yaygın olan tasavvufa girmişti. O yüzden Ahmed'le geç görüştü, onu çok ileri yaşlarda gördü. İbni Ebû Ya'lâ'nın nakline göre, Ebû Bekr Hallal ona İmam Ahmed'le geç buluşmasının sebebini sordu. Şu cevabı verdi: «Eskiden tasavvufu meşguldüm. Hattis dinlemekte geç kaldım. «Onunla Ebû Bekr Mer-vezî arasında dostluk vardı. Ahmed'le görüşmek üzere geldiğinde onu evinde miâafir etti. Talabesi Hallal'ı gidip ondan dinlemeğe, Ahmed'in mes'elelerini ondan nakletmeğe teşvik eden Mervezî'dir. Hallal, gideceği zaman Mervezî'ye ona bir tavsiye mektubu verdi, bu sebeple Kirman], Hallal'ı çok hoş karşıladı. Onu memleketi halkına tanıttı. Hallal ondan bir çok mes'eleler dinledi. Hallal onun hakkında şöyle der: «Kadri yüce, değerli bir zat.»

İmam Ahmed'in fıkından bir çok mes'eleleri nakletti. Mesela bunların hepsini ondan dinlemiş değildir. Hallal der ki: O ve İshak b. Raha-viye Ahmed'den dinlemeden önce dörtbin mes'ele bellemişti. Ahmed'den ders almadan önce bellediği mes'eleler bir yana, Ahmed'le buluştuğu zaman ondan mes'eleleri yazdı. Mervezî, Ahmed'le çok yakın olduğu halde, onun yazdıklarından nakil yapardı. Ebû Bekr Hallal, Mervezî'nin ondan yaptığı nakillere çok önem verirdi. İmam Ahmed'in şöyle dediğini nakleder: «İnsanlar ilme, ekmek ve su gibi muhtaçtırlar.» İbni Ebû Ya'lâ ölüm tarihini kaydetmiyor, her halde bulamadı. Zehebi Tabakâtul-Huffaz da 280 H. 893 M. de öldüğünü söyler.

66- İbrahim b. İshak Harbi: 311 H./923 M.

7- İbni Ebû Ya'lâ onu şöyle anlatır: «İlimde imam, zühd ve takvada baştı. Fıkıhı bilir, ahkâmı anlardı, Hadisleri ezberlemişti. Bir çok kitaplar yazdı. Garibul-Hadis, Delâilün- Nübüvve, Kitabui-Hammam, Sücudül-Kur'an, Zemmül-Gibe, Nehy anil-Kezb, Menasik ve diğerleri» İmam Ahmed'e yirmi yıl devam etti, ondan hem Hadis, hem fıkıh okudu, onun için talebesine şöyle derdi: «Size Ashab-ı Hadisin sözüdür, dediklerimin hepsi Ahmed b. Hanbel'in sözüdür. Biz henüz küçükken kalbimize, Peygamberin Hadislerine, Sahabe kavillerine, Tabiine tabi olmayı o yerleştirdi İmam Ahmed'den sadece Hadis ve fıkıh okumakla kalmadı, onun zühd ve takvasını da benimsedi. Ona en çok benzeyen talebesiydi. Rivayete göre: Halife Mu'tad ona 10.000 dirhem gönderdi, onları almayı reddetti. Onları komşularına dağıtmasını istedi, elçiye şu cevabı verdi: «Allah bağışlasın, biz böyle mal toplamakla uğraşmadık, onları dağıtmakla da uğraşmayalım. Emir'ül Mü'minin'e söyle, bizi kendi halimize bıraksın, yoksa alır başımızı başka yere gideriz.» Halifenin onbin dinar hediyesini kabul etmiyor, halbuki o zaman kendisi ve ailesi açlık içindeydi, o halde iken haram yemeğe bile izin var.

Fıkıh ve Hadis bilgisi yanında lügat dârslerine de devam ederdi. Lügatta İmam olan Sa'leb şöyle der: «İbrahim imam olan Sa'leb şöyle der: «İbrahim Harbi, lügat meclislerinden hiç eksik olmaz.» İmam Ahmed'in fıkını ve Hadis ilmini gelecek kuşaklara nakledenlerden biri de o dur. 285 H. 898 M. yılında vefat etti.

67- Ahmed b. Muhammed b. Harun Ebû Bekr Hallâl:285 H./893 M.

İmam Ahmed'in fıkını nakleden bu talebelerini tanıttık. Diğerleri arasından bunları seçtik. Çünkü bunlar onun en yakın talebesidir, fıkını en çok bunlar rivayet etmiştir, bir kısmı da fıkını, mes'eleleri yazmışlardır. Onun fıkını, ondan ders almadan önce ezberleyenler bile olmuştur. İmam Ahmed'in talebelerinin durumunu göstermek için bunları anlattık.

Bunlardan sonra gelen bir fakih, bu talebelerden ve diğerlerinden İmam Ahmed'in fıkını araştırdı. Çölleri aşarak diyar diyar dolaşıp Han-beli fıkını, El-Câmi' adlı kitabında bir araya topladı. O zat da, Ebû Bekr Hallâl'dır, ki Hanbeli fıkının nakili sayılır.

68- Hatların Mezhebe Hizmetleri:

İmam Ahmed'in Hadise dayalı fıkını muhafaza için Allah Teâlâ bu büyük ve gayretli âlimi, Ebû Bekr Hallal'ı gönderdi. İbni Kayyim bu hususta şöyle der: «İmam Ahmed, kitap yazmaktan hoşlanmazdı. Hadislerin ayrı halde yazılmasını severdi. Sözlerinin, fetvalarının yazılmasını istemezdi. Allah Teâlâ onun iyi niyetini bilirdi. Sonradan gelenler onun mes'elelerini ve fetvalarını toplayıp otuz cüzden fazla kitap yazdılar. Allah Taâlâ onun fetvalarının çoğunu bize ihsan etti. Ancak pek azı bize gelemedi. Ebû Bekr Hallâl onun metinlerini Câmî-i Kebir'de topladı. Yirmi cüz'den daha fazla oldu. Böylece fetvaları, mes'eleleri, Hadisleri rivayet olundu. Asırdan aşırı onlar okundu. Böylece Ehl-i sünnet'in imamı ve rehberi oldu.»^{117[8]}

İbni Cevzî de bu hususta şöyle der: »Hallâl, İmam Ahmed'in ilmini toplamağa çok gayret etti. Bu uğurda seyahatler yaptı. Yukarıdan, aşağıdan yani doğrudan talebesinden veya onlardan nakil edilenlerden ne varsa hepsini topladı, kitaplar yazdı.

^{117[8]} İbni Kayyim. İlâmul-Muvakkiln, c. 1, s. 73. 214

Hallâl Ebû bekr Mervezî'ye ölünceye kadar devam etti. İmam Ahmed'in fıkını rivayeti ona o sevdirdi. Kendini bu işe verdi. Bu uğurda bir çok yerleri dolaştı, İmam Ahmed'in çocuklarından, amcasından, Harb Kırmâniden, Meymunl'den ve diğerlerinden onun mes'elelerini topladı. Minheci Ahmed sahibi, onun naklettiklerinin sayılamıyacak kadar çok olduğunu söyler. Onların adedi çok, isimlerini saymak güç. Onlardan İmam Ahmed'in fetvalarını ve mes'elelerini dinledi. Onları toplamak için en uzak ülkelere gitti. Ahmed'den dinleyenlerden, duyanlardan aldı. Büyük bir malzeme elde etti. Onun yaptığını kimse yapmadı, ondan sonra da yapan çıkmadı.»^{118[9]}

Hallâl Ahmed'in fıkı yanısıra, Ahmed'in çağındaki alimlerden duyduğu hikmetli sözlerden de büyük bir miktarını nakletti. Onlardan bazıları şunlardır: Ahmed dedi ki, Süfyan sevri şöyle demiş: «Riyaset adama altın ve gümüşten daha sevimli gelir, o daha çok hoşuna gider. Riyaseti seven kimse İnsanların ayıplarını çeker.» Yine Ahmed'in, Süf-yan'ın şu sözünü naklettiğini söyler: «Bir kimsenin ilmi artar da dünyaya meyli çoğalırsa, Allah'dan uzaklaşmış olur.»^{119[10]}

Hallâl, Hanbeli fıkı rivayetlerini topladıktan sonra, onları Bağ-dad'da Cami-i Mehdide talebesine okuttu. İşte bu mübarek ders halkasından Hanbeli Mezhebi yayıldı. İnsanlar bu fıkıh mecmuasını 20 cilt halinde yazılı olarak ellerine aldılar. O zamana kadar dağınık rivayetler halinde, muhtelif ülkelerde alimlerin hafızasında, yahut özel kütüphanelerde bulunuyordu.

69- Hallâl Naklinde Dikkatli Davranmıştır:

Ulema ittifak etmiştir ki, Hallâl in fıkha dair topladıkları İmam Ahmed'e mensup olan mes'elelerdir. Acaba bunların naklinde rivayete sadık kaldı mı? Buna cevap olarak şunu söyleyelim: Onun Hadis rivayetini ekseriyet kabul etmiştir. Fıkıhtaki nakli evveliyetle makbuldür. Ulema onun bu naklini nesilden nesile kabul ettiler, onun nakline ta'n eden olmadı, eğer bunun ta'n edecek bir yanı olsaydı, bunu çağdaşları yapardı, daha o zaman başlardı, bu asırdan aşırı sürer, bize kadar gelirdi. Evet, çağdaşlarından bazı rakibleri onun yaptığını çekemediler, mevkiini kiskandılar. Hangi ciddi âlimin rakibi bulunmaz. Ulema arasında hased eskiden beri süregelenmiş. Şeytan, hasedi alimlere satarmış. Yüksek mevki' rekabeti körükler. Onun çağdaşlarından otan biri

şöyle demiş: «Hallâl kitaplarını yazdı. İstiyor ki önüne oturalım ve onları dinleyelim, bu uzak bir şey!»^{120[11]}

Bazıları da üstadlarından naklederken; bize haber verdi, demesine takılıyorlar, bu: İcâze anlamına gelir, dediler. O bu sözün: Bana kendisi söyledi, demek olduğunu söylemiştir. Hatib Bağdadî Tarih'inde şöyle der: Kitaplarında üstadlarından naklederken: Bize haber verdi, Bize haber verdi, şeklinde yazar. Ona: Onlar o dediklerini naklediyorlar, sen doğrudan dinlemiş değilsin, bu bir nevi' icazedir, dediler. Bunun üzerine şöyle dedi: «Sübhanallah, bütün kitaplarımda: Bana haber verdi yerine bana söyledi, deyin!»

Bu iki söz arasında fark vardır. Doğrudan dinlediklerinde; haber verdi yerine bana söyledi, ta'biri kullanılır. Onun bu sözlerinden anlaşıyor ki, gördüğü kimselerden naklettiklerini doğrudan dinlemiştir. Far-zedelim ki, bir kısmını doğrudan dinlemedi de, haber verme yoluyla nakletti, bu sözlerin onlara nisbetine zarar vermez. Çünkü onlar doğru olmayan bir şeyi haber vermezler. Haber vermiş olmaları, sahih olduğuna delildir. Çağındaki ulemanın onun naklettiklerini kabul etmeleri, onların doğruluğuna delil olarak yeter. Onları kabul ve tasdik ettiler, ondan naklettiler. Ebu Bekr Muhammed b. Hüseyin der ki: «Hepimiz Hallâl'a tabiiz. Çünkü onun ilmine ve bu toplamasına kimse erişemez. Her ilim taleb edenin, Ebu Bekr Hallâl ile karşılaşması gerek. Hallâl in yaptığı bu rivayet ve nakilleri başka kim yapmağa kaadir olur.»^{121[12]}

Onun topladığı bu nakillerin doğruluğuna şahadet edenler çoktur, hem de bu mezhebin en büyük alimleri onlar. Eğer azbuçuk şüpheleri olsaydı, bunlar da ittifak etmezlerdi. O, her naklettiğini doğrudan dinlemiştir. Fakat çok saygısı olduğundan bazı üstadlarının adını yıpratmak istemediğinden onlardan naklederken haber verdi, ta'birini kullanmıştır. Bu, doğrudan ondan dinlemeksizin naklediyor, demek değildir. Onun için kendisine itiraz edenlere: «Bütün kitaplarımda bana söyledi de.» dedi. Eğer dinlemeden yazılı olan yerlerden nakletmekle iktifa etseydi naklettiği kimseleri görmek için o seyahatları yapmaz, İslam ülkelerinin en uzak köşelerine giderek bunca zahmetlere katlanmazdı.

70- El-Câmî-i Kebir Kitabı Mezhebde Mu'teber Tutuldu:

Bu mezhebi nakleden kitaplar hangileridir? İbni Cevzî der ki: Bir çok kitaplar yazdı, 200 cüz olan El-Câmî onlardandır» Evet Hanbeli fıkını nakleden bu kitaptır. Diğer kitapları başka konulardadır. İbnî

^{118[9]} El-Minhecûi-Ahmed, c.I, s.392.

^{119[10]} İbni Ebû Ya'lâ, Tabakat, s.297.

^{120[11]} Hatib Bağdadî, Tarih Bağdad, c.V, s. 114.

^{121[12]} Aynı kaynak, c.V, s. 113.

Kayyım da, naklettiğimiz gibi, şöyle demiştir: «Hallâl Cami-i Kebir kitabında metinleri topladı, yirmi cüzü aştı. «Demek Hanbeli fıkhnın bütün rivayetlerini bunda topladı. Ancak İbni Cevzî Cami'in 200 cüz kadar olduğunu söylüyor. İbni Kayyım ise 20 veya daha fazla cüz- sıfr diyor. Arada çelişki yok. Çünkü İbni Kayyım sıfr diyor. Sıfr büyük cild demektir. İbni Cevzî ise cüz diyor. Eskiden cüz, tabiri, küçük kitaplar için kullanılırdı. Bu açıklamayı delilsiz yapıyor değiliz. Hallâl kendisi bu farkı yapmış, Meymûni'den bahsederken şöyle diyor. «Onda Ebu Abdullah Ahmed'den 16 cüzden çok mes'eleler var, güzel bir hatla yazılı yüz varakta iki büyük cüz vardır.»^{122[13]}

O, büyük cüz 100 varak diyor, demek bir cüz 50 varak tutuyor. 200 cüz 100: varak tutar. Yani 20 sıfr olur. Fakat büyük cüz demiyor. Ortalama 20 sıfr tahmin olunabilir.

71- Hanbeli Fıkhnın Nakili olan Hallâl'in Cami-i Kebiri

Ebû Bekr Hallâl'in bu fıkha yapığı hizmetler bunlardır. Onun Câmî-i Kebîr kitabı mezhebin mes'elelerini ilk toplayan kitap olmuştur. Hallâl'dan sonra gelenler ona tabi oldular, onun izine uydular, ondan birbiriyle karşılaştırıp ölçtüler. Böylece Hallâl, haklı olarak Hanbeli Mezhebi'nin nâkili sayıldı; el-hak buna layık oldu. 311 H. 923 M. yılında hakkın rahmetine kavuştu.

72- Hallâl'dan Sonraki Nakiller:

Hanbeli fıkhnın nakili Hallâl olduğunu gördük. Ondan başka da mezhebin nakilleri var. Onlar nakillerinde Hallâl'a itimad ederler, ondan başkasından nakilleri azdır. Bu nakillerden ikisini burada anlatacağız. Onların yaptıkları Hallâl'in topladıklarını telhis etmektir, ilaveleri gayet azdır. Bunlar da Ömer b. Hüseyin Ebû Kasım Harakî ile Abdülaziz b. Cafer Gulamı Hallâl.

73- Ömer b. Hüseyin Harakî:334 H. 945 M.)

Hanbeli Mezhebine hizmet eden bir zattır. Mihneci Ahmed yazarı onun hakkında şöyle diyor: «Mezhebin imamlarından biridir. Hanbeli Mezhebinde bilgisi kuvvetlidir. Son derece dindar ve takva sahibidir. Ebu Bekr Mervezî ve Harb-i Kirmâni'de, bir de imamımız Ahmed'in oğulları Salih ve Abdullah'da okudu. Bir çok eserleri vardır, mezheb üzerinde çalışmıştır. Eserlerinden ancak, Muhtasar neşrolunmuştur.»^{123[14]}

Görüldüğü üzere o, Hallâl'dan ders aldı. Çünkü Hallâl, Ahmed'in talebelerinden olan yukarıda anlattıklarımızdan okumuştur. Onlar da Mervezî, Kirmâni, Salih ve Abdullah. Hallâl bunlardan öğrendiklerini kitabına aldı. Harakî'nin kitaplarından yalnız Muhtasarı yayıldı. Çünkü o Şia kuvvetlenince Bağdad'dan ayrıldı, Şam'a gitti ve orada öldü. Onun devrinde Karamitâ azdı, her tarafı kasıp kavurdu, Hara-meyni şerifeyni ellerine geçirdiler. Hacer'i Esved'i bile yerinden alıp aşırıdılar. Ancak Harakî'nin ölümünden sonra yerine kondu.

Harakî'nin Muhtasar'ı Hanbeli fıkhnın en meşhur kitabıdır. Ulema onu şerhetmişler, ona ta'likat yapmışlardır. 300 den fazla şerhi var. Onda Hallâl'in toplamış olduğu Cami dedikleri ihtisar etmiştir. İçindekileri ulema saymış, 2300 kadar mes'ele ihtiva etmektedir. Onu şerhedenierden biri de Tabakat sahibi Kadı İbni Ebû Ya'lâ'dır. Harakî'nin nakilleri ile Abdülaziz Gulamı Hallâl'in nakilleri arasını karşılaştırmış olup şöyle demiştir: «Ebu Bekr Abdülaziz hattıyla şunu okudum: «Harakî Muhtasar'mda bana 60 mes'elede1 muhalif kalmıştır, onları duymamış. Ben ihtilafa düştüklerini araştırdm. 98 mes'ele buldum.»^{124[15]}

74- Muhtasarın Şerhleri:

Harakî'nin bu muhtasarı Hanbeli fıkhi usulünde mu'teber bir esas sayılır. Onun bir çok şartları var. Bunlar bugüne kadar gelmiş, basılıp neşrolunmuştur. Onun en büyük ve güzel şerhi Muvaffakuddin Makdisînin şerhidir. Ona el-Mugni adını vermiştir. Şerhi büyük bir kitaptır. 13 büyük cild halinde basıldı. O aynı zaman da bir mukarın mukayeseli fıkhdı, sadece Muhtasarın ibarelerini şerh etmekle kalmaz, medhûlünü, mefhumunu beyan eder, Hanbeli fıkhnındaki rivayet ihtilaflarını anlatır, sonra muhtelif mezheplerdeki imamlar arasındaki ihtilafı beyan eder. Hatta bugün mensubu kalmamış olan mezhepleri büe anlatır, Evzâi ve diğer mezhepler bunlardandır. Fıkhl delilleri, sahih âsârı inceler, bunların sağlam ve sakat yanlarını gösterir. Getirdiği kavillerden birini, delilin kuvvetine, diğerini zaafına işaret ederek

ona göre seçer.

^{122[13]} Bak:bend, 63.

^{123[14]} Minhac-i Ahmed, s.445

^{124[15]} İbnî Ebû Ya'lâ, Tabakât, 332.

Hanbeliler ve diğerleri kitabı çok takdir etmişlerdir. O mukârin mukayeseli İslam fıkında ana kaynak sayılır. Kuru taklitten kurtarıp yükseltir. Hücet ve delile göre hüküm vermeyi, tercih yapmayı öğretir, İbni Müflihan Hanbeli onun hakkında şöyle der: «Yazar, İslam kitaplarından birini yazmağa çok uğraştı, sonunda emeline nail oldu, bu büyük işi başardı. O mezhebde çok belîğ, güzel bir kitaptır. Yoruldu, fakat güzel yaptı. Mezhep onunla güzelleşti. Onu cemaata, talebesine okuttu.» Şafii âlimlerinden İzzeddin b. Abdüsselam da şöyle der: «İslam kitapları arasında İbni Hazmın, Muhallâ ve mücallâ'sı, Mu-vaffakuddin'in Muganîsî gibi mükemmelini görmedim.» Mugani sadece mes'elelerin asıllarını zikretmekle kalmaz, muhtelif mezhepler arasında mukayese yapar. Çeşid kavilleri getirip tercih ve ihtiyar yaptıktan sonra, en uygun olanı seçer, gayeye en güzel yoldan ulaşanı söyler, bunlarda Hanbeli Mezhebinin iktizasına uyar. Kitabı okuyan kimsejba-renin akıcılığına, mananın inceliğine, üslubun güzelliğine, fikrin yüceliğine hayran olur. Muhtelif kavilleri mukayese edip delillerini getiren, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Hadislerinde, sahabe ve tabiin fetvalarına dayanarak yazılan bir İslam fıkı kitabına yakışan bir haldedir.

75- Abdülaziz b. Cafer Gulamı Hallâl: 363 H./973 M.

Ebu Bekr Abdülaziz, Harakî'nin en yakın talebesidir. İlminin çoğunu Hallâl'dan aldı. Ahmed'in talebesinin bir çoğundan ders alarak okudu. İbnî Ebû Ya'lâ onu Tabakatı'nda şöyle anlatır: «Çok zeki ve keskin anlayışlıdır. İlimde mevsuktur. Riayeti çoktur, diraye ile meşhurdur. Emanetle mevsuf, ibadetle ma'ruftur. Muhtelif ilimlere dair eserleri vardır.»

Hallâl'e en bağlı olan talebesi sayılır. Ondan rivayeti çoktur. Rivaye ve diraye de güzel düşünür, tercih yapardı. Hallâl'in tercih etmiş olduğu bazı kavilleri bırakıp kendisi de tercih ederdi, bazen muhalif kalırdı. Kadî İbni Ebû Ya'lâ üstadına muhalif katarak tercih ettiği bazı mes'eleleri zikretmiştir ki, onlardan bazıları şunlardır:

a- Gasb edilmiş elbiseyle kılınan namaz: Bunda iki rivayet var: Birine göre namaz sahihtir, Halial bunu tercih etmiştir. Diğer bir rivayete göre namaz batıldır. Abdülaziz bunu tercih etmiştir. İbni Ebû Ya'lâ da bunu tercih etmiş ve sahih olan budur, demiştir.

b- Altın ile gümüşten her biri ayrı ayrı nisab miktarını tutmazsa, bunlar birbirine katılıp nisab miktarını tutunca zekat farz olur mu? Altın 20 miskalden az, gümüşte 200 dirhemden az, ayrı ayrı nisab miktarını bulmuyor. Birlikte hesap edilir mi? İmam Ahmed'den iki rivayet var: Birine göre zam olunmaz diğerine göre zam olunur, nisabı tutar. Hallâl zam olunur diyor. Abdülaziz zam olunmaz, zekat düşmez, diyor. Kadî İbni Ebû Ya'lâ da bunu seçti.

c- Sarraflık suretinde yapılan alış verişte ayıp: Kusur dolayısıyla muhayyerlik hakkı var mıdır? Taraflardan biri ayrıldıktan sonra bedelde bir kusur bulursa, bir rivayete göre onu reddeder, başka bedel alır. Hallâl ve Harakî bunu seçtiler. Diğer rivayete göre bu ayıp-kusur onun, kendi cinsinde sayılmayacak derecede çok değilse, çok sahte değilse, reddedemez. Muhayyerlik hakkı yoktur. Abdülaziz bunu seçti. Kadî İbni Ebû Ya'lâ, Hallâl ve Harakî'nin seçtiğini aldı.^{125[16]}

Bu yoldan onun ihtiyar ettiği mes'eleler çoktur. Ulema bunların bazısını üstadının ihtiyar ettiklerinden daha ileri tutup almaktadırlar. Tahric, mes'ele çıkarmada dirayeti kuvvetliydi. Böyle kudreti olan bir kimse, mücerred taklidle sükûn bulmaz, elbette bazı ihtiyar ettikleri olur. Abdülaziz'in fıkı, sadece Hanbelî nakillerine münhasır değildir, o kaviller arasında tercih yapardı, hatta Hanbeli fıkı ile şafii fıkını mukayese bile ederdi. Bunları: Hilâfüş-Şafil adlı kitabında göstermiştir. Vefatı: 363 H. 973 M. yılındadır. Allah rahmet eylesin.

KAVİLLERİN VE RİVAYETLERİN ÇOKLUĞU	1
76- Kavi ve Rivayetlerin Çokluğu Sebebi:	1
77- Ulemaya Düşen Vazife:	2
78- Kavillerin ve Rivayetlerin Nakil ve Tercihi:	2
79- Muhtelif Kaviller Karşısında Ne Yapılır?:	2
80- Muhtelif Kavilleri Tefvik Yolları	3
81- İki Görüşün Özeti;	4
82- İbarelerini Anlama Yolu:	4
83- Bazı Tabirlerin Manaları:	5
84- Bazı Tabirlerden Ne Anlaşılır?:	5
85- Hangi Fiilleri Delil Sayılabilir:	6

^{125[16]} İbni Ebû Ya'lâ, s.335, Mmheci Ahmed, c.I, s.205.

86- Hadis ve Sahabe Fetvasıyla Verilen Cevap:	6
87- Başka Bir İmamın Kavliyle Verdiği Cevap:	7
88- Sahabe Fetvalarında İki Kavil Varsa:	7
89- Mezhebe Hizmet Edenlerin Yaptıkları:	7

KAVİLLERİN VE RİVAYETLERİN ÇOKLUĞU

76- Kavil ve Rivayetlerin Çokluğu Sebebi:

Hanbeli Mezhebinde kaviller ve rivayetler gerçekten çok. Bunun sebepleri şunlardır:

a- İmam Ahmed (Allah razı olsun) takva sahibi bir zattır, dinde bid'atı sevmez, kuvvetli açık delil olmaksızın fetva vermezdi. Fetva vermek zorunda kalınca cevapta tereddüt ederdi. Bazen reyiyle fetva verir, sonra o hususta bir eser bulur, o da verdiği fetvaya muhalif ise, Hadise uymak için o fetvadan dönerdi. Bazı döndüğü o ilk fetvayı kime verdiğini hatırlamaz, böylece ondan bir mes'ele için iki kavil ortaya çıkardı. Ve bu nakil olunurdu. Gerçekte onun reyi bir, fakat rücu'u bilinmiyor

b- Ahmed kendisi bazen mesele hakkında iki kavil bırakırdı. Çünkü bu mes'ele hakkında sahabeden muhtelif iki kavil var, birini diğerine tercih edecek neden yok, böylece sahabeden menkul iki rey haliyle kalırdı. Bu reyler ikiden fazla olabiliyordu İbni Kayyım bu konuda şöyle

der: «Sahabeden muhtelif kavil olunca, bunlardan kitap ve sünnete en yakın olanını seçerdi, onların dışına çıkmazdı. Bu kavillerden birini daha muvafık olduğunu açıkça meydana çıkarmaz, o zaman ihtilafı nakleder, birim kesin hükmetmeydi. Bu mes'ele ondan böylece nakil olununca iki rivayet ortaya çıkmış oldu. Çünkü o, bir tercih yapmadan iki rey bıraktı, ona mensup iki kavil kaldı.^{126[1]}

c- Onun talebeleri fıkha dair görüşlerini: Onun kavillerinden fiillerinden, cevaplarından, aldılar. O fiil ve cevabın delalet ve kasdetmediği bir hüküm anlaşılabilir. Böylece de ihtilaf doğar. Rivayetler çoğalır, Ahmede mensup kaviller muhtelif olur. Bunun bir zararı olmaz, çünkü tahkiki mümkün, tercih yapmak imkanı da var.

d- İmam Ahmed bir olay hakkında esere uygun fetva verir, sonra ikinci bir olayda, ahval ve şartlara icabı daha uygun görerek ona muhalif fetva verir. Raviler, ortada iki görüş buluyorlar. Durum icabı öyle olduğunu fark etmiyorlar. Gerçekten arada ihtilaf yok. Zaman ve şeriaten »doğma bir ihtilaf bu. Her fetva yerine göre uygundur. Eğer Ahmed'in fetvalarını toplayanlar, fetvanın sorulusu ile ilgili hususları inceleseler, bir çok farkların bu gibi zaman ve şartların gereği olduğunu görürler. Fahreddin Razi, İmam Şafii'nin eski mezhebi-yeni mezhebi arasındaki farkları bu görüşle açıklamıştır, İmam Ahmed için de aynı şey vakidir.

e- İmam Ahmed bazen kıyasa, daha geniş deyimle reye baş vurmağa mecbur olurdu. Rey yolları ise muhtelifdir. Onun görüşüne göre reyler değişik olur, her iki ihtimali de zikreder bunlar ondan naklolunur. Böylece kaviller çoğalır.

77- Ulemaya Düşen Vazife:

İşte bunlardan dolayı ona nisbet olunan fıkıh Mecmuası'nda kaviller ve rivayetler çoğalmıştır. Sonradan talebeleri onları toplamışlar. Birbirleriyle karşılaştırmışlar, tercih yapmışlar, bazı rivayetleri tashih etmişler, kalanını reddetmişlerdir. Yukarıda gördük ki, Hallâl bir kavli seçip, aldı talebesi Abdülaziz başka kavli aldı, başka rivayeti seçti. Kadı İbni Ebû Ya'lâ da bazen talebenin, bazen üstadın görüşüne katılıyor. Kavillerin ve rivayetlerin böyle çokluğu Hanbeli ulemasına fıkıh çalışmalarında iki kapı açtı:

1- Ulema bir takım kaideler vazedip bazı kavillerine, onlara göre öncelik tanımak, bazı rivayetleri tashih etmek istediler.

2- Onlar bu çalışmalarını yaparken, Hanbeli fıkının özelliğini gösterir bazı usuller de tesbit ettiler. Bu umumi kaideleri ilende yerin de göreceğiz.

78- Kavillerin ve Rivayetlerin Nakil ve Tercihi:

Ahmed'den rivayetler muhtelif, kaviller muhtelif, mes'eleler ihtilafı oldu. Onun bazı sözlerini yorumlarken verdiği cevaplarda da ihtilafa düştüler. Çünkü ibare, haram olduğunda sarih değil veya talep ile farz eylemiş mi, yoksa nedib için mi, bu kesin değil. Mesel (lâ yenebegi-yakışmaz) sözü cevaplarında çok geçer. Bazıları bundan muradın haram olduğunu söyledi, ekseriyet bunu kerahat anlamına aldı. Ulemadan bazıları ise bunun yerine göre karinelerle yorumlanmasını istediler, zira bir çok tabirler böyledir, okuyucu onları hal ve siyak karinelerinin yardımıyla anlar. Karineler sözün manaya delaletine yardımcı olur. Önce kavillerin ve rivayetlerin tercih yolunu görelim, sonra ibareleri

^{126[1]} İbni Kayyım, İ'lâmül-Muvakkiin, c.I, s.35.

anlamak ve maksadı beyan etmeği ele alalım;

79- Muhtelif Kaviller Karşısında Ne Yapılır?:

Rivayetler çok olunca, ulema bunları senedinin kuvveti bakımından birbiriyle karşılaştırırlar, senedi kuvvetli olanı daha sahih kabul edip alırlar, ona aykırı olanı reddederler. Eğer ikisinin arasını bulmak mümkünse, birleştirilir. Rivayetlerin senedi kuvvetçe birbirine eşit ise, birinin diğerine tercihi bilinmiyorsa, o zaman mes'ele hakkında iki rivayet kalır. İlimin yaptığı budur. İmam Ahmed'in kavilleri için de aynı yolu tutacağız.

Ulema dediler ki: Bir mes'ele hakkında İmam Ahmed'den birkaç kavil varsa, mümkün olduğu kadar aralan bulunur. Mesela ammile hâs muarız ise, o zaman hususi olan umumi olana hamlolunur. Has âmi tahsis eder. Has olan kendi ölçüsünde kalır, âmm olan, hasın medlulüne girmez. Yine bunun gibi mutlak, mukayyede hamlolunur. Kavillerden biri mutlak, diğerinde mukayyed ise, o alınır. Yine böylece: Kavillerinden birinde hüküm âm olur: Mesela umumi bir lafızla batıl veya haram olduğu söylenmiş, diğer bir kavilde bazı ahvalde batıl veya haram denilmiş, bu o şarta göre yorumlanır. İşte böylece imkan bulunduğu takdirde, iki rivayet birbiriyle tevfiğe cihetine gidilir. Çünkü asıl olan,' imamin bir mes'ele hakkında bir kavli olmasıdır, iki değil. Tefvik mümkün oldukça böylece taâruz kalkar.

80- Muhtelif Kavilleri Tefvik Yolları

Muhtelif kaviller arasında tevfiğe mümkün değilse, o zaman her kavlin tarihine bakılır. Eğer tarih bilinirse, o zaman sonraki tarihli kavil, eski kavli iptal eder, nesh eder. Birinci kavil mensuh, ikincisi nasih olur. Birinci kavilden rücu' etmiş demektir. Çünkü daha kuvvetli bir delil bulunca, o batıl olmuştur. Böyle olunca rücu' ettiği bir kavil ona nisbet olunarak iki kavil var denemez. Tashihi fûru' kitabı sahibi: Sahih olan bu görüştür, diyor. ^{127[2]}Bazı ulemaya göre ise bu gibi durumda her iki kavil de ona nisbet olunur. Böylece mezhepte ona nisbet edilen iki kavil bulunur. Mecdeddin İbni Teyyime (Bu büyük İbni Teyyime'dir) diyorki: «Onların sözlerini düşündüm. Bunu mezhebine uygun buldum. Ondan rücu' söylense de böyle. Fûru' kitabında da böyle geçer.» ^{128[3]}

Buna kail" olanların görüşüne göre, birbirine benzeyen mes'eleler arasında onları birbirinden ayıran ince farklar vardır. İmam Ahmed bu iki benzer mes'ele hakkında başka başka fetva vermişse, ikisi arasında . zaman ve şart bakımından fark varmış demek olur. Birinci hakkında fetvayı verdikten sonra ikinci olayda şartlar değişti, onun için ona yeni bir fetva verdi. Bu iki mes'ele benzer ise de, bu zahirde böyledir. Halin değişmesi sebebiyle birinciden rücu' ettiğini tasrih etmese de, ikinci fetva yenidir. Bu halde mes'ele hakkında iki kavil olur ve Ahmed'e nisbeti makuldür.

İki kavlin tarihi bilinirse ve arada zaman farkı varsa böyle yapılır. Fakat tarih bilinmezse, hangisi evvel veya sonra bulunamazsa, bu iki kavlin ayrı iki olay hakkında olduğu kabul olunur. Ve mezhepte iki kavil bulunur. Diğer bir kısım ulemaya göre: Mes'ele hakkındaki kavil birdir. Çünkü iki kavil, delil kuvvetine göre tercih olunur. Hanbeli Mezhebi kaidelerine göre delili daha kuvvetli olan kavil, İmam Ahmed'e nisbet olunur, diğeri reddedilir.

81- İki Görüşün Özeti;

Özet olarak şunu diyebiliriz; Olayaların çokluğu dolayısıyla kavillerin müteaddit olması konusunda Hanbeli uleması iki gruptur.

1- Bir kısmı muhtelif kavilleri hoş karşılar, kavillerin arasını tevfiğe mümkün olmazsa, o zaman bu müteaddit kaviller kabul edilir. İmama mensup bu kavillerin çokluğu, onun kemaline bir delil sayılır. Çünkü o din hususunda çok ihtiyatlıydı. Takvası sebebiyle fetvada tereddüt ederdi. Tereddüt edenin kavilleri de çok olur.

2- Bir kısım ise, müteaddit kavilleri birleştirmeye taraftardı. Tarih belli ise, sonraki tarihli alınır, mümkün değilse kaviller mukayese edilir, delilli kuvvetli olan kabul edilir, mezhebin kaidelerine uygun düşen alınır. Eğer bu da mümkün olmazsa, o zaman mezhepe uygun kavil kalır. Bu , mecbur kalınca tutulan bir yoldur. Asıl olan müctehidin bir mes'ele hakkında bir kavli olmaktadır. Eğer içtihadı sonucu, mes'ele hakkında kesin bir karara varamazsa, o mes'ele de içtihadı yok, hükmü yok demektir. Çünkü içtihad, Neyli maksad içm bezli mechtuttur. İctihad hüküm vermek içindir ve hüküm birdir. Öyleyse imamin kavli bir olmak gerekir, ona iki kavil nisbet edilemez. Eğer bir mes'ele hakkında muhtelif rivayetler varsa, aralarında tercih yapılır. Kuvvetli olan alınır, tercih mümkün olmazsa, o zaman birinci kısım ulemaya göre ikisi de kabul olunurlar, diğerlerine göre ise, mezhebin usul ve kaidelerine uygun olan alınır, diğerleri reddolunur.

^{127[2]} Tashihi Fûrû, c.1, s.30.

^{128[3]} Tashihi Fûrû, c.1, s.30.

82- İbarelerini Anlama Yolu:

Bir mes'eledede muhtelif rivayetler olunca ve birbirine benzer mes'elelere dair kaviller de ihtilaf varsa, tutulacak yol hakkında Hanbeli Mezhebi ulehasının görüşleri bunlardır. Onların sözlerini açıklayıcı niteliğindeki bu satırlar maksatlarını açıklar sanırım.

Şimdi de ikinci mes'eleye gelelim: Onun ibarelerini anlama, sözlerinde hüküm çıkarma yolu. Çünkü mezhebin fıkhını kendisi yazmadı. Onun sözlerinden, fillerinden, rivayetlerinden ve ibarelerinden alındı, Hadise dayalı olan bu fıkıh, âsâr yanında bazı fukâhâ kavillerine yer verdi. Şimdi ulemanın bunları nasıl tefsir ettiklerini, nice anladıklarını belirtelim ki, okuyucu bu büyük mezheb imamının yazma usulünü bilsin.

İmam Ahmed'in ibarelerini anlamak için talebeleri, onun beyan tarzından faydalandılar. Kannelerden, konuşma lehçelerinden yardım-landılar. Böylece ibareleri yorumlayıp manalarına göre hükümler çıkardılar.

83- Bazı Tabirlerin Manaları:

İmam Ahmed'e bir mes'ele sorulup; bu haram mı helal mı? denildiği zaman! (onu kerih görürüm veya o kerihtir) sözünü kullanırdı. İki kız kardeşi nikahla cemi' ayetle yasak, mülki yeminle yani cariyeye olarak cemi' sorulduğu zaman (bunu kerih görürüm) dedi. Altın, gümüş kaptan abdest almak sorulunca (bu kerihtir) dedi. Bu iki şey, Hanbeli mezhebinde haramdır. Birinci nassla veya nassın delaletiyle haramdır. Onun çin bu (kerih görürüm,kerihtir) sözleri Ahmed'in ifadesinde haramdır manasınadır. İbnî Kayyim derki: (kerih görürüm, bu kerihtir) sözleri

imamların dilinde çok kullanılır. Ve bununla haram murad edilir. Bu yalnız Ahmed'e mahsus değildir. Bu hususta, sonra gelenler, imamlarına karşı büyük hatadadırlar. İmamlar haram kelimesini kullanmaktan çekinerek onun yerine kerahat kelimesini kullanmışlardı. Bazıları bunu haram anlamadılar, hatta tenzih hamledenler bile çıktı. Bazıları evvela onu terketmeğe yordular. Bu onların tasarruflarında çok. Böylece şeriata ve imamlara karşı büyük hataya düştüler. (Hanefiler de kerahat tahrim ve tenzihe ayırım var.) İmam Ahmed, cariyeye olarak iki kız kardeşi birlikte almak için; onu kerih görürüm, dedi, haram tabirini kullanmadı. Halbuki onun mezhebinde bu haramdır. O burada haram demekten çekindi. Bunda Hz. Osman'ın kavli için yaptı. Ebû Kasım Harakî, Ahmed'in şöyle dediğini nakleder: «Altın ve gümüş kaptan abdest almak mekruh oldu. Halbuki onun mezhebinde bu caiz değildir... Oğlu Abdullah'ın rivayetine göre de yılan ve akrep eti mekruhtur, demiş. Halbuki mezhebinde onların haram olduğunda ihtilaf yoktur. Su satmak soruldu, onu mekruh saydı.. Onun verdiği cevaplarda bunlar sayılmayacak kadar çoktur»^{129[4]}

(Lâ yucibunl-beğenmem,, hoşlanmam) tabiri de, mekruh, kerahat sözü gibidir. Bundan muradı da haramdır. İbnî Kayyim buna dair de bir çok misaller vermiştir:

a- Malının çoğu haram olan bir kimsenin malından yemek, ondan gasbetmek sorulduğu zaman: Malının çoğu haram ise, ondan yemekten hoşlanmam, diye cevap verdi. İbnî Kayyim, bundan maksadının haram olduğunu söylüyor.

b- Ahmed, av köpeği besmele çekmeden ava salınırsa, tuttuğu avı yemek benim hoşuma gitmez, çünkü Hz. Peygamber: Köpeği ava saldıgın zaman besmele çekersin, buyurmuştur» diyor. Hadisin gelişinden bundan muradının haram olduğu anlaşılıyor.

c- Sirke yapmak için alınan şarap soruldu. Oen beğenmem, dedi. Yine muradı ona göre haramdır.

84- Bazı Tabirlerden Ne Anlaşılır?:

İbnî Kayyim'ın getirdiği bu misallerden görülüyor ki, bu iki tabir ona göre haram demektir, karinelerle bu anlaşılır. Fakat bu iki kelimenin yorumunda ihtilaf edenler de olmuştur. En iyisi, diğerleri gibi onları da kannelerle bırakmaktır. İbnî Müflih şöyle der:

«Kerih görürüm, hoşlanmam, beğenmem, sevmem, onu iyi bulmam.»

Bunların yorumunda iki kavil vardır:

1- Eğer daha önce haram olduğunu söylememiş ise, nedib ve kerahat içindir.

2- Bunlar haram demektir: Mut'a nikahını, muvakkat evlenmeyi, mezarlıkta namazı kerih görürüm, demesinden maksat, haram demektir. Hallâl bunu seçmiştir. Riayeteyn, Hâvi Kebir, Adabı-müffide şöyle denir: «Bunların hepsinde evla olan karineye bakmaktır. Vücub, nedib, haram, kerahat, mubah neye delâlet ettiği onunla anlaşılır. Doğru olan budur. İmam Ahmed'in sözünden bu

^{129[4]} İbn Kayyim I'lamül-Muvakkin,C.1,s.33/34

anlaşılır.»^{130[5]}

Mezhebin tamamını incelemek, imamın sözünden muradının ne olduğunu anlamayı kolaylaştırır. Yenbegi Yakışır, layıktır, uygundur, uygun değildir, müstahab görürüm, müstahab görmem, tabirleri*de böyledir. Muradın: Kerahat, haram, nedib, vucub, mubah gibi beş nevi¹ mükellef fiillerinden hangisi olduğu karineye bağlıdır.

85- Hangi Fiilleri Delil Sayılabilir:

İmam Ahmed'in fıkhnı bilme yollarından olan: Fiilleri, Hadis veya sahabe ve tabiin fetvaları veyahut müctehid imamlardan birinin kavliyle verdiği cevaplardan her birinin onun görüşünü açıklayıcı bir yönü vardır. Bunlar vasıtasıyla onun mezhebini beyan etmişlerdir.

Onun fiilleri, mezhebine delalet eder, dediler. Bundan maksat başka bir ihtimal taşımayan fiilleridir. Mesela pazartesi günü oruç tutarsa, öğün oruç tutmanın haram olmadığına delildir. Evini kiraya vermiş-se, bu kiranın mubah olduğunu gösterir. Ancak onun fiili, o işin mubah olduğuna delildir, yoksa farz olduğunu göstermez. Onun zühd ve takvası, onu bazı şeylerden alıkoydu, mesela kadılık kabul etmedi, fakat bu haram sayılmaz, sultanın malını yemezdi, fakat bunu, haram demedi. Böylece fiilleri o iş hakkındaki hükmüne delil gösterildi.

86- Hadis ve Sahabe Fetvasıyla Verilen Cevap:

Bir hadis veya sahabe fetvasıyla verdiği cevap da, onun görüşünü gösterir. Çünkü bu muttaki imamın Hadise aykırı bir görüş sahibi olması imkansızdır. Karineler de o Hadis'e aykırı başka bir eser olmadığını gösterir. Ve bu cevap o sorunun cevabıdır. O soruya cevap olmayan bir şeyi delil olarak asla göstermez. Sahabe fetvaları da ona göre delildir. Soruya böyle bir fetva ile cevap vermesi, kitap ve sünnetten ona muhalif bir şey olmadığını, onu kabulün evla olduğunu gösterir.

87- Başka Bir İmamın Kavliyle Verdiği Cevap:

Müctehid imamlardan bir fakının kavliyle cevap vermesi, o kavli kabul edip seçtiğini gösterir. Ancak bunda Hanbeli uleması ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunu onun görüşü olarak almışlar, kendi delilleri de onun aynı olduğundan, onu kabul ettiğini söylemişlerdir. Çünkü o başkasını taklidden menederdi. O kavli, o müctehid imama nisbet ederek söylemesi, kendisinden önce o imam o görüşü bulmuş olmasındandır, onun öncelik faziletini göstermek içindir, yahut kendi görüşünün bir bîd'at olmayıp, ondan önce başkasının onu söylemiş olduğunu bildirmek içindir. Bir kısım ulema ise bu kavli onun görüşü saymazlar; zira kendisi bu hususta bir görüş sahibi olmadığından, onu başka bir fakihle havale ediyor demektir. Bu onun görüşü sayılmaz, derler. Tashih-i Furu' sahibi birinci görü^ doğruya daha yakındır, der.

İmam Ahmed bir Hadis hakkında sahihtir veya hasendir derse, mezheb rivayetlerinin çoğuna göre, o hadisin delalet ettiği mana onun mezhebidir, onu kabul ediyor demektir. Eğer bir Hadisi, kitabına alıp yazdıysa, ona muarız başka Hadis bulunduğunu kaydetmediyse, bu da onun mezhebi sayılır. Ebû Bekr Mervezî ve Esrem bunu seçtiler. İkinci bir kavle göre, bu onun mezhebi sayılmaz. Tashih-i Furu' sahibi bunu alır.^{131[6]}

88- Sahabe Fetvalarında İki Kavil Varsa:

Bazen sahabeden iki kavil bulunur, o da cevap verirken bunlardan birini seçmeden her ikisini de söylerse, o zaman bu iki kavil de ona nisbet edilir ve mes'ele hakkında iki kavil olmuş olur. İbni Kayyim burada şöyle der: «Sahabe iki kavil halinde ihtilaf üzere iseler, mes'ele hakkında iki kavil var demektir. O sahabe fetvalarını çok dikkatle araştırırdı.»^{132[7]}

Sahabe fetvalarında iki kavil olup da birini tercih etmediği zaman durum böyledir. Fakat senedin kuvveti, veya Hadis ve kitapla birini diğerine tercih ederse, o tercih ettiği kavil, onun görüşüdür, o mezhep- -den sayılır. Bir de, o kavillerden birine göre bir fer'i mes'ele hükmü verirse, butefri' bir nevi tercih sayılır mı? İki görüş var: Bir kısmı bu, o kavli beğendiğini gösterir, herhangi bir suretle onu kuvvetli bulmuş demektir. Diğerini ihmal etmesi, onu terk sayılır. Diğer bir kısım ulema, tefri' tercih gibi olamaz, diyor. Çünkü tercih senedin kuvvetli olmasıyla, onu beğenmek suretiyle yapılır. Tefri'de ise bu yoktur. Tashih-i, Furu' sahibi bu görüş doğrudur, diyor, fakat sözün gelişi birinciye seçtiğini gösteriyor.

^{130[5]} Bak; Furu' ve Tashih-i Furu', d, s.6.

^{131[6]} Tashih-i Furu', c.1, s.8. 228

^{132[7]} İbni Kayyim. nâmül-Muvakkılın, c.I, s. 23

89- Mezhebe Hizmet Edenlerin Yaptıkları:

Hanbeli fıkhının nakil yolları böyle. Onun kavillerini, ibarelerini ve rivayetlerini anlamada tutulan usul bu. Fetvalara verdiği cevaplardan çıkan mana, fiillerinin yorumu hakkındaki görüşler böyle. Onun fıkhını nakledenler, yorumlayanlar bunlar. Bunları kısaca tanıdık. Bundan sonra onun mezhebinde tahriç usulünü, fıkhın geçirdiği devirleri anlatırken ele alacağız, burada rivayet ve nakilden ve menkul kavillerin tefsirinden bahsettik.

Bu rivayet ve nakillerin mecmuundan Hanbeli fıkhı oluşmuştur. Bu fıkhın kendisine mahsus vasıfları olup neticeleri ve meyveleri ona göredir, usul ve görüş tarzı kendine özgüdür. Bunları biraz açıklamaya çalışacağız.

HANBELİ FIKHININ UMUMİ VASIFLARI VE USULÜ

90- Ona Sorulanların Çokluğu:

Minhecül-Ahmed yazarı, İmam Ahmed'in fıkhındaki mevkiini anlatırken şunu nakleder: «Abdülvahap Varrak demiş ki: «Ahmed b. Hanbel'in bir benzerini görmüş değilim.» Onun ne gibi üstünlüğünü gördün? demişler. Cevap vermiş: «Adama 60.000 mes'ele soruldu, hepsine de filandan dinledim filan haber verdi, diye cevap verdi.»

Bu söz iki şey gösterir:

1- Sorulan fıkıh mes'elelerinin çokluğu, altmış bin kadar sayısı, az değil. Bunda mübalağa olduğu belli, fakat mübalağayı hesaptan düşsek, yine az kalmaz. Demek Ahmed'e bu kadar çok mes'ele soruluyor. Horasan ve Horasan'dan ötesi, Irak, İran ve bunların dolayında olan Müslümanlar, Ahmed'in şöhretini duymuşlar, onun takvasına, doğruluğuna inançları tam, onu soracak en emin kimse buluyorlar ve ona koşuyorlar, o da sorulanlara cevap veriyor. Altmış bin adedini mübalağalı buluyoruz, fakat sorulanların çok olduğunda şüphe yok.

2- Onun fetvaları Hadis-i şerife, selefin âsâr ve fetvalarına dayanmaktadır. Bu hususta bilgisi çok derin; o bir ilim hazinesi gibi, rivayet ilminde onun eşi yok. Hz. Peygamberin Hadisleriye fetva veriyor, ashabın, tabiinin kavilleriyle fetva veriyor. İhtilafı olanlardan kuvvetli bulduğunu seçiyor, seçmeye yol bulamazsa mes'ele hakkında iki kavil var deyip kesiyor. Tabiilerin kavillerine başvuruyor veya âsâra tabi olan bir müctehid fakihin görüşünü alıyor. Mesela İmam Malik, Evzaî ve diğerlerinin kavillerini alıyor, ancak bunda bir mukallid değil, bid'atçı olmayayım diye onlara tabi oluyor. Onun ichtihad ettiği mes'eleler de pek az değildir. Kendisi dinde ihtiyatlı olduğundan başkalarının görüşü ile kendi görüşünü pekiştirmek isterdi, bid'atçı olmaktan çekinirdi. O Sahabe izinden giderdi. İbni Kayyım, onun ichtihadı hakkında şöyle der: «Onun fetvalarını takdir ederler. Onların nasslara ve sahabe fetvalarına ne kadar yakın olduğunu bilirler. Onun fetvalarıyla sahabe fetvalarını mukayese edenler birbirlerine ne kadar benzediklerini görürler. Sanki hepsi aynı ışıktan çıkmış. Eğer sahabe bir mes'eelde ihtilaf etmişse, ondan da iki rivayet bulunur.»

91- Takdiri Meselelere Gerek Var mı, Yok mu?

İmam Ahmed, fıkhıta, bid'attan uzak kalmak için, ancak vuku-bulmuş mes'eleler hakkında fetva verirdi. Olmamış bir mes'elenin hükmünü bilmeğe gerek yok ki, fetvaya ihtiyaç duyulsun. Ancak sünnet ve sahabe fetvaları bunun dışındadır. Çünkü onları bildirmek rey ile fetva vermek değil, Sünneti ve selef ilmini neşretmektir. Çünkü onların fetvaları, olmuş işler hakkındadır. O da onlara uyararak takdiri fıkıh yolunu tutmadı. Halbuki Ebu Hanife ve talebeleri takdiri fıkıh yolundaydılar. Olmamış mes'eleleri çözüme bağlarlardı, İmam Ahmed, takdiri fıkıhı bela gelmeden Önce, onu bir nevi davet sayardı. İmam Şafii'nin kitaplarında da takdiri mes'eleler bulunur. Onun kitaplarında nakil olunanların içinde bir çok farazi mes'eleler görürsün, bunu kıyas için usul ve kaideler vaz'ederken, kıyasları seçmek için yapar.

Takdiri fıkhın bazı iyi yönleri vardır, ancak bunda olmayacak mes'eleleri, olması çok uzak ihtimalleri, var farzederek çözüm aramak, münakaşa etmek gereksizdir, boşuna vakit israfıdır. Kıyasçı imamların sonra gelenleri, bunu yaptılar. Hanbeli fıkhı ise, imamları takdir fıkhından kaçındığı ve fıkhı esere dayalı olduğu için, bundan uzak kaldı, ancak vaki olan mes'elelere çözüm aradı. Ancak sonraları onlar da mes'ele tefrii ile meşgul olmağa başlayıp mezhebin kaidelerine göre yeni mes'eleler ortaya çıkınca, farazi ve takdir yolunu tuttular. Çünkü fıkhıta mes'ele tefrii bununla tamamlanır. Ancak bu

farazi ve takdir mesleğinde, diğerleri gibi aşırı gitmediler, fazla derine dalmadılar. İbnü Kayyım bu konuda şöyle der

«Fetva isteyen kimse, vuku bulmamış bir mesele sorarsa, ona cevap vermek müstahab mıdır, mekruh mudur, yoksa muhayyer midir? Bunda üç kavil vardır: Seleften çoğundan rivayet olunduğuna göre,

İmam Ahmed vuku bulmadan bir mesele hakkında konuşmazdı, seleften birine bir mesele soruldu mu: «Bu iş vuku buldu mu?» derdi. Eğer: «Evet» derse o zaman cevap verirdi. Vuku bulmamış ise: «Öyleyse bizi rahat bırak» derdi. İmam Ahmed talebesine şöyle demiştir:

«Rehberi olmıyan bir mes'elede sakın konuşma. Eğer bir mes'ele hakkında Allah'ın kitabından, Peygamberin sünnetinden bir nass varsa veya sahabeden bir eser bulunursa, onun hakkında konuşmak mekruh olmaz. Eğer nass veya eser yoksa, eğer o olması uzak, veya vuku'u takdir edilmiş bir şey ise, ona dair konuşmak müstahab olmaz. Vuku'u nadir veya uzak değil de soranın maksadı, vukubulduğu zaman hazırlıklı olayım diye bilgi edinmekse, o zaman cevap vermek müstehab olur....»^{133[1]}

İmam Ahmed, vuku bulmamış mes'elelere cevap vermekten çekindi. Ebû Dâdu şunu nakleder: Ona böyle bir mes'ele sorulmuş, sorana: «Bırak bu gibi sonradan çıkma şeyleri,» demiş. Bununla beraber ondan sonra talebeleri fıkhıta gerektiği kadar mes'ele takdir ettiler, mezhebin mantığına uyan kaideler ve usul yürüsün diye bu mesleği

'tuttular.

92- Soranlar Çoktu, Takdir-i Fıkha Gerek Kalmadı:

İmam Ahmed, fıkhıta mes'ele farz ve takdir etmeye yer vermedi. Halbuki fukahenin şeyhi Ebû Hanife bu yolu açmıştı. İmam Ahmed, mes'ele takdir ve farz etmeye vakit bulamadı, buna gerek kalmadı, çünkü İslam ülkelerinin her yanından, uzak yakın demeden, bir çok yerlerden, olmuş sayısız mes'eleler soruluyordu. Horasan, İran, Suriye, Haremeyn-i Şerifeyn ve diğer yerlerden soranlar çoktu. Çünkü şöhreti her yerden duyulmuştu. Meşhur olma betası onu bulmuştu.

Bildiği âsârla cevap veriyor, gerekince rey ve kıyasa başvuru yapıyor.

Ancak kıyas eserin benzeri oluyordu. Onun işiği eserd.

Vuku'u beklenen mes'elelere dair hüküm vermek, fıkha bir mazbut hal veriyor, onu muhkem bir şekle sokuyorsa, vaki olan mes'elelere fetva vermek de, fıkha bir hayatiyet, kuvvet ve canlılık kazandırır, onu hayata sokar. Onun için Hanbeli fıkhı yaşayan, diri, canlı bir hal aldı. Eser fıkhı olduğu için seleftin, şanlı ululuğunu taşırdı. İmam Ahmed, Hadis ve âsâr ile yoğurulduğu için, fıkhının bu yönü kuvvetlidir.

93- İbadet ve Muamelatta Asıl:

İmam Ahmed in fıkhında âsâra bağlı olması, onun fıkhını donmuş bir hale sokup hayattan ve hayatın ihtiyaçlarından uzaklaştırdığı zannına, okuyucu kapılmasın. Gerçek bunun tersinedir. Şöyle ki «İbadetlerde zaten nasslardan başka bir şeye gerek yok. İbadetlerde kıyas yürümez, muamelatta olduğu gibi, kıyasa yer yok. O, İbadetlerde âsâra sarılmak suretiyle, bir din alimine yakışanı yaptı. Muamelata gelince, haram ve günah konusunda nasslara, seleftin asarına sınımsız uyuydu, Allah'ın haram kıldığını helal, helat kıldığını haram saymaktan şiddetle kaçındı. Delilsiz hükümden çekinmiştir. Haram, helal, mubah nassla sabittir. Seleftin yolu budur. Bir şeyin haram veya helal olduğuna dair nassdan (kitap ve sünnetten) bir delil yoksa, o af edilmiş, bağışlanmış sayılır, onda günah yok demektir. İbnü Kayyım bu konuda şöyle konuşur:

İbadette asıl olan butlandır, emir olunduğuna dair delil bulunmadıkça. Muamelat ve akidlerde de asıl sahih olmaktır, batıl ve haram olduğuna dair delil bulunmadıkça. Bunun böyle farklı olmasının sebebine gelince: Allah Teâlâ'ya ibadet ancak onun Peygamberleri vasıtasıyla emir buyurduğu şekilde yapılır, İbadet, kulların Allah'a karşı bir haklarıdır. Bu hak, onun hakkıdır. Rızası bunadır, başkasına ibadet olmaz. Muamelâta ve akdlara gelince, bunlar mubahtır, haram edilmedikçe helaldir. Bu iki asla muhalefet ettiklerinden dolayı, Allah Teâlâ müşrikleri kınamıştır: Onlar Allah'tan başkasına tapıp şirk koştu, onun haram kıldığını haram, helal kıldığını helal saydılar. Gerçekte helal Allah'ın helal kıldığını, haram da onun haram kıldığını. Allah'ın hakkında bir hüküm beyan etmeyip meskût bıraktığı bir bağıştır, mubahtır.»^{134[2]}

94- Muamelatta Asıl S.hhatt.r, Sözleşme Serbestisi var:

^{133[1]} İbnü Kayyım, riâmül-MuvaKkiîn, c.IV, s. 193.

^{134[2]} İbnü Kayyım, riâmül-MuvaKkiîn, c.IV, s. 300

Hanbeli mezhebinin muamelâtta asıl saymış olduğu bu fikir, çok geniş bir görüştür. Haram olduğu nassla bildirilmeyen bir şey, mubahtır, buna İbahai Asliye denir. Eşyada asıl olan mubah olmaktır. Buna göre İslam mezhepleri arasında, Hanbeli Mezhebi kadar muamelâta serberstlik veren yoktur. O mukavele serbestisi, sözleşme hürriyeti getirmiştir. Ticarete taraflar istedikleri, uygun gördükleri şanları konuşabilirler. Bu mezheb, başka fukahenin kabul etmediği şartları kabul eder, böylece kabul ettiği asla saygılı kalarak, tarafların koştukları her şarta uymalarını ister. Ancak dinin haram kıldığı şartları, tabii tanımaz. (Bugünkü ticarete yarayan şartları tanır. Hanefi mezhebi akdlerdeki şartlarda çok sıkıdır.» Bu mezheb İbahai asliyeyi temel aldı. Yani kitap ve sünnetten talep veya men, emir ve yasak yolu hakkında bir delif olmayan herşeyt mubah saydı. İnsanlara kolaylık gösterdi, (baha veya afv halini aldı, ıstışabı delil tutup bir şeyin halı üzere kalması esastır, dedi. BerâeH asliye delilim aldı. Bunlar hep insanlara kolaylık içindir. Böylece akla dayanarak rey ve kıyas yolunu tutan diğer mezheb-lerin göstermediği genişliği, esere dayanan bu mezheb göstermiş oldu. Evet, nassa ve esere dayanma bir yandan ıstınbatı yanı hüküm vaz etmeyi güçleştirirken diğer yandan da haram kılmayı da güç kıldı, nassa dayanmadan rastgele haram demek yok. Men'i kapısı daraldı, ıcab kapısı da pek geniş değil, helâl, müban ufku açık, bunu akdler bahsinde açıklayacağız. Caiz veya memnu' olan şartlar konusunda hüküm çıkarma yolunu geniş tutanların yaptıkları kıyaslar, onları, şartları sıkı-maya itti, zorladı. Bu ise muamelâtı daralttı, güçlükler doğurdu. Hangi şart caiz, hangi şart yasak, bu konuda hüküm ıstınbatını dar tutan Hanbeli mezhebi şartları takıydı etmeğe yol bırakmadı, fazla müşkilata meydan vermedi. Ortada aslı üzere İbahe İtlak serbesti kaldı, tarafların rızası ile ilzam ve iltizam muteber tutuldu.

95- Maslahat Delilini

Ahmed b. Hanbel, nass veya tabi olunacak bir eser bulamadığı zaman, maslahat deliline göre fetva verir. Çünkü şariat, maslahat delilini muteber saymıştır. İslam kaynakları onu gözönünde tutmuştur. İmam Mâlik gibi o da maslahat delilini aidi. Ancak onu Mâlik kadar çok kuvvetli saymadı, Malikiler gibi onu nassların önüne çıkan bir şey saymadığı gibi, Şafiiler ve başkaları kadar da onu dikkate almamazlık yapmadı. Evet, Hanbelilerden maslahat deliline itibarda ileri gidenler var, hatta onunla nassların önüne durdular, icma teyid etsede maslahatla nassı tahsis ettiler. Maslahat Rızalesi sahibi Necmeddin Tufî bunlardandır. Belki bu tutumda böyle ileri giden yalnız odur. O genel olarak Hanbeli fıkhını temsil etmez de, özellikle İmam Ah-med'in görüşünü hiç temsil etmez. İleride yerinde bu görüşü münakaşa edeceğiz ve Tufî'nin bu görüşünün İslam fıkhında şaz olduğunu, tek kaldığını, bununla Hanbeli ve Mâlikî fıkhı dışına çıktığını açıklayacağız.

96- Sedd-i Zerai Delilinin Önemi:

Hanbeli fıkhı, Sedd-i Zerâi delilini de çok kullanır. Vesileler gayenin hükmünü taşır, mukaddimeler neticenin hükmünü alır. Hanbeli fıkhı bu konuda kapılarını, ondan önceki fıkıhlardan çok daha geniş açtı. Bu geniş fıkıh görüşü, Hanbeli mezhebini diri, verimli, geniş tasarruflu, bir hale koydu. Ona canlılık, hayata uygunluk verdi, donuk halde bırakmadı. Olayların oluşunu, zevahirini gözettiler, onların sebeplerine gayelerine göre hüküm vermesini bildi. Bu konuda şafî mezhebinden pek açık bir surette ayrıldı, arada fark büyüktür. Zira şafî mezhebi, akdlere ve insanların tasarruflarının zahirine maddi bir nazarla bakıp onları sadece ibarelerin delâlet ettiği şekilde yorumlarken, onlar haram mı, helal mı diye sebeplerine, gayelerine, neticelerine bakmazken; Hanbeli mezhebi, real bir görüşle, işlere ve sözlere sebeplerine göre baktı, gayelerini, doğacak neticeleri dikkate aldı. Zannı galibi bile hesaba kattı. Helal veya haram olsun, sebeplere neticelerin hükmünü verdi, vesileler maksadın hükmünü aldı. Sözün açıkçası, Hanbeli fıkhı esere dayalı olmakla beraber genişlik getiren ve verimli bir mezheptir.

HANBELİ FIKHİNİN İSTINBAT USULÜ

97- Hanbeli Fıkhı Beş Asla Dayanır:

İbni Kayyim, İmam Ahmed in fetvalarında beş asla dayandığını söyler. Birincisi: Nasslardır. Nass buldu mu, onunla fetva verir, başka bir şeye bakmaz. Nassı sahabe fetvalarından önde tutar. İbni Kayyim, nassa bakarak sahabe fetvalarını terkettiğine dair örnekler verir. Şöyle ki: «Hamile kadının vefat iddeti hamileliğin sona ermesiyle biter, diyor. Ve Eb'adül-eceleyn yani namille vefat müddeti

hangisi daha uzun sürerse, onu bekletmiyor. Bunda Eslemiyeye Hadisini alıyor, Abdullah İbni Abbas ve bir rivayete göre Hz. Ali'nin fetvasını almıyor. Yine ihtilaf-ı din mirasa mani olduğu halde, Müslümanı, Müslüman olmyana mirasçı yapan Muâz, ve Muâviye kavillerini, mirasa mani olan Hadisten dolayı almıyor.»^{135[1]}

İkinci Asıl: Sahabenin vermiş olduğu fetvalardır. Sahabe fetvası varsa ve ona muhalif birşey de yoksa, onunla fetva verir, başka bir delil aramaz. Burada icmâ' aramaz, parlak bir tabirle; buna karşı olan birşey bilmem, der. Buna uyarak kölenin şahitliğini kabul eder, bunu Enes rivayet eder. Bu konuda şöyle der: «Kölenin şahitliğini reddeden birini bilmiyorum.»^{136[2]}

Üçüncü Asıl: İbni Kayyim'tn dediği beş asıldan biri de sahabe kavillerinde ihtilaf varsa, o zaman kitap ve sünnete en yakın veya yatkın olanını seçer, onların kavlinin dışına çıkmaz. Eğer seçme yolu bulamazsa, o zaman ihtilafı nakleder. İshak ibni İbrahim Hânî der ki: «Ebû Abdullah'a sordular: Bir kimse kavmi arasında bulunur, ihtilafı bir şey sorarlarsa ne yapar? Cevap verdi: Kitap ve Sünnete uygun cevap verir, bu ikisine uyar bir cevap bulamazsa, susar.»^{137[3]}

Dördüncü Asıl: Mürsel ve zayıf Hadisi delil alır, bunu kıyasa tercih eder. Zayıf Hadisten muradı, batıl, münker olan veya rivayetinde müttehem biri bulunan Hadis değildir. Öylesini almaz, ibni Kayyim'ın dediğine göre, bu aslı ulemeden biri çoğu almıştır. Ebû Hanife, Malik, Şafiî bunlardandır. Bunu, bu asılları beyan ederken tartışacağız.

Beşinci Asıl: İbni Kayyim'ın dediği gibi, kıyastır. Bir mes'ele hakkında nass yoksa, sahabe kavli bulunmazsa, Mürsef veya zayıf bir eser yoksa, o zaman kıyasa gidilir, İbni Kayyim'ın dediği gibi, kıyası zaruret halinde alır. Hallâl, Ahmed'den şöyle nakleder: «Ahmed diyorki, Şafiî'ye kıyası sordum, ancak zaruret halinde ona başvurulur, dedi.»^{138[4]}

İbni Kayyim'ın İ'lamül-muvakkî'nin başında saydığı asıllar bunlardır. Hanbeilerin usul kitaplarını, ibni Kayyim'ın diğer kitaplarında yazdıklarını araştıran kimse, bu beş asla bazı ilaveler yapar ve bunları birbiriyle birleştirir.

Birinci asıl nasslardır. Bunlar gerçekten kitap ve sünnettir. Çünkü nass, ya kitaptan veya sünnetten olur. Fakat o, Şafiî'nin daha önce yaptığı gibi bu ikisini bir itibar etti. Ona göre sünnet, Kur'an-ın beyanıdır, onun mücmelini açıklar bir mertebede sayılırlar.

İkinci asıl ile üçüncü asıl birleşir, ihtilaf da etseler, ittifak halinde de olsalar bunlar sahabe kavilleridir, fetvalardır.

Dördüncü olarak saydığı asıl ki, Mürsel ve zayıf hidyeti delil almaktır, bu da nasslara girer. İbni Kayyim de böyle sırayla zikrederken, onu dördüncü göstermesinin elbette açık bir hikmeti var, çünkü Mürsel ve zayıf Hadis, sahabe fetvalarından öne alınmaz, ancak Mütevatir ve sahih olanlar sahabe fetvasından önce gelir. Fakat bu, onların nasslar tabirine girmesine mani değildir. Gerçekte sünnet kelimesi Ahmed'e göre: Mütavatir ve sahih Hadislere, sahabe fetvalarına, mürsel ve zayıf Hadislerin hepsine şamildir. İbni Kayyim'ın beş saydığı bu asılları dört gösterebiliriz: Kitap, Sünnet, Sahabe fetvaları ve kıyas.

Bazı usulcuların zikrettiği ve Ahmed'e nisbet olunan ve ulema arasında Ahmed'in usulünden sayılan şunları da onlara ilave etmeliyiz: İstishab, Masalını Mürsele, Seddi-zerayi... Hanbeli kitapları icma'dan bahsederken, şafiî'nin sözünü andırır tarzda konuşuyorlar, öyle ki eğer icma' varsa, onu delil aldığı anlaşılıyor, bu söz taşır, icma'ı delil olarak aidimi, yoksa almadı mı, bundan bahsetmemiz gerek. Buna göre İmam Ahmed'in fıkından ve usulünden söz ederken: Kitap, Sünnet, İcma1, Sahabe fetvaları, Kıyas, istishab, Mesaüh-i Mürsele, Şeddi Zerâi'den bahsedeceğiz. Bu delillerin başı ve dinin temeli olan kitapla başlayalım.

1. DELİL : KİTAP	1
98- Kitaba Dair Bahisler:	1
99- Kur'an-a Göre Sünnetin Yeri:.....	1
100- Kur'an'ın Zahirine Muarız Sünnetin Durumu:.....	2
101- Ashabın Ve Tabiînin Tefsiri:.....	3
102- Kur'an'm Zahirîyle Sünnet Redd olunur mu?:.....	3
103- Kur'an'ın Zahirî Sünnetle Tayin Olunur.	4
104- Kur'an'da Beyana Muhtaç Olan, Olmyan Hükümler:.....	5

^{135[1]} İbniKayyim. İ'lamül-Muvakkıl. c.I, s. 32

^{136[2]} Aynı Kaynak.

^{137[3]} Aynı Kaynak.

^{138[4]} Aynı Kaynak, s.26.

105- Hadis Fukahası ile Rey Fukahasının Tutumları:	6
106- Kur'an'ın Zahirîyle Sünnet Hakkında İmam Malik'in Görüşü:	7
107- Haber-i Vâhid Hakkında Görüşler:	8

1. DELİL : KİTAP

98- Kitaba Dair Bahisler:

Dinin temeli ve anadireği Kur'an-ı Kerim'dir, hükümlerin ana kaynağı O dur. Zamanların ve mekanların değişmesiyle onun hükümleri değişmez. Onun getirdiği hükümler bütün insanlara şamildir. Bir bölümü bırakıp diğer bölüğe hitabetmez, hitabı bütün insanlarıdır. Sahih İslam inancını o beyan eder, bütün hükümleri o bildirir.

O, İslam Dininin ilk kaynağı olduğundan ulema eskiden beri onun üzerinde çalışmalar yapmışlar, ondan hüküm alma yollarını tesbit etmişler, ibaresinden, işaretinden, naslarından, zahirinden nasıl mana çıkarılır araştırmışlar, müteşabih olanları te'vil, mücmel olanları beyan etmişler, Aam ve hâs olanları ayırmışlar, nasih ve mensuhunu bildirmişler ve Kur'an'la ilgili her ilmi çalışmayı yapmışlar, bazı hususlarda ihtilafa düşmüşler, fakat ittifak ettikleri cihet şudur ki: Kur'an-ı Kerim İslam Dininin birinci kaynağıdır. Bunda asla ihtilaf yoktur. Sünnet de Kur'an'ın beyanıdır. Ancak yeni hüküm getirip ziyade yapabilir mi, bunda ayrıcalık vardır.

Ehli Sünnetin üç imamı olan Ebû Hanife, Malik ve Şafiî hakkında yazdığımız üç kitapda bu konuyu biraz açıklığa kavuşturduk. Yerine göre kısa kestik, gereğinde sözü uzattık: Ancak eskilerin tabiriyle: Bıktırarak kadar uzatmadık, bozarak kadar da kısaltmadık. İtnâb-ı müminden icazı muhıldem sakındık.

99- Kur'an-a Göre Sünnetin Yeri:

Şimdi o bahislere burada tekrar dönecek değiliz. Zaten, İmam Ahmed'in bu konuda söylediği fazla bir şey yok. Talabeleri onun bu

konuda bir görüşünü nakletmiyorlar. Ancak, bir hususa açıklık getirmemiz gerek. Çünkü bunda Ahmed'in ayrı bir görüşü var. Vakıa ona yukarıda biraz değindik, fakat burada daha açmamız yerinde olacak. Çünkü bu Hanbeli fıkhnın özüyle ilgili birşey. Ahmed'e nisbet olunan bir söz var: O da Kur'an'a göre sünnetin yeri nedir? Sünnet Kur'an'dan sonra gelen bir delil midir, yoksa hüküm, istinbatı bakımından onunla müsavi midir? Ulemadan hiç bir kimse sünneti, Kur'an'la müsavi itibar etmez. Ulema, sünneti, Kur'an'dan sonra gelen bir delil olarak kabul etmekte ittifak halindedirler. Çünkü Kur'an birinci ve ana delildir, doğrudan Huccetül- İslam'dır. Sünneti delil olarak kullanmak ise, ayetle sabittir. »Erkek, kadın hiç bir mii'min kişiye, Allah ve Resul bir işde hüküm verince, o işde muhayyerlik yoktur "Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: »Peygamber size ne verirse onu alın, neden nehyederse ondan sakının.» «Kim ki Resulüne İtaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.» Bu ve benzeri ayetler sünnetin delil olduğunu gösterir. Sünnetin delil olduğu Kur'an'la sabit olunca, şüphesiz ki o, Kur'an'dan sonra gelen bir delildir. Çünkü Kur'an olmasa, o delil sayılamayacak.

Böylece sünnetin Kur'an'dan sonra gelen bir delil olduğu ihtilafsız anlaşıyor. Dikkat çeken husus, Kur'an'dan ahkam alırken mutlaka sünnet tazım mı? Çünkü sünnet Kur'an'ın beyanı yerinde. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Sana bu kitabı indirdik, tâ kî kendilerine indirilenleri insanlara beyan edesin.» (Nahl: 44) Hanefiler ve Maliki-ler, Kur'an'dan hüküm alıyorlar, Hadisleri ona arz ediyorlar. Kitaba uygun olan Hadisleri alıyorlar, kitaba uygun olmıyanları Hanefiier reddediyor. Malikiler de bazen böyle yapıyor, mesela: Köpeğin kabı yalaması Hadisi, Kur'an'ın zahirine muarız olduğu için onu reddettiler. Şafillerce de sünnet Kur'an'ın beyanıdır. Sünnet Kur'an'ın zahirine muhalif olunca, onu reddetmezler, belki Kur'an'ın zahirini tahsis ediyor, derler. Sünnetin beyanı yolunda yorumlar. Hatta bazı fukaha sünnetin beyan olmasını: Kur'an'a yön verir, manasına alıp Kur'an'ın tefsirini, beyan yolunu açar, mücmelini beyan eder, nasih ve mensuhunu belirtir, mutlakını takyid eder demişlerdir. Onun için Şafiller sünneti istidlal bakımından aynı mertebede sayarlar. Birinci derece İtibar her ne kadar Kur'an'a ise de, sünnet de onun beyanıdır, derler. Hemen belirtelim ki, İmam Ahmed de aynı görüştedir. İbni Kayyim gayet yerinde ve doğru olarak belirtir ki: İmam Ahmed beş aslı tesbit ederken birinci asıl olarak nass kabul etti ve burada Kur'an nasslarını, sünnet nasslarından önce saymadı, belki müsavi tuttu, ancak birinciye daha muteber saydı. Bu nokta Hanbeli görüşünün özüdür ve mühimdir.

100- Kur'an'ın Zahirine Muarız Sünnetin Durumu:

İmam Ahmed, sünneti, Kur'an-ı Kerim'in en sahih beyanı ve tefsiri saymakta çok dikkatlidir. Sünnetle Kur'an'ın zahiri arasında tearuz olacağını farzetmez. Çünkü Kur'an'ın zahiri, sünnetin

getirdiğine hamlolunur, zira onun beyanıdır, şamil olduğu hükümleri tefsirde hâkimdir. Kur'an'ın zahirini alıp sünneti terkedenlere red için kitap bile yazdı. O kitabın mukaddemesinde şöyle der:

«Allah Teâlâ (c.c.) Hz. Muhammed'i hidayetle gönderdi. Müşrikler hoşlanmasa da bütün dinlere üstün gelsin diye onu Hak Dinle gönderdi. Ona kitabını hidayet ve nur olarak indirdi. Kur'an-ı Kerim'in zâhiri,batını, hassı, ââmı, nasihi, mensuhu, kitabın kasdettikleri var. Kitabın delâlet ettiği manaları Hz. Peygmaber açıklar, tefsir eder, bu hususta onun yanında olanlar, Allah 'ın ona yâr ettiği ashabıdır. Onlar da ondan naklettiler. Onlar Hz. Peygamberi, en iyi bilen, Allah'ı Teâlâ'nın kitabında neyi jmurad ettiğini en iyi anlayanlardır. Hz. Peygamberden sonra bunları onlar beyan ettiler.»

Bundan sonra Ahmed, Hz. Peygambere itaat etmenin farz ve ^/acib olduğuna delalet eden bir çok ayet-i kerimeler zikrediyor, ve Kur'an'ın zahiriyle sünneti reddedenlere cevap veriyor.

101- Ashabın Ve Tabiinin Tefsiri:

İmam Ahmed'in bu sözleri üç şeye delâlet etmektedir:

1- Kur'an'ın zahiri, sünnete takdim olunamaz, bu açıktır.

2- Kur'an'ın manasını açıklayıp tefsir eden Hz. Peygamber'dir. Başkası onu te'vil edemez. Çünkü onun beyanı sünnettir. Başka yoldan beyan istemez.

3- Ashab-ı Kiram da Kur'an'ı tefsir ederler, eğer Hz. Peygam-ber'den bir beyan ve Hadis yoksa. Çünkü onlar Kur'an inerken bulundular. Yorumunu dinlediler. Hz.Peygamberin onu tefsirini bilirler. İbni Teyyime Tefsire dair yazdığı eserde tefsirin ancak eserle yapılmasını ister. Sahabeden bir tefsir yoksa, o zaman tabiinin ayeti tefsirini alır.

İbni Teyyime der ki: «Tefsiri sünnete ve sahabede bulamazsan, imamların çoğu o zaman tabiine müracaat ederler. Şube ve başkaları demiştir ki: Tabiinin kavilleri, fûru' mes'elelerde delil olmazken, Kur'an tefsirinde nasıl delil olabilir? Yani kendilerine muhalif olanlara karşı delil olmaz. Bu doğru. Amma ittifak halinde iseler delil olur. Birbiriyle ihtilaf ederlerse o zaman delil sayılmaz. O zaman Kur'an ve sünnetin lisanına müracaat olunur veya umum Arap diline bakılır...»^{139[1]}

İbni Teyyime, Zemahşerî ve başkalarının yaptığı gibi, Kur'an'ı reyle tefsiri inkar etmektedir. Eğer sünnet veya sahabeden bir tefsir yoksa, o zaman bu inkar yersizdir. Elbette reyle tefsir yapılacak, bu yapılmazsa Kur'an anlaşılmadan kalır, bu Kur'a. t anlaşılmasın demektir. Bu ise Kur'an'a aykırıdır, Allah Teâlâ: Mübin yani açık, beyan olunmuş diye vasıflıyor. Tefsir edilemeyince kapalı kalır. Bu ise maksada aykırıdır. Mümtaz bir çok ulema Kur'an'ın reyle tefsirini caiz gördüler. Hucetül- İslam imam Gazali ve başkaları bunlardandır. Ancak bunun şartı vardır; O da Kur'an'ı kendi mezhebine uydurmağa çalışmamaktır. Müfessirin zorlayarak sözü kendi mezhebine uygun bir hale getirmeye çalışması olamaz. Nasıl ki Zemahşeri uzaktan, yakından mutezile görüşlerine temas eden bazı ayetlerin tefsirinde bunu yapmıştır.

102- Kur'an'm Zahiriyle Sünnet Reddolunur mu?:

Burada zikrettiğimiz bu satırlardan maksadımız, İmam Ahmed'in Kur'an'ı anlamak için Hadis bulamayınca seleften me'sur olan kavillerde durduğunu belirtmektir. Onun görüşüne göre Kur'an'ın zahiri ile sünnet reddolunmaz, onun mana ve delaletini sünnet tayin eder. Öyleyse Kur'an'ın âam olanına muarız diye sünneti reddedemez. Kur'an'ın umumî olan manası sünnetin has olan hükmüne hamlolunur, mutlaki sünnetin mukayyede, mücmeli mufassalına göre yorumlanır. İbni Kayyim Kur'an'a göre sünneti üçe böler. Birincisi; Sünnet her yönden Kur'an'a muvafıktır. Aynı hükmü taşırlar. İkincisi Kur'an'ın beyanı ve tefsiri yerindedir. Üçüncüsü: Kur'an'ın meskut bıraktığı yeni bir hüküm getirir, bir şeyi haram veya helal kılar. Bu kısımların dışında ve ona muarız olmaz, kur'an'da olmıyan bir hükmü beyan ederse bu Hz. Peygamberin doğrudan bildirdiği bir hükümdür, ona itaat etmek vacibdir. Ona isyan, helal olmaz. Bu sünneti, Kur'an'a takdim demek değildir. Allah'ın emri gereği Rasûlüne itaattir. Ehli ilimden olan bir kişi, Allah'ın kitabına ziyade yapan bir sünneti nasıl kabul etmez. Bir kadının halasıyla veya teyzesiyle bir nikah altında toplanmasını yasaklayan Hadisi veya neseb yoluyla nikahı haram olanlar gibi süt kardeşliği ile haram olma Hadisini nasıl kabul etmez.^{140[2]}

103- Kur'an'ın Zahiri Sünnetle Tayin Olunur.

Bu nakillerden çıkan netice şudur: İmam Ahmed'e ve ondan sonra Hanbeli ulemasına göre, Kur'an'ın zahiri ancak sünnetle tefsir edilir, iki ihtimalden birini o tayin eder. Eğer bu konuda sünnet yoksa, o zaman zahiri üzere kalır.

Lafzın umumi olması da zahirden sayılır. Malikilerin dediği gibi, umumi lafızların zahirine göre

^{139[1]} Tefsir Usulü Mukaddimesi adlı eser.

^{140[2]} İbni Kayyim, l'İlâmül-Muvakkîîn, c.II, s.232.

deleletleri de umumdur ve söz zahirine göre tefsir olunur. Ancak sünnetten onun has olduğuna delil varsa, o zaman umum ona hamlolunur. Böylece sünnet, ister Hadis mütevatir, müstefiz veya haber-i vâhid olsun, Kur'an'ın umumi olmasını tahsis eder. Muttakını takyid, mücmelini tafsil ve beyan eder. Çünkü bu da beyandır. Öyleyse sünnetle Kur'an arasında tearuz kalmaz ki, sübutu kuvvetli olan Kur'an, Hadise takdim olunsun. Çünkü tearuz yok, beyanı var.

Bundan dolayı Ahmed'e göre sünnet beyan bakımından Kur'an'a hâkim sayılır, onun ahkâmını takrir eder. Şatıbî sünnetin Kur'an'a hakim olmasını şöyle açıklar; Ulemaya göre sünnet, kitaba hakimdir, Kitap hakim değil, çünkü kitabın, iki ve daha ziyade şeye ihtimali vardır. Sünnet gelir, bu ihtimalden birini tayin eder, böylece sünnete müracaat olunur, kitabın muktazası belli olur, yine bazen kitabın zahiri bir emir olur. Sünnet gelir, onu zahirinden çıkarır... Nasıl ki, kitabın mutlakını takyid, umumunu tahsis eyler, onu zahirinden başka bir manaya ham-leder. Kur'an eti kesme hükmü getiriyor. Sünnet bunu, nisab miktarı, muhafaza olunan malı çalana tahsis ediyor. Kur'an bütün zahirdeki mallardan zekat almağı emrediyor, sünnet bunu belli mallara tahsis ediyor. Kur'an: Nikâhı haram olanları saydıktan sonra «Bunlardan başka kadınlar size helaldir» diyor. Sünnet bir kadını halası veya teyzesiyle birlikte nikahlamağı bunlardan çıkarıyor.^{141[3]}

104- Kur'an'da Beyana Muhtaç Olan, Olmıyan Hükümler:

İmam Ahmed'in Kur'an hakkında mezhebinin durumu böyle. Bunu sünnetten alıyor. İmam Şafii'nin mesleği de budur, bunu meşhur Risalesinde yazmıştır. Belki de ilk defa Mekke'de Şafii'yi ders verirken gördüğü zaman onun en hoşuna giden bu olmuş, onu beğenmiştir. Bu dersler nâsih ve mensuh hakkındaydı. Burada onun beğendiği şey, Şafii'nin sünnete olan eğilimi ve bağlılığıdır. Bu Ahmed'in sünneti, bu dinin beyanı olarak kabul eden ruhunu çok okşadı. Hanbeli mezhebinin açıklarken, İmam Şafii'nin bu yoldaki görüşlerinden yardım-lanırız, yanlış adım atmış olmayız. Çünkü o da, aynî yoldadır.

İmam Şafii, Kur'an'daki hükümleri iki kısma böler: Bir kısmı beyana muhtaç değildir, Liân ayeti gibi. Bunda Hân'ın hakikati, adedi, yeri beyan olunmuştur, ancak buna tereddüt eden netice belirtilmemişse de, onu sünnet beyan etmiştir. Oruç ayeti de böyledir, açıktır. Sünnet, vakit ve özürleri bakımından onu tam olarak beyan etti ve oruca mahsus diğer hükümleri anlattı.

İkinci kısım beyana muhtaçtır, kemal veçhile beyanı sünnetle olur. Bunun için getirdiği misalleri üç bölüme ayırabiliriz:

1- Sözün iki ihtimali vardır, sünnet bunlardan birini tayin eder, üç talakla boşanan hakkındaki ayet gibi: «Eğer onu yine boşarsa, başka bir eşle nikah olmadıkça helal olmaz. (Bakara suresi) Buradaki nikah kelimesi iki ihtimaldir. Nikah akd manasına geldiği gibi, cinsi yaklaşımağa da kullanılır. Böylece iki ihtimal ortadadır. Başka koca mücerred akd yapsa, birleşme olmasa da, birinci kocaya varmak helal olur, bu bir ihtimal, Diğer ihtimal ise, birleşme olmadıkça, mücerred akde helal olmaz. Sünnet bu ihtimallerden birini beyan etti. Üç talak ile boşanan ve birinci kocasına dönmek isteyen kadına Hz. Peygamber: «Sen onun balından, o da senin balından tatmadıkça, birinciye helal olmazsın» dedi. Böylece birleşme olmayan nikahla helal olmayacağı beyan edildi.

2- Kur'an Mücmeldir. Hz. Peygamber onu açıklar. Farzların çoğu böyledir. Namaz Kur'an'da mücmeldir. «Namaz müminlere belli vakitlerde farz kılındı» ayeti gibi. Keza farz olan zekat da öyle. «Onların mallarından zekat al» ayetinde olduğu gibi. Hac da böyle.. Hz. Peygamber namazın beş vakit olduğunu, rek'atlerin adedini, mukîm iken,seferde iken nasıl kılınacağını beyan etti. Zekat da böyle. Sünnet hangi nevi' mallardan ne miktar verilmesi farzdır, farz olmanın şartlarını beyan etti. Yine sünnet hacet, usulünü bildirdi, bu suretle sünnet

Kur'an'ın beyanı oldu.

3- Umumi olanı tahsis eder. Kur'an'daki kelime umumdur. Sünnet onu özel manada açıklara, bu tahsis onun tefsir ve beyanıdır. Mesela: «hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini, yaptıklarının cezası olarak kesin.» bu ayet umumdur. Buna göre az olsun, çok olsun, birşey çalan kimsenin eli kesilir, çalınan şeyin nev'ine de bakılmaz. Halbuki sünnet bunu açıkladı. Hz. Peygamber meyve de, yemişte el kesmek yok, dedi. Dinarın dörtte biri tutarında mal çalarsa, o zaman kesileceğini bildirdi. Ondan azda kesmek yok. Kur'an umumdur, sünnet onunla murad olunan hususi manayı beyan etti. Çalınan malın muhrez yani muhafaza olun'an, korunan mal olmasını da şart koştu ve çeyrek dinardan az olmayacağını bildirdi. Kur'an'da umumi olup onunla hususi mana murad olunanlardan bin de miras ayetidir. Ayet şöyle buyurur:

«Allah, çocuklarınız hakkında, erkeğe, iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder. Eğer kadınlar ikiden çoksa, bırakılan malın üçte ikisi onlarındır. Şayet birse yansı onundur. Ana babadan her birine, ölenin çocuğu varsa yaptığı vasiyetten veya borcundan artakalanın altıda biri, çocuğu yoksa, anası, babası, ona mirasçı olur, anasına üçte bir düşer. Kardeşleri varsa altıda biri ananınıdır...» (Nisa: 11)

^{141[3]} Şatıbî, Muvafakat, c.IV, s.9.

Bundan sonraki ayette şöyle buyurur: «Karılarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları malların yansı sizindir. Çocukları varsa, bıraktıklarının - yaptıkları vasiyetten veya borçtan artakalanın- dörtte biri, sizindir. Sizin çocuklarınız yoksa, yaptığınız vasiyet veya borç çıktıktan sonra bıraktığınız malların dörtte biri karılarınızındır. Çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onların olur. Eğer bir erkek veya kadına Ketale yollu (babası ve çocuğu olmadığı halde) mirasçı oluyor ve bunlarda ana bir, erkek veya kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten ve borçtan artanın altıda biri düşer. İkinden çoksalar üçte birine zarara uğramaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah bilendir ve halimdir, (Nisa: 12) Bu ayetin zahirine göre, vasiyetin miktarı ne kadar olursa olsun, mirastan öne alınır. Sünnet geldi, vasiyetin, miras kalan malın üçte birinden fazla olamayacağını beyan etti. Böylece ayette umumi olan lafz tahsis olundu. Vasiyet üçte birden muteber tutuldu.

105- Hadis Fukahası ile Rey Fukahasının Tutumları:

Bu bölümde İmam Ahmed'in, sünneti, Kur'an'ın zahirini tefsir edici, manasını açıklayıcı tanıdığını bildirdik, hatta ona göre, haberi, vahid olan Hadisler bile, Kur'an'ın umumini tahsis eder. Gerçekte rey taraftarı fukaha ile eser yanlısı fukaha arasında asıl ayırım noktası burasıdır. Zira rey taraftarı olan fukaha, ister umumi bir sığayla olsun, Kur'an'ın temas ettiği yerlerde haber-i vahidi onları tahsis eder mertebede tanımazlar. Eser yanlısı fukaha ise, mutlak surette haber-i vahidle Kur'an'ın umumi lafızlarını tahsis ederler. İmam Şafii onların yolunu risale'sinde açıklamıştır. İmam Ahmed de Nasih ve Mensuh kitabında açıkladığı gibi İbni Teyyime ve İbni Kayyim da yazdıkları kitaplarda bu konuya değinmişlerdir, İbni Teyyime Minhacüs-Sünnet de, İbni Kayyim l'İlâmül-Muvakkin'de yaptığı gibi. Biz de üç İmam (Ebû Hanife, Malik, Şafii) hakkında yazdığımız kitaplar da, onların usulleri bakımından bu konuyu işledik.

Eser ve Hadis fukahasının görüşlerini beyan etmiş bulunuyoruz. Burada rey fukahasının dayandığı ve ashaba nisbet ettikleri me'sur kavillere ve mesleklerine işaret etmek istiyoruz: (Allah cümlesinden razı olsun) Kur'an'ın umumu karşısında haber-i vahidleri reddetmelerine sebep olarak şunu gösteriyorlar. Hz. Ebû Bekir ashabi topladı ve onlara Kur'an'a muhalif olan her hadis-i reddetmelerini emretti. Hz. Ömer bâin talakla boşanmış kadına nafaka hususundaki Fatime bint Kays Hadisini rivayet etti ve: «Doğru mu, yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözü ile Allah'ın kitabını terkedemeyiz dedi.»^{142[4]} Hz. Aişe validemiz ehlinin ağlaması yüzünden, ölünün azaba uğrayacağı Hadisini reddetti ve: «Bir kimse başkasının günahını taşımaz.» ayetini okudu.

Bunlardan görülüyor ki Kur'an'a muhalif olan Haber-i vahidleri kabul etmeyen rey fukahası da, bu mesleklerinde, Ebû Bekir, Ömer, Aişe ve diğer Ashab-ı Kiram'a itimad ediyorlar (Allah cümlesinden razı olsun) ve usullerinde onları örnek tutuyorlar, onların yolundan ayrılmıyorlar, onlar yeni bir şey çıkarmış değil, onlar da ashaba uyuyorlar.

106- Kur'an'ın Zahiriyle Sünnet Hakkında İmam Malik'in Görüşü:

Biz burada Kur'an'a ve onun zahirine itimad eden Irak fukaha-sının görüşlerini kısaca beyan ettik. Onlar Kur'an'a muhalif olan haber-i vahid kabul etmiyorlar, Kur'an'ın umumine bakıyorlar. Bir de sünnette imam sayılan büyük İmam Malik'in bu konudaki görüşünü belirtelim: «O da Kur'an'a muhalif olan Haber-i vâhidier hususunda rey fıkhi sahibi olan Irak fukahasına, tam değilse de, yakın bir görüştedir, ancak İmam Malik, Kur'an'ın umumu anlayışında farklıdır. Ona göre Kur'an'ın umumunun delaleti zan ifade eder, bu görüş ile Şafii ve Ahmed'le birleşmektedir. Ancak hemen onlardan ayrılır ve haber-i vâhidier Kur'an'ın umumuna her halde tahsis eder ve ona muarız olur, der. Hicret yurdu imamı Malik, kur'an'ın zahir ve âminin delâletini alır ve haber-i vahidi reddeder. Hz. Peygamberin şu Hadisi var: «Pençeli kuşları yemekten nehyetti». Maliki mezhebinin meşhur kavline göre bütün kuşlar helaldir, isterse pençesi olsun. Bunda şu ayetin umumunu alır: «De ki, bana vahiy olunanda: Ölü hayvan eti leş, akıtılmış kan ve domuz eti dışında, başka şeylerin yenmesini haram kılan birşey bulamıyorum..» Hadis buna muarız olduğundan onu zayıf saydı, ancak pençeli, yırtıcı kuşların yenmesi Hadisindeki nehyi haram değil, kerahat manasına aldı ve Malikiiler, İmam Maiik'e nisbet ederek böyle diyorlar. Fakat Muvatta' bu hadisin zahirine göre, eti haram der.«Binmeniz ve süs için atları, katırları ve merkepleri yarattı.» (Nahl:8) Çünkü ayette yemekten söz yok. Kur'an'ın zahiri haram olmasıdır. Bazı Hadislerin sarahatına göre ise, helaldir. Bir kadını halası ve teyzesiyle birlikte almayı da haram saydı, çünkü Hadis «bunlardan başka kadınlar size helaldir» ayetinin umumunu tahsis etmektedir.

Bunlardan görüyoruz ki, bazı hallerde Hadis Kur'an'ın zahirine muhalif olunca, Maiik'e göre onu tahsis eder, bazen de Kur'an'ın zahiriyle haber-i vahidi reddeder, bunların ışığı altında maliki uleması, İmam Malik'in Kur'an'ın zahirini sünnete takdim ettiği görüşüne vardılar Bu görüşünde O, Ebû Hanife

^{142[4]} Hz. Ömer'in işaret ettiği ve bu Hadis'e muhalif olan ayet Talak süresincedir. Ayet, iddet içinde kadına nafaka veriyor, Fatma vermedi, diyor. İmam Ahmed Falıma Hadisini alır.

ile birleşiyor. Ancak kıyas veya ehli Medine'nin ameli gibi başka bir şey, sünneti te'kid ederse, bu halde sünnet Kur'an'ın umumunu tahsis eder, mutlakı takyid eder. Ehli Medine'nin ameli sünneti te'kid ederse,"yırtıcı hayvanların yenmesinin haram olması Hadisi gibi, o zaman Kur'an'ın umumuna muhalif olsa da sünneti alır. Onun için yırtıcı hayvanları yeme yasağı Hadisinden sonra M uvattada: Bizce de iş böyle der.Demek Medine halkı ameli böyleymiş. Bir kadını halası ve teyzesiyle birlikte almanın haram olması da böyle. Çünkü icma' ve Medine halkı ameli de böyle. Bunlar sünneti te'kid ediyor, «Bunlardan başka kadınlar size helaldir» ayetini de tahsis ediyor. Sünnet Medine ameli veya kıyasla takviye olunmazsa, nass zahiri üzere kalır, ona muarız olan Haber-i vahid reddolunur. Fakat Hadis mütevatir olursa, Kur'an'ı nesh derecesinde bile olur, âamı tahsis, mutlakı takyid etmesi evladır. Zahirin ihtimallerini tercih eder, Bu da her iki nass'ı imal için yapılır, sözün i'mali, ihmalinden evladır.

Görüyoruz ki, Malik, bir köpek kabı yalarsa, mes'elesinde Kur'an'ın zahirini alıyor, haber-i vahidi terk ediyor. «Birinizin kabını köpek yalarsa, onu yedi defa yusun, biri toprakla olmak şartıyla» Hadisi, «Öğretilmiş av köpeklerinin avladıkları helaldir» ayetinin zahirine muhaliftir. Etin yenmesi mubah kılması, köpeğin temiz olduğunu gösterir.»^{143[5]} Necis olduğuna delâlet eden haber-i vâhid reddolunur. İşte İmam Malik'in sünnet karşısında Kur'an'ın umumlari hakkındaki görüşü böyledir. Bu Irak fukahasına yakındır, arada az bir fark vardır.

107- Haber-i Vâhid Hakkında Görüşler:

Kur'an'ın umumlari karşısında Haber-i Vâhidier hakkında ulema-nın görüşleri böyledir. Hanefiler Kur'an'ın umumuna muhalif haber-i vahidleri reddeder, İmam Malik, az farkla onlara katılır, ancak Ehli Medine'nin ameli veya kıyas Hadisi takviye ederse, o zaman reddetmez. Şafii, bu ikisine de muhaliftir. Her Haber-i vâhid ona göre, Kur'an'ın umumini tefsir ve tahsis eder, Kur'an'ın beyanı demek olur.

(Allah cümlesinden razı olsun)

İmam Ahmed'e gelince, o İmam Şafii'nin usulüne uygun hareket eder. İbni Kayyim, Ahmed'in ve Şafii'nin görüşlerini destekleyerek şöyle der: «Eğer bir kimsenin kitabın zahirinden anlayışına göre Hz. Peygamber Aleyhisselamin sünnetleri reddolunacak olursa, o zaman sünnetlerin çoğu reddolunur ve sünnet batıl olur. Hiç bir mezhebe, ona muhalif olan sünnetle itiraz olunamaz. Hemen bir ayetin umumuna ve itlâkına sanılır.bu sünnet,bu ayetin umummuna ve itlâkına aykırı der. İşte Rafaziler ortada, «Biz Peygamberler, miras bırakmayız...» Hadisini «Allah erkek, kız çocuklarınız hakkında ikili birli olarak tavsiye eder...» ayetinin umumu ile, reddettiler. Hiç bir kimse bulunmaz ki, Kur'an'dan anladığımla sünneti reddetsin de, sonra kat kat emsalini almış olmasın...»

İmam Ahmed'in her sünneti kabul edip onu Kur'an'ın beyanı ve tefsiri saymasını savunma hususunda İbni Kayyim'in sözleri böyle. Kur'an'ın zahirine muhalif de bulunsa, Kur'an'ı başta muteber tutmakla beraber, onu tefsir edici kabul ediyor ve sünneti asla reddetmiyor. Şimdi de sünnet bahsine geçelim:

2- DELİL : SÜNNET	1
108- Sünnet, Kitabın Beyanıdır, İkinci Delildir:	1
109- Neden Kitap Birinci Delil?	2
110- Sünnete Verdiği Önem:	2
111- Sened Yönünden Hadislerin Envai	4
112- Mütevâtir Hadis:	4
113- Meşhur Hadis:	5
114- Haber-i Vâhid Hususunda Delildir:	5
115- Haberi Vahidi Alması	6
116- Mürsel Hadis:	6
117- Mürsel Hadis'in Delil Sayılması:	6
118- İmam Şafii'nin Görüşü:	7
119- İmam Ahmed'in Görüşü:	8
120- Zamanın Rolü:	9
121- Ravilerde Aranan Şartlar:	9
122- Sened Bakımından Hadislerin Nev'ileri:	10

^{143[5]} Köpeğin temizliği edebiyatımızda kelime oyunlarına yol açmıştır. Tahir adlı bin Nef'i'ye kelp demiş kelb demiş. Mâliki mezhebin benim zira. İltifâti bu sözde zatındır. İtkadımca; kelb Tahirdir. (Mütercim)

Tahir efendi, bize

123- Sahih Hadisler:	10
Hadisi Hasen:	10
Zayıf Hadis:	11
124- Hadislerin Kısımları:	11
125- Zayıf Hadislere Dair Görüşü:	11
126- Zayıfları Almanın Tehlikesi ve Almayanlar:	12
127- Fazilete Dair Olanları Alanlar:	12
128- Zayıf Hadisi Kabulün Üç Şartı:	13
129- Ahmed'e göre Sahih ve Zayıf Dereceleri:	13
130- Müsned'deki Zayıf Hadisler:	14
131- Zayıf Hadisi, Rastgele Kabul Etmez:	15
132- Zayıf Hadisi Kıyasa Neden Tercih Eder:	16
133- Zayıf Hadisi Veya Kıyası Almada İmamların Görüşleri:	16

2- DELİL : SÜNNET

108- Sünnet, Kitabın Beyanıdır, İkinci Delildir:

İmam Ahmed'in ikinci aslı sünnettir. Daha doğru bir tabirle birinci asıl olarak aldığı nasların ikincisi sünnettir. İbni Kayyim'in Ahmed'in itimad ettiği usulleri anlatırken dediği gibi, sahih senedlerle sabit nasları bir asıl saymış, böylece kitap ve sünnet bir asıl teşkil etmiştir. Bunun sebep ve hikmeti yukarıda zikir ettiklerimizden anlaşılmıştır. Zira, sünnet Kur'an'ın beyanı sayılmış ve onun tamamlayıcısı olmuştur. Arada tearuz olacağı da kabul edilmemiş, zira zahiriyle taaruz varsa da, tefsir ve te'vili olduğundan, taaruz kalkar, bunun böyle olması, Kur'an'ın birinci asıl itibar edilip temel olarak alınmasına aykırı sayılmaz. Dinin dayanağı olan Kur'an'ı sünnet beyan edicidir. Kur'an'ın birinci itibar edilmesi, dini hükümlerin ikisinden de alınıp delil olmakta birleşmelerine engel olmaz.

Şatıbi, Kur'an'ın Sünnetten önce itibar edilmesini şöyle açıklar: «Sünnetin derecesi, kitaptan sonra itibar edilmiştir. Buna dair deliller var:

1 - Kitap kafidir, sünnet zannidir, sünnetin kat'iliği filcümledir, tafsinde değil. Halbuki- kitap her yönden kafidir, kafi olan zanniye takdim olunur.

2- Sünnet, ya kitabın beyanıdır, ya kitaba ziyadedir. Beyan olunca, beyan ettiği asıldan sonraya ikinci olarak kalır.Beyan olunan sakıt olunca, beyan eden de sakıt olur, fakat beyan edenin düşmesiyle beyan olunanın düşmemesi gerekmez. Demek birinci asıl o dur, sünnet ikinci kalır. Asıl olan kitap olmazsa, ona ziyade edecek bir şey de olmaz, her yönden kitap birinci asıldır.

3- Buna delâlet eden haber ve eserlerde vardır, Muaz b. Cebel!

Hadisi gibi Hz. Peygamber onu Yemen'e gönderirken sordu: Neyle hükmedeceksin? O da: Allah'ın kitabıyla, dedi. Ondan bulamazsan? dedi. Resulünün sünnetiyle, dedi. Onda da bulamazsan? deyince: Reyimle ictihad ederim, dedi.»^{144[1]}

109- Neden Kitap Birinci Delil?

İkisi de bir asıl olduğu halde, kitabın birinci itibar edilmesi ve Muaz Hadisinde olduğu gibi, kitabın baş delil olarak alınması, kuvvetli sabit ve kolay olanı almak demektir. Kur'an kafi surette sabittir, onda şüpheye yer yoktur. Sünnetin bütünü ise, araştırmaya, soruşturmaya muhtaçtır. Muhtelif kaynaklara bakacaksın, çeşitli yerlerden soracaksın, tevatür, şöret, haber-i vâhid derecesine varıncaya kadar bunları yapacaksın, aramada emanet, nakilde sadakat gerek. Bunlar hep kolay olmiyan şeylerdir. Halbuki Kur'an-ı Kerim, Allah'ın indirdiği gibi sabit. Onun için sünnet ikinci itibar olunur. O Kur'an'tn beyanıdır, tefsiridir. Kur'an'dan hüküm alınırken ondan yardımlanır.

110- Sünnete Verdiği Önem:

Biz, madem ki, Dârüsselam olan Bağdad'da sünnet imamı olan bir [zatı tanıtıyoruz, o ki, ilim talebine başladığı günden Rabbine kavuşuncaya dek, hep sünnete sarılmıştır, şunu önemle belirtmemiz gerektir: Hanbeli Fıkhında kitabın yanında, sünnetin büyük yeri vardır. Yukarıda İmam Ahmed'in bu konudaki görüşlerini kısa da olsa, biraz anlatmış bulunuyoruz, kitaptan bahsederken bunu söyledik. Kur'an'ın zahirine muhalif olan sünneti anlatırken söylediklerimize biraz daha açıklık getirmek lazımdır. İmam Ahmed (Allah razı olsun) birçok sözlerinde belirtmiştir ki, Kur'an bilgisi sünnet yoluyla olur. Bu din, sünnet yoluyla öğrenilir. İslam fıkhiinin en kestirme ve en işlek yolu sünnetten geçer. Sünnetin beyanından yardımlanmaksızın sadece kitaptan öğrenmeğe çalışanlar, doğru yolu

^{144[1]} İbrahim Şatıbi, Muvafakat, c.IV, s.7.

şaşırlar, Hak yolu bulamazlar. Bunun bir çok sebepleri var, işte bazıları:

1 - Kur'an-ı Kerim'in. ayetleri, açık surette Hz. Peygamber Aleyhis-selama itaati farz kılmiştir. Ona itaat, sünnete uymakla olur. Hayatın da hüküm ve emri ondan almak, irthallerinden sonra ondan rivayet olunan Hadislere uymak, dinde kesin bir emirdir, hükümdür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Hayır, Rabbin hakkıçün, onlar aralarında çıkan çekişmede seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam teslim olmadıkça, iman etmiş sayılmazlar.» (65: Nisa) Raviler derler ki. bu ayet, Hz. Peygamberin (ona salat ve selam olsun; Zübeyr b. Avvarn hakkında hükmü dolayısıyla inmiştir. O, Ensar'dan biriyle su akıntısından dada önce kim tarlasını sulayacağından nızâetti azısı suya yakındı, Ensar biraz uzak. Hz. Peygamber Zübeyr'e: Önce sen sula, sonra da suyu komşuna bırak, dedi. Ensar buna kızdı ve çünkü halanın oğlu olunca dedi. Hz. Peygamber buna çok alındı, rengi attı. ve: Sula Zübeyr. sonra da suyu salma, tıka, duvarlara çıkıncaya kadar» dedi- Hz. Peygamber Aleyhisselam önce Zübeyr'den komşusuna karşı hoş davranmasını istedi. Ensarı buna razı olmayınca, hükmü tam olarak belirtti ki. o da yukarıdaki toprağını tam olarak sulanmadıkça suyu aşağıdakine bırakmamak hakkıdır. Bu ayetin inmesi, Hz. Peygamberin sünnetine tamamıyla itaat gerektiğini gösterir.

Allah Teâlâ, Peygamberine karşı gelmekten sakınmağı buyurmuş-tur. «Allah'a ilaat edin. Resulüne itaal edm ve sakının.»Yine buyurmuştur: «Onun emrine karşı duranlar, yakınlarına bir tıtnenin gelmesinden, acı bir azaba uğramaktan korksunlar» "Peygamber size ne verdiyse, getirdiyse onu alın, neden nehyettiyse ondan da sakının.» Bu ayetlerin hepsi Hz. Peygambere uymağı, din ilmmı onun sünnetinden almağı, Kur'an bilgisini sünnet yoluyla öğrenmeğı emretmektedir.

2-Yalnız kitapla iktifa etmeyip sünnetten almanın vacib olduğunu gösteren Hadis-i şerifler de, bu konuda dedildir. Hz. Peygamber Aley-hisselam şöyle buyurmuştur: «Korkulur ki, biriniz şöyle der: Bu Allah'ın kitabı, ondaki helali helal tanırız, haram olanı da haram biliriz. Haberiniz olsun, benden bir Hadis ulaşan kimse onu yalan sayarsa üç şeyi yalan saymış olur: Allah'ı, Peygamberi, ve o Hadisi nakledeni.»

Yine buyurmuştur: «Şu tehlikeye düşmenizden korkarım. Sizden biri koltuğuna yaslanır, konuşur, söylenir, der ki, bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabı var. Onda bulduğumuz helali helal tanırız, onda bulduğumuz haramı da haram biliriz. Haberiniz olsun Allah'ın elçisinin haram kıldığını da, Allah'ın haram kıldığı gibidir.»

Bunun gibi birçok nasslar gösteriyor ki, bu dinin hükümlerini Hz. Peygamber Aleyhisselamın sünnetinden almak vacibdir. Sadece Kur'an bilgisiyle iktifa bici'attır. Böyle söylemek hiç birşey kazandırmaz. ; 3- İslam hükümleri çoktur. Bunların pek çoğu sünnetten alınmıştı. Çoğunda sünnete itimad olunmuştur. Süt kardeşliğinin sabit olacağı emzirme, bir kadınla halası ve teyzesiyle birlikte evlenme sünnetli sabittir. Zekatın tafsilatı sünnetledir. Diyet miktarı, harb ve sulh hükümleri, muahedeler, sulh şartları. Zimmî yani gayri müslimlerin hukuku, yapılan muahedelere uymak ve saire hepsi sünnetle sabittir. İslam hukukunu, fıkı sünnette aramıyan kimse, İslam fıkının onda dokuzunu, belki daha fazlasını zayi etmiş demektir. Kim ki sadece kitap ve reyle iktifa etmekle fıkıh elde edilir sanırsa, çok yaya kalır ve yolunu şaşırır.

111- Sened Yönünden Hadislerin Envai

İşte bunun için İmam Ahmed sünnete sarıldı ve dini sünnetten aldı. Kitap bilgisini onda aradı, diğer din ilimlerini, fıkıhı onda aradı. Şu da Bir gerçektir ki, sünnet, senedi bakımından aynı kuvvette değildir. Senedine göre derecelere ayrılır. Onun için önce derecelerini, sonra da delil olarak kullanışlarını, verilen hükümlerin kuvvetini belirtelim. İmam Ahmed'in bunlar hakkındaki görüşlerini, diğer imamlardan muhalif ve liuvafık olanları görelim:

Hadis uleması ve fukaha Hadisleri, sened yönünden dörde bölerler: Mütevâtir, Meşhur, Haber-i vahid, Mürsel.

Mütevâtir Hadis: Yalanda ittifak etmeleri mümkün olmayacak tadar, adil bir cemaatin, öyle bir cemaattan rivayet ettiği Hadistir. Bu şened hep böyle kuvvetli devam edecek, başı, ortası, sonu böyle ola-qak. Beş vakit namazın rek'a'leri, zekatın miktarı vesaire böyle sabittir.

112- Mütevâtir Hadis:

Mana itibariyle Mütevâtir olan Hadisler çoktur. Fakat metin ve nass olarak mütevâtir olanlar azdır. Ulema bunlarda da ittifak halinde değildir. Mütevâtir Hadislerden bir kaç şunlar: «Kim bilerek benim namıma yalan uydurursa cehennemde yerini hazırlasın.» «Amel niyete bağlıdır. Herkesin niyetine ise eüneoğçeçer.Hicreti Allah'a ve Peygamberine yönelik olanın hicreti Allah'a ve Peygamberedir. Hicreti elde edeceği dünyalık veya alacağı bir kadına dönük ise hicreti de ona (mal. Veya karına) yönelik olur.

Mütevâtir Hadis, yekin ve kesinlik ifade eder. Ulemanın çoğuna göre mütevâtir Hadisle, hasıl olan ilim, müşahede ile sabit olan ilim 9°bidir Bir kısım ise yekin değil, itmi'n'an Hade eder demiştir. İtmi'nantn 9" anası, vehim ve şek ihtimali var, fakat bu ihtimal delilden doğmadı-öından-öna itibar yoktur, bu senedsiz bir akıl ihtimaldir, dikkate alınmaz. Bu görüşü şöyle açıklarlar; Mütevâtir, birlerden oluşur. Bunların birer-birer, hepsinin yalana ihtimali vardır. Böyle olan ihtimallerin birbirine katılmasıyla o ihtimal ortadan kalkmaz. Eğer ihtimal kesilip bir araya gelmekle, yalan imkanı kalkmış olsa, o zaman caiz olan birşey, imkansız hale gelir ki, yani caiz olan yalan, imkansız olmuş olur ki, bu ise muhaldir, batıldır. Batılın doğuracağı şey yani yalanın kalkması olamaz, mantıki bir düşüncedir bu.

Mütevâtir, müşahede gibi kesinlik ifade eder diyen Cumhur ulema ise diyorlar ki: İnsanlar yaradılışları gereği buna alışık, böyle haberleri kabul ederler. İnsanlar çocuklarını müşahede ile tanıdıkları, bildikleri gibi babalarını mütevâtir haberler yoluyla biliyorlar, kendilerinin küçüklük hallerini, büyüüp yetişmelerini hep böyle haberler yoluyla biliyorlar, nasıl ki mütevâtir haberler biliyorlar, evlerinin yerini müşahede ile bildikleri gibi. Bunda şüphe edecek birşey yoktur.

İnsanların eskiden beri anlaşıp üzerinde ittifikleri şeylerin doğruluğunu mantık da kabul eder. İnsanlar çeşitli tabiat ve meşreblerde yaratılmışlardır, bunda ittifak halinde değildiler, çünkü çok kalabalık olmaları, ittifaka mani oluyor, fakat ancak işitme yoluyla bir şeyde ittifak ederler. Bu da tevatürle sabit olan bir haberin kesin olduğunu ifade eder. Mütevâtir Hadisler, Müslüman ulemasının icma'ile, delildir. Ancak sözlerine itibar olunmayana İslam adını taşıyan bir zümre kabul etmez, İmam Şafii bunlarla Basra'da tartışma yaptığını Ümm kitabında nakleder. Bunlar yok olup gitmişler, tarih sahifesinden silinmişlerdir,

113- Meşhur Hadis:

Meşhur veya Müstefiz Hadis: Senesinde birinci veya ikinci tabakada bir kişi olup sonradan kalabalık bir cemaatin tevatür derecesine varan bir senedle rivayet ettiği Hadistir. Birinci tabaka ahab, ikinci tabaka tâbündir. Hadis, tabiin arasından veya onlardan sonra yayılıp şöhet bulursa Meşhur adını alır. Ondan sonra şöhet bulana meşhur denilmez, çünkü Hadisler artık yazılmış, isimlerini almışlardır.

İkinci veya üçüncü asır ulemasının meşhur olarak kabul ettin Hadis, eğer birinci tabakada haber-i vahid ise, Hanefiler onu haber-' vahid ile mütvâtir arasında bir derecede kabul eder ve onunla Kur'an1 tahsis eder, onunla ahkâmı ziyade yaparlar. Haber-i vâhid ile meşhur arasındaki fark Hanefilere göre şöyledir: Haber-i vahidle Kur'an'ı tahsis etmezler, Ahmed ve Şafiî ise bununla tahsis ederler. Malik ise Medine halkı amelî veya kıyasla kuvvetlenirse o zaman haber-i vâhidle Kur'an'ı tahsis eder. Onlarca haber-i vahidle meşhur arasında fark, ancak râvilerin çokluğundadır. Bu da ancak tercih yapmağa yarar.

114- Haber-i Vâhid Hususunda Delildir:

Haber-i vâhid ki, Şafiî ona Haber-i has der, her asırda bir kişinin bir kişiden rivayetidir. Bir kaç kişi de olsa, şöhet derecesine ulaşmadıkça haber-i vahid kalır. Haber-i vahid zan ifade eder, kat'iyet ifade etmez. Onun için Cumhur ulema onları amel babında delil alırlar, itikad hususunda delil saymazlar. Zira akide kafi delile dayanır, şüphe ile olmaz. İtikad, delile dayanan kesim ilim demektir. Onun için zannı olan şey, delil olmaz. Amel öyle değildir, o râcî olan üzerine kurulur, ihtimali ortadan kaldırmak yeter. Râvinin adil ve mevsuk olması, doğruluk cihetini tercih etmeğe yeter. Yalan ihtimali ortadan kalkar, öyleyse o haber-i vahidin iktizasınca amel edilir. İşte onların mantığı böyle işliyor. Ve bunun gereği de bu. Eğer muamelat hükümlerinde, amellerde iş sadece, şüphe bulunmayan kesin delillere dayanmış olsaydı, o zaman böyle delil bulmak güç olduğundan, hükümler durur, insanların işleri muattal kalır, muamelat yürümez, hakla hüküm verilmez, batıl defi' olunamaz.

115- Haberi Vahidi Alması

Cumhur ulemanın haber-i vâhid hakkında görüşü böyle, onu amel babında delil alıyorlar, itikad hususunda almıyorlar. Acaba İmam Ahmed'in görüşü de böyle mi? Amelde alıp itikad da red mi ediyor. İmam Ahmed'in itikad konusundaki görüşlerinden sünnete ve selef-i salih olan bağlılığından, çağında sorulan suafjere verdiği cevaplardan anlıyoruz ki, o haber-i vahidi amelde olduğu gibi, itikad babında da delil olarak alıyordu. Kabir azabı, Münker ve Nekir, Havzı Kevser ve şefaate, kalbinde imanı olanların günahları kadar yandıktan sonra Cehennemden çıkmaları, bunların hepsi Hadisten alınma inançlardır. O zühd ve Han itikad ve amel hakkında Hadislerin getirdikleri her şeyi Müsedded D. Müserhed Basriye yazdığı risalesinde şöyle der: Mizan haktır, sırat haktır, Havz-ı Kevsere, şefaate iman haktır "tirsîye, iman haktır. Ölüm meleğine, ruhları kabzettğine, sonra ruhları tekrar cesede döneceğine, Surun üfürülmesine, Deccalın çıkana Meryem oğlu İsa'nın inip onu öldüreceğine iman

haktır.»^{145[2]} Bunların çoğu Haber-i vahidle sabittir.

İmam Ahmed'in (Allah ondan razı olsun) ruhu, Hz. Peygamber Aleyhisselam ve Ashab-ı Kiram sevgisiyle doluydu. Hz. Peygamberden sahih bir senedle rivayet olunanları kalbiyle kabul eder, ruhunda ayrı bir köşede taşırdı. Onlara derin bir inançla sarılırdı. Sünnetle sabit her şeye Kur'an-ı Kerim'in getirdikleri gibi inanırdı. Gerek iman ve itimade, gerek amel ve akla dair olsun, Hadisler arasında bir fark yapmazdı.

116- Mürsel Hadis:

Hadislerin dördüncü kısmı Mürsel denen Hadislerdir. Mürsel Hadisler için iki ıstılah vardır: Biri Hadis alimlerinin kullandığı tabirdir, onlara göre senedi Tabiine kadar varır, tabii, sahabenin adını zikretmeden Hadisi Hz. Peygamberden rivayet eder, arada sahabe senedi kopuktur. Eğer sened'de Tabiinden önce bir râvi atlanmış ise, ona Münkati denir. Mürsel denilmez.

İkincisi: Hadisin senedinde sonundan itibaren Hz. Peygambere ulaşıncaya kadar bir ravi zikredilmemiş ise, ona Mürsel denir. Bu kopukluk ister sahabi, ister diğerleri olsun hep birdir, Tabii, sahabeyi zikret-memiş olduğu, ondan sonra gelen ravi de arada bir boşluk bırakmış olabilir. Hangi tabakada olursa olsun senedin silsilesinde bir kopukluk varsa, o Mürseldir. Bu son tabir, her devirde fukaha, imamlar, usul-ü fıkıh yazarları tarafında kullanılmıştır, birinci tabir Hadis âlimlerinde meşhurdur.

117- Mürsel Hadis'in Delil Sayılması:

Mürsel Hadisin delil olup olmaması ihtilafıdır. Hadis ulemasından bir kısmı onları delil almaz, zayıf Hadis sayar.

Nevevî, Takrib adlı eserinde alimlerin, fukahanın çoğunun ve usulcülerin görüşü budur, diyor. Bunun sebebi, aradaki ravinin meçhul olmasıdır. Çünkü ismi tanınmayan bir ravinin rivayeti red olunca hiç ismi zikir olunmayan kimsenin rivayeti elbette kabul olunmaz.

Fakat bu rey, fukahaca meşhur değildir. Dört mezhebe göre kabul olunur. Ancak bazısı, alelittlak kabul eder, bazısı şartla kabul eder ve onu Müsned'den sonraya bırakır. Şafii bir takım şartlar arar, Ebu Hanif e, Sahabi ve Tabi'in mürselini kabul eder. Tabiinden sonra gelenlerin mürselini kabul etmez. İmam Malik ise, Mürselleri kabul eder, ve onlara göre fetva verir, ancak o Hadis rivayetini çok ince arar ve mevsuk kimselerin mürselini alır. Şartlarına haiz olmasını arar.

İmam Malik'in ve Ebu Hanifenin Mürsel Hadisleri kabul etmeleri, rivayette gevşeklik gösteriyorlar demek değildir, herkesin Mürselini mutlak surette kabul etmezler. Doğru bildikleri mevsuk kimselerin Mür-sellerini alırlar.onlara güvenleri vardır. Hadis meşhur olduğu için senedi tam zikretmeğe lüzum görmemiş olabilir, derler. Tabiinden bazılan bunu açık söylemiştir. Hasan Basri der ki: «Bir Hadisi dört sahabi rivayet ederse, dördü bir arada toplanır, onun doğruluğunda şüphe kalmaz, onu Mürsel olarak rivayet ederdim. Eğer filan dedi, dersem, o onun rivayetidir,fakat: Hz. Peygamber buyurdu, dersem onu 70 kişiden veya daha fazlasından işitmişim demektir. «A'meş demiştir ki: İbrahim'e: Abdullah'tan Hadis rivayet ettiğinde, onun senedi şöyle, dedim. Bana şöyle dedi: Sana: Filan Abdullah'tan rivayet etti dersem, bana o rivayet etmiştir. Eğer Abdullah dedi, dersem, onu başkaları da rivayet etmiştir.» Anlaşıldığına göre: Yalan rivayet başlamadan önce Tabiin ve onlardan sonra gelen tabiin çok İrsal yaparlardı. Fakat yalan rivayetler başlayınca, senedi söylemeğe mecbur oldular, ravinin bilinmesi gerekti. Tabiinden İbni Srin şöyle der:«Fitne çıkmadan önce biz Hadisi senediyle söylemezdik. İşte bunun için Mürseli kabul eden Ebu Ha» nif e ve Malik bir takım şartlar aramışlardır. İmam Malik'in Mavattâ'i'ni inceleyen ve isnadla ilgili kitaplara bakan kimse, onlarca Mürselin, haber-i vâhid derecesinde olduğunu görürler, tearuz halinde tercih yaparlar, kuvvet derecesine bakarlar. Bu iki İmamın tâbi'leri arasında sonraları görüş ayrılığı doğdu ise, bundan ilen gelir. İmamlardan Mür-seli alelittlak kabul edenler, adalet .ve iyi hıfz şartından başka .birşey aramazlar.

118- İmam Şafii'nin Görüşü:

İmam Şafii'nin reyine gelince: Mürseli, Müsned mertebesinde tut-rrıaz, onda birtakım şartlar arar, ona göre kabul eder Şafii, Ahmed'in üstadı olduğundan,şafii'nin görüşlerini biraz açıklayalım, çünkü onun nörüşlerini açıklamak, Ahmed'in görüşünü açıklamak sayılır.

İmam Şafii mutlak olarak Mürseli kabul eder, fakat iki şart arar. Biri irsali yapanda, diğeri Mürsel olan Hadiste, o ravinin tabii olmasını nemde bir çok sanabıyla görübinesim şart koşar, Said b. Müseyyeb, Hasan Basri gibi çok sahabiyle görübemiyen Tabiinin rivayetini almaz.

Mürsel Hadisin Kabulü için de onu takviye eden dört şart arar:

^{145[2]} İbni Cevzî, Menâkıb, s. 169.

1- Mevsuk ve emin raviler o manada bir Hadisi Müsned olarak rivayet etmiş olmak. Bu müsned Hadis aynı manadaki Hadisi takviye etmeli. Bana göre delil o zaman Müsned Hadis olur, Mürsele gerek kalmaz.

2- Aynı manada, başka bir tankla rivayet edilmiş başka bir Mürsel Hadis bulunmak, bu ikisi birbirini takviye eder. Ancak bu Mürselin mertebesi, birinciden geridedir, çünkü onu Müsned takviye etti, bunu ise

Mürsel takviye ediyor.

3- Mürseli bir sahabe fetvası veya kavli takviye etmelidir. Çünkü böyle uygun olmaları, bu Mürselin ashab indinde mu'teber bir aslı olduğunu gösterir, ashab ona göre fetva vermişlerdir.

4- Mürseli, ehl-i ilimden bir cemaat kabul etmiş ve onunla fetva vermiş olmalıdır. Meselâ: İmam Malik, Ebu Hanife, İbrahim, Süfyan b. Uyeyne, Sevri kabul ettilerse, bu bir nevi şehadettir, kabul olunur. Ancak bu, ilik üç dereceden sonra gelir.

İmam Şafii'ye göre Mürsel Hadis, senedi muttasıl olan derecesinde olamaz. İkisi tearuz ederse, muttasıl tercih olunur. Bunu şöyle açıklar: Mürsel olan Hadiste bir gölge var, adı söylendiği zaman şüphe uyanma ihtimali mevcut, rivayeti belki kabul olunmaz. Onu başka bir Mürsel takviye de etse ikisinin de çıkış yeri bir olabilir. Onun için Müsned kuvvetlidir.»

119- İmam Ahmed'in Görüşü:

İmam Ahmed'in üstadı Şafii'nin görüşü böyle. İmam Ahmed bunların bir kısmında ona muvafık, bir kısmında da muhalif kalmıştır.

İmam Ahmed Mürsel Hadisleri delil olarak alır, ancak onları sahabe fetvalarından sonraya bırakır ve zayıf Hadislerle bir tutar. Şafii onları, sahabe fetvalarından önce tutar, Ahmed sonraya bırakır. Çünkü o sahabe fetvalarını müsnedden sayar. Bunu ileride beyan edeceğiz. Zaruret halinde zayıf Hadisleri kabul ettiği gibi, Mürsellersi de kabul eder. Çünkü o bunları, kıyas ve reye tercih eder. Kıyasa ancak mecburiyet halinde gidilir. Kesik bir senedle de olsa Hz. Peygambere nisbet olunan Mürsel Hadis varken, kıyasa zaruret yok demektir.

Bunu burada söylerken şu gerçeği de belirtelim ki, İmam Ahmed, Mürseli, aslında reddedilmesi gereken zayıf Hadis mertebesinde, saymıştır. Onun için sahabe fetvalarını ona tercih eder. Bu fetvaları sahih Hadiste asla takdim etmez. Böylece o da Mürsel Hadis, zayıf Hadis gibidir, diyen Hadis alimlerine katılmış oluyor. Onunla ancak zaruret halinde fetva veriyor, Çünkü din hususunda kendi görüşüyle fetva vermektense, Mürsel Hadisle fetva vermeyi uygun görüyor. Böylece diyebiliriz ki, İmam Ahmed, Mürsel Hadislerde üstadı Şafii'den daha müsamahalı değildir, belki daha çok reddeder, çünkü onları zayıf Hadisler mertebesine koymuştur ve ancak zaruret halinde delik almıştır.

120- Zamanın Rolü:

Burada Mürsel Hadisleri kabulde zamanın rolünü görüyoruz. Eskiler daha çok kabul ediyor, zaman geçtikçe sıkı tutuyorlar, kabul azalıyor. Ebû Hanife, Malik, Evzaî. Süfyan b. Uyeyne ve diğerleri Mürsel Hadisleri kabul ediyorlar, mevsuk olmaktan başka şart aramıyorlar. İmam Şafii gelince bakıyoruz ki, kabul şartlarını sıkı tutuyor, bir takım kayıtlar koyuyor, şehadet arıyor. İmam Ahmed geliyor, onları zayıf Hadisler sırasına koyuyor ve sahabe fetvalarını onlardan öne alıyor. İmam Ahmed'den sonra gelen Hadis alimleri, mürsellersi daha çok reddetmeğe başlıyorlar, zayıf sayıyor, çoğu onları delil olarak almıyor. Zamanla orantılı olan bu değişme neden? Bunun cevabı açık; Zaman, Hz. Peygambere yakın oldukça mevsuk kimseler çok, ismi zikir olunmayan ravi mevsuk ve emin sayılıyor. Onlara güven fazla. Fakat zaman uzaklaştıkça itimad azalıyor, güven kalmıyor. İmam Şafii ve Ahmed zamanında durum, eskiye göre değişiktir.

Şunu da belirtelim ki, İmam Ahmed, Hadis dinlediği ve aldığı kimselerde, ravilerde, Ebu Hanife ve Malikin aradıkları zabt şartını aramazdı. Onun için ismi zikir olunmayan raviye bakışı, onlardan farklı oldu. (Allah cümlesinden razı olsun.)

121- Ravilerde Aranan Şartlar:

Şimdide İmam Ahmed'in ravilerde aradığı şartları, bunda ne kadar şiddetli davrandığını, Hadisleri incelemesini görelim. Bu hususta üstadı Şafii ve eskilergibimi hareket etti, yoksa başka bir yol mu tuttu?

İmam Ahmed, Müsnedine yalan rivayetler almadı, mevsuk ve adil kimselerin rivayetini aldı. Takva ile maruf, sadakatla meşhur olan mevsuk kimseden rivayet etti. Hadisin metnine başka bir Hadis tearuz ederse, o zaman ancak reddeder. Kabul için onu, Kitabullah'a arzı şart koşmaz. Sünneti kitabın beyanı sayar. Onun için Müsedded b. Müser-hed Basriye yazdığı risalesinde şöyle der:

«Sünnet bizim indimizde Hz. Peygamber Aleyhisselamın asarıdır. Sünnet Kur'an'ın tefsiridir, Kur'an'ın delilidir. Sünnetin yanında kıyas olmaz. Sünnete tabi olunur, onunla heva ve heves terk olunur.» O sünnetin kabulü için bir takım kaidelere muvafakati şart koşmaz, onların hepsini kabul eder. Sünnet, ancak senedi daha kuvvetli bir sünnete muhalifse, o zaman reddeder. Ravileri mevsuk, sayısı fazla, şöreti çok olan ravileri alır. Zayıf olanları reddeder. Kuvvetli olanların derecesi yüksektir. Yalan duyulmayan, takva sahibi kimselerin zabtı noksan da olsa, onların rivayetini alır. Onlarla başkalarını mukayese eder. Eğer daha kuvvetlice mevsuk bir ravinin rivayetine muarız ise, o zaman reddeder, senede bakar. İbni Teyyime bu konuda şöyle der:

«Hadiste yanıldığı için ravi zayıf sayılabilir, fakat Hadisi sahih olabilir. Başka rivayetler onu takviye edince, onun rivayetini kabul ederler. Çünkü birkaç tankla gelen Hadisler, birbirini takviye eder ve ilim hasıl olur. Buna örnek Abdullah b. Lu heyadır. O İslam ulemasının ulusudur. Mısır'da kadıydı, çok Hadis rivayet eder. Kitapları yandı, hafızasından rivayete başladı. Hadislerinde çok yanılma oldu. Halbuki çoğu sahih Hadistir. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: «İbni Luheya gibi itibar ederek öyle adamın Hadisim yazamam» Onun yolu bu. Yalan söyleyenden almaz. Yanılan kimsenin Hadisinin takviye maksadıyla alır.» Bundan anlaşılıyor ki, İmam Ahmed kasden yalan söyleyenin Hadisini almıyor. Fakat takva ehli kimsenin zabtı, hıfzı tam olmasa da alıyor. Ancak daha mevsuk kimse bir Hadis rivayet ederse, onu alıyor diğerini reddediyor.

Burada, yukarıda geçen sözlerden anlaşılan şey üzerine bir uyarıda bulunmamız gerekir. O zabtı tam oimyanların Hadislerini alıyor, fakat inceliyor, onları tenkid ediyor, onlardaki şüpheleri araştırıyor. Çünkü yanlışlıkların çokluğu onda şek ve şüphe ihtimali uyandırır, her ne kadar başka rivayetler onu takviye etse de, bu zan vardır.

122- Sened Bakımından Hadislerin Nev'ileri:

Buraya kadar senedin muttasıl ve munkati' olmasını, ravilerin, çokluğu ve azlığı bakımından sünnetin nevi'lerinden bahsettik ve imam Ahmed'in hangilerini kabul ettiğini, delil almasını anlattık. Şimdi de Hadis alimlerinin Hadisleri tertibini, haber-i vahidleri nasıl sıraladıkları, Ahmed'in bunlardan hangilerini aldığını anlatalım. Hadislerin isimlerinin tafsilatına dalacak değiliz. Burada Hadislerin üç mertebesini sayacağız: Sahih Hadisler, Hasen Hadisler ve Zayıf Hadisler. İmam Ahmed, sahih ve Hasen bulunmayınca zayıf Hadislerle nasıl fetva verirdi, onu açıklayacağız.

123- Sahih Hadisler:

Hadisciler sahih Hadisi şöyle tarif ederler: Adil ve mevsuk kimselerin muttasıl senedle rivayet ettikleri ve illetten hâli olan Hadistir. Muttasıl kaydıyle Mürsel ve Munkati' Hadis çıktı. Çünkü onun senedi Hz. Peygambere ulaşmaz, adalet kaydıyle de adil olmiyanlar çıktı, mevsuk kaydıyle de zabtı, hıfzı olmtıyanlar çıktı, illet ve şaz kaydıyle de, rivayetinde kusurlu olanlar, bazı halleri uygun görülmeyenler çıktı.

Hadisi Hasen:

Mevsuk kimseye yakın olan ravinin veya mevsuk ravinin muttasıl olmayana senedle müteaddit vecihle rivayet ettiği Hadistir. Bunun da sahihde olduğu gibi illetten ve şaz olmaktan hali olması şarttır. Muttasıl yollarla rivayet olunması, onu delil almağa sebeptir. Ravileri hakkında itimad olunur. Hasen Hadisin mertebesi, sahihten sonra gelir. Taaruz edince sahih tercih olunur. İbni Kayyim, Hasen hakkında şöyle der: Birkaç tankla rivayet olunur, içlerinde yalanla itham olunan bulunmaz, ravilerin hepsi adil ve mevsuk, zabtı yerinde kimselerdir.

Zayıf Hadis:

Nevevinin tarif ettiği gibi: Sahih ve Hasen Hadisin şartları bulunmayan Hadistir. Raviler adil değildir, yalancı olabilirler, rivayet yolları çok değil. Sazlık veya illet var. Bütün bunlardan dolayı zayıf sayılır. Zayıf haberler derece derecedir. Kabulden en uzak olanı mevzu' olandır, yalan olduğu sabittir. Sehâvî der ki: Alimler, sahih senedle sabit olanları inceledikleri gibi en çürük senedler üzerinde de konuşup tenkid etmişlerdir. Böylece sahih olanları olmiyanlardan ayırmışlardır.

Bazı zayıf Hadisler, inceleme sonucu hasen derecesine yükselir. Mesela rivayet tarıkları çok olur, başka başka yollardan rivayet olunur, birbirini takviye ederler. Tedrib sahibi der ki: Ravisi yalancı veya fasık olduğundan dolayı zayıf olan, müteaddit yolla da rivayet olursa, bu vasfından çıkamaz. Birkaç yolla rivayet olununca aslı olmayan Münker Hadis olmaktan çıkar, hıfzı kötü, hali bilinmeyen ravi Hadisi haline gelir. Zayıf olma hali azalır, böyle olunca mecmu' itibariyle belki Hasen derecesini

bulur.» Nevevi şöyle der: «Zayıf hadis mutaaddit yolla gelirse Hasen derecesine çıkar ve kabul olunur.» Demek zayıf Hadis, bazen Hasen oluyor ve onunla amel ediliyor. Fakat bu tekbaşına rivayetle olmuyor, mutaaddit kişilerin mecmu'unun rivayetiyle oluyor.

124- Hadislerin Kısımları:

İmam Ahmed devrinde Hadis böyle ayrılmazdı, bu ondan sonra başladı. İmam Ahmed'e göre Hadis ya sahih olur, kabul edilir, veya zayıf olur. Sahih Hadisin şartları bulunmaz. İbni Teyyime bu konuda şöyle der: Hadisleri ilk defa böyle sahih, hasen ve zayıf diye üçe ayıran Ebu İsa Tirmizi'dir. Ondan önce böyle bir taksim yoktu. Tirmizi bundan muradını şöyle açıklar. Hasen Hadis, mutaaddit yolla rivayet olunur. Yalan ve şaz olmıyan Hadistir. Bu adil kişinin rivayet ettiği Sahih Hadisten sonra gelir. Zayıf ise, ravisi yalanla itham olunan ve hıfzı kötü olan, Hadistir. Meçhul kişinin rivayeti de böyledir. Tirmizi'nden önce böyle üçe taksim eden olmamıştır. Onlar Hadisi sahih ve zayıf diye taksim ederlerdi. Onlara göre zayıf da iki türüydü. Bazısı Hasene yakındır, amel olunur, bazısı vardır, amel olunmaz, ona vâhî denir.»

Görüldüğü üzere Ahmed'in çağında: Ravileri adı! ve mevsuk olan Sahih Hadis vardı, bir de ravileri mevsuk olmıyan zayıf Hadis vardı ki,

eğer ravi yalanla müttehem değilse ve bir kaç tankla rivayet olunduysa Hasen derecesine çıkardı, eğer ravi böyle değilse ya mevzu veya vâhî denir ve onu almazdı.

125- Zayıf Hadislere Dair Görüşü:

Bu mevzua dalarak bu Hadis kısımlarını ve rivayet nevilerini zikrettik, çünkü İmam Ahmed'in zayıf haberleri alıp sahabe fetvalarından sonra onlarla amel ettiği rivayet olunur. Ulema, onun Müsnedinde zayıf haberler var diyor. Ravisi yalanla tanınmamış ise o gibi zayıf Hadislerle amel ederdi. İyi hıfz etmemiş olanların rivayetlerini alırdı, İbni Luheya gibi yanlışlık yapanlardan naklederdi, takva sahibi olanların rivayetlerini alırdı.

126- Zayıfları Almanın Tehlikesi ve Almayanlar:

İmam Ahmed'in bu konudaki görüşünü ve zayıf Hadisi hangi şartlarla aldığını beyandan önce, üç mezheb zayıf Hadisi aldığını söyleyebiliriz:

Büyük Hadis âlimlerine göre ise, ne hükümde, ne de vaazda zayıf Hadis kabul olunmaz, Buhari, Müslim bunlardandır. Müslim, zayıf Hadisi alanları çok kötüler ve sahihinin mukaddemesinde şöyle der:

«Sahih rivayetle sakat olanı ayırmayı bilen herkese vacib olan o . dur ki, ancak mevsuk kimselerden rivayet edip bid'at ve dalalet ehlinin rivayetlerini reddetmelidir. Buna delilimiz, Allah Teâla'nın buyurdıklarıdır. « Ey İman edenler, size f asık bir adam bir haber getirirse, onun doğru olup olmadığını araştırın. Yoksa bilmiye-rek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de, sonra yaptığınıza pişman olursunuz.» (Hucurat: 6) «Razı olacağınız şahid-ler» «İçinizden adil olanları şahid tutun». Bu ayetler fasıkın haberinin kabul edilemeyeceğini, adil olmıyanın şehadetinin reddedileceğini gösterir. Bazı vaızların ve kıssacıların teşvik veya tehdit için anlattıkları haberlere gelince, bunlar çok mübalağalıdır. Asım derki: Kıssacıların meclisine oturmayın. Yahya b. Sa'î'd demiş ki, Bu gibi salih geçinen kıssacılar çok yalan Hadis söyler, yani onların konuşmalarına yalan karışır, bilerek yalan söylemezlerse de mübalağa yaparlar.

Bu dinin hükümleri ancak kitap ve sabit sünnetten alınır, zayıf haberler sabit sünnet değildir. Onları almak, dine ziyade etmek olur. Ve bu da ayetle yasaktır. «Bilmediğin birşeyin ardına düşüp gitme.» Fasıkların sözünü almak memnu'dur, din hususunda iyi nakil yapamıyanlar da öyledir. Nass bulunmayan hususta kişinin kendi re-yiyle söylemesi daha iyidir, çünkü hiç olmazsa hatası kendisine ait olur, sabit olmıyan bir haberle söylerse o zaman Hz. Peygambere nisbet olunur ve çok büyük günah olur. Onun için bu ulema zayıf Hadisi almazlar, ancak bir çok yolla gelip de Hasen derecesine çıkarsa o zaman alırlar. Birinci görüş budur.

127- Fazilete Dair Olanları Alanlar:

İkinci bir görüşe göre, amel babında değil, fakat fazilete teşvik babında alınır. Bu fıkıh ve Hadis ulemasından bir gruba nisbet olunur. İbni Abdul Ber der ki, fezaile dair Hadislerde, amele dair Hadislerde aranan aranmaz.» Hâkim de şöyle der: «Ebû Zekerriyya Anberiyi şöyle derken işittim: Bir haber helali haram, haramı helal kılan ve bir hüküm bildiren nev'iden olmayıp da tergip ve tehdide dair ise, ona biraz göz yumulur, onun rivayeti pek sıkı tutulmaz.»

Beyhakî'nin nakline göre Abdurrahman b. Mehdi şöyle demiş: «Hz. Peygamberden helal ve harama dair rivayet ettik mi, senedi çok sıkı tutarız, ravileri tenkid ederiz. Fazilete ve azaba dair rivayet ettik ki, senedi gevşek tutarız, müsamaha gösteririz. Meymûni'nin nakline göre İmam Ahmed (Allah ondan razı olsun) böyle sözler söylemiş ve şefkata dair Hadislerde biraz yumuşaklık gösterilir, hikmetli olmasına bakılır. İbni İshak'ın, Sîreti hakkında şöyle dediği söylenir: İbni İshak megaziye dair Hadisleri yazıyor, Helal ve harama gelince (Elini yumruk gibi yaparak) bize böyle sağlam adamlar gerek, demiş. Bu sözleriyle iki şeyi gösterir:

1- Teşvik ve tehdide dair olan zayıf Hadislere karşı bazı ulema müsamahalı davranır. Bana kalırsa, bu Hadislerin ifade ettikleri manayı kasederlerse, bu olabilir, fakat buna gerek yok, çünkü İslamın umumi hükümleri arasında fazilet hakkında o kadar çok şeyler var ki, böyle zayıf Hadisleri almağa hiç de lüzum yok. Yok, onlardaki hükmü Hz. Peygambere nisbet etmek, bunu Peygamber söyledi demek isterlerse, bunu isbat eden sahih bir sened yok, söylemeleri doğru olmaz. Haram ve helal hususunda senedi sıkı tutup diğerlerinde müsamaha göster-

mek de tehlikelidir.

2- Bu nakillerden anlıyoruz ki, Ahmed b. Hanbel helal ve harama dair olan haberlerde sıkı davranıyor, öyle olmıyan haberlerde yumuşak davranırdı. Bundan çıkan netice şudur: Ahmed fazilete, ma-gaziye, tergtb ve terhibe reyile hüküm vermiş olmamak için, bu konuda zayıf Hadisleri kabul ettiği de söylenir.

128- Zayıf Hadisi Kabulün Üç Şartı:

Üçüncü görüşe göre bu konuda sahih ve hasen Hadis yoksa, o zaman zayıf olan kabul olunur. Ebû Davud'un görüşü de budur. Ahmed'in (Allah ondan razı olsun) görüşü de böyledir, ancak o sahabe fetvası varken bunu almaz, çünkü sahabe fetvası, zayıftan öncedir. İbni Hacer, zayıf Hadisi alanların üç şartını şöyle bildirir:

1 - Çok zayıf sayılmamak: Yalancıların, itham olunanların, çok yanı-lanların haberleri bunun dışında kalır, onlar kabul olunmaz. Bu şartla ulemaca ittifak vardır.

2- Amel olunması caiz olan bir konuyu içermek. İslamda kabul olunmuş sabit kaidelerden birine aykırı, garip birşey getirirse o alınmaz.

3- Onunla amel ederken onu sabit bir amel itikadiyle değil de, ihtiyat olarak almak. Yani onu, dinde reyile hüküm vermektense, bunun nisbeti sahihtir ihtimaliyle ihtiyaten almak, sahih diye değil.

129- Ahmed'e göre Sahih ve Zayıf Dereceleri:

Zayıf Hadisle amel hususundaki üç görüş bunlardır. İmam Ahmed (Allah ondan razı olsun) zayıf Hadisi alır, onu kıyastan önce sayar, bu bahsin başlarında, İbni Kayyim'in bunu te'yid ettiğini söyledik, fakat zayıf Hadisi, asla sahih derecesinde tutmaz, hatta onu sahabe fetvalarından sonra alır. İmam Ahmed bu konuda oğlu Abdullah'a şöyle nasihat eder: «Görüyorsun ki, insanlar rey sahiplerine kalbinde bir şüphe olarak bakıyorlar. Zayıf Hadis bana, reyden daha sevimlidir. Abdullah sormuş: Bir adam bir memlekette bulunuyor, orada sahih Hadisi sakat olandan ayırmıyan bir hadisci ile bir de rey sahibi olan var, başka soracak kimse yok, meselesini hangisine sorsun? Cevap vermiş: Hadis sahibine sorar, rey sahibine değil! İbni Cevzi, Ahmed'in zayıf Hadisi, kıyasa takdim ettiğini söyler. Oğlu Abdullah da şöyle demiştir:

«Oğlum, o babda ona karşı gelecek birşey yoksa zayıf Hadisten çekinmem.»

Zikrettiğimiz gibi, ehline göre, Ahmed'in (Allah razı olsun) Müsnedinde zayıf Hadisler vardır. Çünkü o çağındaki ravilerin hepsinin rivayetlerini toplamayı amaç bilmisti. Alimlerden her öğrendiğini topluyor, duyduğunu yazıyor, ancak muhalifi bulunduğu sabit olanı reddediyordu. Bu da mevsuk ve raviilerin sayısı çok olma, sadakatla meşhur bulunma yönünden daha kuvvetli olmakla sabit oluyordu. Oğlu Abdullah'ın dediği gibi, o babda ona muhalif birşey yoksa, zayıf rivayeti reddetmez.

130- Müsned'deki Zayıf Hadisler:

Biz bu konuda onun Müsned'inden misal vermek istiyoruz, herhangi bir cüzü abalım ve sahabe rivayetlerinden birine bakalım, içlerinde zayii var. Sa'id b. Müseyeb gibi mevsuk kimselerin mürsellerini bir yana bırak, içlerinde zayii ravilerin bulundukları da var. İster muttasıl, ister munkatıl senedle olsun. Üç tane örnek vereceğiz. Hz. Ömer'e ait Müsnedi bulunduğu yeri açtık, diğerleri gibi orada bu tür Hadisler var. İbte misaller:

Ebû Yeman Hakem b. Nâh'den rivayet olunur. Ebû Bekir Abdul-lah'dan o. Rasid b. Sa'd'dan o da Hamza b. Abdikelal'dan rivayet ederek demiş ki: -Ömer b. Hattab, birinci seferinden sonra Suriye'ye gitti. Oraya, yaklaşınca Suriye'de Tâün hastalığı bulunduğu haberini aldılar. Ashab, donelim.

Taun olan yere girilmez, tehlike var, dediler, Ömer de Medine'ye dönmeye Karar verdi. Ashab toplanıp onlarla konuyu müzakere etti. Ben de yakınlandıydım, onu şöyle derken işittim: "Taun var diye oraya yaklaşmışken ben, Suriye'ye girmekten alıkoymayın. Vebadan kakmak, ecelimi geciktirmez. Veba olan yere girmek de eceli çabuk getirmez. Benim görececek elerim vardır. Suriye'ye gir-şeydim, sonra oradan Humusa inecektim. Ben. Hz. Peygamberi şöyle derken işittim: Allah Teâlâ kıyamette oradan yetmiş bin kış hasredecek, onlara ne soru. ne hesap olacak. Onların kalkacakları yer zeytin ile kırmızı toprak aradı.»^{146[3]}

Hadis erbabı bu Hadisi zayıf sayar. Senedinde zayıf ravı var, o da Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Meryem'dir.^{147[4]}

b) Ebû Dâvud Tayalîsi Hadisi. Ebû Avâne Davud Evedî'den o da Abdurrahman Mîselî'den o da Eş'as b. Kays'tan rivayet eder, dedi ki: Hz. Ömer'i ziyarete gitmişim. Ömer karısını dövdü ve bana şöyle dedi: «Ey Eş'as benden üt şeyi belle, ben onları Hz. Peygamber Aleyhisselamdandır işittim: Adam karısını neden dövdüğünü sorma, okun yanında uyu, üçüncüsünü unuttum.»

Hadis alimleri, bunun senedi zayıftır, diyor. Çünkü bunda Davud b. Yezid var. O sağlam değildir, hakkında çok söz edilmiş, onu Abdurrahman zayıf ravilerden sayar.

c) Ebû Sa'îd Hadisi, Abdüazîz b. Muhammed'den o salih b. Muhammed İbnî Zaide'ün, o salim b. Abdullah'tan demiştir ki, Rum topraklarında Mesleme. Abdümelik ile birlikte bulunuyorum. Bir adamın eşyası arasında ganimetten aşırılmış birşey buldu. Bunu Salim b. Abdullah'a sordu. O da Abdullah b. Ömer, bana şunu rivayet etti! Hz. Peygamber aleyhisselam buyurmuştur ki: "Kimin eşyası arasında çalınmış ganimet amali bulursanız, onu yakın.» Diğer rivayette: Onu dövdün, dedi sanırım. Aşırıları malı pazara çıkardı, o bir mushaftı, salim, onu sat, bedelini sadaka olarak dağıt. dedi. Bunun senedinde de Salih b. Zaide var. Buhârî onun Hadîsî Münkerdir diyor. Böylece Müsned'de Hadis ilmi erbabından bir kısmının zayıf olduğunu söyledikleri Hadislere rastlıyoruz. Ancak bazıları, birbirini takviye ettiğinden onları Hasen derecesinde saymışlardır.

131- Zayıf Hadisi, Rastgele Kabul Etmez:

İmam Ahmed (Allah razı olsun; zayıf Hadisleri alıyor, ancak bunda ulemanın bunları kabul u in koştukları varlı gozonünde tutuyor. Ravının yalancı olmamasını, Hadisî umumi bir asla dayanmasını ve bunu amel hususunda ihtiyatlı hareket icrâ yapmayı şart koşuyor. Gördüğünüz gibi, o zayıf Hadisle amelî, dinde reyle hükümden ileri tutuyor ve bunu ihtiyat için yapıyor. Ancak onun kabul ettiği zayıf Hadislerin ravısı, kasten yalan söyleyenlerden değildir. Bazı âlimler onları tezkiye eder, bazılarının rivayetleri birb.rını takviye eder, bazılarının ezberi zayıf, fakat rivayetinde asla töhmet altında değildir. İbni Teymiye'ye göre: «İmam Ahmed'in aldığı zayıf Hadis, Hasen derecesine çıkmış Hadistir, onu sahih Hadisin bir kısmı sayar, bu konuda şöyle der:

«Biz, zayıf Hadis, reyden hayırlıdır derken, terkedilmiş olan zayıf murad etmiyoruz, maksadımız Hasen Hadistir. Tirmizî'den önce Hadisler, sahih ve zayıf diye ikiye ayrılırdı. Zayıf da iki kısımdır: Metruk olan ve olmıyan. Hadis uleması bu hususa fikir beyan ederler, o, zayıf Hadis, bana göre kıyastan daha sevimlidir, sözünü, Tirmizî'nin zayıf saydıkları gibi zayıf Hadisi alıyor, sandılar.»

İbni Teymiye 'nin görüşüne göre Ahmed'in aldığı zayıf denen Hadis, Hasen nev'inden olan Hadistir. Fakat Müsned den zikrettiğimiz Hadisler, Hadis alimlerinin Hasen dedikleri nevi'den değildi, zayıf'dır. Tirmizî'nin ıstılahına göre de bunlar zayıftır, ancak mevzu' değildir. Ravileri bilerek yalan söyleyenlerden değildir. Birbirlerini takviye etmediklerinden Hasen derecesine de yükselemez. Onun için şunu belirtelim ki, İmam Ahmed, senedi zayıf olan haberleri, kıyastan önce tutardı ve bunu dinde ihtiyat için yapardı. Mevzu1 olan bir haberi asla almazdı. Zayıf ile mevzu' arasında fark açıktır, Zerkeşi şöyle der: «Mevzu1 ile sahih eş değildir dememiz arasındafark büyüktür.Birincide yalan ve uydurma sabittir. İkincide ise sabit olmadığını haber vardır. Bundan sübutun yokluğu gerekmez, bu İbni Cevzî'nin sahih değildir dediği Hadisler hakkında böyle geçer.

132- Zayıf Hadisi Kıyasa Neden Tercih Eder:

İmam Ahmed'in senedinde umumi bir asla uyan bir sahih Hadise muarız olmayan zayıf haberi alması, dinde ihtiyatlı hareketinden doğar. Haberin nisbeti sağlam olduğundan değil, sıhhat ihtimali olduğundan onunla leh ayı seçer. Çünkü Ahmed o mevzu'a hiç bir Hadis bulamayıp zayıf bir haberi rivayet ederse, iki zor şey arasında kalıyor, Ya reyile fetva verecek, halbuki buna ancak zaruret halinde gider ve doğru olur ümidiyle verir, zayıf da olsa bir haber buldumu, o zaman kıyasa zaruret kalmadı hesap ediyor, ve onunla fetva veriyor, ne de olsa, ortada bir haber var, onun doğru olma

^{146[3]} İbni Esir, burası Humusa yakın bir yerdir, orada ashabdan bir cemaat şehid oldu. (Bu Taun olayını rahmetli Mehmet Akit, dördüncü Safahat'ta Fâtih Kürsisinde çok canlı anlatır.)

^{147[4]} Üstad Şakir, Müsned Mukaddimesi.

ihtimali mevcuttur. Ancak zayıf Hadisi alması, onun Hz. Peygambere nisbetini kabullenmek olur. Halbuki bu salim bir tankla sabit değil. Onun için iki müşkil arasında kalırdı, diyoruz. Bundan kurtulmak ve senedi sabit olmayan bir sözü Hz. Peygambere nisbet etmemek. Onun için o haberin sıhhatına hükmetmiyor, onun doğru olması ihtimali de var, o yüzden zayıf Hadisi kabul

ediyor, o zayıf olmakla beraber bana kıyastan daha iyidir, diyor.

Kıyastan uzaklaşmak için, bazen geçmiş fukahadan bid'attan sakınmakla meşhur olanların kavillerini alıp onların ictihadiyle de hükmederdi. İmam Mâlik, Şafiî, Sevrî gibi Hadis ilminde kuvvetli olanların kavillerini alırdı. Kendisi ictihad yapıp da neticeyi beğenmezse o zaman bu fukahanın ictihadına başvururdu. Bütün bunlar dinde ihtiyat ve bilmeksizin birşey söylemekten kaçınmak içindi.

133- Zayıf Hadisi Veya Kıyası Almada İmamların Görüşleri:

İmam Ahmed, reyile fetva vermemek için zayıf haberleri bile alınca, sahih Hadis varken rey ve kıyası asla almayacağı evlâdır. Onun için o, kıyası Hadise asla takdim etmez, mevzu' olduğu sabit olmadıkça zayıf haberi bile kıyastan önce alır. Bu görüş ile o, üstadı Şafii ile birleşiyor. Hadis varken kıyasa meydan yok. Hatta üstadını geçiyor. Çünkü Şafiî, hiçbir suretle zayıf Hadisi kabul etmez ki, onu reyden önce tutsun. Halbuki Ahmed, onu kıyastan öne alıyor. Ebû Hanife, Malik ise bazen kıyası, haber-i vahide tercih ederler. Onların yolu, Ahmed'in ve Şafiî'nin yolunun zıttıdır. Özellikle Ahmed'in yolu daha kesindir, kıyas bahsinde bunu biraz açıklayacağız.
